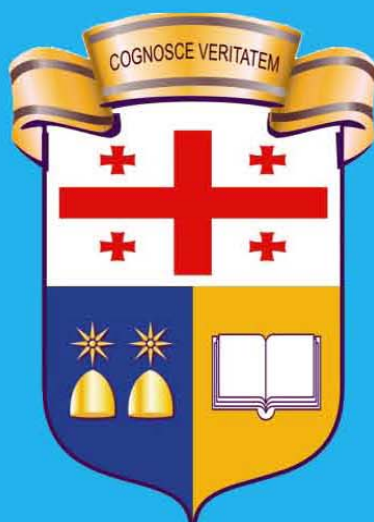

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

SOKHUMI STATE UNIVERSITY

განათლება EDUCATION

N2, 2010

თბილისი - სოხუმი
Tbilisi - Sokhumi

SOKHUMI STATE UNIVERSITY

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

განათლება

საერთაშორისო პერიოდული ჟურნალი

INTERNATIONAL PERIODICAL JOURNAL

EDUCATION

№2, 2010

თბილისი-სოხუმი

Tbilisi-Sokhumi

UDC (უკ) 37
გ-20

მთავარი რედაქტორი:
ლია ახალაძე

EDITOR-IN-CHIEF:
LIA AKHALADZE

რედაქტორები:
თამარ ზარანდია
რუსუდან ფიფია
თამარ შინჯიაშვილი
კახა კვაშილავა

EDITORS:
TAMAR ZARANDIA
RUSUDAN PIPIA
TAMAR SHINJIASHVILI
KAKHA KVASHILAVA

სარეცენზიო საბჭო:

ჯონი ავაქიძე (სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **შოთა ახალაია** (სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ომარ არდაშელია** (სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ინგა ბელოუსა** (დაუგავას უნივერსიტეტი, ლატვია), **რომეო გალდავა** (სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ნანა გუდსმიტი** (ნიუ-იორკი, აშშ), **სტივენ გუდსმიტი** (ნიუ-იორკი, აშშ), **ეკა დადიანი** (აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **დავით ზურაბაშვილი** (ფსიქიატრიის ინსტიტუტი, საქართველო), **ეკატერინა კურშინსკი-ზინბარი** (მაქს პლანკის ინსტიტუტი/ჰამბურგი, გერმანია), **ალბერტო დე ოლივეირა** (რიო-დე-ჟანეიროს უნივერსიტეტი, ბრაზილია), **დავით მალაზონია** (ილიას უნივერსიტეტი, საქართველო), **თეიმურაზ პაპასკირი** (ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ვლად სტანკუნიენა** (ლიტვის სოციალური კვლევების ინსტიტუტი, ლიტვა), **ტარიელ ფუტკარაძე** (აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ჰანს იოახიმ შრამი** (ბრემენის უნივერსიტეტი, გერმანია), **ბეჟან ხორავა** (სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **მარინე ხუბუა** (სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო).

REFEREE BOARD:

JONI APAKIDZE (Sokhumi State University, Georgia), **SHOTA AKHALAIA** (Sokhumi State University, Georgia), **OMAR ARDASHELIA** (Sokhumi State University, Georgia), **INGA BELOUSA** (Daugavpils University, Latvia), **ROMEO GALDAVA** (Sokhumi State University, Georgia), **NANA GOUDSMITH** (New York, USA), **STEVEN GOUDSMITH** (New York, USA), **EKA DADIANI** (Akaki Tsereteli State University, Georgia), **DAVID ZURABASHVILI** (Institute of Psychiatry, Georgia), **ALBERTO DE OLIVEIRA** (Federal Rural University, Brazil), **EUGENIA KURZYNSKY-SINGER** (Max Planck Institute/Hamburg, Germany), **DAVID MALAZONIA** (State University of Ilia), **TEIMURAZ PAPASKIRI** (Tbilisi State University, Georgia), **VLADA STANKUNIENE** (Institute of Social Researches of Lithuania, Lithuania), **TARIEL PUTKARADZE** (Akaki Tsereteli State University, Georgia), **HANS JOACHIM SHRAMM** (University of Bremen, Germany), **BEJAN KHORAVA** (Sokhumi State University, Georgia), **MARINE KHUBUA** (Sokhumi State University, Georgia).

მენეჯერი:
ბროლისა ნულაია

MANAGER:
BROLISA TSULAIA

ჟურნალი „**განათლება**“ (ISSN 1987-782X) გამოდის წელიწადში ორჯერ სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის განათლების ფაკულტეტის ინიციატივით, საქართველო
Journal “**EDUCATION**” (ISSN 1987-782X) is published biannually by Sokhumi State University, Faculty of Education, Georgia

© შურნალი „განათლება“
© Journal “EDUCATION”

CONTENTS = შინაარსი

SOCIOLOGY OF EDUCATION = განათლების სოციოლოგია

<i>ნინო ჩიხლაძე, მაკა ჯორბენაძე, ნატო ფიცხელაური</i>	8
ათვის ნერტილები საქართველოში უმაღლესი საექთნო განათლების განვითარებისათვის	
Nino Chikhladze, Maka Jorbenadze, Nato Pitskhelauri	136
Reference Point for Development Higher Nursing Education in Georgia	
<i>თამარ შინჯიაშვილი</i>	18
საერთაშორისო ორგანიზაციების როლი განათლების სისტემის განვითარებაში	
Tamar Shinjiashvili	144
The Role of International Organizations in the Development Of Education System	

PEDAGOGY, METHODICS = პედაგოგია, მეთოდოლოგია

<i>რუსუდან ფიფია</i>	25
ლიტერატურის მასწავლებლის მომზადება მაგისტრატურაში	
Rusudan Pipia	149
Training of Lecturers of Literature in Master's Program	
<i>ბროლისა წულაია</i>	29
ბუნებისმეტყველების საკითხები ქართულ სასკოლო სახელმძღვანელოებში	
Brolisa Tsulaia	152
Issues of Natural Science in the Georgian School Textbooks	
<i>ლელა რეხვიაშვილი</i>	35
კლასის დამრიგებლის და მოსწავლეთა თანამშრომლობის ასპექტები თანამედროვე სკოლის პრაქტიკაში	
Lela Rekhviashvili	157
Aspects of Cooperation Between a Class Tutor and Pupils into	

<i>ლეილა შეროზია</i>	40
რამდენიმე რჩევა ახალგაზრდა ჰუმანისტ პედაგოგებს	
Leila Sherozia	161
Some Advices to Young Humanist Teachers	
<i>დალი კახიანი</i>	44
დანყებით სკოლაში სახვითი და გამოყენებითი ხელოვნების სწავლების საკითხები თანამედროვე მოთხოვნათა ქრილში	
Dali Kakhiani	164
The Issues of Fine and Applied Arts Against background Of Modern Demands at the Primary School	
<i>თეიმურაზ ორმოცაძე</i>	50
სასწავლო მეცადინეობათა ფორმების როლი მოსწავლეთა ცოდნის ამაღლებაში	
Teimuraz Ormotsadze	166
The Role of Forms of Studies in Improving Pupils' Knowledge	
<i>ნანა მაისურაძე</i>	53
სასწავლო ტექსტის სირთულის განმსაზღვრელი პარამეტრები	
Nana Maisuradze	168
Parameters Defining Difficulty of Educational Texts	
<i>ანზორ ბერულავა</i>	59
აღმზრდელიობითი მუშაობის პრობლემა სკოლაში	
Anzor Berulava	173
The Problem of Educational Work at School	

**PSYCHOLOGY OF EDUCATION, PHYSIOLOGY
განათლების ფსიქოლოგია, ფიზიოლოგია**

<i>ნანა გუდსმიტი</i>	62
მონტესორის მეთოდი განათლებაში	
Nana Goudsmith	175

The Montessori Method in Education	
<i>თამარ ჯავახიშვილი</i>	65
იაკობ გოგებაშვილის „დედა ენის“ ფსიქოლოგიური საფუძვლები	
Tamar Javakhishvili	177
Psychological Basis of “Deda Ena” (Mother Language) Of Iakob Gogebashvili	
<i>იზოლდა ბუხულეიშვილი</i>	70
მოზარდებში ნებისყოფის თვითაღზრდის საკითხისათვის	
Izolda Bukhuleishvili	181
To the Issue on Self-education of Will in Juniors	
<i>ლალი ახალაძე, მიხეილ ხანანაშვილი, მანანა ჩიხლაძე</i>	81
ბიოქიმიური მაჩვენებლების ცვლილებები ფსიქოგენური სტრესის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე	
Lali Akhaladze, Mikheil Khananashvili, Manana Chikhladze	189
Biochemical Indicators Changes at the Different Stages of Psychogenic Stress Development	
<i>კახი კოპალიანი</i>	89
ლიდერობის როლური განაწილების განმსაზღვრელი ფაქტორები მოზარდთა სპორტულ გუნდებში	
Kakhi Kopaliani	195
Determining Factors For Leadership Role Distribution in Teenagers’ Sports Teams	

POLITICAL SCIENCES, HISTORY
პოლიტიკური მეცნიერებანი, ისტორია

<i>ელგუჯა ქავთარაძე</i>	95
პოლიტიკური მოდერნიზაციის თეორიის არსი	
Elguja Kavtaradze	200
Essence of the Theory of Political Modernization	

<i>ომარ არდაშელია</i>	99
ნაციონალური სახელმწიფოს ბედი გლობალიზაციის პირობებში	
Omar Ardashelia	203
Fate of National State in the Globalization Conditions	
<i>ზაზა წურწუმია</i>	105
ოსმალეთის იმპერიის ქართველი ვალიდე სულთნები	
Zaza Tsurtsumia	208
Georgian Valide Sultans of Ottoman Empire	

LAW, ECONOMICS = სამართალი, ეკონომიკა

<i>თამარ ზარანდია</i>	109
რეცენზია პროფესორ როლფ კნიპერის სტატიაზე „შენიშვნები საქართველოში, მოლდავეთსა და უკრაინაში ახალი კერძოსამართლებრივი რეგულირებების შექმნისათვის“	
Rolf Knieper	212
Anmerkungen zur Neuschaffung von Privatrechtsordnungen in Georgien, Moldawien und der Ukraine	
<i>გიორგი რუსიაშვილი, ნინო ქეცბაია</i>	111
საქართველოს ეკონომიკის რეალური მდგომარეობა 2010 წლის დამდეგს	
Giorgi Rusiashvili, Nino Ketsbaia	223
Actual Condition of Georgian Economics in the Beginning of 2010	

PHILOLOGY = ფილოლოგია

<i>ეკა დადიანი</i>	115
AV/-AM ზმნურ სუფიქსთა გამოვლენისათვის იმერხეულ დიალექტში	
Eka Dadiani	226
To Detect -AV/-AM Verbal Suffixes in Imerkhevi Dialect	
<i>მანია მიქაუტაძე</i>	121

რამდენიმე არქაული ლექსიკური ერთეულისათვის იმერხეულში Maia Mikautadze	228
To Some Archaic Lexical Units in Imerkhevi Speech	
<i>ნატო გულუა</i>	125
ლევან გოთუას რომანი „მითრიდატე“ ეპოქალური სინამდვილის პირისპირ	
Nato Gulua	230
Levan Gotua’s Novel “Mithridates” Facing Epochal Reality	
<i>მაკა დოლიძე</i>	132
ქართული ჟურნალი „ჩვენი ერი“	
Maka Dolidze	232
The Georgian Journal “Chveni Eri”	
<i>ძვირფასო ავტორებო</i>	235
DEAR AUTHORS	236

**ათვლის წარტილვაჰი საქართველოში უმაღლესი საეჰთნო
განათლებაჰი განვითარებაჰისათვის**

*განსაკუთრებული მადლიერების გრძნობით გვინდა აღვნიშნოთ ის უდიდესი
წვლილი, რომელიც ქალბატონმა მერი გობიმ შეიტანა საქართველოში უმაღლესი სა-
ეჰთნო საქმის განვითარებაში*

საეჰთნო საქმე წარმოადგენს ჯანმრთელობის დაცვის სფეროს მომსახურებათა მნიშვნელოვან ქვესისტემას და რესურსს ჯანდაცვის ეროვნული სისტემების პოტენციალის გაძლიერებისათვის და ათასწლეულის განვითარების მიზნების მისაღწევად. ჯანმრთელობასთან დაკავშირებულ მომსახურებათა სპექტრი განსხვავდება ქვეყნების მიხედვით, მაგრამ ყველა ქვეყანაში საეჰთნო საქმე პიროვნებაზე ორიენტირებული პროფესიაა და მოიცავს:

- ❖ პაციენტებზე ზრუნვას;
- ❖ პაციენტების მოთხოვნილების და სამედიცინო ჩარევაზე პაციენტების რეაქციის უწყვეტ შეფასებასა და მონიტორინგს;
- ❖ პაციენტების და საზოგადოების განათლებას;
- ❖ პაციენტების მოვლაში ხარვეზების გამოვლენასა და მომსახურების სრულყოფას;
- ❖ მომსახურების აღმოჩენასა და კოორდინაციას სამედიცინო დახმარების მთელ დიაპაზონში.

საეჰთნო საქმე მოიცავს დამოუკიდებელ ან ჯგუფურ საქმიანობას, რომლის ძირითად მიზანს წარმოადგენს ნებისმიერი ასაკობრივი ჯგუფის ცალკეული ინდივიდების, ოჯახების, მოსახლეობის ჯგუფების ან თემის ჯანმრთელობის აღდგენა და შენარჩუნება, დაავადებათა პროფილაქტიკა, ავადმყოფთა, უნარშეზღუდულთა და ტერმინალურ მდგომარეობაში მყოფ პაციენტთა მოვლა.

ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მიერ აღიარებულია, რომ ეჰთნები ასრულებენ გადამწყვეტ და ყველაზე ხარჯთ-ეფექტურ როლს სიკვდილიანობის, ავადობისა და უნარშეზღუდულობის შემცირებასა და ჯანმრთელი ცხოვრების წესის დამკვიდრებაში.

ჯანდაცვის სისტემის ეფექტური ფუნქციონირება და დასახული მიზნების მიღწევა მოითხოვს კვალიფიციურ და მაღალი კომპეტენციის მქონე სამედიცინო პერსონალს. ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის საეჰთნო და საბებიო საქმის განმტკიცების სტრატეგიული მიმართულებებიდან ერთ-ერთი პრიორიტეტული სწორედ ეჰთნების განათლებაა, კერძოდ უმაღლესი საეჰთნო განათლების უზრუნველყოფა და ბაზისური და უწყვეტი პროფესიული განათლე-

ბის სრულყოფა.

მედიცინაში ახალი მიღწევები და მონინავე ტექნოლოგიების განვითარება, სამედიცინო მომსახურებაში აღმოცენებული და სწრაფად ცვალებადი პრობლემები, ჯანდაცვის სისტემის რეფორმა, საზოგადოების საჭიროებები და მომხმარებელთა მზარდი მოლოდინი-მოითხოვენ ექთნებისათვის მეცნიერულ მტკიცებულებებზე დაფუძნებული თანამედროვე მოთხოვნების ადექვატური ცოდნის მიცემას და შესაბამისი ინსტიტუციური პოტენციალის შექმნას.

ექთანი არის პირი, რომელსაც დასრულებული აქვს საბაზო საგანმანათლებლო პროგრამა საექტონო საქმეში და თავის ქვეყანაში გააჩნია პრაქტიკული ექთნობის კომპეტენცია. საბაზო განათლება საექტონო საქმეში არის ფორმალურად აღიარებული საგანმანათლებლო პროგრამა, რომელიც უზრუნველყოფს პრაქტიკული ექთნობის საფუძვლებს და ავითარებს სპეციფიკურ კომპეტენციებს. პირველ დონეზე საგანმანათლებლო პროგრამა ამზადებს ექთანს ქცევითი, საბუნებისმეტყველო და სამედიცინო საგნების შესწავლის გზით წარმატებული პრაქტიკისა და ლიდერობისათვის (*ევროპის საბჭო, 1993, ლექსიკონი*).

საექტონო საქმე ჯანდაცვის სფეროდან პირველი რეგულირებადი და პრაქტიკული დისციპლინაა, რომელიც თუნინგმა მოიცვა.

საქართველო თუნინგის საქმიანობაში ჩაერთო ტემპუსის პროექტის („თუნინგის მიდგომების გამოყენება საქართველოს უმაღლესი განათლების სისტემაში“) სახით. პროექტში მონაწილეობას ღებულობდა ევროპის სხვადასხვა ქვეყნის ათი ექსპერტი და საქართველოს შვიდი უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულების ასამდე წარმომადგენელი. პროექტი განხორციელდა ათ დარგში, მათ შორის საექტონო საქმეში. დარგობრივ ჯგუფში შევიდნენ სამი უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულებების წარმომადგენლები. კერძოდ, თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისის სახელმწიფო სამედიცინო უნივერსიტეტი და ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ზოგადი კომპეტენციების კითხვარის ქართული თარგმანი და შეთანხმება განხორციელდა ათივე დარგობრივი ჯგუფის კოორდინატორების მიერ, ხოლო დარგობრივი კითხვარების თარგმანი და შეთანხმება განხორციელდა უშუალოდ დარგობრივ ჯგუფებში, მათ შორის საექტონო საქმის დარგობრივ ჯგუფებში (*თიუნინგი 2008: 125*).

საექტონო საქმის დარგობრივი სპეციფიკური კომპეტენციები წარმოდგენილია შემდეგი 5 ძირითადი ჯგუფის მიხედვით (იხ. ცხრილი №1).

- ❖ პროფესიული ღირებულებები და როლი (6 კომპეტენცია);
- ❖ საექტონო პრაქტიკა და კლინიკური გადანყვეტილებების მიღება (14 კომპეტენცია);
- ❖ ცოდნა და კოგნიტური კომპეტენციები (10 კომპეტენცია);
- ❖ კომუნიკაცია და ინტერპერსონალური კომპეტენციები (საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების ჩათვლით) (9 კომპეტენცია);
- ❖ ლიდერობა, მენეჯმენტი და ჯგუფში მუშაობა (8 კომპეტენცია) (*Brad-*

ცხრილი №1

საექთნო საქმის დარგობრივი კომპეტენციები

პროფესიული ღირებულებები და როლი	
1	პროფესიული, ეთიკური და სამართლებრივი ნორმების კონტექსტში საქმიანობის უნარი, რომელიც პასუხობს ყოველდღიური პრაქტიკის მორალურ/ეთიკურ დილემებს.
2	ჰოლისტიური, ტოლერანტული, სენსიტიური მანერით მუშაობის უნარი, რომელიც უზრუნველყოფს განსხვავებული ინდივიდისა და ჯგუფის უფლებების, რწმენისა და სურვილების გათვალისწინებას.
3	აქვს უნარი იმუშაოს ჯანმრთელობისა და კეთილდღეობის ხელშეწყობის და სამედიცინო განათლების სფეროში, იმ მოსახლეობისა თუ ინდივიდებისათვის, თემებისა თუ ჯგუფებისათვის, რომლებიც არიან დაავადებულები, განიცდიან სტრესს ან აქვთ შეზღუდული შესაძლებლობა.
4	ექთნის პასუხისმგებლობის, როლისა და ფუნქციების გაცნობიერების უნარი.
5	მოსახლეობის/პოპულაციის საჭიროებებზე ეფექტური რეაგირების უნარი; საჭიროების შემთხვევაში არსებული სისტემის შეცვლის უნარი მოსახლეობის პოპულაციის საჭიროებათა შესაბამისად.
6	საკუთარი პროფესიულ განვითარებასა და სწავლაზე პასუხისმგებლობის აღების უნარი, თვითშეფასებაზე დაყრდნობით სრულყოფისაკენ სწრაფვა სერვისის ხარისხის გაუმჯობესებისათვის.

საექთნო პრაქტიკა და კლინიკური გადაწყვეტილების მიღება	
7	აქვს უნარი განახორციელოს სრული და სისტემატური შეფასება პაციენტის მდგომარეობის შესაბამისი მეთოდების გამოყენებით და სათანადო ფიზიკური, სოციალური, კულტურული, ფსიქოლოგიური, სულიერი და გარემოს ფაქტორების გათვალისწინებით.
8	რისკების ეფექტური შეფასების და შესაბამისი ქმედების განხორციელების უნარი.
9	პაციენტის ჯანმრთელობის ნორმისა და ნორმიდან გადახრის, დისტრესისა და უნარშეზღუდულობის ნიშნების ამოცნობისა და ინტერპრეტაციის უნარი.
10	აქვს უნარი პაციენტის/კლიენტის საჭიროებებზე საპასუხოდ ინდივიდუალური პროგრამები დაგეგმოს, განახორციელოს, შეაფასოს მოვ-

	ლის ინდივიდუალური პროგრამები პაციენტთან/კლიენტთან, მათი ოჯახის წევრებთან, ასევე ჯანდაცვის თუ სოციალურ მუშაკებთან თანამშრომლობით.
11	აქვს მრავალმხრივი ინფორმაციისა და მონაცემთა წყაროების კრიტიკის, შეფასების, ინტერპრეტირებისა და სინთეზის უნარი პაციენტის მიერ გასაკეთებელი არჩევანის გადავილებისათვის.
12	ავლენს უნარს გააჟღეროს კლინიკური გადაწყვეტილება ხარისხის სტანდარტისა და ფაქტებზე დამყარებული პრაქტიკის გათვალისწინებით.
13	პაციენტის/კლიენტის საჭიროებებზე საპასუხოდ თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენების უნარი (მაგალითად, ტელეგადაცემები, მულტიმედია, ინტერნეტი).
14	ოპტიმალური მოვლის უზრუნველსაყოფად აქვს უნარი სწორად გამოიყენოს ექთნის უნარ-ჩვევები, სამედიცინო პროცედურები თუ სხვა ჩარევები საქმიანობები.
15	ოპტიმალური მოვლის უზრუნველსაყოფად იყენებს ექთნის უნარ-ჩვევებს, სამედიცინო პროცედურებს, სხვა ჩარევებს/საქმიანობებს და ამავდროულად ავლენს პაციენტის/კლიენტის ღირსების, ადვოკატირებისა და კონფიდენციალურობის დაცვის უნარს.
16	ოპტიმალური მოვლის უზრუნველსაყოფად იყენებს ექთნის უნარ-ჩვევებს, სამედიცინო პროცედურებს, სხვა ჩარევებს/საქმიანობებს და ამავდროულად ავლენს ჯანმრთელობისა და უსაფრთხოების პრინციპების (მათ შორის ინფექციური დაავადებების კონტროლი, პირველადი და გადაუდებელი დახმარების პროცედურების) გამოყენების უნარს.
17	ოპტიმალური მოვლის უზრუნველსაყოფად იყენებს ექთნის უნარ-ჩვევებს, სამედიცინო პროცედურებს, სხვა ჩარევებს/საქმიანობებს და ამავდროულად ავლენს მედიკამენტებისა და სხვა სამკურნალო საშუალებების უსაფრთხო ადმინისტრირების უნარს.
18	ოპტიმალური მოვლის უზრუნველსაყოფად იყენებს ექთნის უნარ-ჩვევებს, სამედიცინო პროცედურებს, სხვა ჩარევებს/საქმიანობებს და ამავდროულად ავლენს პაციენტის ემოციური, ფიზიკური და პერსონალური საჭიროებების გათვალისწინების უნარს (მათ შორის, ყოველდღიური საჭიროებებისათვის, კომფორტი, კვება, პირადი ჰიგიენა, აუცილებელი აქტივობების განხორციელების ხელშეწყობას).
19	ოპტიმალური მოვლის უზრუნველსაყოფად იყენებს ექთნის უნარ-ჩვევებს, სამედიცინო პროცედურებს, სხვა ჩარევებს/საქმიანობებს და ამავდროულად ავლენს უნარს უპასუხოს ინდივიდების საჭიროებებზე მთელი სიცოცხლის განმავლობაში, ჯანმრთელობისა თუ ავადმყოფობის დროს (მათ შორის ტკივილის, უნარშეზღუდულობის, სიკვდილის დროს).

20	შეუძლია პაციენტისა და მისი მომვლელის, ასევე ოჯახის ინფორმირება, განათლება და ზედამხედველობა.
----	--

ცოდნა და კოგნიტური კომპეტენციები	
21	ავლენს საექთნო საქმის თეორიისა და პრაქტიკის ცოდნას, რაც შეუძლია სწორად გამოიყენოს საექთნო პრაქტიკაში, პაციენტის/კლიენტის მოვლასა და არასტანდარტულ სიტუაციებში.
22	ავლენს პროფესიული პრაქტიკის არსისა და სირთულეების თეორიულ ცოდნას, რაც შეუძლია სწორად გამოიყენოს საექთნო პრაქტიკაში, პაციენტის/კლიენტის მოვლასა და არასტანდარტულ სიტუაციებში.
23	ავლენს საბუნებისმეტყველო და სიცოცხლის შემსწავლელი მეცნიერებების ცოდნას, რაც შეუძლია სწორად გამოიყენოს საექთნო პრაქტიკაში, პაციენტის/კლიენტის მოვლასა და არასტანდარტულ სიტუაციებში.
24	ავლენს სოციალური, ჯანდაცვისა და ქცევითი მეცნიერებების ცოდნას, რაც შეუძლია სწორად გამოიყენოს საექთნო პრაქტიკაში, პაციენტის/კლიენტის მოვლასა და არასტანდარტულ სიტუაციებში.
25	ავლენს ეთიკის, სამართლისა და ჰუმანიტარული მეცნიერებების ცოდნას, რაც შეუძლია სწორად გამოიყენოს საექთნო პრაქტიკაში, პაციენტის/კლიენტის მოვლასა და არასტანდარტულ სიტუაციებში.
26	ავლენს ჯანდაცვის ტექნოლოგიებისა და ინფორმატიკის ცოდნას, რაც შეუძლია სწორად გამოიყენოს საექთნო პრაქტიკაში, პაციენტის/კლიენტის მოვლასა და არასტანდარტულ სიტუაციებში.
27	ავლენს საერთაშორისო და ეროვნული პოლიტიკის ცოდნას, რაც შეუძლია სწორად გამოიყენოს საექთნო პრაქტიკაში, პაციენტის/კლიენტის მოვლასა და არასტანდარტულ სიტუაციებში.
28	ავლენს პრობლემის გადაჭრის, გადაწყვეტილების მიღებისა და პრაქტიკაში მათი გამოყენების უნარს.
29	ავლენს პერსონალურ და პროფესიულ განვითარებასთან დაკავშირებული თეორიების ცოდნას, რაც ხელს უწყობს მის პროფესიულ განვითარებას.
30	ავლენს კვლევის პრინციპების ცოდნასა და პრაქტიკაში მათი გამოყენების უნარს.

კომუნიკაცია და ინტერპერსონალური კომპეტენციები (საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების ჩათვლით)	
	პაციენტებთან, მათ ოჯახებთან და სოციალურ ჯგუფებთან, მათ შო-

31	რის კომუნიკაციის პრობლემის მქონე პირებთან ეფექტური კომუნიკაციის უნარი (ახალი ტექნოლოგიების გამოყენებით).
32	აქვს უნარი შესაძლებლობა მისცეს პაციენტებს და მათ მომვლელებს გამოსატონ თავიანთი დამოკიდებულება და წუხილი. შეუძლია გასცეს შესაბამისი პასუხი მათი ემოციური, სოციალური, ფსიქოლოგიური სულიერი და ფიზიკური მდგომარეობის გათვალისწინებით.
33	პაციენტის/კლიენტის მდგომარეობის შეფასების, პერსპექტივის განსაზღვრის და არასწორი მკურნალობის პრევენციის უნარი.
34	პაციენტის კონსულტირების უნარი, რაც პაციენტს დაეხმარება მდგომარეობის გაუმჯობესებაში.
35	პრობლემური ქცევის განსაზღვრის და მართვის უნარი (კომუნიკაციის ტექნიკის გამოყენება პაციენტის კეთილდღეობისთვის).
36	სტრესის, დეპრესიის და მოუსვენრობის (შფოთვის) ამოცნობის უნარი.
37	პაციენტის ემოციური მხარდაჭერის და სპეციალისტის ან სხვა სახის ჩარევის აუცილებლობის განსაზღვრის უნარი.
38	ჯანმრთელობის მართვის და სამედიცინო განათლების ხელშეწყობის უნარი.
39	შესაბამისი ტექნოლოგიების გამოყენებით სამედიცინო ანგარიშების, დოკუმენტების და სხვა მასალის ზუსტად მონოდების უნარი.

ლიდერობა, მენეჯმენტი და ჯგუფში მუშაობა	
40	აქვს უნარი გააცნობიეროს, რომ პაციენტის/კლიენტის კეთილდღეობა მიიღწევა ჯანდაცვის/სოციალურუნველყოფის გუნდის თითოეული წევრის გაერთიანებული ქმედებით და რესურსებით.
41	პაციენტის ეფექტური და გააზრებული მოვლისათვის გუნდის კოორდინირებული მართვის უნარი.
42	პაციენტის ინტერესებიდან გამომდინარე აქვს სხვა ექთნებთან შეთანხმებული და ეფექტური მუშაობის უნარი.
43	აქვს უნარი იმოქმედოს და იმუშაოს შეთანხმებულად და ეფექტურად დამხმარე სამუშაო ჯგუფთან ერთად დროის ეფექტური და პრიორიტეტული განაწილებისთვის, ხარისხის სტანდარტების გათვალისწინებით.
44	აქვს რისკის შეფასების უნარი და შეუძლია აქტიურად ხელი შეუწყოს სამუშაო გარემოში მყოფი ადამიანების კეთილდღეობასა და უსაფრთხოებას.
45	ხარისხის სტანდარტების შესაბამისად, აქვს პაციენტის მოვლის, კრიტიკული შეფასებისა და აუდიტის უნარი.
	კლინიკურ გარემოში სტუდენტების (საექთნო და ჯანდაცვა/სოციალურ-

46	რუნველყოფის სპეციალობის) თანამშრომლების განათლების, მხარდაჭერისა და ზედამხედველობის უნარი.
47	ჯანდაცვა/სოცუზრუნველყოფის სისტემის დაფინანსების პრინციპების ცოდნა და რესურსების ეფექტური გამოყენების უნარი.

ევროპული დარგობრივი კომპეტენციები დაედო საფუძვლად საქართველოში უმაღლესი საექთნო საქმის დარგობრივი კომპეტენციების მინიმალურ სტანდარტებს:

დარგობრივი ცოდნა და გაცნობიერება

- ავლენს საექთნო საქმის თეორიისა და პრაქტიკის ცოდნას.
- აცნობიერებს ექთნის პასუხისმგებლობას, როლსა და ფუნქციებს.
- ავლენს ჯანდაცვის ტექნოლოგიებისა და ინფორმატიკის ცოდნას, რაც შეუძლია სწორად გამოიყენოს საექთნო პრაქტიკაში, პაციენტის/კლიენტის მოვლასა და არასტანდარტულ სიტუაციებში.
- ავლენს სოციალური, ჯანდაცვისა და ქცევითი მეცნიერებების ცოდნას, რაც შეუძლია სწორად გამოიყენოს საექთნო პრაქტიკაში.
- ავლენს ეთიკური და სამართლებრივი ნორმების ცოდნას.
- ავლენს კვლევის პრინციპების ცოდნასა და პრაქტიკაში მათი გამოყენების უნარს.
- აცნობიერებს ჯანდაცვის/სოცუზრუნველყოფის პოლიტიკას.

დარგობრივი ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენების უნარი

- შეუძლია პაციენტის ჯანმრთელობის ნორმისა და ნორმიდან გადახრის, დისტრესისა და უნარშეზღუდულობის ნიშნების ამოცნობა და ინტერპრეტაცია.
- პაციენტის საჭიროებებზე საპასუხოდ გეგმავს, ახორციელებს, აფასებს მოვლის სათანადო და ინდივიდუალური პროგრამებს პაციენტთან, მისი ოჯახის წევრებთან, ასევე ჯანდაცვის თუ სოციალურ მუშაკებთან თანამშრომლობით.
- უზრუნველყოფს პაციენტის ოპტიმალურ მოვლასა თუ სხვა ჩარევებს/საქმიანობებს.
- შეუძლია წამლებისა და სხვა თერაპიული საშუალებების უსაფრთხო გამოყენება.
- შეუძლია რისკების ეფექტური შეფასება და შესაბამისი ქმედების განხორციელება.
- ავლენს პაციენტის/კლიენტის ღირსების, ადვოკატირებისა და კონფიდენციალურობის დაცვას.
- შეუძლია პაციენტისა და მისი მომვლელის, ასევე ოჯახის ინფორმირება, განათლება და ზედამხედველობა.
- შეუძლია ეფექტური კომუნიკაცია პაციენტებთან, მათ ოჯახებთან და სოციალურ ჯგუფებთან, მათ შორის კომუნიკაციის პრობლემის მქონე

პირებთან.

- შეუძლია სამედიცინო ანგარიშების, დოკუმენტების და სხვა მასალის ზუსტად მიწოდება შესაბამისი ტექნოლოგიების გამოყენებით.
- პაციენტის ინტერესებიდან გამომდინარე აქვს სხვა ექთნებთან შეთანხმებული და ეფექტური მუშაობის უნარი.
- პაციენტის ეფექტური და გააზრებული მოვლისათვის შეუძლია გუნდის კოორდინირებული მართვა.
- იცავს პროფესიულ, ეთიკურ და სამართლებრივ ნორმებს.
- ეფექტურად რეაგირებს მოსახლეობის/პოპულაციის საჭიროებებზე.

პროფესიულ-აკადემიურ ლიტერატურაში საკმაოდ ბევრი მასალა მოიპოვება საექთნო საქმის ბუნებისა და შინაარსის, ექთნების კომპეტენციის, სწავლების, კლინიკური სწავლებისა და გადამწყვეტილების მიღებისა და პროფესიული სიძნელეების შესახებ (ICN 2003: 59).

პროექტის ფარგლებში ათვლის წერტილები შემუშავდა მხოლოდ პირველი საფეხურისათვის, საექთნო საქმეში საბაკალავრო პროგრამისათვის.

პირველი საფეხურის კვალიფიკაცია იძლევა საექთნო საქმის თეორიისა და მეთოდოლოგიის საბაზისო ცოდნას და კლინიკურ უნარ-ჩვევებს და ამზადებს ექთნებს, რომლებსაც ექნებათ ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენების უნარი და მოსახლეობაში არსებულ და ცვალებად საჭიროებებზე, მომავალ პრიორიტეტებთან ეფექტური რეაგირების და ადაპტირების უნარი, შეძლებენ დამოუკიდებელ პროფესიულ საქმიანობას, და განუვითარდებთ მზადყოფნა მთელი ცხოვრების მანძილზე სწავლისა და უწყვეტი პროფესიული განვითარებისათვის.

საექთნო საქმის საბაკალავრო პროგრამაში ინტეგრირებული უნდა იყოს თეორიული და პრაქტიკული სწავლება. საექთნო საქმეში სწავლების ორივე კომპონენტი სავალდებულოა და მათ თანაბარი მნიშვნელობა აქვს. როგორც თეორიული, ისე პრაქტიკული სწავლება დაფუძნებული უნდა იყოს მეცნიერულ მტკიცებულებებზე.

საექთნო საქმეში საგანმანათლებლო პროგრამა უნდა იყოს ჯანდაცვის პოლიტიკის პრიორიტეტებისა და ქვეყნის ეპიდემიოლოგიური, დემოგრაფიული, სოციო-კულტურული თავისებურებების რელევანტური.

საბაკალავრო დონეზე სწავლების ძირითად საგანს წარმოადგენს საექთნო საქმის თეორია და პრაქტიკა, გარდა ამისა კურიკულუმი უნდა მოიცავდეს სწავლებას შემდეგი მიმართულებებით:

- საზოგადოებრივი ჯანდაცვა, ჯანმრთელობის ხელშეწყობა, პაციენტთა განათლება;
- დაავადებათა ეპიდემიოლოგია და მართვა;
- ქცევითი მეცნიერებები;
- ბიოლოგიური მეცნიერებები;
- კვლევა;
- კომუნიკაცია;

- პროფესიული, ეთიკური და იურიდიული ასპექტები;
- ინფორმაციების მართვა და საინფორმაციო ტექნოლოგიები;
- მენეჯმენტი, ლიდერობა და ორგანიზება.

სწავლებისა და სწავლის მეთოდები უნდა შეესაბამებოდეს წინასწარ განსაზღვრულ სწავლის შედეგებს. ტრადიციული ლექციების კვალდაკვალ გამოყენებული უნდა იყოს ინტერაქტიური პრაქტიკული მეცადინეობები მცირე ჯგუფებში, პრობლემაზე დაფუძნებული სწავლება, სემინარები, დისკუსია, პროექტები, ჯგუფური მუშაობა და სწავლების სხვა აქტიური მეთოდები. თეორიისა და პრაქტიკის ინტეგრაცია და პრაქტიკული უნარების განვითარება უნდა განხორციელდეს პრაქტიკული სწავლების პროცესში, მათ შორის კლინიკურ გარემოში. სწავლების მეთოდები მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული არსებულ ადამიანურ და მატერიალურ რესურსებზე. პრაქტიკული სწავლების პროცესში შეიძლება გამოყენებული იყოს დაკვირვება, სიმულაცია, როლური თამაში, შემთხვევის ანალიზი, მულიაჟები, პრაქტიკა და ტრენინგი დემონსტრაციების ოთახში, კლინიკური უნარ-ჩვევების ლაბორატორია, ინტერაქტიურად კომპიუტერული ტექნიკა და ვიდეოაპარატურა და სხვა.

სტუდენტის წარმატებების გაზომვის მიზნით საჭიროა შეფასების ისეთი სტრატეგიების გამოყენება, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელია იმის დადგენა, თუ როგორ აითვისა სტუდენტმა თეორიული ცოდნა და პრაქტიკული უნარ-ჩვევები. შეფასება უნდა იყოს, როგორც შემაჯამებელი ხასიათის, ასევე მაფორმირებელი (უკუკავშირის მიმცემი). შეფასების პროცესში შეიძლება გამოყენებული იყოს ტესტირება, რეფერატი, პრეზენტაცია, გამოცდა, კლინიკური უნარ-ჩვევების შეფასება და სხვ.

საექთნო საქმეში აკადემიური პროგრამების დიზაინი ექვემდებარება ორ ევროპულ ნორმატიულ დოკუმენტს, რომელიც არეგულირებს ექთნების პრაქტიკის უფლებას და „ზოგად მოვლაზე პასუხისმგებელ ექთანთა“ კვალიფიკაციას. ეს არის 1977 წლის 27 ივნისის სექტორალური დირექტივა 77/452/EEC და 1989 წლის 10 ოქტომბრის დირექტივა 89/595/EEC. საექთნო საქმის სხვა სპეციალობები სპეციფიკურ, სექტორალურ დირექტივებს არ ექვემდებარება, მაგრამ ემორჩილება ზოგად სისტემურ დირექტივას (*1988 წ. 21 დეკემბრის დირექტივა 89/48/EEC*).

ევროსაბჭოს დირექტივების შესაბამისად საექთნო საქმის საბაკალავრო პროგრამის ხანგრძლივობა უნდა იყოს არა უმცირეს 4600 საათისა, ხოლო პრაქტიკის ხანგრძლივობა- არა უმცირეს 2300 საათისა.

საექთნო საქმის საბაკალავრო პროგრამა რეგულირებადი ბუნების გამო იშვიათად მონაწილეობს სხვა პროგრამებში, თუმცა არ არის გამორიცხული არსებობდეს ერთობლივი სწავლება ჯანდაცვის სხვა პროფესიებთან ერთად. მაგალითად, შესაძლებელია საექთნო საქმის სტუდენტებმა ისარგებლონ სხვა სამედიცინო სპეციალობების საგანმანათლებლო პროგრამის ცალკეული სასწავლო კურსებით (ქცევათმეცნიერება, ბიოეთიკა, სამედიცინო ფსიქოლოგია და სხვა).

საექთნო საქმეში განათლების ხარისხის უზრუნველყოფის პროცესში გათვალისწინებული უნდა იქნეს კლინიკური გარემოს ადეკვატურობა მიმდი-

ნარე სწავლების პროცესთან, კერძოდ:

- კლინიკური პერსონალის რაოდენობა, გამოცდილება, კვალიფიკაცია და შემადგენლობა;
- პერსონალის მოტივაცია;
- კლინიკური პრაქტიკის კვლევა;
- რაოდენობრივი თანაფარდობა პაციენტი/პერსონალი;
- დამოკიდებულება კლინიცისტებსა და პედაგოგებს შორის;
- საექთნო საქმის ფილოსოფია;
- სწავლის საშუალებები/პირობები და ზედამხედველობა;
- პერსონალის განვითარება;
- პაციენტთა მოვლის ხარისხი.

ამგვარად, თუნიგე-საქართველოს პროექტის ფარგლებში მიზნად დაი-სახა და შემუშავდა საექთნო საქმეში დარგობრივი ათვისების წერტილები, რასაც დაეფუძნა უმაღლესი საექთნო საქმის საუნივერსიტეტო კურიკულუმი, განი-საზღვრა სწავლებისა და სწავლის მეთოდების, შეფასების სისტემის ჩარჩოები.

საექთნო საქმეში საგანმანათლებლო პროგრამებმა ხელი უნდა შეუწყონ ექთნისათვის აუცილებელი დარგობრივი კომპეტენციების და ასევე ზოგადი/-ტრანსფერული კომპეტენციების განვითარებას.

საექთნო საქმის საბაკალავრო პროგრამის დასრულების შემდეგ ხდება აკადემიური ხარისხის მინიჭება: საექთნო საქმის ბაკალავრი.

უმაღლესი განათლების განვითარება საექთნო საქმეში წარმოადგენს კომპლექსურ ამოცანას, რომლის განხორციელება საქართველოში ხელს შე-უწყობს მაღალი კომპეტენციების ექთნების გამოშვებას, რაც თავის მხრივ პა-ციენტებისათვის მაღალი სამედიცინო მომსახურებისა და ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუმჯობესების გარანტიაა.

ლიტერატურა:

- *თუნიგე 2008*: საგანმანათლებლო სტრუქტურების ურთიერთშენწყობა ევროპაში. თბილისი, 2008.
- *Agan R.D. 1987*: "Intuitive Knowing as a Dimension of Nursing". *Advance in Nursing Science*. 10 (1) 63.
- *Bradshaw A.1997*: „Defining Competency in Nursing: a Policy Review” *Journal of Clinical Nursing*. 6:347-354.
- *Council of Europe, 1995*: *The role and Education of Nurses: health and society-* /Council of Europe.
- *Council of Europe, 1995*: *European Agreement on the Instruction and Education of Nurses/Council of Europe*.ETS no 059.
- *ICN 2003*: *ICN Framework of the Competencies for the Generalist Nurses*. ICN, Geneva.

**საერთაშორისო ორგანიზაციების როლი განათლების
სისტემის განვითარებაში**

საერთაშორისო ორგანიზაციები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ სხვადასხვა ქვეყნის, განსაკუთრებით კი განვითარებადი ქვეყნების განათლების სისტემის განვითარებაში. თუ XX საუკუნის 60-იან წლებში საერთაშორისო ორგანიზაციების მხრიდან ამ ქვეყნებისადმი განათლების მხარდაჭერა აღიქმებოდა, როგორც დეკოლონიზაციის პროცესში აღმოჩენილი საერთო საგანმანათლებლო დახმარების ნაწილი, XX საუკუნის 70-იან და 80-იან წლებში მიმდინარეობდა საერთაშორისო გამოცდილების ურთიერთგაზიარება. XX საუკუნის 90-იან წლებში ცენტრალურ, აღმოსავლეთ და სამხრეთ — აღმოსავლეთ ევროპაში, ყოფილ პოსტსაბჭოთა სივრცეში მიმდინარე მოვლენებმა და ევროპის გაერთიანების პროცესმა ახალი პრობლემებისა და ამოცანების წინაშე დააყენა მსოფლიო და ახალი ათასწლეულის დასაწყისში საერთაშორისო ორგანიზაციების ყურადღების გადატანა მოხდა უპირატესად განათლების გლობალიზაციის საკითხებზე. საერთაშორისო ორგანიზაციები განათლების სფეროში თანამშრომლობენ როგორც სახელმწიფო, ასევე სამოქალაქო-საზოგადოებრივ და საუნივერსიტეტო პარტნიორ ორგანიზაციებთან მსოფლიოს თითქმის ყველა კუთხეში.

უამრავ საერთაშორისო ორგანიზაციებს შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია *იუნესკო-ს* მოღვაწეობა განათლების სფეროში. იუნესკო გაერო-ს სპეციალიზირებული სააგენტოა, რომელიც 1945 წელს დაარსდა. მისი მიზანია მშვიდობისა და საერთაშორისო უშიშროების ინტერესებისათვის ხელი შეუწყოს განათლებისა და კულტურის გავრცელებას, მეცნიერების განვითარებას, ადამიანის უფლებებისა და ძირითად თავისუფლებათა პატივისცემას რასის, სქესის, ენისა და რელიგიის მიუხედავად (<http://www.unesco.org/new/en/unesco>).

იუნესკო საკუთარ დანიშნულებას ხუთი ძირითადი პროგრამით ახორციელებს. ესენია: განათლება, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები, სოციალური და ჰუმანიტარული მეცნიერებები, კულტურა და კომუნიკაციები და ასევე ინფორმაცია. იუნესკო-ს საქმიანობის დიაპაზონი მოიცავს საკითხთა ფართო წრეს — უნიგნურობასთან ბრძოლას, განათლების დაფინანსებასა და დაგეგმვას, განვითარებად ქვეყნებში საინჟინრო-ტექნიკური კადრების მოსამზადებელი ცენტრების შექმნას, მეცნიერების დარგში საერთაშორისო თანამშრომლობის განვითარების ღონისძიებებს, ადამიანის უფლებათა და მშვიდობის განტვიცების პრობლემების კვლევას, განათლების მიზნით კოსმოსური კავშირგაბმულობის გამოყენებას. იუნესკო-ს აქვს 6 პრიორიტეტული მიმართუ-

ლება: 1) აღზრდა, 2) მეცნიერება, 3) კულტურა, 4) კომუნიკაცია, 5) სოციალური მეცნიერებანი და განვითარება, 6) მშვიდობა და ადამიანის უფლებები.

1992 წლის 7 ოქტომბერს საქართველო გახდა იუნესკო-ს სრულუფლებიანი წევრი. ამავე წელს საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროსთან შეიქმნა იუნესკო-ს საქმეთა კომისიის სამდივნო, არჩეული იქნა იუნესკო-ს საქმეთა კომისია, რომელშიც განვერდიანდნენ განათლების, მეცნიერების, კულტურისა და კომუნიკაციების დარგების თვალსაჩინო წარმომადგენლები და ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწეები. ამჟამად იუნესკო-საქართველოს თანამშრომლობა ხორციელდება 1995 წელს ხელმოწერილი *იუნესკო-საქართველოს ურთიერთგაგების მემორანდუმის* ჩარჩოებში. იუნესკო-მ საქართველოსათვის მრავალ მნიშვნელოვან თარიღთა აღნიშვნაში მიიღო მონაწილეობა (http://www.mfa.gov.ge/-/index.php?-lang_id=GEO&sec_id=542).

2009 წლის 27 აპრილს, ქ. პარიზში, იუნესკო-ს შტაბ-ბინაში საქართველო ოთხი წლის ვადით არჩეულ იქნა იუნესკო-ს განათლების საერთაშორისო ბიუროს საბჭოსა (IBEE) და ბიოეთიკის სამთავრობათაშორისო კომიტეტში (IGBC) (<http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/intergovernmental-bioethics-committee>).

საქართველოში იუნესკო-ს 23 ასოცირებული სკოლაა. აქედან 11 თბილისშია, დანარჩენი საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში. 2007 წლის აგვისტოში იუნესკოს ასოცირებულ სკოლათა ქსელს შეუერთდა ქურთისა და ავნივის საჯარო სკოლები (ეს სასწავლო დაწესებულებები 2008 წლის აგვისტოში რუსულმა ავიაციამ მიწასთან გაასწორა), სადაც სწავლობდნენ როგორც ქართველი, ისე - ოსი ეროვნების ბავშვები. სკოლებს შესაძლებლობა მიეცემათ მჭიდრო ურთიერთობა დაამყარონ მსოფლიოს სხვა ანალოგიური სტატუსის მქონე სკოლებთან, აქტიური მონაწილეობა მიიღონ სხვადასხვა საერთაშორისო ღონისძიებაში, იუნესკოს მხარდაჭერით განახორციელონ არაერთი პროექტი და ითანამშრომლონ ავტორიტეტულ საერთაშორისო ორგანიზაციასთან. ასოცირებული სკოლები ახორციელებენ სხვადასხვა პროექტებს, იუნესკოს კომპეტენციაში შემავალი მთავარი მიმართულებების სფეროებში: კულტურული მემკვიდრეობა, ტოლერანტობა, ეკოლოგია, ადამინათა უფლებები და ა.შ. ასევე სკოლები მონაწილეობას იღებენ იუნესკოს სხვადასხვა დიდ პროექტებში, მათ შორის ერთ ერთი ყველაზე ცნობილია „მონდიალოგო“, რომელიც მიზნად ისახავს იუნესკო-ს წევრი 37 ქვეყნის 50-მდე სკოლის დაძმობილებას და ერთობლივი პროექტების განხორციელებას.

საქართველოს იუნესკოს ასოცირებული სკოლებიდან იუნესკოს მიერ შერჩეულ იქნა თბილისის წმ. ნინოს სახ. 47-ე საჯარო სკოლა, რომელიც ფილიპინების ქალთა უმაღლეს სკოლასთან ერთად მუშაობდა პროექტზე: „მშვიდობა და არაძალადობა“. 2010 წლის 25 თებერვლიდან 2 მარტის ჩათვლით, ქ. ვილნიუსში, ლიტვის იუნესკო-ს ეროვნულმა კომისიამ ჩაატარა სასწავლო შეკრება იუნესკო-ს ასოცირებული სკოლების მასწავლებლებისათვის. აღნიშნულ შეხვედრაში თბილისის, ოზურგეთისა და რუსთავის საჯარო სკოლების პედაგოგებთან ერ-

თად მონაწილეობა მიიღეს ლიტვის, სომხეთის, აზერბაიჯანისა და ავსტრიის იუნესკოს ასოცირებული სკოლების პედაგოგებმაც. შეხვედრის მთავარი თემა იყო კულტურათაშორისი დიალოგი. მასწავლებლებმა გაუზიარეს ერთმანეთს საკუთარ გამოცდილება ამ მიმართულებით და დასახეს თანამშრომლობის სამომავლო გეგმები (http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=545).

2009 წლის ოქტომბერში იუნესკო-ს გენერალური კონფერენციის 35-ე სესიაზე განათლების პრიორიტეტებად განისაზღვრა „განათლება ყველასათვის“ (Education for All) პროგრამის მიზნების მიღწევა და განათლებაში გლობალური და რეგიონალური ლიდერობის უზრუნველყოფა. განსაკუთრებული ყურადღება იქნება გამახვილებული ნიგნიერების, მასწავლებელთა დახელოვნების და ტექნიკური და პროფესიული განათლების საკითხებზე.

გაეროს განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის ორგანიზაციის (იუნესკო) ერთ-ერთი ინდექსის მიხედვით საქართველომ წელს 22-ე ადგილზე გადაინაცვლა. „განათლება ყველასთვის განვითარების ინდექსის“ მონაცემები იუნესკოს „განათლება ყველასთვის“ მონიტორინგის ანგარიშის ნაწილია. ამ ანგარიშს იუნესკო 2000 წლიდან გამოსცემს.

2004 წლიდან კი ქვეყნებს ინდექსის მიხედვით სამ კატეგორიად ყოფს: მაღალი, საშუალო და დაბალი მაჩვენებელი. მაღალი მაჩვენებლის მქონე ქვეყნებში ევროპის ქვეყნებთან ერთად ჩილე, კუბა, ჩინეთი და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნები ექცევიან. „განათლება ყველასთვის“ პროგრამის დანიშნულება განვითარებად ქვეყნებში განათლების ხელმისაწვდომობის გაზრდის პრობლემების წარმოჩენა და მათზე რეაგირებაა. ინდექსი განათლების ხელმისაწვდომობას (EDUCATION FOR ALL) სხვადასხვა შედეგების მიხედვით ზომავს. ესენია: დაწყებითი განათლება, ნიგნიერება მოზარდებში (15 წლის ზემოთ), გენდერული თანასწორობა, განათლების ხარისხი (V კლასის მიხედვით). 2007 წლის მონაცემების ანალიზის შედეგად, რომელიც პირველად ახლა გახდა ცნობილი, პირველ ადგილზე ნორვეგიაა, მეორეზე იაპონია, მესამეზე კი - გერმანია. საქართველო, ბოლო სამი წლის ანგარიშების მიხედვით, მაღალი მაჩვენებლის მქონე ქვეყნებს განეკუთვნება. იუნესკო-ს ის ანგარიში კი, რომელიც 2010 წელს გამოიცა, 2007 წლის მონაცემებს ეყრდნობა. წინა წლის მონაცემთან შედარებით (ანუ 2009 წლის ანგარიშში გამოქვეყნებულია 2006 მონაცემები), საქართველომ მე-40 ადგილიდან 22-ე ადგილზე გადაინაცვლა. 2008 წლის ანგარიშის მიხედვით კი, საქართველო 28-ე ადგილზე იყო (http://www.unesco.org/newfileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/GMR/pdf/gmr2010/gmr2010-annex_1-edi.pdf).

საერთაშორისო ორგანიზაციებს, ფონდებს, ასოციაციებს, კვლევით და სამეცნიერო ცენტრებს, ცალკეულ უმაღლეს სასწავლებლებს სტუდენტებისთვის, უმაღლეს დამთავრებულთათვის, ახალგაზრდა მეცნიერებისთვის განათლებისა და სწავლების სხვადასხვა პროგრამებით გაგრძელების და კვლევების მიზნით დაწესებული აქვთ მრავალი სახის გრანტი და სტიპენდია, მათ შორის: პროგრამა Erasmus Mundus – ევროპის უნივერსიტეტებში დიპლომის შემდგომი განათლების მიღების სტიპენდიების პროგრამები სტუდენტებისათ-

ვის და ახალგაზრდა მეცნიერებისთვის; ფორდის ფონდის სტიპენდიების საერთაშორისო პროგრამა — მსოფლიოს ნებისმიერ ქვეყანაში საუნივერსიტეტო განათლების შემდგომი სწავლების გრანტები (სტიპენდიები) სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში; გერმანიის აკადემიური გაცვლების სამსახური (DAAD) — მრავალი სახის სტიპენდიები სტუდენტებისთვის, უმაღლესი განათლების მქონე და მეცნიერი ახალგაზრდებისთვის; უმაღლესი განათლების სფეროში საერთაშორისო თანამშრომლობის ნიდერლანდური ორგანიზაცია Nuffic — მოკლევადიანი (6 — 24 თვიანი) სტიპენდიების პროგრამა მაღალი კურსების სტუდენტებისათვის და კურსდამთავრებულთათვის (გარდა PhD პროგრამისა); ეიფელის სახელობის სტიპენდია წარმატებული სტუდენტებისთვის: საინჟინრო მეცნიერებებში, ეკონომიკაში, მენეჯმენტში, სამართალში, პოლიტიკურ მეცნიერებებსა და სახელმწიფო მართვაში; პროგრამა „კოპერნიკი“ ახალგაზრდა ეკონომისტებისათვის, ინჟინრებისათვის და იურისტებისათვის აღმოსავლეთი ევროპიდან; ევრაზიის სტუდენტური გაცვლითი პროგრამა; ედმუნდ მასკის სამაგისტრო პროგრამა; ევრაზიის/სამხრეთ აზიის მასწავლებელთა დახელოვნების პროგრამა; ინტერნეტში დაშვებისა და სწავლების პროგრამა; მცირე გრანტების პროგრამა. ასევე ცნობილია იუნესკო/კეიზო ობუჩის სტიპენდია განკუთვნილია იმ პირებისათვის, რომლებიც ფლობენ მაგისტრის ხარისხს და სურვილი აქვთ განახორციელონ კვლევითი სამუშაოები საზღვარგარეთ 3-9 თვის განმავლობაში.

ასევე კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი საერთაშორისო ორგანიზაცია განათლების პოლიტიკის, დაგეგმვისა და მართვის საერთაშორისო ინსტიტუტი (EPPM), რომლის მისიაა, ხელი შეუწყოს საქართველოში განათლების რეფორმის განხორციელებას, რომელიც დაეყრდნობა ღია საზოგადოების პრინციპებსა და ღირებულებებს. ინსტიტუტი მიზნად ისახავს წვლილი შეიტანოს: განათლების თანამედროვე, კონკურენტუნარიანი სისტემის ჩამოყალიბებაში; განათლების სისტემის დაგეგმვისა და მართვის ადგილობრივი პოტენციალის განვითარებაში; განათლების სფეროში პოზიტიური სისტემური ცვლილებების განხორციელებასა და განათლების რეფორმის პოპულარიზაციაში (http://www.eppm.org.ge/index.php?page_id=1572&link=1572&language=2).

აღსანიშნავია IREX-ის საქმიანობა. IREX წარმოადგენს საერთაშორისო არაკომერციულ ორგანიზაციას, რომელიც განათლების ხარისხის ამაღლების, თავისუფალი მედიის გაძლიერებისა და საზოგადოების პლურალისტური განვითარების მხარდაჭერის მიზნით ახორციელებს ინოვაციურ და ლიდერულ პროგრამებს. IREX-ში 400-მდე პროფესიონალი არის დასაქმებული მსოფლიო მასშტაბით. IREX და მისი პარტნიორი IREX Europe 50-ზე მეტ ქვეყანაში ახორციელებს საკონსულტაციო საქმიანობას და მრავალფეროვან პროგრამებს, მათ შორის საქართველოშიც.

IREX თანამშრომლობს ინდივიდუალურ პირებთან, ორგანიზაციებთან და მთავრობასთან განათლების გაუმჯობესებისა და მისი ხელმისაწვდომობის გაზრდის მიზნით. IREX-ის მიერ შემუშავებული პროგრამები პოპულარიზაცი-

ას უწევს გრძელვადიანი განათლების არსებობას სხვადასხვა დონეზე, როგორცაა დაწყებითი, საშუალო და უმაღლესი განათლება, ასევე შემდგომი პროფესიული ტრენინგები. აღნიშნული პროგრამა მოიცავს შემდეგ სფეროებს:

- საგანმანათლებლო დაწესებულებების განვითარება,
- მასწავლებლებისა და ფაკულტეტის სხვა წევრების ტრენინგი, როგორც წინასწარ, ისე სწავლების პროცესში,
- კურიკულუმის მომზადება,
- საერთაშორისო კვლევების მხარდაჭერა და პროფესიულ სტიპენდიების უზრუნველყოფა,
- საზღვარგარეთ სწავლა ბაკალავრიატისა და მაგისტრატურის დონეზე,
- საგანმანათლებლო სფეროში ტექნოლოგიების დანერგვა.

იმ პროგრამებს შორის, რომელთაც IREX განათლების სფეროში მსოფლიოს მასშტაბით ახორციელებს აღსანიშნავია: *ედმუნდ მასკის* სამაგისტრო პროგრამა (Muskie); ევრაზიის სტუდენტური გაცვლითი პროგრამა (UGRAD); ინდივიდუალური კვლევების შესაძლებლობების პროგრამა (IARO); ევრაზიის/სამხრეთ აზიის მასწავლებელთა დახელოვნების პროგრამა (TEA); უნივერსიტეტის ადმინისტრაციის მხარდაჭერის პროგრამა (UASP) – ამ პროგრამაში ჩართულია სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტიც. აშშ-ს ბიზნესის სფეროში სტაჟირების პროგრამა აღმოსავლეთ ევროპის ახალგაზრდა ქალებისათვის (http://www.irex.ge/index.php?sec_id=7&lang_id=EN).

საქართველოს განათლების სფეროში გარკვეული წვლილი შეაქვს ამერიკის შეერთებული შტატების საელჩოს საქართველოში. საელჩოს წარმომადგენლობა ხსნის ამერიკულ კუთხეებს საქართველოს სხვადასხვა ქალაქში. ამერიკული კუთხე არის პატარა, ამერიკული ტიპის ბიბლიოთეკა, რომელიც განთავსებულია ადგილობრივ პარტნიორ ორგანიზაციაში, ძირითადად ბიბლიოთეკაში. ამერიკული კუთხე არის ერთობლივი პარტნიორული პროექტი, რომელიც ხელს უწყობს თანამშრომლობას და ურთიერთგაგებას ამერიკის შეერთებული შტატებსა და საქართველოს შორის. ამერიკული კუთხეში განთავსებული ინგლისურენოვანი მასალა უფასო და ღიაა ყველა დაინტერესებული მოქალაქისთვის. აქ განთავსებულია წიგნები, აუდიო, ვიდეო ჩანაწერები, ამერიკული დოკუმენტური ფილმები. ქართველი სტუდენტები და მასწავლებლები იღებენ ინფორმაციას ამერიკული კულტურისა და ისტორიის შესახებ. ამერიკულ კუთხეებში იმაღლებენ ცოდნას ამერიკანისტიკის მიმართულებით (<http://georgia.usembassy.gov/american-corners.html>).

ამერიკის შეერთებული შტატების საერთაშორისო განვითარების სააგენტოს (USAID) მიერ შემუშავდა განათლების მართვის პროექტი, რომელიც შეიქმნა განათლების სექტორში მენეჯმენტის შესაძლებლობების განსავითარებლად, ადმინისტრატორებისთვის განათლების მართვის სასწავლო პროგრამის შემუშავების მეშვეობით. პროექტის მიზნებია: საქართველოს ინსტიტუციური სიმძლავრის გრძელვადიანი გაუმჯობესება განათლების სისტემის ტრან-

სფორმირებისა და უკეთ მართვისათვის; ასევე მენეჯმენტის, ფინანსებისა და აკრედიტაციის სფეროების საგანმანათლებლო პროცესების ეფექტურობის უზრუნველყოფა მეცნიერებისა და განათლების სამინისტროს, სამინისტროს საგანმანათლებლო სააგენტოებისა და განათლების რესურს-ცენტრების მხარდაჭერის მეშვეობით. აღნიშნული პროგრამის განხორციელების ვადებია 2009წ. სექტემბერი - 2011წ. სექტემბერი (<http://georgia.usaid.gov>).

საქართველო აქტიურად თანამშრომლობს პედაგოგიური სწავლების საერთაშორისო ცენტრთან, რომელიც (CIEP) არის ფრანგული საჯარო ინსტიტუტი და ექვემდებარება საფრანგეთის ზოგადი განათლებისა და უმაღლესი განათლების და კვლევის სამინისტროს. მისი მიზანია განათლების სფეროში საერთაშორისო თანამშრომლობის გაძლიერება. ცენტრი მსოფლიოში პროფესიული მომზადებისა და შეფასების სფეროში თავისი კომპეტენტურობითა და გამოცდილებითაა ცნობილი. ასევე ცნობილია განათლების სფეროში მნიშვნელოვანი საერთაშორისო თანამშრომლობის როლით (<http://www.ciep.fr/en/index.php>).

ამრიგად, საერთაშორისო ორგანიზაციების წვლილი ხშირ შემთხვევაში უკიდურესად მნიშვნელოვანია ეროვნული განათლების სისტემის განვითარებაში. ისინი გარკვეულწილად ფინანსური დონორების როლში გამოდიან და სერიოზულ დახმარებას უწევენ განათლების სისტემაში მიმდინარე რეფორმების განხორციელებას. ამ ორგანიზაციების დახმარებით საქართველოს ბევრი მოქალაქე იმაღლებს ცოდნასა და კვალიფიკაციას მსოფლიოს წამყვან უნივერსიტეტებში და იმედია მომავალში კიდევ უფრო გაღრმავდება ურთიერთობა და თანამშრომლობა საერთაშორისო ორგანიზაციებთან.

ლიტერატურა:

- იუნესკოს კონსტიტუცია: <http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history/constitution>
- მთავარი მოვლენები, იუნესკო-საქართველო: http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=542.
- იუნესკო, სოციალური და ჰუმანიტარული მეცნიერებები, სამთავრობათაშორისო ბიოეთიკის კომიტეტის საქმიანობა: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/intergovernmental-bioethics-committee>
- იუნესკოს ასოცირებული სკოლები: http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=545.
- განათლება ყველასათვის გლობალური მონიტორინგის ანგარიში — 2010, განათლება ყველასათვის განვითარების ინდექსი: http://www.unesco.org/newfileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/GMR/pdf/gmr2010/gmr2010-annex_1-edi.pdf.
- განათლების პოლიტიკის, დაგეგმვისა და მართვის საერთაშორისო ინს-

ტიტუტი, ორგანიზაციის მისია: http://www.eppm.org.ge/index.php?page_id=1562&link=1562&language=2

- საერთაშორისო კვლევისა და გაცვლების საბჭო, საქართველოს ოფისი, IREX Georgia, პროგრამები: http://www.irex.ge/index.php?sec_id=7&lang_id=ENG
- განათლება, ამერიკული კუთხეები: <http://georgia.usembassy.gov/american-corners.html>
- პედაგოგიური სწავლების საერთაშორისო ცენტრის შესახებ: <http://www.ciep.fr/en/index.php>
- განათლების მართვის პროექტები: <http://georgia.usaid.gov>.

ლიტერატურის მასწავლებლის მომზადება მაგისტრატურაში

მასწავლებლის პროფესია სახელმწიფომ რეგულირებად პროფესიად გამოაცხადა. ეს ნიშნავს, რომ მასწავლებლობა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პროფესიაა და იგი სახელმწიფო დონეზე უნდა დარეგულირდეს. ასეთი მიდგომით სახელმწიფომ თავის მოქალაქეთა წინაშე ვალდებულება აიღო ყველა ბავშვისათვის უზრუნველყოს კვალიფიციური მასწავლებლების განხარისხიანი განათლების მიღების შესაძლებლობა. იმისათვის, რომ საზოგადოებას უკეთესი სკოლა ჰქონდეს, აუცილებელია იქ მივიდეს ერუდირებული, თანამედროვე ცოდნითა და მეთოდური სიხალისებით შეიარაღებული მასწავლებელი. განათლების ფაკულტეტზე საბაზო და საშუალო სკოლის მშობლიური ენისა და ლიტერატურის მასწავლებელთა მომზადება საგანმანათლებლო სფეროში მიმდინარე ცვლილებების ფონზე უნდა გავიზროთ. ცნობილია, რომ მაგისტრატურის დანიშნულებაა გაუუმჯობესოს მომავალ მასწავლებელს კვლევის უნარ-ჩვევები, რათა მან შემდგომში სკოლაში მოსწავლეებს ასწავლოს ანალიზსა და სინთეზზე დამყარებული მუშაობა.

ჩვენს ირგვლივ არსებული რეალობა ყველასგან ერთნაირად მოითხოვს საკუთარ ცნობიერებაში დავნერგოთ სწავლისა და სწავლების ის ახალი თეორიები, რომლებიც შემდგომში მიღებული ცოდნის გამოყენებასა და პრაქტიკულ გააზრებაში დაგვეხმარება. დღეს, ისე როგორც არასდროს, მწვავედ დადგა მოსწავლეთა, სტუდენტთა და მასწავლებელთა წიგნიერების დეფიციტის პრობლემა. ინფორმაციებისა და ტექნოლოგიების განვითარების ეპოქაში თითქოს დაიკარგა ის უმთავრესი ღირებულებები, რასაც საზოგადოების წიგნიერებისა და განათლებულობის საზომად ვთვლიდით. განათლების სპეციალობის მაგისტრატურის საფეხურის სტუდენტებმა, რომლებიც საშუალო სკოლის მაღალი საფეხურის ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლობას გადაწყვეტენ, ორიენტირად უნდა აიღონ ის უახლესი მეთოდური მიდგომები სწავლებისადმი, რომელსაც ამ ბოლო წლების განმავლობაში ნერგავენ საქართველოს განათლების სამინისტროსთან არსებული ეროვნული სასწავლო გეგმებისა და შეფასების და მასწავლებელთა პროფესიული განვითარების ცენტრები. ახლებური მიდგომა სასკოლო სწავლების სისტემისადმი მოითხოვს თეორიულ და პრაქტიკულ მომზადებას ჯერ კიდევ სტუდენტობიდანვე. როგორც ცნობილია, თეორია და პრაქტიკა შესაძლოა ცალ-ცალკე დარჩეს მაშინაც კი, როცა სტუდენტები ამთავრებენ უნივერსიტეტს თუ სწავლის განმავლობაში არ ყოფილა სპეციალური ძალისხმევა მათ შესაბამისობაში მოსაყვანად.

თანამედროვე ამერიკელი მეცნიერი დევიდ პერკინსი მიგვითითებს, რომ „საჯარო სკოლებს უდიდესი პასუხისმგებლობა აკისრიათ — განსხვავებული მისწრაფებების, ნიჭის, აზროვნების, ქცევის, საბაზისო ცოდნისა და შინაგანი სამყაროს ადამიანთათვის სათანადო განათლების მიცემა. სკოლა ისეთივე საოცრებაა, როგორც ნათურა — ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრების განუყოფელი და ჩვეული ნაწილი, მაგრამ ისტორიული თვალსაზრისით, თავისი დანიშნულებითა და ამოცანებით, საკმაოდ ახალი და ეგზოტიკური“ (*პერკინსი 2007: 9-10*). ძალიან ხშირად ამ დანესებულებაში ასწავლიან ძველი, დადგენილი მეთოდებით და როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, ხარვეზი ცოდნაში კი არა, მის გამოყენებაში გვაქვს.

სწავლებისადმი ტრადიციული მიდგომისაგან განსხვავებით, სადაც მასწავლებლის მიზანია დადგენილი სასწავლო პროგრამის რეალიზაცია, მოსწავლეზე ორიენტირებულ მიდგომაში მთავარია თითოეული მოსწავლის „სტილის“ გახსნა და განვითარება. თუ ტრადიციული მიდგომისას მასწავლებელი, სახელმძღვანელოსთან ერთად, იყო ცოდნის მთავარი და კომპეტენტური წყარო, ახალი მიდგომის პირობებში მასწავლებელი უპირატესად არის მოსწავლეთა დამოუკიდებელი, აქტიური შემეცნებითი მოქმედების ორგანიზატორი, მათი კომპეტენტური კონსულტანტი და ასისტენტი; თუ ტრადიციული მიდგომისას, მასწავლებელი იყო მოსწავლეთა შემეცნების მაკონტროლებელი სუბიექტი, ახალი მიდგომის პირობებში მოსწავლეთა შეფასებისას მისი პროფესიული უნარ-ჩვევები ძირითადად მიმართულია მოქმედების დიაგნოსტიკაზე. იმისათვის, რომ კვალიფიციური მოქმედებით დროულად აღმოიფხვრას შემეცნების სირთულეები თუ ცოდნის გამოყენების პრობლემები. ეს როლი მასწავლებლისათვის ბევრად რთულია, ვიდრე ტრადიციული სწავლებისას და გაცილებით მეტ ოსტატობას მოითხოვს.

მომავალმა ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებელმა უნდა იცოდეს, რომ ის იქნება მეგზური ხელოვნების სფეროშიც. „ხელოვნებისა და ჰუმანიტარული მეცნიერებების როლი არა მხოლოდ ადამიანის ინდივიდუალური განვითარების, არამედ ქვეყნის განვითარების მიმართულებების განსაზღვრის და, შესაბამისად, მისი პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური მოწყობისთვისაც მნიშვნელოვანია“ (*სამნიაშვილი 2008: 47*). მომავალმა მასწავლებელმა უნივერსიტეტშივე უნდა ისწავლოს მხატვრული ტექსტის ანალიზის უახლესი მიმართულებები, ინტერტექსტუალური და დისკურსიული აზროვნების უნარ - ჩვევათა ჩამოყალიბების თანამედროვე დასავლური ტენდენციები და ქართულ ნიადაგზე მათი დანერგვის შესაძლო გზები და საშუალებები. მაგისტრანტებს უნდა დავეხმაროთ ქართული მწერლობის მსოფლიო კონტექსტში გააზრებაში.

სასწავლო კურსი გულისხმობს მაგისტრანტთა პროფესიულ განვითარებას იმ მიზნით, რომ მათ სასწავლო პროცესი გაიაზრონ ახლებურად, წარმართონ იგი თანამედროვე საგანმანათლებლო ტექნოლოგიების შესაბამისად. ლიტერატურის სწავლების თანამედროვე სტანდარტების შესაბამისი

მეთოდისა და პრაქტიკაში მათი დანერგვის გზების გააზრება, თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობითი ინფორმაციისა და თეორიული ტენდენციების ახლებური ასპექტების შესწავლა და ლიტერატურის სწავლებისას შედეგზე ორიენტირება მიიღწევა ტრადიციულ და თანამედროვე მეთოდურ მიმართულებათა ინტეგრირებით. განათლების რეფორმა გულისხმობს სკოლებში ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების მეთოდისაში არსებული მოთხოვნების შეცვლას. თანამედროვე პედაგოგი აუცილებლად უნდა ფლობდეს გაკვეთილის ჩატარების ახლებურ მეთოდებს, რაშიც მას უნდა დაეხმაროს დღეისათვის არსებული მდიდარი მეთოდოლოგიური ლიტერატურა.

პროგრამის ფარგლებში შეისწავლება: სწავლების საშუალებათა ანალიზი; ადამიანური რესურსების გამოყენება; პროფესიული განვითარების გზების დასახვა; ეროვნული სასწავლო გეგმის ძირითადი პრინციპების ინტერპრეტაციის გზები; თანამედროვე ლიტერატურული თეორიები და მათი მეთოდოლოგიები; ლიტერატურის სწავლების ინტერტექსტუალური ასპექტები; მეთოდოლოგიური კონცეფციები და მიმდინარეობები; ტექსტის გაგებისა და ინტერპრეტაციის თეორია და პრაქტიკა; მხატვრული ტექსტის გაგება და თვითგამოხატვა; მხატვრული ტექსტის ორგანიზაციული თავისებურება; ქართული ლიტერატურის ძირითადი ეტაპები; პერიოდიზაციის თანამედროვე თეორიები; ქართული სასულიერო მწერლობის სწავლების მეთოდოლოგიური საფუძვლები; შუა საუკუნეების ლიტერატურის სინკრეტიზმი და მონუმენტალიზმი „სახე-იდეისა“ და „სახე-ხასიათის“ ცნებები; ქართული მწერლობა მსოფლიო ლიტერატურის კონტექსტში; ტიპოლოგიური მიმართულებები; სემანტიკური განსაზღვრების ონტოლოგიური საფუძვლები; საჯარო გამოსვლის მომზადების სტრატეგიის გამოყენება ინტერ-ტექსტუალური და ინტერ-დისციპლინარული სწავლებისას; ზეპირმეტყველების ეფექტური გამოყენება; ჟანრის, ეპოქის და კულტურის, მხატვრული ტექსტის კომპოზიციური თავისებურებების, სტრუქტურული ელემენტების განსაზღვრა XX საუკუნის ლიტერატურული პროცესების გათვალისწინებით; ლიტერატურულ მიმდინარეობათა კონცეპტუალური ანალიზი; წერის უნარების განვითარება; ხერხები, მეთოდები, სტრატეგიები; შეცდომების განალიზება; ლიტერატურული ტექსტის წერითი ანალიზი; უახლესი ლიტერატურული მიმდინარეობანი და მათი სწავლების მეთოდოლოგიური საფუძვლები; თანამედროვე მიმდინარეობისა და სტრატეგიების ანალიზი; შეფასების თანამედროვე სისტემები; შეფასების ტიპები.

სწავლების ახალი მეთოდები პრობლემაზე დაფუძნებულ სწავლებას გვთავაზობენ, სადაც საკითხები უნდა გაიაზრონ მოსწავლეებმა. ასეთი მიდგომა არ ნიშნავს იმას, რომ შინაარსობრივი ცოდნა მნიშვნელოვანი არ არის. ადამიანის მიერ დაგროვილი სოლიდური ცოდნა უნდა დაემყაროს აზროვნებას და ანალიზს. თანამედროვე სწავლება სავსეა არჩევანით, მოსწავლესა და მასწავლებელს შეუძლიათ იყონ წიგნიერნი და ცოდნის კარგი მომხმარებელნი. როგორც უახლესი ეროვნული სასწავლო გეგმითაა გათვალისწინებული „ქარ-

თული ენისა და ლიტერატურის საგნობრივი ჯგუფის მიზანია გამოუმუშავოს მოსწავლეს ლიტერატურული მემკვიდრეობისადმი პატივისცემა, შეაყვაროს კითხვა, ხელი შეუწყოს მხატვრული ნაწარმოების ესთეტიკური აღქმისა და შეფასების უნარის ჩამოყალიბებას“ (*ეროვნული სასწავლო გეგმა 2010: 38*). შესაბამისად, ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებელს მოეთხოვება: ლიტერატურულ ტექსტებში ასახული ამა თუ იმ ეპოქისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური იდეებისა თუ პრობლემატიკის ცოდნა; გარდა ამისა მას უნდა ჰქონდეს, ერთი მხრივ, ლიტერატურულ პროცესზე ეპოქის თავისებურებებისა და, მეორეს მხრივ, მხატვრული შემოქმედების საზოგადოებრივ ცნობიერებაზე ზეგავლენის წვდომის უნარი.

სამაგისტრო პროგრამის დანიშნულებაა მოამზადოს თანამედროვე მასწავლებელი, რომელიც უზრუნველყოფს მოსწავლეთა აკადემიურ წარმატებასა და პოზიტიურ ქცევას. უკანასკნელ ათწლეულებში ფსიქოლოგიაში, ანთროპოლოგიაში, ლინგვისტიკაში, ნეიროფიზიოლოგიასა და სხვა მეცნიერებებში ჩატარებული კვლევების საფუძველზე პედაგოგიურმა თეორიამ და პრაქტიკამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადეს. თუ ადრე თანამედროვე მასწავლებლის საქმიანობა ხელოვანის ოსტატობასთან იყო გაიგივებული, დღეს მასწავლებლის პროფესია უფრო „შესწავლადი“ გახდა (*მაძიებლის სახელმძღვანელო 2010: 18*). მასწავლებლის პროფესია უფრო მზარდი მოთხოვნილებების წინაშე დადგა, რაც მაღალი დონის კომპეტენციას მოითხოვს. შესაბამისად, ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლის მომზადება პიროვნების პროფესიული საქმიანობის დახვეწის აუცილებელი ელემენტია.

უნივერსიტეტის სტუდენტისათვის ცალ-ცალკე არ უნდა დარჩეს თეორია და პრაქტიკა ინტერაქტიური სწავლება-სწავლის საკითხებში. განსაკუთრებული ძალისხმევაა საჭირო იმისათვის, რომ ცოდნა შესაბამისობაში მოვიყვანოთ საკლასო ოთახში არსებულ რეალობასთან. გასათვალისწინებელია, რომ დახელოვნებულ მასწავლებელთა ერთ-ერთი მთავარი განმასხვავებელი ნიშანია მათი გონების თვისებებისა და განწყობა-დამოკიდებულების ერთობლიობა, რაც ძალმოსილს ხდის მათ შინაგანი მზაობით გამოეხმარონ საკლასო ოთახის დინამიკას და ბავშვების უამრავ საჭიროებას.

„დღეს მასწავლებლობა გმირობის ტოლფასია“, - თქვა პრაქტიკოსმა პედაგოგმა და მართლაც, უნივერსიტეტმა უნდა ჩაუნერგოს სტუდენტებს ამ გმირობისკენ სწრაფვის სურვილი. განუვითაროს მათ ის პრაქტიკული და თეორიული უნარ-ჩვევები, რაც ამ გმირობის გზაზე მეგზურად გაჰყვება.

ლიტერატურა:

- *პერკინსი 2007*: დევიდ პერკინსი, გონივრული სკოლები. თბილისი. 2007.
- *სამნიაშვილი 2008*: ლელა სამნიაშვილი, რისთვის ვასწავლით ლიტერატურას? მასწავლებელთა პროფესიული ცენტრის გამოცემა „მასწავლებელი“. №2. თბილისი. 2008.
- *ეროვნული სასწავლო გეგმა 2010*: ეროვნული სასწავლო გეგმა. თბილისი. 2010.
- *მაძიებლის სახელმძღვანელო 2010*: მაძიებლის სახელმძღვანელო. თბ. 2010.

**ბუნებისმეტყველების საკითხები ქართულ სასკოლო
სახელმძღვანელოებში**

დანყებით კლასებში ბუნებისმეტყველების სწავლებასა და მის მასწავლებელს საპატიო და საპასუხისმგებლო მისია აკისრია, რადგან სწორედ ამ პერიოდში დგამს ბავშვი პირველ ნაბიჯებს გარემომცველი სამყაროს შეცნობისაკენ; ხდება მოსწავლის თვალსაზრისის გაფართოება, კვლევის, სიახლეთა აღმოჩენისა და შეცნობის მიმართ ინტერესის გაღვივება (*ელბაქიძე 2010:27*). და რადგან ბუნება ადამიანის შემეცნებისა და სილამაზის აღქმის ძირითადი წყაროა, ბავშვები ბუნების წიაღსა და მის გარემომცველ სამყაროში ეძებენ სიახლეებს, უნვითარდებათ სიღრმისეული კვლევა-ძიების სურვილი.

სკოლაში შემოსულ მოსწავლეს გარკვეული შეხედულებები გააჩნია სამყაროს შესახებ, მასწავლებელი უნდა შეეცადოს ამ შეხედულებებს კრიტიკულად მიუდგეს, რათა მოსწავლემ სათანადოდ შეძლოს გაიაზროს ახალი ცნებები და ინფორმაცია (*დონოვანი 2010:73*). აღნიშნული ცნებებისა და ინფორმაციის შესწავლის პროცესში უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ბუნებისმეტყველების მასწავლებლის მიერ გაკვეთილის საინტერესოდ ჩატარების მეთოდს. დღეს ყველაზე გავრცელებული და ეფექტური მეთოდებია ექსკურსია და ექსპედიცია, ცდა და ექსპერიმენტი, სხვა სახის პრაქტიკული სამუშაოები (*ელბაქიძე 2010:27*). აღნიშნული მეთოდები მოსწავლეს ეხმარება გაიცნოს ბუნების ობიექტების თვისებები და ბუნების მოვლენების არსი. დარწმუნებული ვარ აღნიშნული მეთოდები მოსწავლეს ჩამოუყალიბებს ბუნების ობიექტებისა და მოვლენათა შესახებ რეალური ცნებების ჩამოყალიბების, ინფორმაციის შეგროვების, განზოგადების, შედარების, ანალიზისა და დასკვნების გაკეთების უნარ-ჩვევებს (*ელბაქიძე 2010:28*). მიუხედავად ზემოთჩამოთვლილი მეთოდებისა, ბუნებისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულებისა და სიყვარულის ჩამოყალიბებას განსაკუთრებით უწყობს ხელს ლიტერატურული ნაწარმოებები, რომლებიც ასე უხვად გამოიყენა იაკობ გოგებაშვილმა სასკოლო სახელმძღვანელოებში.

ქართული მეცნიერული პედაგოგიკისა და მეთოდის ფუძემდებელმა იაკობ გოგებაშვილმა იცოდა, რომ სკოლა ჩამოყალიბების პირველივე დღეებიდან ორ საკაცობრიო მიზანს ემსახურება. ესაა: ა) *ბავშვთა, მოზარდთა ცოდნით შეიარაღება* და ბ) *მათი აღზრდა ჯანსაღი ადამიანური თვისებებით*. ამ მიზნების მისაღწევად მასწავლებელთან ერთად დიდი მოვალეობა აკისრია სასკოლო სახელმძღვანელოებს, რომლებშიც წარმოდგენილია როგორც მეთოდური, ასევე სასწავლო-სააღმზრდელო მუშაობის შინაარსი.

მიმაჩნია, რომ სასკოლო სახელმძღვანელოებში შეტანილი უნდა იყოს ისეთი პოეტებისა და მწერლების ნაწარმოებები, რომლებიც თავიანთ ნაწარმოებებში გვიხატავენ ბუნების შესანიშნავ სურათებს. მაგალითად, ქართული მწერლობის კლასიკოსი ვაჟა-ფშაველა იმ მგოსანთაგანია, რომელმაც თავის შემოქმედებაში ბუნება ადამიანით აალაპარაკა. სწორედ ამან განაპირობა, რომ მის შემოქმედებას განსაკუთრებული ადგილი ეკავა დაწყებითი კლასების სახელმძღვანელოებში. დღეს ჩვენ უნდა მოვახდინოთ ტრადიციულისა და ინოვაციურის შერწყმა ქართულ საგანმანათლებლო პოლიტიკაში, ანუ ის რაც დადებითი და ამავე დროს აპრობირებული იყო ბუნებისმეტყველების ქართულ სასკოლო სახელმძღვანელოებში აუცილებლად გათვალისწინებული უნდა იყოს დღესაც. დაწყებითი კლასის სახელმძღვანელოთა ავტორებმა დიდი ყურადღება უნდა დაუთმონ ბავშვებში ბუნების სიყვარულის აღზრდას. ბუნებასთან კავშირში მასალის შესწავლა უზრუნველყოფს მოსწავლეების ესთეტიკურ აღზრდას. იზრდება ბავშვებში ჰუმანური დამოკიდებულება ფლორისა და ფაუნის მიმართ და ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს კეთილშობილი ადამიანური თვისებების ჩამოყალიბებისათვის.

დაწყებითი კლასების სასკოლო სახელმძღვანელოებში საბავშვო მოთხრობების ჩართვა როგორც ჩანს აპრობირებული და გამოცდილი მეთოდია დასავლურ საგანმანათლებლო სისტემისათვის (*დონოვანი 2010:74*). ერთ-ერთ დასავლელ მკვლევარს საილუსტრაციოდ მოჰყავს ლეო ლიონის მოთხრობა თევზისა და ფრინველების შესახებ და ასკვნის, რომ ბავშვებში ახალი შეხედულებები არსებული შეხედულებებისა და გამოცდილების საფუძველზე ყალიბდება (*დონოვანი 2010:75*), ამიტომ აუცილებელია გარემომცველი სამყაროს შეცნობა ბავშვმა მარტივი ტიპის მოთხრობებით დაიწყოს, რომლებშიც მოცემული იქნება ცხოველთა სამყარო. მსგავსი მეთოდი არაერთხელ იყო გამოყენებული ქართულ სასკოლო სახელმძღვანელოებშიც. მაგალითად, იაკობ გოგებაშვილის „დედა ენასა“ და „ბუნების კარში“. ბუნებისადმი განსაკუთრებული სიყვარული ჩანს, ასევე ვაჟა ფშაველას „შვლის ნუკრის ნაამბობში“. ცნობილია, რომ გენიალური ქართველი მწერალი ვაჟა ფშაველა თავის ნაწარმოებებში მთელი შთაგონებით ხატავდა ბუნების პანორამას, ბუნების შვილების შინაგან მდგომარეობასა და თვით მწერლის ჰუმანურ დამოკიდებულებას ბუნებისადმი. ამ მხრივ განსაკუთრებით დამახასიათებელია ვაჟა ფშაველას მოთხრობა „შვლის ნუკრის ნაამბობი“. საგულისხმოა, რომ გარემომცველი სამყაროსადმი დიდი სიყვარულით გათბარი ეს პატარა მოთხრობა პირველი სტრიქონებიდანვე მთლიანად იპყრობს მკითხველის გულს.

„პანანა ვარ, ობოლი. ბედმა დამიბრიყვა: ცუდ დროს დავობლდი. ტანზე მაცვია პატარა, მოკლე ბენვიანი, თეთრი თვლებით მოწინკლული თხელი ქათიბი. ჯერ რქები და კბილები არ ამომსვლია, ჩლიქებიც არ გამმაგრებია. გზა-დაკარგული დავდივარ. აი დახედეთ ჩემს სისხლიან ფეხსა. ეს წყლის დასალევად რომ ჩავედი ხევში, მაშინ ვიტკინე. გული მინუხს... გული, საბრალო

დედაჩემი! მანამ დედა მყავდა ცოცხალი, სულ ალერსში ვყავდი: ძუძუს მანოვებდა, მეალერსებოდა, მაფრთხილებდა. რალა მეშველება მე საბრალოს ეხლა! ძუძუს აღარ ვწოვ მხოლოდ ბალახის ნამსა ვსუტავ დილით და საღამოთი, როდესაც ნამია, და რძის ნდომას იმითი ვიკლავ. უპატრონო რომ ვარ, სულ მეშინიან, ვკანკალებ, მუდამ დღე სიკვდილს ველი, გზა არეული დავეხეტები. ღმერთო, რამდენი მტერი გვყავს!“ (ვაჟა ფშაველა). მოთხრობაში ერთმანეთს ცვლის გულშიჩამწვდომი სურათები უტყვი დედაშვილური ალერსისა და ღრმა ადამიანური გრძნობა გვეუფლება ობოლი, საცოდავი შვლისადმი. კაცთა გულქვაობის საზარელი სურათებია: სისხლიდან დაწრეტილი დედა-შვილი და ლეგა ჩოხის კალთებაკეცილი ახალგაზრდა მონადირე, შემზარავ სიკვდილს რომ აღტკინებული შეძახილით „გაუმარჯოს“ ხვდება; უპატრონოდ შთენილი ნუკრი, დიდრონი წყლიანი თვალეებით და უცნაური სილამაზით აღბეჭდილი დიდი წამწამებით, და ბოლოს ნუკრის ქვითინი — „ვარ ობოლი, და ვინ იცის, ვინ დაეპატრონება, ვინ შეიღებავს ჩემი სისხლით ხელებს?!“ — მძაფრ ზეგავლენას ახდენს ბავშვების სულზე და განა მარტო ბავშვის სულზე!

შვლის ნუკრის ემოციური ზეგავლენის ძალა მაღალი და ძალზე ეფექტურია, ერთი პედაგოგი აღნიშნავდა, რომ ბავშვებს სუნთქვა ეკვრით, ცრემლი ახრჩობთ, ნამდვილად ცოდონი არიანო. მაგრამ იაკობ გოგებაშვილი აღნიშნავს, რას ვიზამთ, ჟან ჟაკ რუსოსი არ იყოს, სიყმანვილეში მიღებული ღრმა და მძიმე განცდები საიმედო თავდება ადამიანობისა.

საბუნებისმეტყველო მასალების ასეთ ძლიერ ემოციურ ჟღერადობას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მოსწავლის ემოციური გარემოს სრულყოფისათვის. ვაჟა ფშაველა და იაკობ გოგებაშვილი კარგად იცნობდნენ ბავშვის ბუნებას და თვითონაც დახვეწილი გემოვნებით გამოირჩეოდნენ. იაკობ გოგებაშვილის ნაწარმოებებში მკაფიოდ ჩანს ის ესთეტიკა, რომელიც ადამიანს სამყაროსადმი ჰუმანურ დამოკიდებულებას ჩამოუყალიბებს და რომელსაც ადამიანის ყმანვილობის პერიოდში უნდა ჩაეყაროს საფუძველი.

ორმოცდაათი წელი მოღვაწეობდა იაკობ გოგებაშვილი, რათა ქართულ სკოლას წარმატებით შეესწავლა ბუნება. სკოლამ უნდა შეძლოს იმ ზომით უზრუნველყოს მოსწავლეები საბუნებისმეტყველო ცოდნით, რომ მათ არა მარტო გაიკვლიონ გზა მეცნიერული ბუნებისმეტყველებისაკენ, არამედ ღრმად განიმსჭვალონ მისი სიყვარულითა და საფუძვლიანად შესწავლის ინტერესით.

ჩვენს სამშობლოს, საქართველოს ნამდვილად აქვს უფლება იამაყოს იმით, რომ ბუნებას, ჩვენი მაღლისა და სიკეთის წყაროს, უამრავი დიდი ქომაგი, მეხოტბე და მზრუნველი ჰყავდა და ჰყავს. ამ თვალსაზრისით ნამდვილად საამაყო ვაჟა-ფშაველასა და იაკობ გოგებაშვილის სახელები. ბუნებაში არსებულ კანონზომიერებასა და წონასწორობას ვაჟა-ფშაველამ თავისებური შეფასება მისცა:

„ბუნება მბრძანებელია,

იგივე მონაა თავისა,
ზოგჯერ სიკეთეს იხვეჭავს,
ზოგჯერ მქნელია ავისა;
ერთჯერად მტვირთველი არის
საქმის თეთრის და შავისა;
საცა პირიმზეს ახარებს
იქვე მთხრელია ზვავისა“.

რა ორიგინალურად არის ამ სტრიქონებში ასახული ბუნებაში არსებული მრავალფეროვნება და დაპირისპირება. რამდენად ღრმად უნდა ყოფილიყო ჩანერგილი ვაჟას გულში, არა მარტო გულში, არამედ მის მთელ არსებაში ბუნებისადმი სიყვარული, რომ ასე თამამად, ასე ლაღად ეთქვა — „ნისლი ფიქრია მთებისა“, ასეთი გასაოცრად გულწრფელი ნატვრით მიემართა მათთვის - „რატომ არ მღერით, მთებო!“ მოესმინა და შეესმინა მთების გულისცემა და ნისლების სიმღერა: „რა ყურმა უნდა გაუძლოს იმ მთების გულის ძგერასა“.

„ხევზე მოდიან ნისლები,
გაჩქარებულნი მღერითა“.

„ქუჩი“, „ია“, „ბუნების მგოსნები“, „ხმელი წიფელი“, „შვლის ნუკრის ნაამბობი“ ქუჩის საუბარი კლდესთან - „კლდეო! განა რომ შენა ხარ ჩემი დედამა, ჩემი მცველი და პატრონი? - მე ვარ ნუ გეშინიან შავბნელო“... ვაჟას ვედრება - „მინავ, შენ გებარებოდეს, ეს ჩემი ტურფა იაო, შენ უპატრონე ემშობლე, როგორიც შენი ზნეაო“! რამდენი სიყვარული, სევდა, მზრუნველობა არის ჩაქსოვილი ამ სტრიქონებში. სისხლით დასვრილი მონადირის დანა, მომაკვდავი შვლის სველი, უმწეო თვალები, დაობლებული და მარტოდმთენილი ნუკრის დაჩეჩქვილი ჩლიქები - აი, ადამიანთა ცოდვის უმძიმესი შედეგი, სამარადისო ბრალდება ადამიანთა გვარის და კაცთა არაადამიანური გულქვაობის მიმართ. თავის მხრივ, ეს მოთხრობა ისეთი საჩუქარია ბავშვებში ბუნებისადმი სპეციაკი, შთაგონებული სიყვარულის სულისკვეთების ჩანერგვისათვის, რომელიც ვერავითარ სხვა პედაგოგიურ და მეთოდოლოგიურ ძალისხმევას ვერ შეედრება.

ბუნებისადმი ადამიანის მაღალგონივრული დამოკიდებულების იდეა ქართულ სკოლაში იაკობ გოგებაშვილმა შემოიტანა და ეს იდეა ჩვეულებრივი დიდაქტიკური რიგის მოვლენიდან, მორალურ-პედაგოგიური სიბრძნის დონემდე აამაღლა. იაკობ გოგებაშვილი ენერგიულ საქმიანობას ეწეოდა საიმისოდ, რათა მოსწავლე ახალგაზრდობაში და ხალხის ფართო ფენებში ჩაენერგა ბუნების სიყვარული, გაეღვივებინა მათში მოვლისა და დაცვის შეგნება. „ბუნების კარის“ წინასიტყვაობაში იგი წერდა: „საქართველოს ბუნება ისეთი მდიდარია და მრავალფეროვანი რომ ევროპის ბუნება მასთან ახლოსაც არ მოვა. მაგრამ ჩვენ ამ მდიდარი ბუნებისა არაფერი გაგვეგება, უკუღმართი აღზრდის წყალობით. ამის გამო ჩვენს ბუნებას ეპატრონებიან უცხოელნი, შეიარაღებულნი რეალური ცოდნით, იძენენ აუარებელ ქონებას და ჩვენ კი ხახა-მშრალეები ვრჩებით“ (*ობოლადე 1999: 27*).

ნლების მანძილზე იაკობი გულმოდგინედ იღწვოდა, რათა მოსწავლეებისათვის უფრო მიმზიდველი გაეხადა „ბუნების კარი“. მისი შედგენისას, წერდა იგი: „გვერდი ავუქციეთ იმისთანა მშრალს მხარეებს საგნებისა, როგორც არის კლასიფიკაცია მცენარეებისა და ცხოველურებისა და მათი ანატომიური აგებულება, რაც შეადგენს პირდაპირ საგანს ბუნებისმეტყველების სახელმძღვანელოსას. სამაგიეროდ, დიდი ყურადღება მივაქციეთ მას, თუ რა დამოკიდებულება არსებობს მცენარეთა და ადამიანთა შორის, როგორ ცხოვრობს ცხოველი, როგორ იბრძვის არსებობისათვის, რა ადგილი უჭირავს ბუნებაში, რა დამოკიდებულება აქვს სხვა ცხოველებთან და მეტადრე ადამიანთან და თვით თავის სამშობლოსთან“ (*გოგებაშვილი 1912:44*). იაკობი დიდ სიფრთხელეს იჩენდა სასწავლო მასალის შერჩევისას: „საბუნებისმეტყველო წერილები შედგენილია ჩვენ მიერ საუკეთესო წყაროების მიხედვით, როგორც მაგალითად, „ვესტნიკ ესტესტვენის ნაუკ“, თხზულებანი: ბრემისა, კარფოტისა, ბაგდანოვიჩისა, ვაგნერისა და კიდევ სხვებისა“. იგი დიდ ზრუნვას იჩენდა, რათა გაეადვილებინა და მიმზიდველი გაეხადა მოსწავლეებისათვის მასალების ათვისება. ამ მიზნით, წერდა: „ჩვენს წერილებს მივეცით უმეტეს ნაწილად მოთხრობითი ფორმა, რომელიც ერთი ორად და სამად უადვილებს მოსწავლეთ საგნის შეთვისებას“ (*გოგებაშვილი 1912:45*).

„ბუნების კარში“ მართლაც მისაწვდომად იყო წარმოდგენილი მასალები გარემომცველი ბუნებისა და ადამიანთა კეთილღეობისათვის მათი გამოყენების შესახებ, რასაც იაკობი სკოლის უსაჭიროესა და უპირველეს საქმედ თვლიდა. ამით იყო გამომწვეული ამ სახელმძღვანელოს სისტემატურად გამდიდრება საბუნებისმეტყველო მასალებით. იაკობ გოგებაშვილი შეუნებელი ინტერესით სწავლობდა ბუნებათმცოდნეობაში მოპოვებულ მიღწევებს და მაღალი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა მათ შერჩევასა და დიდაქტიკური თვალსაზრისით ფაქიზად დამუშავებას.

ბუნების მიმართ ადამიანთა დამოკიდებულებაზე დაკვირვების, ამ საკითხზე მოწინავე აზრების შესწავლისა და ბავშვის განვითარების კანონზომიერებათა გათვალისწინებით, იაკობ გოგებაშვილმა შექმნა თანმიმდევრულად მწყობრი პედაგოგიური სისტემა. ამ სისტემამ ორგანულად შეაუღლა ერთმანეთთან გრძნობადი, ცნობადი, შრომითი და ესთეტიკური საწყისები. ეს იმას ნიშნავს, რომ ბუნებასთან ადამიანთა სწორად დამოკიდებულების აღზრდას მკვიდრად უნდა დაემყაროს სათანადოდ შერჩეული სასწავლო მასალის მიწოდება ბავშვებისათვის (*ელბაქიძე 1999:27*). იაკობ გოგებაშვილის, როგორც ბუნებისმეტყველისა და ქართული სკოლის ერთ-ერთი ფუძემდებლის შესახებ ჩვენ უკვე ერთხელ ვწერდით, თუ რაოდენ დიდი შრომა გასწია მან შეესწავლა მაშინდელ ევროპულ სკოლებში არსებული მდგომარეობა ბუნების საკითხების შესწავლასთან დაკავშირებით. მხოლოდ ამის შემდეგ შეძლო მან გავლენა მოეხდინა და ქართულ სასკოლო სახელმძღვანელოებში ბუნების საკითხები წინა პლანზე წამოეწია და განვითარებინა (*წულაია 2009:83-86*).

ცხადია, დღევანდელ პირობებში ბუნებისმეტყველების სფეროში ია-

კობ გოგებაშვილის მიერ XIX საუკუნის ბოლოს შემუშავებული მემკვიდრეობა საკმარისი აღარაა ქართული სასკოლო სახელმძღვანელოებისათვის. ამიტომ არის, რომ ამჟამად ჩვენს წინაშე მთელი სიმწვავეით დგას ბუნების დაცვის ღონისძიებათა ქმედითი სისტემის შემუშავების ამოცანა, მაგრამ ეს ფაქტი როდის ნიშნავს იაკობ გოგებაშვილის მემკვიდრეობასა და გამოცდილებაზე უარის თქმას, ან ვაჟა ფშაველას შესანიშნავი თხზულებების გვერდზე გადადებას, ჩვენ უნდა შევძლოთ და ამ მდიდარ ტრადიციასზე დაყრდნობით სიახლეები დავწეროთ ბუნებისმეტყველების სასკოლო სახელმძღვანელოებში. როგორც იაკობ გოგებაშვილი იტყოდა „ოსტატობითა და სიადვილით“ გავამდიდროთ მოსწავლეთა გონება, ვასწავლოთ „ზედმინეწვით ბუნების ძალთა მოხმარება“ და ავავსოთ ბავშვების გულები „მაღალი ადამიანური გრძნობებით“ (*გოგებაშვილი 1990:229; ინასარიძე 2009:6*). დღევანდელი სკოლის უმთავრესი ფუნქციაც ხომ ის არის, რომ ჩამოაყალიბოს მოსწავლე სამოქალაქო ღირებულებების მატარებელ პიროვნებად, რომელსაც გააზრებული აქვს თავისი მოვალეობები კაცობრიობისა და ბუნებრივი გარემოს მიმართ.

ლიტერატურა:

- *გოგებაშვილი 1912*: ი. გოგებაშვილი, დედა ენა, ტფილისი. 1912.
- *გოგებაშვილი 1990*: რჩეული თხზულებანი ტ. II. თბილისი. 1990.
- *დონოვანი 2010*: მ. სიუზან დონოვანი და კონ დ. ბრენსფორდი, როგორ ვსწავლობთ: ისტორია, მათემატიკა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებანი, წიგნში: სტატიები განათლების საკითხებზე. მასწავლებელთა პროფესიული განვითარების ცენტრი. თბილისი. 2010.
- *ელბაქიძე 2010*: ნ. ელბაქიძე, საგნის სწავლების მეთოდები დანყებით საფეხურზე ბუნებისმეტყველების სწავლებისათვის. მასწავლებელთა პროფესიული ცენტრის გამოცემა „მასწავლებელი“. №4 (10), თბილისი. 2010.
- *ინასარიძე 2009*: მ. ინასარიძე, ს. ლობჯანიძე, შ. მამუკაძე, მასწავლებლის ეთიკის სახელმძღვანელო, სიტუაციები სასკოლო ცხოვრებიდან, მასწავლებელთა პროფესიული განვითარების ცენტრი. თბილისი. 2009.
- *ობოლაძე 1999*: უ. ობოლაძე, გ. ქაჯაია, ბუნება და ადამიანი იაკობ გოგებაშვილის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში, თბილისი. 1999.
- *წულაია 2009*: ბ. წულაია, იაკობ გოგებაშვილი ბუნებისმეტყველი. საერთაშორისო პერიოდული გამოცემა „განათლება“, №1. თბილისი. 2009.

**კლასის დამრიგებლის და მოსწავლეთა თანამშრომლობის
ასპექტები თანამედროვე სკოლის პრაქტიკაში**

განათლების დარგში მიმდინარე რეფორმა საჯარო სკოლის მესვეურები-საგან მოითხოვს ორიენტირად აიღონ ის უახლესი მეთოდური მიდგომები სწავლებისადმი, რომელსაც ამ ბოლო წლების განმავლობაში ნერგავენ საქართველოს განათლების სამინისტროსთან არსებული ეროვნული სასწავლო გეგმებისა და შეფასების და მასწავლებელთა პროფესიული განვითარების ცენტრები.

თანამედროვე ამერიკელი მეცნიერი დევიდ პერკინსი მიგვითითებს, რომ „სკოლა ისეთივე საოცრებაა, როგორც ნათურა - ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრების განუყოფელი და ჩვეული ნაწილი, მაგრამ ისტორიული თვალსაზრისით, თავისი დანიშნულებითა და ამოცანებით, საკმაოდ ახალი და ეგზოტიკური“ (პერკინსი 2007:9-10).

სკოლაში ბავშვი განათლებასთან ერთად აღზრდასაც იღებს. ადამიანი სოციალური არსებაა, ამიტომ, სკოლის აღმზრდელობითი ფუნქცია, რომლის მიზანი ემოციურ-ნებელობითი, ფასეულ-მოტივაციური კომპონენტის ფორმირებაა, სწორედ ურთიერთობაში „მოსწავლე-მასწავლებელი“ რეალიზდება. აღმზრდელობითი პროცესის ცენტრალური ფიგურა - კლასის დამრიგებელია.

კლასის დამრიგებლის მუშაობა - მიზანმიმართული, სისტემური, წინასწარ დაგეგმილი საქმიანობაა, რომელიც საგანმანათლებლო დაწესებულების აღზრდის პროგრამას, საზოგადოებრივი ცხოვრების პოზიტიურ და ნეგატიურ ტენდენციებს, სკოლის პედაგოგიური კოლექტივის წინაშე მდგარი აქტუალური ამოცანების გათვალისწინებით პიროვნებაზე ორიენტირებულ მიდგომას და კლასის კოლექტივის ურთიერთობას ეფუძნება.

კლასის დამრიგებელი წარმოადგენს ჯგუფის ფორმალურ და ფაქტობრივ ლიდერს, კულტურის მატარებელს, ბავშვთა შემოქმედებითი საქმიანობის ორგანიზატორს და მონაწილეს, დამრიგებელს, სულისჩამდგმელს, მზრუნველს და თავისი აღსაზრდელების მეგობარს.

კლასის დამრიგებელმა ბავშვებთან ურთიერთობისას უნდა შეიმუშავოს ჰუმანისტური ტიპის აღმზრდელობითი პროგრამა, რომლის მიზანია - თითოეული პიროვნების შემოქმედებითი ინდივიდუალურობის ფორმირება და გახსნა, კლასელებთან ნდობაზე, პატივისცემაზე და ურთიერთდახმარებაზე აგებული ურთიერთობების დამყარება.

პედაგოგი ახდენს კოლექტივში მოსწავლეთა შორის ურთიერთობების ჰუმანიზაციას, ეხმარება ზნეობრივი და სულიერი ორიენტირების ფორმირებაში, ახდენს სოციალურ-ფასეულობითი ურთიერთობების ორგანიზებას,

ქმნის ემოციურ კომფორტს, დადებით ფსიქო-პედაგოგიურ პირობებს განვითარებისათვის. უწყობს რა ხელს სხვადასხვა ასაკის ბავშვებს შორის ურთიერთობებს, ამავე დროს კლასის ხელმძღვანელი ზრუნავს სკოლის კოლექტივში კლასის პოზიციასა და ადგილზე.

კლასის აღმზრდელობით სისტემას ახასიათებენ ისეთი მცნებები, როგორცაა „სიკეთე“, „კოლექტივი“, „ნდობა“, „შემოქმედება“, „პატივისცემა“ და სხვა. კლასის დამრიგებელი ცდილობს, რომ ეს ფასეულობები კოლექტივის თითოეული წევრის საქმიანობის საფუძველს წარმოადგენდეს და ვლინდებოდეს ურთიერთობასა და დამოკიდებულებაში როგორც კოლექტივის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთაც.

კლასის დამრიგებლისა და მოსწავლეთა ურთიერთობის *პრინციპები* წარმოადგენს დამრიგებლის კლასის კოლექტივთან ურთიერთობის საფუძველს. მათ დაცვაზეა დამოკიდებული აღმზრდელობითი და საგანმანათლებლო პროცესების პროდუქტიულობა, აგრეთვე კლასის ფსიქოლოგიური მიკროკლიმატი.

გამოვყოფთ კლასის დამრიგებლისა და მოსწავლეთა თანამშრომლობის შემდეგ პრინციპებს:

- ❖ თითოეული მოსწავლის უპირობო მიღება, მისი ძლიერი და სუსტი მხარეებით;
- ❖ კლასის ხელმძღვანელის მიუკერძოებლობა მოსწავლეთა საქციელის შეფასებისას;
- ❖ მოსწავლეებთან ურთიერთობისას დიალოგიურობა და გახსნილობა;
- ❖ ხასიათის, გუნება-განწყობილების მართვის, მიკერძოებული აზრის ზეგავლენის არ აყოლის უნარი;
- ❖ თავისი და სხვისი შეცდომების აღიარების უნარი;
- ❖ მოსწავლეებთან ურთიერთობისას იუმორის, როგორც მუშაობის მეთოდური ხერხის გამოყენება (*Цомкало 2007*).

კლასის ხელმძღვანელი იწყებს რა მუშაობას ახალ კლასთან, სასურველია ესაუბროს მოსწავლეებს მათთან მომავალი ურთიერთობის პრინციპების შესახებ, აგრეთვე იმის შესახებ, თუ რა ტრადიციები და წეს-ჩვეულებები და ურთიერთობები ჰქონდათ მის ყოფილ მოსწავლეებს. სასურველია ბავშვებმა უპასუხონ კითხვებს, რომელთა პასუხები კარგ ფსიქოლოგიურ მიკროკლიმატს შექმნიან:

- ❖ როგორი უნდა იყოს მეგობრული კლასი?
- ❖ რა უნდა გაკეთდეს იმისათვის, რომ კლასი მეგობრული გახდეს?
- ❖ რომელი ტრადიციები არსებობს თქვენს კლასში?
- ❖ რომელი ღონისძიებები უნდა გახდეს ტრადიციული?

კლასის დამრიგებელმა მოსწავლეებს ქცევის წესები და პროცედურები აქტიური სწავლების მეთოდის გამოყენებით უნდა ასწავლოს, რომელთაც მოსწავლეები ქცევის აუცილებელ პირობად ანუ *ღირსების კოდექსად* მიიჩნ-

ნევენ. ძალიან ნაყოფიერ შედეგს იძლევა ის პრაქტიკა, რომლის მიხედვითაც თვითონ მოსწავლეები არიან ჩართულნი წესების შედგენაში, რადგან მათ უვითარდებათ პასუხისმგებლობისა და საკუთრების შეგრძნება. ისინი უფროსებთან ერთად მსჯელობენ და მონაწილეობენ წესების შედგენაში. წესები არ უნდა იყოს მრავალრიცხოვანი, უნდა იყოს ნათლად ჩამოყალიბებული, და ისეთი ტიპის ფორმულირებებს მოიცავდეს, რომლის წყალობითაც მოსწავლეს ეცოდინება, რისი გაკეთების უფლება აქვს და რისი არა.

კლასის დამრიგებელსა და მოსწავლეებს შორის ურთიერთობის მნიშვნელოვან ელემენტს წარმოადგენს უკუკავშირი, რომელიც საშუალებას აძლევს პედაგოგს დაინახოს, თუ რა შედეგი მოიტანა მისმა ამა თუ იმ ქმედებამ. მიზანშეწონილია კლასის დამრიგებელმა ტრიმესტრის ბოლოს ჩაატაროს კლასის ანკეტირება, რომელიც საშუალებას მისცემს მას გამოავლინოს მოსწავლეთა აზრი იმის შესახებ, ამ ურთიერთობაში რა გამოვიდა და რა ვერა. სასურველია, ანკეტის ბოლოს მოსწავლეს უფლება ჰქონდეს დაწეროს თავისი სურვილი ან მისცეს შენიშვნა დამრიგებელს. ასეთი ტრადიცია აიძულებს დამრიგებელს იყოს მომთხოვნი საკუთარი თავისა და საქმიანობის მიმართ.

კლასის დამრიგებელსა და მოსწავლეთა შორის არსებული ურთიერთობების შესწავლის მიზნით, ჩვენ ჩავატარეთ ანკეტირება თბილისის X საჯარო სკოლაში, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო 32 მერვეკლასელმა.

1. რომელ საგნებს სწავლობს თქვენი კლასი?

მოსწავლეებმა მოგვანოდეს საგნების შემდეგი ნუსხა: მათემატიკა, ქართული, რუსული, უცხო ენა, ფიზიკა, ისტორია, გეოგრაფია, მუსიკა, ბიოლოგია, ქიმია.

2. ჩამოთვლილი საგნებიდან რომელი საგნების სწავლება მიმდინარეობს თქვენი აზრით საინტერესოდ და რატომ?

ბავშვებმა ზოგ შემთხვევაში 2 და მეტი საგანი დაასახელეს. განსაკუთრებული სიყვარული გამოიხატა ისტორიის სწავლების მიმართ, რადგან „ვიგებ ჩემი ქვეყნის ისტორიას“, „იმიტომ, რომ მასწავლებელი ძალიან საინტერესოდ ხსნის გაკვეთილს“ და ა. შ.

ისტორია – 61,5%	ქიმია – 15,4 %
ქართული – 23,1 %	უცხო ენა – 15,4 %
გეოგრაფია – 23,1 %	ფიზიკა – 7,7 %
მათემატიკა – 23,1 %	

3. რომელი საგნების სწავლება არ გაკმაყოფილებთ და რატომ?

მოსწავლეთა 46,2% პრეტენზია გამოთქვა რუსული ენის სწავლების მიმართ. „რუსული, არავის არ უყვარს და ბავშვები ხმაურობენ“; „ცუდად გვასწავლის და ხმაურში არაფერი მესმის“; „გრამატიკას არ გვასწავლის“, „არ არის იმის საშუალება, რომ ცოდნა შეიძინო“. 7,7%-მა დაასახელა „გეოგრაფია და ბუნება იმიტომ, რომ მკაცრია ძალიან“. იმდენივემ აღნიშნა „ქიმია იმიტომ, რომ უკეთესი მასწავლებლის ყოლაა საჭირო, რომელიც აზრიანად და საინტერესოდ ახსნის გაკვეთილს“.

მხოლოდ ერთმა მოსწავლემ განაცხადა „არც ერთი საგნის, რადგან ბევრს არ მოითხოვენ, მე კი მეტი მინდა გავიგო და ვიცოდე“. დანარჩენებს ყველა საგნის სწავლება აკმაყოფილებდათ.

4. თქვენი აზრით, როგორია თქვენს კლასში მასწავლებლებისა და მოსწავლეების ურთიერთთანამშრომლობა?

რესპოდენტთა უმრავლესობამ მასწავლებელთა და მოსწავლეთა თანამშრომლობა დადებითად შეაფასა - 69,2%; 15,4% - უარყოფითად, ნაწილმა აღნიშნა, რომ „კლასში მოსწავლეთა გარკვეულ ნაწილს აქვს კარგი დამოკიდებულება, ზოგს კი ნაკლებად კარგი“.

„საერთოდ არ არის ურთიერთთანამშრომლობა, რადგან მოსწავლეები ძალიან აგრესიულები არიან მასწავლებლებისა და ერთმანეთის მიმართ“;

5. კითხვაზე „თქვენი აზრით, როგორი უნდა იყოს მასწავლებლისა და მოსწავლის ურთიერთობა“?

ანკეტირების ყველა მონაწილემ ხაზგასმით აღნიშნა, რომ უნდა იყოს „კარგი“, „მეგობრული“, „ახლობლური“ ურთიერთობა. მოვიტანთ ზოგიერთ პასუხს: „დედაშვილური, მაგრამ ჩვენს კლასში არც ერთ მოსწავლეს და მასწავლებელს არ აქვს ასეთი ურთიერთობა“; „მოსწავლე და მასწავლებელი უნდა უგებდნენ ერთმანეთს და შეცდომისთვის არ უნდა გაილანძლოს მოსწავლე“; „უნდა იყოს კარგი დამოკიდებულება, მაგრამ ძალიან ახლოც არ უნდა იყვნენ და მასწავლებლებმა ბავშვები ერთმანეთისგან არ უნდა გაარჩიონ“; „მასწავლებელი მოსწავლისთვის უნდა იყოს ახლობელი, რომელსაც ყველა გულისხნადებს გაუზიარებს“.

6. როგორ ფიქრობთ, სკოლა რომელშიც თქვენ დადიხართ, აკმაყოფილებს თქვენს მოთხოვნებს? ა) დადებითი პასუხის შემთხვევაში, გთხოვთ, განმარტოთ. ბ) უარყოფითი პასუხის შემთხვევაში, გთხოვთ, განმარტოთ.

რესპოდენტთა 69,2%-მა აღნიშნა, რომ სკოლის მიმართ წაყენებული მოთხოვნები დაკმაყოფილებულია, ხოლო 15,4% ფიქრობს, რომ არა. „დიახ, აკმაყოფილებს, რადგან ვიგებ ბევრ ინფორმაციას, რაც მაინტერესებს“; „დიახ, იმიტომ რომ, სკოლა აწყობს სხვადასხვა სახის კონკურსებს, თამაშებს, და სხვა“; „გარკვეულწილად ვარ, უნაკლო არაფერია“; „მიუხედავად რამდენიმე საკითხისა, რაც გამოსწორებას საჭიროებს, ამ სკოლაში სწავლით მაინც კმაყოფილი ვარ“. „დიახ იმიტომ, რომ კარგი კანონებია შემოსული, და ბევრი მოთხოვნაა მასწავლებლის მიმართ“. „არა, იმიტომ, რომ გაკვეთილებზე ბავშვები მაიმუნობენ და მასწავლებელი დროს კარგავს მათდამი საყვედურებზე“; „არ მაკმაყოფილებს. უფრო მეტი პრეზენტაციები რომ იყოს, მეტს ისწავლიდნენ ბავშვები“; „საშუალოდ ვარ კმაყოფილი. ბუფეტში სიძვირეა, ბავშვი კი იძულებულია იყიდოს სკოლაში საჭმელი, რადგან გარეთ არ უშვებს დაცვა“.

7. თქვენ რომ კლასის დამრიგებელი იყოთ, რას შეცვლიდით?

ამ კითხვას არ უპასუხა 15,4%-მა, არაფერს არ შეცვლიდა ამდენივე, დისციპ-

ლინას შეცვლიდა 23,1%, დანარჩენ რესპოდენტთა პასუხი იყო უშუალო და საინტერესო. „შეცვლილი დისციპლინას და ვეცდებოდი ყველანაირად უფრო მეგობრული ვყოფილიყავი ბავშვებთან“; „ბავშვებთან უფრო მეგობრული ვიქნებოდი, კლასში ჩავატარებდი სხვადასხვა გამოკითხვას, კონკურსებს“; „მე რომ დამრიგებელი ვიყო ბავშვებს უფრო თბილად მოვექცეოდი და რაღაც რაღაცეებში მოვეხმარებოდი“; „ბავშვებს ვასწავლიდი კულტურას, ზრდილობას, ერთმანეთის სიყვარულს. ამისათვის დავტოვებდი ყოველდღიურად გაკვეთილების შემდეგ 5-5 მოსწავლეს და გავესაუბრებოდი ამ თემებზე“; „რას შევცვლიდი?! რას და ფარდებს, იმიტომ რომ ჭუჭყიანია! კლასში დასატოვებელ ბავშვებს დავტოვებდი, გასაშვებს კი მოვიშორებდი“.

ჩვენს მიერ ჩატარებულმა კვლევამ დაგვანახა, მიუხედავად იმისა რომ, მოსწავლეები თითქოს დადებითად აფასებენ კლასის დამრიგებელთან ურთიერთობას, მაინც განიცდიან ამ ურთიერთობის დეფიციტს, რაზედაც მეტყველებს თუნდაც ბოლო კითხვაზე გაცემული პასუხები. მათ აკლიათ მასწავლებელთა სითბო, მზრუნველობა, კომუნიკაცია და ურთიერთგაგება. თუ დამრიგებელი მოახერხებს მათი გულების დაპყრობას და თანაბრად გადაუნაწილებს სითბოს და ალერსს, სკოლა ნამდვილად სასურველი დაწესებულება გახდება მოსწავლეთათვის და არ შეიქმნება დისონანსი ალზრდის ჰარმონიაში.

ლიტერატურა:

- *პერკინსი 2007*: პერკინსი დევიდ, გონივრული სკოლები, თბილისი. 2007.
- *Цомкало 2007*: Цомкало Л. В., Формирование коллектива класса. Челябинск, 2007

რამდენიმე რჩევა ახალგაზრდა ჰუმანისტ პედაგოგებს

ჰუმანისტურ პედაგოგიკას საქართველოში XX საუკუნის 70-იან წლებში ჩაეყარა საფუძველი. მისი ერთ-ერთი ფუძემდებელი იყო უდიდესი მეცნიერი და პიროვნება *შალვა ამონაშვილი*, რომელსაც ერთხელ ასეთი შეკითხვა დაუსვეს: ბატონო შალვა რას ფიქრობთ, თქვენი აღზრდილები რით გამოირჩევიან სხვა ბავშვებისგანო, მან უპასუხა: მე ღრმად ვარ დარწმუნებული იმაში, რომ თუ ჩემი აღზრდილები არ დადგებიან ცნობილი მეცნიერები და საზოგადო მოღვაწეები, იქნებიან შემწყნარებლები და უზომოდ ეყვარებათ ერთმანეთი, სასიკვდილოდ არასდროს გაიმეტებენ სხვას. (თუმცა მისი სკოლის კურსდამთავრებულები დღეს წარმატებული პოლიტიკოსები, საზოგადო მოღვაწეები, მეცნიერები, ხელოვანები და ა. შ. არიან, რომლებმაც საქართველოს მსოფლიო მასშტაბით გაუთქვეს სახელი-ლაპარაკია ქ. თბილისის I ექსპერიმენტალურ სკოლაზე) (*ცუცქირიძე 2005:78*).

დღეს რატომღაც ითვლება, რომ სკოლა წარუმატებელი კარიერის ბოლო ნერტილია (*ჩეკურიშვილი 2010:55*). ვფიქრობ, ეს ასე არ არის, რადგან იმ ადამიანებმა ვინც იმთავითვე გადანყვიტა იყოს პედაგოგი უნდა იცოდეს ის სიძნელები, რაც ბავშვებთან მუშაობას ახლავს. ახალგაზრდა ჰუმანისტი პედაგოგი უნდა შეეცადოს სკოლა გახადოს უფრო პრესტიჟული ბავშვებისათვის. მხოლოდ ამის შემდეგ გახდება იგი მიმზიდველი მომავალი პედაგოგებისთვისაც.

ჰუმანისტური პედაგოგიკა, როგორც ცნობილია დაფუძნებულია პიროვნულად ორიენტირებულ აღზრდაზე, ამიტომ ამ კუთხით მომუშავე მასწავლებელმა უნდა გაითვალისწინოს შემდეგი:

- მან კარგად უნდა იცოდეს თავისი აღსაზრდელის ტემპერამენტი, ხასიათი, შეხედულება, გემოვნება და სხვა ინდივიდუალური თავისებურებები.
- უნდა შეეძლოს აღსაზრდელში აზროვნების, მოტივის, ინტერესის, განწყობის, ცხოვრებისადმი დამოკიდებულებისა და სხვა პიროვნული თვისებების ზუსტი დიაგნოსტიკა და ანალიზი.
- ასევე მას უნდა შეეძლოს იმ მიზეზების დროზე გამოვლენა და აღმოფხვრა, რომლებიც ხელს უშლიან აღზრდელობით პროცესს მიზნის მიღწევაში, რათა მიზანმიმართულად შეცვალოს საკუთარი მუშაობის ტაქტიკა.
- იგი მაქსიმალურად უნდა დაეყრდნოს აღსაზრდელის აქტივობას.
- ასევე მან უნდა შეეძლოს აღზრდისა და თვითაღზრდის პროცესების ერთმანეთთან შერწყმა, საჭირო დახმარება გაუწიოს ახალგაზრდებს

თვითაღზრდისათვის საჭირო მიზნების, ფორმებისა და მეთოდების შერჩევაში *(ამონაშვილი 1986:122)*.

ავტორიტარულ პედაგოგიკას შემუშავებული ჰქონდა მუშაობის საკუთარი სქემა: *მოთხოვნა-აღქმა-მოქმედება*. გაიგე? - ეკითხებოდა მასწავლებელი, მაშინ კეთილი ინებე და შეასრულე. თავისუფალი პიროვნება რომ აღიზარდოს აუცილებელია ბავშვი მივაჩვიოთ იმას, რომ მან დამოუკიდებლად მიიღოს გადაწყვეტილება, პასუხი აგოს მის შედეგებზე. ამისათვის კი საჭიროა შევეცადოთ თითოეულ მოსწავლეში აღვზარდოთ ისეთი უნარ-ჩვევები როგორც გახლავთ: იფიქრონ დიდხანს, იმოქმედონ სწორად, გარეგანი დაძალების გარეშე, პატივი სცენ პიროვნების არჩევანსა და გადაწყვეტილებას, გაითვალისწინონ მისი პოზიცია, შეხედულებები, გადაწყვეტილებები და ა. შ. *(ცუცქერიძე 2005)*.

ერთი სიტყვით, პიროვნულად ორიენტირებული აღზრდა — ეს არის არა აღზრდის ახალი მეთოდი, როგორც ეს ზოგიერთს ჰგონია, არამედ იგი ტექნოლოგიაა, რომელიც ასწავლის აღმზრდელს, რა და როგორ უნდა გააკეთოს, რომ მიაღწიოს სასურველ შედეგს.

პიროვნულად ორიენტირებული აღზრდის ძირითადი ნიშანია თავისუფლება. ბავშვს არ აიძულებენ შეასრულოს ესა თუ ის მოთხოვნა, პირიქით, სხვადასხვა მეთოდებით და ხერხებით უქმნიან ისეთ პირობებს, რომ ბავშვი თვითონ მივიდეს სწორ დასკვნამდე. პედაგოგმა თვალყური უნდა ადევნოს ბავშვის განვითარების პროცესს, მაგრამ არ უნდა ჩაერიოს მის მიმდინარეობაში. ამ გზით ის უზრუნველყოფს ბავშვის თავისუფლებას. აღმზრდელი მხოლოდ ქმნის პირობებს ბავშვის თვითგანვითარებისათვის. ხელოვანი მასწავლებელი დროულად ხვდება, სად არის საჭირო მისი ჩარევა და სად არა, როცა იგი შეამჩნევს, რომ ბავშვს საკუთარი ძალებით არ ძალუძს პრობლემის გადაჭრა, მხოლოდ მაშინ ერევა მის საქმიანობაში *(ცულფსონი 1996:77)*.

დღეს ძალიან ბევრი მასწავლებელი ბავშვს ეპყრობა ყოველგვარი პატივისცემის გარეშე. ეს შეიძლება ჩვენი ძველი მენტალიტეტის შედეგია, მაგრამ უდავოა რომ მიდგომა აუცილებლად უნდა შეიცვალოს, რათა ბავშვმა იგრძნოს საკუთარი თავის რწმენა, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი არ მოინდომებს დიდობაში შესვლას და თავის საკუთარ ნაჭუჭში ჩაიკეტება. თბილისის სკოლებში ან საქართველოს სხვა რეგიონში გინახავთ ისეთი მასწავლებელი, რომელიც „თქვენობით“ მიმართავს პირველკლასელებს? - რა თქმა უნდა, არა. სინამდვილეში ასე უნდა იყოს, რათა პატარამ იგრძნოს, რომ მასწავლებელი მის გვერდით დგას და არა მასზე მაღლა. ბავშვები ყოველთვის მიილტვიან იქითკენ, სადაც ისინი უყვართ, სადაც მათი სჯერათ და ენდობიან. „სიყვარულის სკოლის“ ტექნოლოგია ყველასათვის გასაგებია. აქ მასპინძლები ბავშვები არიან, ხოლო აღმზრდელები - უფროსი მეგობრები, რომლებთანაც შეიძლება ყველა საკითხის გადაჭრა. აღმზრდელები არა მარტო გულდასმით თამაშობენ ბავშვებთან, არამედ ყველაფერს აკეთებენ იმისათვის, რომ უფრო მეტად გაართონ ისინი. ბრძანების - „გაკეთეს“ - ნაცვლად, აღმზრდელები ეძებენ გზებსა და საშუალებებს, რომელიც ბავშვის დამოუკიდებელი სურვილის განხორციელებას შეუწყობს ხელს.

ვიკვლევდი რა პირველკლასელების საქციელს ქ. თბილისის 105-ე საჯარო სკოლაში მივედი იმ დასკვნამდე, რომ ბევრი აღსაზრდელი კარგად იცნობს მორალურ ნორმებსა და პრინციპებს, მაგრამ შეგნებულად არღვევს მათ. რას აკეთებს ამ დროს მასწავლებელი? - უკითხავს მათ მორალს, სჯის, თუ ხშირად ამეორებინებს ქცევის წესებს? სამწუხაროდ, ყოველთვის გვაზინყდება მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომ ბავშვი არასდროს არ გააკეთებს სიხარულით იმას, რაც მის ჭკუაში არ ჯდება, ამიტომ მასწავლებლის უპირველესი ვალია, ჩამოუყალიბოს ბავშვებს მორალური ნორმების საფუძველი.

კერძოდ, აღნიშნულ სკოლაში პირველკლასელებს ვთხოვე ყოფილიყვნენ ჩემი დამხმარე და სხვა ბავშვებისათვის ესწავლებინათ ქცევის წესები, ამავე დროს თვალყური ედევნებინათ მისი შესრულებისათვის. დასმულმა საკითხმა სხვა ფორმულირება მიიღო და იგი გადაიქცა თავისუფალ თამაშად. დაკვირვებამ კიდევ ერთხელ ერთ რაღაცაში დამარწმუნა - ბავშვის გავლენა ბავშვზე უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, ვიდრე მასწავლებლის გავლენა მოსწავლეებზე.

იმისათვის, რომ მასწავლებელმა თავისი საქმიანობა გარდაქმნას ჰუმანისტურ სანყისებზე, საჭიროა მან გაიცნობიეროს თავისი შესაძლებლობა. ამისათვის კი მან პასუხი უნდა გასცეს იმ შეკითხვებს, რომლებიც ჩამოაყალიბა ცნობილმა ამერიკელმა მეცნიერმა ჰუმანისტმა პედაგოგმა კ. როჯერსმა.

- შეძლებ თუ არა შენ ყოველგვარი განსჯისა და კრიტიკის გარეშე შეაღწიო აღსაზრდელის სულიერ სამყაროში, დაინახო და შეაფასო იგი;
- შეძლებ კი იყო მათთან გულწრფელი და ღია, მოახერხებ მათთან ექსპრესიული ურთიერთობის დამყარებას, რომლის დროსაც ორივე მხარეს ეძლევა შანსი ისწავლოს;
- შეძლებ თუ არა აღსაზრდელში მისი ინტერესების აღმოჩენასა და განვითარებას, მიუხედავად იმისა, რომ არ გეცოდინება, რა შედეგებით დამთავრდება იგი;
- შეძლებ თუ არა იმას, რომ ახალგაზრდებმა შესძლონ სწორი დამოკიდებულების შექმნა, როგორც საკუთარი თავის, ასევე გარემო სამყაროს მიმართ;
- შეძლებ თუ არა იმას, რომ ახალგაზრდებმა მოახერხონ საკუთარი სულიერი სამყაროს და იდეების ინტეგრირება.

თუ რომელიმე თქვენგანი შეკითხვების უმრავლესობას უპასუხებს დადებითად-დასძენს როჯერსი, მას შეეძლება შეუმსუბუქოს ცხოვრება საკუთარი სკოლის მოსწავლეებს, დაეხმაროს მათ საკუთარი შესაძლებლობების მაქსიმალურად განვითარებაში (*ცუცქირიძე 2005: 75*).

ამრიგად, პიროვნულად ორიენტირებული აღზრდა შეუძლია განახორციელოს სპეციალურად მომზადებულმა პედაგოგმა, რომელიც შეიარაღებული იქნება უმაღლესი სულიერი თვისებებით. მას ევალება შეიმუშაოს მტკიცე აღმზრდელობითი პრინციპები. მან ასევე კარგად უნდა იცოდეს, რა შეიძლება და რა არა.

და ბოლოს, მომავალ პედაგოგებს ვურჩევდი, შეეცადონ ბავშვისათვის

სკოლა გავხადოთ უფრო საინტერესო მიმზიდველი, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი თქვენი წარუმატებელი კარიერის ბოლო წერტილი იქნება.

ლიტერატურა:

- *ამონაშვილი 1986:* შ. ამონაშვილი, ფიქრები ჰუმანურ პედაგოგიკაზე. თბილისი. 1986.
- *ვულფსონი 1996:* ბ. ვულფსონი, შედარებითი პედაგოგიკა, მოსკოვი. 1996 (რუსულ ენაზე).
- *ცუცქირიძე 2005:* ზ. ცუცქირიძე, ნ. ორჯონიკიძე, განათლების თანამედროვე თეორიები. თბილისი. 2005.
- *ჩეკურიშვილი 2010:* ბ. ჩეკურიშვილი, თანამედროვე სკოლა თანამედროვე მწერლის თვალით. მასწავლებელთა პროფესიული ცენტრის გამომცემა „მასწავლებელი“. №4 (10), თბილისი. 2010.

**დანეხით სკოლაში სახვითი და გამოყენებითი ხელოვნების
სწავლების საკითხები თანამედროვე მოთხოვნათა ჭრილში**

ხელოვნება ემოციური და შემოქმედებითი ბუნების ფენომენია. იგი მხატვრული კომუნიკაციის და თვითგამოხატვის მრავალგვარ საშუალებებს და ფორმებს მოიცავს: სიმღერის, სახვითი მოქმედების, საუბრის, ცეკვისა და პლასტიკის ენას. წარმოუდგენელია ადამიანური ყოფიერების სფერო, ხელოვნებით რომ არ იყოს გაფერებული. გამომდინარე აქედან, ხელოვნების საყოველთაო და უნივერსალური ხასიათი უდავოა. განსაკუთრებულ დანიშნულებას იძენს იგი დღეს — მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციისა და გლობალიზაციის ეპოქაში, როცა აზროვნების პრაგმატულობამ და სინისტემ შეუქცევადი ხასიათი მიიღო. მხოლოდ მისი მძლავრი ბერკეტების ამოქმედებით თუ არის შესაძლებელი დარღვეული წონასწორობის დაბალანსება. ადამიანური ყოფის ნებისმიერი ფორმალური გამოვლინება გარკვეულ საწყისებთან არის დაკავშირებული, რასაც ეფუძნება მომავალი ცხოვრების ფუნდამენტი. ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა ამ ფუნდამენტის ერთ-ერთი მესაძირკვეა.

ბავშვები ჯერ კიდევ სკოლამდელ ასაკში იძენენ, სპონტანურად თუ ორგანიზებული სახით, ხელოვნების სამყაროსთან ურთიერთობის გარკვეულ გამოცდილებას. დანეხით სასკოლო ასაკში ეს გამოცდილება თანდათან უფრო განივრცობა და ცოდნა სისტემატურ სახეს იძენს. ხატვა — ბავშვის შემოქმედებითი აზროვნების ერთ-ერთი ყველაზე უფრო აქტიური ფორმა და მისი ბუნებრივი მდგომარეობაა, რაც მრავალფეროვან შრომით და აზროვნებით პროცესებს უკავშირდება. მის სპეციფიკურ თავისებურებას და გამორჩეულობას ყოველი ბავშვისათვის მისი ხელმისაწვდომობა განაპირობებს. ესთეტიკური ციკლის დისციპლინებს შორის სახვითი და გამოყენებითი ხელოვნების გაკვეთილი სკოლაში ერთადერთია, როდესაც ბავშვი თავად არის შემოქმედი, ქმნის მხატვრულ პროდუქციას. პიროვნების შემოქმედებითი პოტენციის განვითარების თვალსაზრისით არც ერთ სხვა საგანს არ გააჩნია (განსაკუთრებით დანეხით სკოლაში) იმგვარი შესაძლებლობანი, როგორც სახვითი და გამოყენებითი ხელოვნების მეცადინეობებს. „ხელოვნების არცერთ სახეობაში არ ხდება ბავშვის შრომისა და შემოქმედების პროდუქციის ისე იოლად დაფიქსირება და მისი სამჯავროზე გამოტანა, როგორც ეს ხდება სახვით ხელოვნებაში“, - წერს ბ. ნემენსკი.

ხელოვნების რაობის ამგვარი გაგება საფუძვლად უდევს განათლების სამინისტროს მიერ შემუშავებულ სტანდარტს (*ეროვნული სასწავლო გეგმა: 2004*) უპირველესი სიხსნე, რაც ახალ საგნობრივ პროგრამას გამოარჩევს, არის უწყვეტი ესთეტიკური განათლების პრიორიტეტულად აღიარება და ორი

დამოუკიდებელი დისციპლინის — სახვითი ხელოვნების და შრომის ინტეგრირება ერთი გაკვეთილის ფარგლებში. შესრულების ტექნიკა ის ძირითადი ბირთვია, რომელსაც აქტივობის ორივე მიმართულება ეფუძნება.

მოსწავლეთა მხატვრული კულტურის ფორმირება მათ აქტიურ შემოქმედებით მოღვაწეობაზე დაყრდნობით არის შესაძლებელი. სახვითი და გამოყენებითი ხელოვნება სკოლაში აქტივობის ნაირგვარი სახეობებით არის წარმოდგენილი: ხატვა, ძერწვა, დეკორატიული და გამოყენებითი საქმიანობა, კონსტრუირება. ბავშვი ხელოვნების სამყაროსთან ურთიერთობას მხატვრულ-ტექნიკური საშუალებების გაცნობითა და თანდათანობითი დაუფლებით იწყებს. მის წინაშე მხატვრული მასალების და საშუალებების დიდი არჩევანია: ქაღალდი, მუყაო, ფანქარი, ფლომასტერი, საღებავები, ფუნჯი, ფერადი ცარცი, პასტელი, ტუში და კალამი, ნახშირი, ცხიმოვანი ფანქარი, პლასტიკური მასალებიდან — პლასტილინი, თიხა, ასევე დამხმარე და ბუნებრივი მასალები. ყველა ეს მასალა და ინსტრუმენტი უშუალო ხმარებაში უნდა იყოს. მასალის ტექნოლოგიური ფლობა, მისი გამომსახველობითი შესაძლებლობების გაცნობიერება, სწავლების უპირველესი საფეხური და ფუძემდებლური ბაზისია, რომლიდანაც აღმოცენდება პრაქტიკული უნარ-ჩვევები. მომეტებულ სირთულეს ამ ეტაპზე ორგანიზაციული და ტექნიკური ხასიათის საკითხები ქმნიან. სწორედ ამიტომ სწავლების საწყის საფეხურზე ტექნიკურ ჩვევათა გამომუშავება მასწავლებლისაგან საგანგებო ყურადღებას მოითხოვს და მოიაზრება, როგორც დამოუკიდებელი სასწავლო ამოცანა. მოსწავლეები პირველ რიგში უნდა დაეუფლონ მხატვრული მასალების გამოყენების ელემენტარულ, პრაქტიკით ხელმისაწვდომ ხერხებს.

სახვითი და გამოყენებითი საქმიანობა მრავალფეროვან პროცედურულ ქმედებებს და მანიპულაციებს საჭიროებს. ბავშვის ბუნებრივი მიდრეკილება მოძრაობითი აქტივობისადმი საუკეთესო გამოსავალს სწორედ სასწავლო დავალების შესრულების პროცესში ჰპოვებს. სხვადასხვა ტექნიკისა და მასალის თავისუფლად ფლობა და მოტორულ უნარ-ჩვევათა მარაგი სწავლების მომდევნო ეტაპს მყარ საფუძველს მოუმზადებს და თავიდან აგვაცილებს იმედგაცრუებას საკუთარი შესაძლებლობების მიმართ, რასაც არც თუ იშვიათად განიცდის მოსწავლე გარდატეხის ასაკში (V-VI კლასები).

პრაქტიკული რეალიზების საშუალებანი მრავალფეროვანია — იქმნება ხატვის, გაფერადების, გამოჭრის, დანებების, გამოძერწვის, დამხმარე და ბუნებრივი მასალებისაგან გამოსახულებისა თუ ნაკეთობის შექმნის შესაძლებლობანი. ამ პროცესში ბავშვი შეიგრძნობს მასალათა თვისებებს, მათ ტექნოლოგიას, გაითავისებს შესაბამის ტერმინოლოგიას, ხელოვნების ნიმუშის თუ მასალის დასახასიათებლად და აღსაწერად. გაიაზრებს სახვითი ხელოვნების მხატვრული ელემენტების: ხაზის, ფერის, ფორმის, კომპოზიციის, ფაქტურის, მასალის ტექნიკური მხარის გამომსახველობით თვისებებებს. ამავე დროს ბავშვები, მასწავლებლის დახმარებით გააცნობიერებენ, რომ ხელოვნებისთვის ნიშანდობლივია შემოქმედებითობა და მრავალვარიანტულობა და ამდენად,

მისთვის მისაღები ვერ იქნება ერთადერთი სწორი პასუხი, რომელიც გამო-
რიცხავდა პრობლემის სხვაგვარად გადაწყვეტას, არამედ იგი შეითავსებს მრავალ-
გვარი შესაძლებლობის გამოყენებას მხატვრულ-შემოქმედებითი აღმოჩე-
ნების გასაკეთებლად, რომ ყოველი შემოქმედებითი პრობლემისთვის მრავალი
აზრიანი და სწორი პასუხი მოიძებნება.

სწავლების ინტერაქტიური მეთოდი გაკვეთილის სამ ეტაპად დაყოფას
ითვალისწინებს — გაკვეთილი უნდა იწყებოდეს ემოციისა და ასოციალური
აზროვნების გააქტივებით (მით უფრო, სახვითი ხელოვნების გაკვეთილი ამის
გარეშე წარმოუდგენელია), უნდა შეიქმნას წინასწარი განწყობა — მოსწავლე
დავანტერესოთ თემით და შევამზადოთ გაკვეთილის ძირითადი მონაკვეთი-
სათვის, როცა საფუძველი ეყრება გარკვეულ ცოდნას და მზადდება ნიადაგი
დისკუსიისათვის. გაკვეთილის შემაჯამებელი საფეხური, ანუ რეფლექსია მო-
წოდებულია ორგანიზება გაუწიოს დისკუსიას, ესთეტიკურ-შემფასებლურ
მსჯელობებს კომუნიკაციისა და ინტერპრეტაციის ფარგლებში. გამოსახვის
პროცესი, სახვითი პროდუქტიული მოქმედებების გარდა, აგრეთვე საჭიროებს
მოსწავლის მიერ იმის აღქმას, რაც გამოსახა და მის შეფასებას. ეს არანაკლებ
მნიშვნელოვანი საფეხურია, რადგანაც იგი უზრუნველყოფს არათანაბარი შე-
საძლებლობების მქონე კონტინგენტის მაქსიმალურ ჩართვას პროცესში. ის,
ვინც ვერ ახერხებს იყოს აქტიური საშემსრულებლო პრაქტიკული საქმიანობი-
სას, მას პიროვნული რეალიზებისა და თავის გამოჩენის მეტი ასპარეზი სწო-
რედ ამ ეტაპზე ექნება, როცა თავის თავს მაყურებლისა და კრიტიკული შემფა-
სებლის ამპლუაში წარმოაჩენს. ამით მოხდება მოსწავლეთა აკადემიური მოს-
წრების ერთგვარი დაბალანსება და არც ერთი მოსწავლე თავს შელახულად არ
იგრძნობს. პედაგოგიური კუთხით ეს მეტად მნიშვნელოვანია. მასწავლებელს
უნდა ახსოვდეს, რომ სახვითი ხელოვნება ემოციური ბუნების დისციპლინაა და
შეფასების ხისტ კრიტერიუმებს ვერ შეითავსებს. ეს საბოლოოდ გააქრობს ინ-
ტერესს ხელოვნების მიმართ. შეფასებას მუდამ მასტიმულირებელი ხასიათი
უნდა ჰქონდეს. მხატვრული გამოსახულების აღქმისა და გაგების უნარის სის-
ტემატური ფორმირება საგრძნობლად ამაღლებს მოსწავლეთა მხატვრული
განვითარების საერთო დონეს, რაც პრაქტიკული მოღვაწეობის შედეგებში აი-
სახება. გამომდინარე აქედან, ესთეტიკურ-შემფასებლური უნარის ფორმირება
სპეციალური ყურადღების საგნად და დამოუკიდებელ სასწავლო პრობლემად
მოიაზრება. ხელოვნების ენა, ანუ ის, თუ როგორ გამოხატავს მხატვარი თავის
სათქმელს, თანდათანობით სულ უფრო მეტად ხდება ყურადღების საგანი, ხო-
ლო სასკოლო განათლების საშუალო საფეხურიდან (V-VI კლასები), როდესაც
ისახება ლოგიკური და აბსტრაქტული აზროვნების საწყისები, მეტ დატვირ-
თვას იძენს. ამდენად, პროგრამის ორივე მიმართულება ურთიერთშემავსებელ
და ურთიერთგამამდიდრებელ კატეგორიებად მოიაზრება. აღნიშნული ფაზე-
ბის ურთიერთდამოკიდებული კოორდინირებით განხორციელდება გაკვეთი-
ლის საბოლოო მიზნები და ამოცანები, მათი შესაბამისობა მისაღწევ შედეგებ-
თან და ინდიკატორებთან. სტანდარტის პარამეტრებზე დაყრდნობით, მოსწავ-

ლე თანდათან და ეტაპობრივად უნდა ვაზიაროთ სახვითი და გამოყენებითი ხელოვნების როგორც პრაქტიკულ, ისე თეორიულ საფუძვლებს, გავუღვივოთ სიყვარული და დაინტერესება ხელოვნების, როგორც უნივერსალური და უნიკალური მოვლენის მიმართ და ამით შევამზადოთ ნიადაგი სწავლების მომდევნო საფეხურზე უფრო რთულ ცნებათა და გაგებათა ასათვისებლად.

გაკვეთილი იმგვარად უნდა დაიგეგმოს, რომ თითოეული დავალება მოიცავდეს ხუთ სავალდებულო ელემენტს:

1. გაკვეთილის თემა;
2. სასწავლო მიზნები;
3. მასალა და მუშაობის ტექნიკა;
4. სიტყვები და ტერმინები.

თითოეული სასწავლო პრობლემა (კომპოზიცია, ფორმა, ფერი, სივრცე, მხატვრული ტექნიკა) მხატვრული მოღვაწეობის რამდენიმე სახეობას უნდა მოიცავდეს (ხატვა ნატურიდან, ხატვა ფანტაზიით, ძერწვა, გამოყენებითი საქმიანობა, კონსტრუქცია) და გაკვეთილის დავალების ხუთივე ელემენტი ურთიერთდაკავშირებული უნდა იყოს.

I სემესტრის ბოლოს ცოდნის შემაჯამებელი შემოწმების მიზნით, შეიძლება ერთი გაკვეთილი დაეთმოს განმაზოგადებელ შეკითხვებზე პასუხის გაცემას: ფერწერაში რამდენი ძირითადი ფერი არსებობს?, განმარტე ტერმინები: „ძირითადი ფერები“, „შედგენილი ფერები“, „კონტრასტული ფერები“ (*Искусство 1986:163*).

რომელი ფერები აღვივებს თქვენში სასიამოვნო, ხალისიან განწყობას, რომელ ფერებს აღიქვამთ როგორც სევდიანს?, შეგიძლიათ ჩამოთვალოთ ცისარტყელას ფერები? (კვადრატი, სამკუთხედი, წრე, მართკუთხედი), რომელია გეომეტრიული სხეულები, შეგიძლია ჩამოთვალო? (კონუსი, სფერო, ცილინდრი, კუბი, პირამიდა, პარალელებიპედი). რომელ გეომეტრიულ სხეულს მოგაგონებთ ყუთის ფორმა? (კუბს, პარალელებიპედს), ვედროს ფორმა? (ცილინდრს). რა არის აპლიკაცია?, რომელ მასალას იყენებენ აპლიკაციისთვის? (ქალაღდს, ბუნებრივ მასალებს, ქსოვილს). როგორი თანმიმდევრობით მუშაობენ აპლიკაციაზე? (ჯერ გამოსახულების ელემენტებს გამოჭრიან, შემდეგ ამ ელემენტებით მოძებნიან უკეთეს კომპოზიციურ განთავსებას, ბოლოს კი დაანებებენ ფორმატზე. ჯერ დაანებებენ უკანა პლანზე მყოფ საგნებს, შემდეგ წინა პლანზე წარმოდგენილ საგნებს. ასევე ჯერ დაანებებენ მოზრდილ ფორმებს, შემდეგ კი მომცროსს).

მასწავლებელმა ბავშვებს შესაძლებელია შესთავაზოს პირადი ყურნალის წარმოება, რათა მათ გააკეთონ ჩანაწერი სწავლის პროცესთან დაკავშირებით:

1. მე ვისწავლე ახალი რამ...
2. ჩემთვის მნიშვნელოვანი იყო...
3. ყველაზე ძნელი ჯგუფური მუშაობისას არის ის, რომ...
4. რაც არ მესმის, არის ის, რომ...
5. რის გაკეთება შემიძლია ძალიან კარგად?

6. რომელი უნარ-ჩვევა გამიუმჯობესდა?

ეს საშუალებას მისცემს მათ თავად დაუკვირდნენ და გააკეთონ დასკვნა, რა აითვისეს და რა გაუჭირდათ, შეაფასონ საკუთარი მიღწევების დონე, მოახდინონ თვითშეფასება. სემესტრის ბოლოს, ამ დაკვირვების საფუძველზე, მასწავლებელი აკეთებს ერთგვარ ანგარიშს.

და ბოლოს, გაკვეთილების პროდუქტიული შედეგების თემატური გამოთლიანებით, სემესტრის ბოლოს შეიძლება მოენწყოს გამოფენა სკოლის რეკრეაციისთვის. სავსებით შესაძლებელია, რომ სკოლა თავად ბავშვებმა გააფორმონ მხატვრულად. საამისოდ კი პედაგოგს, რა თქმა უნდა, გამოცდილება სჭირდება. ხოლო სკოლის ადმინისტრაციამ უნდა გაისიგრძეგანოს ამგვარი საქმიანობის დიდი აღმზრდელობითი უპირატესობა, პროფესიონალური სახელოსნოების მიერ შეკვეთით შესრულებულ გასაფორმებელ სამუშაოებთან შედარებით. ამგვარი არასტანდარტული მიდგომით, ერთი მხრივ დაიზოგება სკოლის სამეურნეო ბიუჯეტი, ხოლო მეორე მხრივ, რაც უფრო მეტად მნიშვნელოვანია, ბავშვები იგრძნობენ მეტ პასუხისმგებლობას შესრულებული სამუშაოს ხარისხთან მიმართებაში და საკუთარი შესაძლებლობების რეალიზაციით გამოწვეულ სიამაყის გრძნობას. თითოეული ბავშვი იგრძნობს, რომ მისი მცდელობა და წვლილი ერთ საერთო საქმეს წაადგება, ხოლო სამომავლოდ, საკუთარ თავს მოქალაქეთა ერთობის ნაწილად გაიცნობიერებს.

რეკრეაცია ითვალისწინებს ბავშვთა ნამუშევრების გაერთიანებას ერთ სამაგანზომილებიან სივრცეში. ნამუშევრები წარმოდგენილი იქნება ერთგვარ წარმოსახვით სცენაზე — სიბრტყეზე განთავსდება მოცულობითი ფორმები (ნაძერწი სათამაშოები, დამატებითი აქტივობისას ბუნებრივი მასალებით და კონსტრუირებით დამზადებული თავშესაქცევი ნაკეთობები, ქალაქის პლასტიკით დამზადებული კონსტრუქციები. სცენის უკანა კედელზე, ფონად წარმოდგენილი იქნება აპლიკაციისა და გუაშის ტექნიკით შესრულებული ფრიზი ან პეიზაჟი, რაც ხელს შეუწყობს სცენის სივრცობრივი სიღრმის გაზრდას. ბავშვები კიდევ ერთხელ გაიცნობიერებენ იმ მარტივ ჭეშმარიტებას, რომ ჩვენს ირგვლივ ყოველივე განთავსებულია სივრცეში, ზოგი ჩვენკენ უფრო ახლოს (წინა პლანზე), ზოგი მოშორებით (უკანა პლანზე). წარმოსახვითი სცენა, სამი მხრიდან იქნება შემოსაზღვრული. გამოფენას დინამიკური ხასიათი ექნება და პერიოდულად განახლდება ახალი ნამუშევრებით, ხოლო ძველი ნამუშევრები (ნაკეთობები) საკლასო ოთახის თაროებზე გადაინაცვლებენ და საგანმანათლებლო რესურსებად გამოდგებიან. ნაწილი ნამუშევრებისა გამოიფინება ვესტიბიულის კედლებზე. ფრიზი, აპლიკაციისა და მოზაიკის ტექნიკით შესრულებული, თავისი დეკორატიული ფერადოვნებით და ფორმების განზოგადებით საზეიმო ელფერს შექმნის. კედლებზე ასევე გამოიფინება ნაირგვარი ტექნიკით და სხვადასხვა ჟანრში შესრულებული დაზგური ნამუშევრები (ნატურმორტი, პეიზაჟი, გუაში, აქვარელი, აპლიკაცია). გამოფენის ამგვარი მიმართულება ერთგვარ სალონურ განწყობას შექმნის და დამთვალეიერებელს (მშობლები, მასწავლებლები, მეგობრები) მოიზიდავს.

ლიტერატურა:

- *ქეთ ბურკ უოლში*: ქეთ ბურკ უოლში. შევქმნათ ბავშვზე ორიენტირებული ჯგუფები (პროგრამა „ნაბიჯ-ნაბიჯ“) ღია საზოგადოების ინსტიტუტთან თანამშრომლობით.
- *ეროვნული სასწავლო გეგმა 2004*: ეროვნული სასწავლო გეგმა (საგნობრივი პროგრამა სახვით და გამოყენებით ხელოვნებაში). პირველი რედაქცია. თბილისი. 2004.
- *Искусство 1986*: Изобразительное искусство в начальных классах, Минск. 1986.

**სასწავლო მეთოდებითა ფორმების როლი
მოსწავლეთა ცოდნის ამაღლებაში**

საშუალო განათლების მიმართ მოთხოვნათა ყოველდღიური ზრდა ბადებს სწავლებისა და აღზრდის პრობლემებს, რომელთა გადაწყვეტაც ტრადიციული სწავლების მეთოდებითა და ხერხებით უკვე თითქმის შეუძლებელია. სწავლების მხოლოდ საგაკვეთილო ფორმა ვერ იტევს იმ დიდაქტიკური ფუნქციების სიმრავლეს, რომელთაც თანამედროვე სასწავლო-აღმზრდელობითი პროცესი შეიცავს. სასწავლო მეთოდებითა ფორმების მრავალფეროვნების აუცილებლობა „ეროვნულ სასწავლო გეგმაშია“ აღწერილი. ამ დოკუმენტში რეკომენდირებული სასწავლო მეთოდებითა ფორმებიდან თითოეულზე და არა მხოლოდ რომელიმე ერთზე იქმნება უკეთესი პირობები სასწავლო მასალის უკეთ აღქმისა, შეძენილი ცოდნის დამოუკიდებლად განზოგადებისა და ამ ცოდნის სისტემაში მოყვანის უნარის გამომუშავებისათვის.

ფორმა გამოსატყვევებს შინაარსის ორგანიზაციის სახეს. „სწავლების ორგანიზაციული ფორმები შედის სწავლების პროცესის ოპერატიულმოქმედებით კომპონენტებში და მასწავლებლისა და მოსწავლეების შეთანხმებული მოქმედებების გარკვეული გარეგნული გამოსახვაა, რომელიც ხორციელდება დადგენილი თანმიმდევრობითა და განსაზღვრული რეჟიმით“. სასწავლო მეთოდების ნებისმიერ ფორმას აქვს თავისი განმსაზღვრელი ნიშნები როგორცაა:

- ❖ მოსწავლეთა შემადგენლობა,
- ❖ მეთოდების დრო და ადგილი,

რომელთა ვარირებაც განაპირობებს თითოეული ფორმის თავისებურებას. დღეისთვის საქართველოს მთელ რიგ საჯარო სკოლებში სასწავლო მეთოდებითა ფორმებიდან მეტნაკლებად გამოყენებულია: გაკვეთილი, კომპლექსური სემინარი, ფაკულტატიური მეთოდებითა, ექსკურსია, ლაბორატორიული სამუშაო, პრაქტიკუმი, ფაკულტატიური პრაქტიკუმი და სხვა.

ვფიქრობთ, რომ მოსწავლეთა ცოდნის სისტემაში მოყვანა, გარდა გაკვეთილისა და ზემოთ ჩამოთვლილი მეთოდებითა, რომლებიც საჯარო სკოლებში გამოიყენება, ასევე შესაძლებელია კონფერენციებზე, გასაუბრებებსა და კონსულტაციებზე.

სასწავლო კონფერენცია სასურველია ჩატარდეს მთელ კლასთან (შესაძლებელია სხვა კლასებთან) შესაბამისი საგნის კაბინეტში, გაკვეთილების ცხრილით განსაზღვრულ დროს.

სასკოლო კონფერენციის დიდაქტიკური ფუნქციებია:

- ❖ კლასგარეშე ლიტერატურის შესწავლის უნარის ჩამოყალიბება,
- ❖ წაკითხული მასალის განზოგადებისა და მასში ძირითადი მასალის გამოყოფა,
- ❖ ამხანაგების მოხსენებებიდან ინფორმაციის მიღების უნარის შექმნა.

კონფერენციის წარმატებით ჩატარება დამოკიდებულია მოსამზადებელ პერიოდზე. დავალებათა ნაირსახეობა შესაძლებლობას ქმნის გავზარდოთ კონფერენციაზე მონაწილე მოსწავლეთა რიცხვი, ამით ავამაღლებთ მეცადინეობისადმი მათ ინტერესს, რომელიც ძალზე საჭიროა დღევანდელ საჯარო სკოლებისათვის.

გ ა ს ა უ ზ რ ე ბ ა - სასწავლო მეცადინეობის ერთ-ერთ აუცილებელ ფორმად შეიძლება მივიჩნიოთ. ხშირად გაკვეთილის ნაწილს მასწავლებელი კითხვა-პასუხის სახით ატარებს, მაგრამ, თუ კითხვა სრულ პასუხს მოითხოვს, უკეთესია ის მოსწავლეებს წინასწარ ჰქონდეთ მომზადებული, ასეთ პირობებში პასუხები უფრო ღრმა და აზრიანია. მოსწავლეებს საშუალება ეძლევათ შეადარონ პასუხების სხვადასხვა ვარიანტი, განაზოგადონ ისინი და მისივე ამხანაგების დახმარებით გამოიტანონ საბოლოო დასკვნა.

თუ რთული კითხვის დასმა და განხილვაც ერთ გაკვეთილზე ხდება, მაშინ იგი ხშირად მასწავლებლის მიერ ჩაფიქრებული პასუხის გამოცნობას უფრო ემსგავსება, ვიდრე მოსწავლეების მიერ საკითხის განხილვას. მაშასადამე, გასაუბრება, როგორც მეცადინეობის ფორმა, ხორციელდება მასწავლებლისა და მოსწავლეების საუბარში წინასწარ (რამდენიმე მეცადინეობით ადრე) დასმული საკითხების ირგვლივ.

მეცადინეობაზე გადასაწყვეტი ამოცანების მიხედვით შეიძლება გამოყენებულ იქნას გასაუბრების შემდეგი სახეები:

- ❖ ცოდნის დამაზუსტებელი და განმამტკიცებელი,
- ❖ მაინფორმირებელი,
- ❖ განმაზოგადებელი.

სასწავლო პროცესში გასაუბრება შეიძლება სხვადასხვა დროს ჩავსვათ:

- ❖ ახალი მასალი ახსნის შემდეგ;
- ❖ დამოუკიდებელი მუშაობის შემდეგ;
- ❖ მასალის სახლში დამუშავების შემდეგ და სხვა.

გასაუბრება სხვადასხვა სიტუაციაში ასრულებს მეცადინეობის ფრაგმენტის, სწავლების მეთოდისა და სასწავლო მეცადინეობის ფუნქციას.

გასაუბრების უპირატესობა განმაზოგადებელ და გამეორების გაკვეთილებთან შედარებით მდგომარეობს მოსწავლის შესაძლებლობებში, წინასწარ მოიფიქროს პასუხები შემოთავაზებულ კითხვაზე, პასუხების მრავალვარიანტულობისა და ორიგინალურობის შესაძლებლობა.

კ ო ნ ს უ ლ ტ ა ც ი ა, როგორც სასწავლო მეცადინეობის ფორმა წლების განმავლობაში არ გამოიყენებოდა საქართველოს სინამდვილეში. მას შემდეგ, რაც გადაწყდა, საჯარო სკოლებში საატესტატო გამოცდების დანერგვა,

ვფიქრობთ, რომ ისეთი მეცადინეობის ჩატარება როგორცაა კონსულტაცია, აუცილებელია, არა მარტო დამამთავრებელი კლასის მოსწავლეებისათვის, არამედ მოსწავლეთა კლასიდან კლასში გადასაყვანი გამოცდების მზადებისას.

კონსულტაციის ჩატარება საჭიროა მოხდეს ცხრილით გათვალისწინებულ გაკვეთილზე. მასწავლებელი კონსულტაციის დღეს წინასწარ ნიშნავს და მოსწავლეებს სთავაზობს წინასწარ გაიაზრონ საკითხები, რომელთა გარკვევაშიც სჭირდებათ მასწავლებლის დახმარება. კონსულტაციაზე მასწავლებელი პასუხობს მოსწავლეების მიერ დასმულ შეკითხვებს.

მეცადინეობის უკეთ წარმართვისათვის მიზანშეწონილია მასწავლებელმა წინასწარ შეაგროვოს მოსწავლეთა კითხვები და მათ საფუძველზე დაგეგმოს მეცადინეობა. კონსულტაციებზე მეტი შესაძლებლობა იქმნება მოსწავლეთა ინდივიდუალური შესაძლებლობების გათვალისწინებისათვის.

ამ მეცადინეობამ ყველა მოსწავლისათვის სარგებლობა რომ მოიტანოს, მიზანშეწონილია, მოსწავლეებმა წინასწარ მოამზადონ დავალებები. კონსულტაციების ჩატარება სასარგებლოა წლის განმავლობაშიც. კონსულტაციების დანიშნულებაა მოსწავლეთა ცოდნის კორექტირება.

ლიტერატურა:

- **ფარჯანაძე 1974:** ა. ფარჯანაძე, ფაკულტატური მეცადინეობა მათემატიკაში. თბილისი. 1974.
- **ქელბაქიანი 2001:** ვ. ქელბაქიანი, მათემატიკის სწავლების მეთოდის პირველი ნაწილი. ქუთაისი. 2001.
- **Балк 1974:** Балк М. Б., Балк Г. Д., Математика после уроков. Пособие для учителей. Москва, 1974.
- **Биркгофф 1977:** Биркгофф Г., Математика и психология. Москва, 1977.
- **Болгарский 1981:** Болгарский Б. В., К вопросу о воспитательном значении преподавания математики. - *Математика в школе*. №1. Москва, 1981.

სასწავლო ტექსტის სირთულის განმსაზღვრელი პარამეტრები

სასკოლო განათლების სრულყოფა იყო და რჩება განათლების უმნიშვნელოვანეს პრობლემად. თანამედროვე ზოგადსაგანმანათლებლო სტანდარტი გულისხმობს მოსწავლის აღჭურვას იმ ცოდნითა და უნარ-ჩვევებით, რომლებიც საშუალებას მისცემს მას ალღო აუღოს კაცობრიობის სწრაფ პროგრესს, გამოიყენოს თანამედროვე მეცნიერების მიღწევები, გახდეს საზოგადოების სრულფასოვანი წევრი. ცოდნის პასიური მიმღებიდან მოსწავლე უნდა ჩამოყალიბდეს აქტიურ შემმეცნებლად, რომელიც შეძლებს მიღებული ცოდნა გამოიყენოს, როგორც პროფესიული წარმატებისთვის, ასევე საზოგადოების სასიკეთოდ.

მოსწავლის ცოდნის უშუალო წყარო და თანამგზავრი არის სასკოლო სახელმძღვანელო (*Крсманович 1974:108–120*). ის უნდა შეიცავდეს პროგრამით გათვალისწინებულ საკითებზე ცოდნის იმ მოცულობას, რომლის შესწავლადაუფლებაც მოსწავლისთვის სავალდებულოა. სახელმძღვანელო უნდა ასახავდეს უახლოეს მიღწევებს მოცემულ მეცნიერებაში, პედაგოგიურად და მეთოდურად იდგეს მაღალ დონეზე და გამსჭვალული იყოს სწავლების დიდაქტიკური პრინციპებით, ითვალისწინებდეს მოსწავლის ასაკს და მის თავისებურებებს, დაწერილი იყოს გამართული ლიტერატურული ენით, ტექნიკურად მაღალ დონეზე გაფორმებული და ა. შ. სასწავლო ტექსტი ისე უნდა იყოს დაწერილი, რომ მოსწავლეში ინვედეს კმაყოფილებას და ზრდიდეს მასში სწავლისადმი სიყვარულს, წიგნზე დამოუკიდებელი მუშაობის ჩვევებს.

როგორც წესი, ფიზიკის სახელმძღვანელოების სასწავლო ტექსტს საკმაო ნაკლი გააჩნია. ხაზგასასმელია მისი გადატვირთულობა მოსწავლისათვის მიუწვდომელი მასალით (სასკოლო სახელმძღვანელო არ უნდა წარმოადგენდეს უმაღლესი სკოლის კონსპექტს). ჩვენ უნდა გვახსოვდეს, რომ სკოლაში ვზრდით არა ფიზიკოსს, არამედ მოაზროვნე, განვითარებულ პიროვნებას, რომელიც დაუფლებულია მეცნიერებათა საფუძვლებს და შესწევს უნარი მიღებული ზოგადი განათლება გამოიყენოს პრაქტიკაში.

ტექსტი არის რთული სისტემური წარმონაქმნი, რაც ნიშნავს აგრეთვე მრავალზომიანსა და მრავალსიბრტყიანს. ტექსტის მახასიათებლებს პირობითად ყოფენ გარე და შიგა მახასიათებლებად (*კუკუშკინი 1984:47*). გარეგანს ანუ ფორმალურს მიეკუთვნება ისეთი მახასიათებლები, როგორიცაა სიტყვის სიგრძე, რაც გამოიხატება ასოების ან მარცვალთა რაოდენობით; წინადადების სიგრძე და ამ სიგრძეთა განაწილება ტექსტის მთელ მანძილზე; სხვადასხვა სახის განსაზღვრების, ზმნებისა და მეტყველების ნაწილთა რაოდენობა, ამ რაოდენობათა სხვადასხვა მიმართება; სხვადასხვა სახის დამოკიდებული წინადა-

დების რაოდენობა და ა. შ. ტექსტის ფორმალური პარამეტრები შეიძლება გამოგვადგეს კითხვადობის ფორმულის კონსტრუირებისას, რაც საშუალებას მოგვცემს შევაფასოთ ჯამი, რომელიც გავლენას ახდენს ტექსტის ათვისებაზე გარკვეული ჯგუფის მკითხველისათვის.

ტექსტის შიდა პარამეტრებს მიეკუთვნება ისეთები, რომლებიც დადგინდება არა ფორმალური გამოთვლის შედეგად, რაც შესაძლებელია ტექსტის გაუგებრადაც, არამედ ტექსტის შინაარსის აზრობრივი ანალიზის საშუალებით. ტექსტის შინაარსი შეიძლება მოიცავდეს ფაქტებს, თეორიულ დებულებებს, ანალიზსა და ფაქტებთან და თეორიებთან მიმართებას. ტექსტის საერთო შინაარსში შედის ინფორმაციის სამი სისტემა — ფაქტოგრაფიული ინფორმაციის, თეორიული ინფორმაციისა და რეფლექსური ინფორმაციის სისტემა.

რეფლექსური ინფორმაციის სისტემაში შედის ტექსტის იმ ნაწილის შინაარსი, რომელიც გამოხატავს მიმართებას ფაქტებთან და თეორიებთან, აძლევს მათ შეფასებას; მას ხშირად თან ახლავს ემოციური რეპლიკები და პასაჟები. თუ ფაქტოგრაფიული ინფორმაციის სისტემისა და თეორიული ინფორმაციის სისტემის ძირითადი ფუნქციაა რაიმეზე ინფორმირება, ტექსტის რეფლექსური ელემენტების ფუნქცია არის აღქმისა და გაგების სტრუქტურირება ინფორმაციის პროცესში. ესე იგი, როცა ტექსტში ჩაერთვება რეფლექსური ელემენტები, იქმნება გარკვეული აქცენტი და მიმართება ამა თუ იმ ინფორმაციისადმი.

ტექსტის კითხვადობის პარამეტრების დადგენა რთულია და ჯერ კიდევ სხვადასხვა ასპექტი გასარკვევია. „კითხვადობის“ ტერმინის ქვეშ ვგულისხმობთ იმ ფაქტორების ჯამს, რომლებიც ხელს უწყობენ წარმატებულ კითხვას, როგორც ტექსტის სირთულის, ასევე მკითხველის მომზადების ხარისხის (ასაკი, განათლება) გათვალისწინებით. ტექსტის სირთულე მდგომარეობს მისი შინაარსის თავისებურებებში, ლოგიკურ აგებაში, მისი მასალის ინფორმაციულობაში და ა. შ. (Мукк 1977:98-109). ჩვენს მიერ დამუშავებულ ლიტერატურაში განხილულია რამდენიმე პარამეტრი: წინადადების სიგრძე — ამას ყველა მკვლევარი ეთანხმება, სიტყვის სიგრძე, ძნელი, უცხო, გრძელი სიტყვების, ტერმინების პროცენტული რაოდენობა, აბსტრაქტულობა, დაკავშირებული არსებითი სახელების განმეორებასთან. ამ პარამეტრებს სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვა კომბინაციით იყენებს.

რასაკვირველია, რეალურად ამით არ ამოიწურება ტექსტის სირთულე, მაგრამ ეს მომავალ გამოკვლევათა საგანია. ამიტომ შემოვისაზღვროთ იმით რაც ხელთ გვაქვს.

გავრცელებულია ტექსტის კითხვადობის, სირთულის განმსაზღვრელი ფორმულები (Прыха 1985:143-164). ისინი ტექსტის სირთულეს განსაზღვრავენ მხოლოდ ზოგიერთი (ზემოთ ჩამოთვლილი) მახასიათებლით, მაგრამ ეს საკმარისი არ არის.

ტექსტის სირთულის ფორმულა მარტივი უნდა იყოს, ამიტომ თითქმის ყველა ავტორი წრფივ დამოკიდებულებას ირჩევს, ძირითადად ორი პარამეტრით. ზოგიერთს სამი (იშვიათად მეტიც) პარამეტრიც შემოაქვს. ფორმულებში

საჭიროა რიცხვითი (ემპირული) კოეფიციენტების შემოტანა. ამ კოეფიციენტების დანიშნულება მათემატიკურად გასაგებია: წევრების რიგი განონასწორდეს და სირთულის სკალის ინტერვალი „გაიშალოს“. მაგრამ არცთუ იშვიათად ეს კოეფიციენტები, რბილად რომ ვთქვათ, არაკორექტულად არის შემოტანილი, ისინი 4 და 5 ნიშნად ციფრსაც კი შეიცავენ. მაგალითად, დიქსისა და შტაინვერის ფორმულაში შედის 236,96 რიცხვითი თავისუფალი წევრი. თუ ამ რიცხვში ყველა ციფრი სანდოა, მისი მაქსიმალური ცდომილება $0,005/236,96=0,002\%$ -ია. ასეთი „ფანტასტიკური“ სიზუსტის მიღწევა პედაგოგიურ გამოკვლევებში შეუძლებელია, არარეალურია. სამწუხაროდ, ავტორთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ამას ყურადღებას არ აქცევს და ფორმულები გადატვირთულია „ზედმეტად ზუსტი“ კოეფიციენტებით. ეს იმის მსგავსია, რომ π რიცხვი რაც შეიძლება მეტი ნიშნადი ციფრით ავიღოთ „ზუსტი“ პასუხის მისაღებად, რეალურად კი ასეთი სიზუსტის მიღწევა შეუძლებელია. საჭიროა კოეფიციენტების დამრგვალება სათანადო სიზუსტით, მითუმეტეს, რომ ეს ამარტივებს მათ გამოყენებას.

დგება პრინციპული კითხვა: ღირს კი საერთოდ ფორმულების გამოყენა და გამოყენება?

ფორმულების გამოყენება არ გამორიცხავს სახელმძღვანელოთა ხარისხის შესამოწმებელ აღიარებულ და დამკვიდრებულ მეთოდებს: ექსპერტების შეფასებას, ექსპერიმენტულ შემოწმებას სკოლაში და ა.შ. ეს მეთოდები ინარჩუნებენ თავის მნიშვნელობას. ფორმულები კი შესაძლებლობას იძლევიან სახელმძღვანელოს ხარისხის შეფასების მეთოდების სრულყოფისა და მასალის გადმოცემის სირთულის ერთიანი ინდექსების მიღებისა, რომელთა საფუძველზე შეიძლება დამუშავდეს სასწავლო ტექსტის ოპტიმალური სირთულის ობიექტური კრიტერიუმები. ფორმულებით შეიძლება შეფასდეს ხელნაწერი სკოლაში მის გამოცდამდე. ეს შესაძლებლობას იძლევა დაჩქარდეს მაღალხარისხიანი სახელმძღვანელოების მომზადება. მიუხედავად იმისა, რომ ფორმულების გამოყენება სახელმძღვანელოებისადმი მარტივი საქმე არ არის, ის უფრო იაფია და ოპერატიულია, ვიდრე შესაბამისი ექსპერიმენტების ჩატარება.

ფორმულებით შეფასება სტატისტიკური შეფასებაა, ეს კი მოითხოვს სანდოობის დონის განსაზღვრას, რა ალბათობით არის მართებული შედეგი? ამის გაკეთება ძალზე რთულია და ჯერჯერობით არც ერთ ავტორს არა აქვს. მიუხედავად ამისა ფორმულების გამოყენებას აზრი აქვს.

ჩვენს მიერ ჩატარებული ფორმულების ანალიზის შედეგად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ სინტაქსური სირთულის მახასიათებლად პრაქტიკულად ყველა ავტორი იყენებს წინადადების სიგრძეს. ეს პარამეტრი ჩვენი თვალსაზრისით ყველაზე ეფექტურია. ამას ისიც მოწმობს, რომ რთულ და ადვილ კითხვად ტექსტებს შორის წინადადების საშუალო სიგრძის განსხვავება $(8-5)/5=60\%$ -ს შეადგენს. მაგრამ განსხვავებულია სიგრძის გამოთვლის წესი. ჩვენ წინადადების საშუალო სიგრძის გამოთვლისას სასწავლო ტექსტში სიტყვათა რაოდენობას ვყოფდით წინადადებათა რაოდენობაზე.

წინადადებაში სიტყვის რაოდენობის დათვლისას ფიზიკის ტექსტში სიტყვე-

ბის რაოდენობაში არ ვთვლით კავშირებს; სიტყვათა შენაერთებს, როდესაც ერთ-ერთი სიტყვა დამხმარე ფუნქციას ასრულებს და დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვს; ისეთ შესიტყვებებს, როდესაც ორი სიტყვა ერთ მთლიან დაუნაწევრებელ ცნებას გამოხატავს. სიტყვათა რაოდენობას ტექსტში აღვნიშნავთ **n**-ით.

წინადადების დათვლისას, თუ რთული თანწყობილი წინადადება წარმოადგენს ორი მოკლე სრული ერთნაირი სტრუქტურის წინადადებათა შეერთებას „და“, „ე. ი.“ კავშირებით ან მძიმით, მას ვთვლით ორ მოკლე წინადადებად. დანარჩენ შემთხვევაში წინადადებები არ წარმოადგენენ „მექანიკურ უბრალო ჯამს“ ორი მოკლე წინადადებებისა და ამიტომ მათ ერთ წინადადებად ვთვლით. წინადადების რაოდენობას სასწავლო ტექსტში კი აღვნიშნავთ **N**-ით.

კარგად არის ცნობილი, რომ სტატისტიკურ სიმრავლეს მხოლოდ საშუალო, ჩვენს შემთხვევაში წინადადების საშუალო სიგრძე, არ ახასიათებს. უცილებელია მეორე პარამეტრის — დისპერსიის — შემოტანა, რომელიც ახასიათებს გაბნევას საშუალოს გარშემო. არც ერთ ავტორს ასეთი მახასიათებელი ფორმულაში შეტანილი არა აქვს. ჩვენ ეს პრინციპულ ნაკლად მიგვაჩნია და საჭიროდ ვთვლით სათანადო წევრის შეტანას ფორმულაში. ბუნებრივია, სირთულეს ახასიათებს გრძელი წინადადებების წილი. ამიტომ პარამეტრად სწორედ მას ვიღებთ. სახელდობრ: ვითვლით გრძელ, 12 და მეტ სიტყვიან წინადადებათა რიცხვს და ვყოფთ წინადადებათა საერთო რიცხვზე.

ლექსიკური სირთულის ამსახველ პარამეტრად თითქმის ყველა ავტორს სიტყვის სიგრძე აქვს აღებული, მაგრამ მას სხვადასხვანაირად განსაზღვრავენ. ჩვენი უპირველესი მიზანია აზრობრივი ანალიზი სასწავლო ტექსტისა, ამიტომ ვერ დავეთანხმებით იმ ფორმალურ წესებს, როდესაც ითვალისწინებენ (თვლიან) სიტყვებს შორის შუალედებს, ცარიელ ადგილს, პუნქტუაციის ნიშნებს. ჩვენს თვალსაზრისს ამაგრებს სპეციალური ლიტერატურა (*Пиотровский 1977:135,309*), რომელშიც გაანალიზებულია მსოფლიოს 100 ენის თავისებურება სიტყვის სიგრძის მიხედვით: სიგრძე განისაზღვრება ფონემათა რაოდენობით. რადგან ქართულში ბგერა და ასონიშანი ერთმანეთს ემთხვევა, ბუნებრივია, სიტყვის სიგრძე ასონიშანთა რაოდენობით განვსაზღვრეთ (რადგან სიტყვის ფორმა ცვალებადია, სპეციალურ ლიტერატურაში მას სიტყვაგამოყენებას უწოდებენ და მისი სიგრძე არის ასოთა ჯაჭვი(რაოდენობა) ხარვეზიდან ხარვეზამდე). სამწუხაროდ, ზემოთმოყვანილ ასი ენის ანალიზში ქართული ენა არ შედის. ამიტომ ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ ჩვენს გამოკვლევებს — სასწავლო ტექსტებს დავეყრდნოთ. მოულოდნელად მივიღეთ, რომ სხვადასხვა სირთულის სასწავლო ფიზიკურ ტექსტებში სიტყვის საშუალო სიგრძე უმნიშვნელოდ იცვლება: $7,59-7,54/7,54=0,7\%$. მაშინ როდესაც წინადადების საშუალო სიგრძე 60%-ის ფარგლებში იცვლება. ჩვენი ვარაუდით, ეს ქართული ენის სპეციფიკის ასახვაა. ეს სპეციფიკა ჩვენი კომპეტენციის ფარგლებს სცილდება და ჩვენს მოსაზრებას უფრო დანვრილებით აღარ გამოვთქვამთ. ამიტომ ჩვენი მიზნებისათვის სიტყვის სიგრძე კითხვადობის პარამეტრად არ გამოგვადგება.

რა პარამეტრი ავიღოთ კიდევ კითხვადობის მახასიათებლად? მოსწავ-

ლეს ყოველდღიურად ხვდება შემდეგი ტერმინები: მანძილი, დრო, სიჩქარე. მაგრამ როგორც კი გადავალთ სიჩქარის — ფიზიკური სიდიდის — განსაზღვრაზე, მოსწავლეთა უმრავლესობას უჭირს მისი შეთვისება. რატომ? ფიზიკური ტერმინების აბსტრაქტულობა გაცილებით მაღალია, ვიდრე ყოველდღიური ტერმინებისა და მიზეზი აქ უნდა ვეძიოთ. ამიტომ მესამე პარამეტრად ფორმულაში ავიღოთ „აბსტრაქტულობა“.

როგორ განვსაზღვროთ აბსტრაქტულობა, დაკავშირებული ფიზიკურ ცნებასთან, ტერმინთან? ჩვენი მონაცემების ანალიზმა დაგვარწმუნა, რომ ყველაზე მარტივი, მაგრამ ეფექტური მახასიათებელია ფიზიკურ ტერმინთა რაოდენობა, მოსული ერთ ნინადადებაზე. მისი დათვლის წესი შემდეგია: დავთვალოთ ტერმინების საერთო რაოდენობა. დათვლისას უნდა გავითვალისწინოთ, რომ შეიძლება ტერმინი შეცვლილი იყოს ნაცვალსახელით. ცხადია, ეს ნაცვალსახელი უნდა შევცვალოთ სათანადო ტერმინებით. ტერმინების საერთო რიცხვს, რომელსაც აღვნიშნავთ q ასოთი, ვყოფთ ნინადადებათა საერთო რიცხვზე და ვღებულობთ ტერმინთა რაოდენობას მოსულს ნინადადებაზე.

ამგვარად, ჩვენ კითხვადობის დონის განსაზღვრისათვის შემოგვაქვს სამპარამეტრიანი წრფივი ფორმულა: $X=(n+10p+q)/N=L+10S+T$

სადაც n არის სიტყვათა რაოდენობა ტექსტში, N არის ნინადადებათა რიცხვი ტექსტში, $L=n/N$ არის ნინადადების საშუალო სიგრძე ტექსტში, p არის 12- და მეტსიტყვიან გრძელ ნინადადებათა რიცხვი, ხოლო $S=p/N$ არის გრძელ ნინადადებათა წილი, q არის ტერმინების რიცხვი ტექსტში, $T=q/N$ – ტერმინების საშუალო რიცხვი, მოსული ერთ ნინადადებაზე.

კოეფიციენტი 10 მეორე წევრისთვის საჭიროა წევრთა რიგის „განონასწორებისათვის“, სხვა წევრებისათვის კოეფიციენტი საჭირო არ არის.

კითხვადობის შეფასებისათვის შევადგინეთ შემდეგი სკალა: თუ X მოთავსებულია 5-8 შუალედში, სასწავლო ტექსტი ადვილია, 9-11 შუალედში არის საშუალო, ხოლო 12 და ზევით გვაქვს რთული დონე.

დასახელება	ადვილი	საშუალო	რთული
	5 - 8	9 - 11	12 და ზევით

მაგალითად, პერიშკინის ორივე სახელმძღვანელო (VII, VIII), რთულის გრაფაში მოხვდა. მოცემული ფორმულის გამოყენება მიზანშეწონილია საბუნებისმეტყველო საგნებისთვის.

როგორი მოცულობის ტექსტი უნდა შევარჩიოთ ფორმულის გამოყენებისათვის? შერჩევის მოცულობის არჩევის სხვადასხვა გზა არსებობს. რომელი ხერხიც არ უნდა ავირჩიოთ, არ უნდა დაგვაინწყდეს, რომ შედეგების სარწმუნოებისათვის ნინადადებათა საერთო რაოდენობა არ უნდა იყოს 100-ზე ნაკლები. ეს სასწავლო ტექსტის სხვადასხვა ფორმატისათვის შეადგენს 4-5 გვერდს.

რასაკვირველია, ყოველთვის არ არის აუცილებელი სასწავლო ტექსტის

სირთულის დადგენა ფორმულებით, ზოგჯერ ისედაც არის ცხადი მდგომარეობა. ზემოთქმულიდან გასაგები უნდა იყოს, რომ თუ სასწავლო ტექსტში წინადადების საშუალო სიგრძე ვთქვათ, 15 სიტყვაზე მეტი გამოვიდა, ყოველგვარი ფორმულის გამოყენების გარეშეც ცხადია, რომ ასეთი ტექსტი სირთულის მაღალი ხარისხისაა. იგივე ეხება ტერმინების საშუალო რაოდენობას. ეს საკითხი საგანგებოდ აქვთ დამუშავებული ფრანგ ავტორებს (*Франсуа-Мари Жерар 1998:35*). მოცემული აქვთ, რომ ახალი ცნებების (ტერმინების) რაოდენობა ერთ გვერდზე უნდა შემოისაზღვროს. მათი დასაშვები რაოდენობა იცვლება მოსწავლეთა ასაკის მიხედვით. გარდამავალი ასაკის მოსწავლეთათვის ახალი ცნებების საშუალო რაოდენობა ერთ გვერდზე არ უნდა აღემატებოდეს 2—4-ს. ეს გაგების დონისთვის, ე.ი. როდესაც ახალი ცნებების გაგება, მათი ახსნაა საჭირო. რაც შეეხება გამოყენების დონეს, ახალი ცნებების საშუალო რაოდენობა არ უნდა იყოს მეტი 0,2-0,5-ზე. როგორც ვხედავთ, გარდამავალი ასაკის მოსწავლეს შეუძლია გაიგოს 2-4 ახალი ცნება ერთ გვერდზე, მაგრამ როდესაც საქმე მიდის მათ გამოყენებამდე, ის ამას ვერ ახერხებს. იყენებს თითქმის 10-ჯერ ნაკლებ ახალ ცნებას.

ეს რაც შეეხება ცნებათა რაოდენობას ერთ გვერდზე. გარკვეული ზომიერება უნდა დავიცვათ საერთოდ ახალ სიტყვათა რაოდენობის გამოყენებისას ერთ გვერდზე. ა. ლიერის კვლევებში ნათქვამია, რომ მან VI კლასის მათემატიკის სახელმძღვანელოში აღმოაჩინა 6000 ახალი სიტყვა, მაშინ როდესაც ამ ასაკში მოსწავლე იმახსოვრებს არა უმეტეს 2500 ახალ სიტყვას მთელი სასწავლო წლის განმავლობაში (*Lieury 1991: 130*).

თუ ეს პარამეტრები დაცული არ არის, მაშინ ყოველგვარი ფორმულის გარეშე ნათელია, რომ სასწავლო ტექსტი რთულია და ძნელად მისაწვდომი.

ლიტერატურა:

- *კუკუშკინი 1984*: გონებრივი შრომის ორგანიზაცია. კუკუშკინი ვ.დ., ნე-ვოლინი ი. ფ., ბუშუევი ვ.ს., თსუ. თბილისი. 1984.
- *Крсманович 1974*: Крсманович М., Методы исследования удобочитаемости учебных текстов. Проблемы школьного учебника. Вып. 2, Москва. 1974.
- *Микк 1977*: Микк Я. А., Оценка учебников формулами трудности текста. Проблемы школьного учебнику. Вып. 5. Просвещение. 1977.
- *Пруха 1985*: Пруха Я., К разработке параметров сложности учебного текста (обзор исследований). Проблемы школьного учебника. Вып. 15. Просвещение, Москва. 1985.
- *Пиотровский 1977*: Математическая лингвистика. Пиотровский Р. Г., Бектаев К. Б., Пиотровская А. А., Высшая школа, Москва. 1977.
- *Франсуа-Мари Жерар 1998*: Разработка и анализ школьных учебников. Франсуа-Мари Жерар, Ксавье Рожье. “АВ ОВО”, Москва.1998.
- *Lieury 1991*: Memoire et reussite scolaire. A. Lieury. Paris; Dunod, 1991.

აღმზრდელობითი მუშაობის პრობლემა სკოლაში

კარგი პედაგოგობა ყველას როდი შეუძლია, რადგან სწავლებისა და აღზრდის პროცესი მეტად ძნელი და რთულია, ადამიანის ხასიათის ჩამოყალიბება მხოლოდ იმას შეუძლია, ვინც მზად არის გასწიოს უდიდესი შრომა და განიცადოს ადამიანთა აღზრდის უდიდესი ბედნიერება.

აღზრდის დიდმნიშვნელოვანი ამოცანების წარმატებით გადამწყვეტაში უმთავრესი როლი ენიჭება მასწავლებელს. მის უნარზე, ცოდნასა და კულტურაზე დამოკიდებული მომავალი თაობის აღზრდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით დიდია პედაგოგის ორგანიზატორულ-აღმზრდელობითი მუშაობის მნიშვნელობა, რომელიც თავს უყრის და ერთ სისტემაში აქცევს სასწავლო-სააღმზრდელო მუშაობის საერთო ღონისძიებებს.

პედაგოგის მიერ მოსწავლეთა კოლექტივისადმი შემოქმედებითი მიდგომა მტკიცედ უნდა ეფუძნებოდეს აღზრდის ფსიქოლოგიის ცოდნას; ამგვარი ცოდნა უზრუნველყოფს მას თავი დააღწიოს შეცდომებსა და ტრაფარეტს, რაც იშვიათი როდია სკოლის პრაქტიკაში. აღზრდა მთელი პედაგოგიური კოლექტივის საქმეა და ყველა გაკვეთილი აღმზრდელობით მომენტსაც უნდა შეიცავდეს, რადგანაც სწავლა და აღზრდა ერთი მთლიანი პედაგოგიური პროცესის ორი მხარეა.

დიდ ჩეხ პედაგოგს, ი. ა. კომენსკის, ადამიანის ჩამოყალიბების, მისი ზნეობრივი განვითარების მთავარ და ძირითად პირობად ბავშვის სოციალურ გარემოში შრომა, სწავლა და აღზრდა მიაჩნდა.

ზრდილობა აღზრდის ფუნქციაა. იგი თანდათანობით გამომუშავდება, ხოლო მის გამომუშავებაზე არაფერი ახდენს ისე დიდ გავლენას, როგორც აღმზრდელის პირადი მაგალითი. მართალია, ბავშვს უნდა ვასწავლოთ ზრდილობის წესები, მაგრამ ამ წესების გამოყენებას უნდა შინაგანი მიდრეკილება, ჩვევა. სწორედ ამისთვისაა საჭირო თავაზიანობის მაგალითები და კულტურულ ადამიანთა წრე; ამიტომ უნდა ვადევნოთ თვალყური მოზარდს და გავიგოთ, ვისთან მეგობრობს, როგორ იყენებს თავისუფალ დროს, რა წრეში ტრიალებს გაკვეთილების შემდეგ *Болдырев 1981:138*).

გამოუცდელობა და ცნობისმოყვარეობა განსაკუთრებით გარდამავალი ასაკის მოსწავლეებს აცდენს სწორი გზიდან, რადგან ამ ასაკში მოზარდისათვის ბევრი ცხოვრებისეული ფაქტი თუ მოვლენა გაურკვევლობის ბურუსითაა მოცული. იგი ადვილად შეიძლება მოექცეს ცუდ წრეში, ცუდი ადამიანების გავლენის ქვეშ. ამ დროს აუცილებელია, მოზარდს მასწავლებელი კონკრეტული რჩევა-დარიგების მიმცემ უფროს მეგობრად მოველინოს.

აღმზრდელობითი მუშაობის ფორმები და მეთოდები მრავალგვარია.

პრაქტიკა ადასტურებს, რომ ერთფეროვნება და შტამპი უინტერესოა და უფერულს ხდის მუშაობას.

აღმზღველობით მუშაობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მოსწავლეთა შემოქმედებითი უნარის, ელემენტარული კვლევითი ჩვევების გამომუშავებას. საქმისადმი შემოქმედებითი მიდგომა ყველა სპეციალისტს უნდა ახასიათებდეს, მაგრამ ეს თვისება მასწავლებელს განსაკუთრებით სჭირდება. მოსწავლეთა განსხვავებული ინდივიდუალობა, სასწავლო-მატერიალური ბაზა, პედაგოგიური პროცესის სირთულე და მრავალმხრივობა და სხვ. ფაქტორები განაპირობებენ შემოქმედებითი მიდგომის აუცილებლობას. უმაღლეს სასწავლებლებში მომავალ პედაგოგთა მომზადების სისტემაში შემოქმედებითი ოსტატობის გამომუშავება ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა.

აღზრდაში ხშირად გამოიყენება იგივე მეთოდები, რომელთაც სწავლებაში ვიყენებთ, მაგრამ მათი გამოყენების ფორმები და შინაარსი განსხვავებულია. განვიხილოთ ვარჯიშის მეთოდი, რომელიც სწავლებაშიც გამოიყენება და აღზრდაშიც - სწავლების პროცესში ვარჯიშის გამოყენება მიზნად ისახავს თეორიული ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენების ჩვევის ჩამოყალიბებასა და გაკვეთილზე მიღებული ცოდნის განმტკიცებას. აღზრდაში ვარჯიშის მეთოდის მიზანია ზნეობრივი ნორმებისა და ქცევის წესების შესრულებაში მოსწავლეთა დახელოვნება, ერთი და იმავე მოქმედების იმდენჯერ გამეორება, რომ ეს მოქმედება ჩვევად იქცეს, ქცევის ნორმების შესრულება ავტომატიზებული გახდეს, რათა ყოველ სიტუაციაში მოსწავლეები ამ ნორმებსა და ქცევის წესებს შეუხსენებლად ასრულებდნენ (*გაგუა 1996:167-169*).

როგორც ცნობილია, პედაგოგიურ პრაქტიკაში გამოიყენება დარწმუნების, ახსნა-განმარტების, დასჯისა და ნახალისების მეთოდები. დასჯას მაშინ უნდა მივმართოთ, როცა დარწმუნების ყველა ღონისძიება ამოწურულია. დასჯის დროს გარკვეული პედაგოგიური ტაქტის დაცვაა საჭირო. ყოველად დაუშვებელია ბავშვის პიროვნების შეურაცხყოფა, მისადმი უხეში მიმართვა. აღმზრდელის უხეშობას მოზარდი ჯიუტობითა და კიდევ უფრო მეტი გაავებით უპასუხებს. აღმზრდელის ყოველი სიტყვა წინასწარ უნდა იყოს მოფიქრებული;

ამასთან, იგი მოზარდებს მშრალი ლოზუნგებით კი არ უნდა მოუწოდებდეს, კი არ უნდა მბრძანებლობდეს, არამედ მათ მიმართ სიყვარულსა და სიბოს ავლენდეს. მშვიდი ტონით მიცემული დაუმსახურებელი შენიშვნაც კი უფრო მისაღებია მოსწავლისათვის, ვიდრე სამართლიანი ყვირილი. მასწავლებელს უნდა შეეძლოს, შესატყვისი ფორმით, სიტუაციის გააზრებით გამოხატოს თავისი გრძნობები, აღშფოთება, სიხარული; მასწავლებელი გენერალი კი არ არის, სმენაზე გაჯგიმულ ჯარისკაცებს რომ უბრძანებს, არამედ უფროსი მეგობარი და გულის მესაიდუმლეა. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ შენიშვნა არ მივცეთ, ოღონდ ყოველგვარ მითითებას შესაფერისი ფორმა უნდა მოვუძებნოთ.

აღმზრდელობითი მუშაობის შედეგები მოსწავლეთა ცოდნასა და შეგნებაში იმდენად და ისე არ აისახება, როგორც იგი ვლინდება მოსწავლის ქცევაში, მის მოქმედებაში, ირგვლივ მყოფ ადამიანებთან ურთიერთობაში. აღმზრდე-

ლობითი მუშაობის შეფასებისას საჭიროა გამოვლინდეს მოსწავლეთა აღზრდილობის დონე, მათში შემუშავებული ზნეობრივი ქცევის ნორმათა შესრულების ჩვევების, უნარისა და ჩვეულებების სიმტკიცე და სიმყარე. ყოველივე ამის გამორკვევა და დადგენა ხანგრძლივ მუშაობასა და მოზარდის ბუნების ღრმა ცოდნას მოითხოვს.

აღმზრდელობითი მუშაობის შედეგების მთავარი კრიტერიუმი არის არა სიტყვები და მოსწავლეთა დაპირებები, არამედ სიტყვისა და საქმიანობის ერთიანობა, მოსწავლეთა ყოფა-ქცევა, პრაქტიკული საქმეები.

აღმზრდელმა აუცილებლად უნდა იცოდეს მოსწავლის მორალური მხარე, თუ რა დამოკიდებულებას ამჟღავნებს სწავლისადმი, როგორია მისი დისციპლინა სკოლაში და სკოლის გარეთ, როგორ დამოკიდებულებაში იმყოფება ამხანაგებთან, როგორ ექცევა მშობლებს, მასწავლებლებს, უფროსებს, თავაზიანია თუ არა, უყვარს თუ არა სიმართლე, აქვს თუ არა მეგობრობის გრძნობა და სხვ.

მოსწავლეებთან აღმზრდელობითი მუშაობა, მათთან საუბრები უნდა ეფუძნებოდეს მოსწავლეთა ინდივიდუალურ თავისებურებებს, განვითარების დონისა და მათი ასაკობრივი თავისებურებების ცოდნას.

აღმზრდელი სასწავლო-აღმზრდელობითი მუშაობის პროცესში მის მიერ გატარებული ყველა ღონისძიების დროს გამსჭვალული უნდა იყოს მოზარდისადმი დიდი გულისხმიერებითა და სიყვარულით. იგი უნდა ხედავდეს მოზარდის ფსიქიკურ და ფიზიკურ ცვლილებებს, ესმოდეს მისი ქცევის მოტივები და ყოველნაირად ცდილობდეს, რომ მისი სიტყვა და საქმე ეხმიანებოდეს აღსაზრდელის სულიერ მდგომარეობას, მის მიზნებსა და ინტერესებს (*მალაზონია 2001:230-258*).

ამ რთული ამოცანის შესრულება აღმზრდელისაგან მოითხოვს, რომ იგი, პირველ რიგში, თვითონ იყოს ამაღლებული თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნების დონეზე.

ლიტერატურა:

- **გაგუა 1996:** გაგუა ვ., პედაგოგიკა. თბილისი. 1996.
- **მალაზონია 2001:** მალაზონია შ., პედაგოგიკა. თბილისი. 2001.
- **პედაგოგიკა 1994:** პედაგოგიკა. თსუ. თბილისი. 1994.
- **ვასაძე 1998:** პედაგოგიკის ისტორია. ნ. ვასაძის რედაქციით. თბილისი. 1998.
- **Болдырев 1981:** Болдырев Н. И., Методика воспитательной работы в школе. Москва. 1981.

მონტესორის მეთოდი განათლებაში

მონტესორის მეთოდი სწავლების (სასკოლო განათლების) ასწლიანი მეთოდი, რომელიც პირველად გამოიყენეს სკოლამდელი ასაკის ღარიბ ბავშვებთან რომში. პროგრამა დღესაც პოპულარულია და აქტიურად გამოიყენება სწავლების პროცესში. მონტესორის მეთოდის დღევანდელი შეფასებები სკოლამდელ დანესებულებებსა და სკოლებში მიუთითებენ მის მაღალ რეიტინგზე. საგულისხმოა, რომ ამერიკის შეერთებულ შტატებში 5000-ზე მეტი სკოლა, მათ შორის 300 საჯარო სკოლა და რამდენიმე საშუალო სკოლა, იყენებს მონტესორის მეთოდს.

• როგორ დაიწყო ეს?

დოქტორმა მარია მონტესორმა, ეს ახალი მეთოდი სკოლამდელი და სკოლის ბავშვების ქცევაზე თავისი სამეცნიერო დაკვირვებების საფუძველზე შექმნა. მარია მონტესორი იყო რომის უნივერსიტეტის ახლადკურსდამთავრებული პირველი ქალი ფიზიკოსი, როცა იგი საგანმანათლებლო სფეროში ჩაება. იყო ბავშვების მკურნალი ექიმიც კი. 1907 წელს მარია მიიპატიჟეს უკიდურესად გაჭირვებული ოჯახების ბავშვებისთვის დაარსებული ბავშვთა მოვლის ცენტრის გასახსნელად რომის სან ლორენცოს ჯურღმულებში. აღნიშნულ ცენტრს მან დაარქვა „ბავშვთა სახლი“ და თავისი პროგრამა დააფუძნა იმ დაკვირვებებსა და გამოკვლევებზე, რომელიც მის მიერ ექსპერიმენტის სახით იქნა ჩატარებული. მონტესორის დაკვირვებით ყმანვილები უკეთესად სწავლობდნენ სახლის მსგავს, მყუდრო გარემოში, რომელიც სავსეა ბავშვის განვითარებისათვის შესაბამისი მასალით, რაც ხელს უწყობს მოტივირებული, დამოუკიდებელი მსმენელის ზრდას.

• რა ხდის მონტესორის მეთოდს უნიკალურს?

- ❖ **მიდგომა.** „ბავშვისადმი, როგორც თანასწორისადმი სრულყოფილი“ მიდგომა. ბავშვი იმსახურებს პატივისცემას როგორც ცალკე პიროვნება და უნიკალური არსება. ბავშვებთან გამოიყენება ზრდილობიანი ენა, დაბალი ხმა და სასიამოვნო ტონი. მასწავლებლები ან მშობლები უსმენენ მეტს და საუბრობენ ნაკლებს.
- ❖ **გარემო.** „ბავშვის გაზრდისათვის აუცილებელი გარემო“. მთელი სასწავლო გარემო - ოთახი, ნიგნები, რვეულები და სხვადასხვა სახის სასწავლო მასალები და სოციალური კლიმატი მოსწავლეს (მსმენელს, შემსწავლელს) უნდა ეხმარებოდეს დამოუკიდებლად შეძლოს სწავლა. ჩვენ ბავშვები უნდა ვუზრუნველყოთ მონესრიგებული სივრცით და სასწავლო

მასალებით, რაც გაკეთებული უნდა იყოს ისეთი დიზაინით, რომელიც ბავშვს სწავლის პროცესში მშვიდ ფსიქოლოგიურ გარემოს შეუქმნის.

- ❖ **წესრიგი.** ბავშვებს ვასწავლოთ და ჩავუნერგოთ, რომ გარემო სივრცე სუფთად შეინახონ და ყველაფერი თავის ადგილზე დაალოკონ. ჰქონდეთ მონესრიგებული დღის რეჟიმი, რომელიც ასევე უზრუნველყოფს წესრიგს. მსგავსი წესრიგი ეხმარება ყმანვილებს უკეთ შეიცნონ თავიანთი სამყარო. როცა ბავშვები ითვისებენ წესრიგს ცდილობენ განახორციელონ იგი მათ გარშემო. ძლიერი შემთვისებლური წესრიგი იძლევა ძალას და რწმენას გადალახონ ყველაფერი რაც კი მათ შეხვდებათ.
- ❖ **მონტესორის მასალები.** დოქტორ მარია მონტესორის დაკვირვებით ბუნებაში არსებობს უამრავი საგანი, რომლებზეც შეხება ბავშვებს სიამოვნებთ, უბიძგებს მათ გააკეთონ მულტისენსორული, თანმიმდევრული და თვითკორექტული მასალები რაც ხელს უწყობს პრაქტიკული უნარებისა და აბსტრაქტული იდეების გამომუშავებას. მონტესორის მასალები ფართოდ მოიპოვება ონლაინში (ინტერნეტში). ზოგადად, ბავშვებისთვის გამოსაკვლევი ობიექტები უნდა იყოს მარტივი, ფოკუსირებული და ჩვეულებრივ ბუნებრივი. ელექტრონული მონყობილობები, ტელევიზორი და ლამაზი თემები ყურადღებას გადაატანინებს ბავშვს თავისი განზრახვიდან, რომელიც არის კონცენტრირებული და ფოკუსირებულია ერთ საგანზე. ცნობილია, რომ ხელი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ტვინის განვითარებასთან, ბავშვებს სჭირდებათ ხელით შეეხონ და გამოიკვლიონ მათ ირგვლივ ყველაფერი: ფორმები, ფერი, ტემპერატურა და ა.შ. რასაც ისინი ეცნობიან, არა მარტო მასწავლებლების ყურებით ან ტელეეკრანით, რომლებიც მათ ამ აღმოჩენების შესახებ უამბობს.
- ❖ **მასწავლებელი.** მონტესორის მეთოდში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს მასწავლებელს. თავდაპირველად მას „დირექტორი“ ერქვა. მონტესორი მასწავლებლის ფუნქციები წარმოდგენილია როგორც ბავშვისათვის საჭირო და აუცილებელი გარემოს შემქმნელი, რესურსი პირი, დემონსტრატორი, თითოეული ბავშვის ქცევისა და ზრდის ზედმინენით დამკვირვებელი. მონტესორი მასწავლებელი ყოველთვის ცდილობს ბავშვში გააღვიძოს თვითმოტივაცია. ბავშვებს სურთ სწავლა და კვლევა. კონცენტრაცია ვითარდება. როცა ბავშვები არიან თვითმოტივირებულები. როდესაც ადამიანებს შეუძლიათ ფოკუსირება რაიმე დავალებაზე, ისინი ხდებიან წყნარი და კონცენტრირებულები. მონტესორი მასწავლებელი არასოდეს ეცდება ბავშვზე იძალადოს ან შეანყვეტინოს მას, რომლის ყურადღება მთლიანად გადატანილია მის საქმიანობაზე.

მონტესორის ამ ოთხი მიზნის მისაღწევად, განთლების მასწავლებლებს, მშობლებს, ან მზრუნველებს სჭირდებათ შეცვალონ თავიანთი ტრადიციულად მიღებული პარადიგმები:

❖ ტრადიციული მეთოდი:

ბავშვზე დომინირება
ბავშვის კონტროლი
წესრიგის დამყარება გარედან
სწავლების კონცეფციები

❖ მონტესორის მეთოდი:

დაკვირვება
გარემოს კონტროლი
წესრიგის გამონვევა შიგნიდან
ხელშეწყობა მიმართული გამოც-
დილებაზე

ვფიქრობთ, მონტესორის მეთოდი, რომელსაც წარმატებით იყენებენ აშშ-ს საგანმანათლებლო სისტემაში, ჩვენს შემთხვევაში კი სკოლამდელ დაწესებულებაში, აუცილებლად გამოადგება ქართველ პედაგოგებს, როგორც სკოლაში, ასევე სკოლამდელ დაწესებულებებსა და საოჯახო აღზრდაში.

იაკოვ გოგებაშვილის დედაენის ანბანის
ფსიქოლოგიური საფუძვლები

ი. გოგებაშვილის დედაენის დასაწყისი ნაწილი - ანბანი შევისწავლეთ კონტენტ-ანალიზის მეთოდით. ამ მეთოდით ტექსტის შინაარსობრივი და სტრუქტურული ანალიზით შესაძლებელია მისი საფუძვლების, აბსტრაქტული მოდელის, მკითხველზე ზეგავლენის მოხდენის ფარული მიზნების შესახებ სარწმუნო ვარაუდის გამოთქმა. მისი გამოყენების ძირითადი სფეროა ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებანი. ფსიქოლოგიაში კონტენტ-ანალიზის მეთოდი გამოიყენება ორი სახით: პირველი, როგორც დამხმარე მეთოდი საუბრის, ანკეტის, პროექციული მეთოდებით მოპოვებული მასალის დამუშავებისას და მეორე, გარკვეული პირობების დაცვით ის გამოიყენება როგორც ძირითადი, დამოუკიდებელი მეთოდი, განსაკუთრებით წარსულში შექმნილი ტექსტების სიღრმისეული ანალიზისათვის, რაც სხვა მეთოდებისათვის მიუწვდომელია (*Википедия 2010*).

კონტენტ-ანალიზის მეთოდით ი. გოგებაშვილის დედა ენის ანბანის შესწავლის შედეგები და ანალიზი: 1. ანბანში წარმოდგენილია 31 სურათი, მათ ქვეშ მინერილია სურათზე გამოსახული ობიექტის სახელი და ცალკეული სიტყვები რომლებიც შეიცავენ შესასწავლ ასობგერას. სურათზე გამოხატული საგნის დასახელება ჯერ მოცემულია მთლიანი სიტყვის სახით, შემდეგ მარცვლების სახით, შემდეგ კი განმხოლოებული ასოების სახით. ანბანის საწყისი ოთხი სურათის ქვეშ მოცემულია ორ ასობგერიანი მარცვალი პირდაპირი და შებრუნებული სახით: პირველ სურათთან **აი, ია**; მეორესთან - **ახ, ხა** და **ეხ, ხე**; მესამესთან **ის, სი**; მეოთხესთან **ემ, მე**; მომდევნო 27 სურათის თანმხლებ ტექსტში ასეთი რამ აღარა გვხვდება.

სპეციალურ გამოკვლევებში აღნიშნულია, რომ ბავშვის აღქმა და შესაბამისად სამეტყველო განვითარებაც დასაწყისში დიფუზიურ-მთლიანობითი ხასიათისაა. დ. უზნაძე აღნიშნავს, რომ მეტყველების დასაწყისი ფაზისი ბავშვის ცხოვრების პირველსავე პერიოდში უნდა ვეძიოთ (*უზნაძე 1967:191*).

ახალშობილისთვის დამახასიათებელია წმინდა სუბიექტური, „სოლიფსური“, არადიფერენცირებული, ყოველგვარ შინაარსს მოკლებული ძილისმაგვარი მდგომარეობა, რომელშიც თანდათან, სიფხიზლის მომენტებში ხდება დიფერენციაცია და იწყება გარედან მომდინარე ბგერებზე რეაგირება. კანესტრინის გამოკვლევის მიხედვით, ჯერ კიდევ შვიდი დღის ბავშვი დედის ჩურჩულსა და უცხო ადამიანის ხმაზე განსხვავებულად რეაგირებს. ორი სამი თვიდან კი ეს ყველა ბავშვთან ხდება (*უზნაძე 1967:101*). ამ დროიდან სმენითი გამ-

ლიზიანებლის არსებობისას ბავშვი წყვეტს სხვა აქტივობას და „სმენად იქცევა“. ამასთანავე სმენითი გამლიზიანებლიდან ბავშვი უპირატესობას ანიჭებს ადამიანის ხმას. ამას თანამედროვე გამოკვლევებიც ადასტურებენ: „ბავშვის დაბადებისთანავე თავის ტვინის მარცხენა ჰემისფერო იმდენადაა განვითარებული, რომ ჩვილს შეუძლია აღიქვას სხვისი ლაპარაკი და რეაგირება მოახდინოს მასზე (Kpaიz 2002:275), ხოლო დულუნის და ტიტინის პერიოდებში საარტიკულაციო აპარატის ფუნქციონის ტენდეციის საფუძველზე გარემოდან აღქმულ დიფუზიურ-მთლიანობით სმენით შთაბეჭდილებას აღქმის დიფერენციაციის დონის შესატყვისად გამოხატავენ ბგერათა კომპლექსების საშუალებით, რომლებსაც გამოთქვამენ ხან პირდაპირ და ხან შებრუნებით (აი-ია, ემ-მე...).

2. ანბანის სანყის 13 სურათის თანმხლებ ტექსტებში ჭარბობს სიტყვები „აი“ და „ეს“. მომდევნო 18 სურათის თანმხლებ ტექსტებში მათი რაოდენობა თანდათან მცირდება. 12 ტექსტში საერთოდ აღარაა მოცემული ეს სიტყვები და მხოლოდ 6 ტექსტში გვხვდება ან ერთი ან მეორე.

ქართველი ბავშვის ცხოვრების სანყის პერიოდში აღმზრდელის მიერ მასთან ურთიერთობაში ყველაზე ხშირად ხმარებული სიტყვა არის „აი“. ამ სიტყვით აწყნარებენ, ანუგეშებენ, მისთვის მიმზიდველ საგნებს უჩვენებენ: „აი, მოვიდა დედა“, „აი, უყურე რა მოგიტანე“; „აი, ახლა წაგიყვან სასეირნოდ“ და ა. შ. „აი-ს“ გვერდით ასევე დიდი სიხშირით იხმარება სიტყვა „ეს“: „ეს თოჯინაა“, „ეს დეიდაა“, „ეს არ შეიძლება“ და სხვა. პატარა ბავშვის მიერ შექმნილი „პირველი ცოდნების“ დიდ ნაწილში შემონახულია ეს სიტყვები.

3. ანბანის სანყის ცხრა სურათის ქვემოთ მოცემულია შესასწავლი ასობგერების შემცველი ცალკეული სიტყვები. მათ ქვემოთ განლაგებულია ორ სიტყვიანი წინადადებები, რომელთა რიცხვი თანდათან იზრდება. მეთავე სურათიდან ჩნდება სამსიტყვიანი წინადადებები. მათი რაოდენობაც თანდათან იზრდება და ოცდამეშვიდე სურათიდან ტექსტები მხოლოდ სამსიტყვიანი წინადადებებისაგან შედგება. ბოლო 31-ე სურათთან ტექსტის ბოლო წინადადება უკვე ხუთსიტყვიანია.

აღსანიშნავია ისიც, რომ სურათების თანმხლებ ტექსტებში გაერთიანებულ წინადადებებს შორის აზრიანი კავშირი არ არის. ისინი არ ჰქმნიან ერთიან სიუჟეტს, მოთხრობას. ასეა ბოლო ორ დასათაურებულ ტექსტშიც კი: ვაჟი ლოცულობს და „ჩიტი ტოტზედ ჰკიდა“. აქაც სათაურსა და მომდევნო წინადადებებსა და ცალკე ამ წინადადებებს შორის არავითარი აზრიანი კავშირი არ არის. იმ დროს კი სკოლაში 7-8 წლის ბავშვები მიდიოდნენ, რომლებსაც უფრო ვრცელი მოთხრობების, ზღაპრების გაგება და დამახსოვრება შეეძლოთ.

როგორც ჩანს, ზემოთ განხილულის მსგავსად, აქაც ი. გოგებაშვილმა გარკვეული მიზნით, საჭიროდ მიიჩნია სწავლის დაწყებისას სასწავლო მასალა ანბანი მიეწოდებინა არა განვითარების აქტუალური დონის შესატყვის, არამედ განვითარების უკვე გავლილი გზის შესატყვის ფონზე. ამას ადასტურებს ანბანში ისეთი სიტყვებიც, როგორცაა „ავა“, „კაი ავა“ 7-8 წლისანი უკვე ძალღს „ავას“ თუ „ამუს“ აღარ ეძახის.

ბუნებრივად ჩნდება კითხვა: ბავშვზე რა სახის ზეგავლენას და მისგან რა სასურველ რეაგირებას ისახავდა მიზნად სიტყვების და ტექსტების ასეთი შერჩევა?

მოპოვებული მასალის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ი. გოგებაშვილის „დედაენის“ ანბანის სრულ შესაბამისობაშია სკოლამდელ ასაკში სამეტყველო განვითარების იმ გზასთან, რომელიც დადგენილია მეცნიერების მიერ. პირველი წლის ბოლოს ბავშვი უკვე წარმოთქვამს პირველ სიტყვებს, რომლებსაც ერთსიტყვიან წინადადებას უწოდებენ, რადგან მასში მოცემულია მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სურვილი, რისი გაშლილი სახით გამოთქმა პატარას ჯერ არ შეუძლია. მეორე წლის ბოლოს თავს იჩენს ორსიტყვიანი და შემდეგ სამ, ოთხ და ხუთსიტყვიანი წინადადებები, რომლებშიც უკვე დაცულია რამდენიმე სახის გრამატიკული წესი. დ. უზნაძე აღნიშნავს, რომ „ბავშვის პირველი სიტყვების საფუძვლად განწყობა უნდა ვიგულისხმოთ.“ ადრეულ ასაკში „ბავშვის სიტყვა - უფრო მის საფუძვლად მდებარე განწყობას გულისხმობს, მის ნიადაგზე აღმოცენდება, მას „წინადადება“ და ყალიბდება გარემოს ზემოქმედების შედეგად ბავშვის აქამდე დიფუზიური არადიფერენცირებული შინაგანი სამყაროს მთლიანობითი ფსიქოფიზიკური მოდიფიკაციისა და თანდათანობითი მზარდი დიფერენციაციის სახით (უზნაძე 1967:212). ბავშვის პირველი სიტყვები არც მარტო სუბიექტურ მდგომარეობას გამოხატავენ და არც ობიექტურ მონაცემებს ასახელებენ: ორივე სუბიექტურიც და ობიექტურიც - ერთდროულად და განუყრელად არის მოცემული ბავშვის ერთსიტყვიან წინადადებაში, რათა შემდეგში ურთიერთს გამოეყვნენ და ცალკე ჩამოკრისტალდნენ“ (უზნაძე 1967:127).

სკოლამდელ ასაკში ბავშვის სამეტყველო განვითარების ერთიან, მთლიანობით საფუძველზე მიუთითებს აგრეთვე წიგნიერების ემერჯენტული კონცეფცია, რომლის თანახმადაც ზეპირი და წერიტი მეტყველების ჩვევები აღმოცენდებიან და ვითარდებიან წლების განმავლობაში დანყებული ჩვილობის ასაკიდან და თანდათანობით იხვენებიან ენობრივი განვითარების უწყვეტი პროცესის მსვლელობაში. ამდენად ზღაპრები, საუბრები, რომელთაც ჩვილობიდანვე, ჯერ კიდევ ამეტყველებამდე, ისმენენ პატარები, „წაწერები“, რომლებსაც ახლადფეხადგმული პატარები აკეთბენ, როგორც კი ხელი მიუწვდებთ ქალღმერთსა და ფანქარზე, თუმცა ფანქრის სწორად დაჭერას ჯერ ვერც კი ახერხებენ, ანბანის გაცნობამდე სკოლამდელის მიერ საყვარელი წიგნის „კითხვა“ უფროსების მონაყოლით დამახსოვრებული ტექსტის შესატყვისად, ყველაფერი ეს სრულიად საფუძვლიანად შეიძლება ჩაითვალოს ქცევის ისეთი ფორმების გამოვლენად, როგორცაა კითხვა და წერა (Kpaიზ 2002:476).

ამრიგად, ყველაფერი, რაც დედაენის ანბანშია მოცემული მოკლედ ასახავს ბავშვის ბუნებრივ სამეტყველო განვითარებას დაბადებიდან სკოლაში წასვლამდე. ეს მასალა პირველკლასელებისათვის ალბეჭდილია „ნაცნობობის რომელობით“, მოგონებების აღმძვრელია, უბიძგებს მას „გავლილი ცხოვრებისეული გაკვეთილების“ გახსენება გამეორებისაკენ, ხელს უწყობს ბავშვის სამეტყველო განვითარების საფუძვლად მდებარე ფიქსირებულ განწყობათა აქტუალიზაციას, სწავლის ქვეზღურბლული პროცესების ამოქმედებას და ბავ-

შვის შემეცნებით უნარ-შესაძლებლობების სრულ მზაობაში მოყვანას იმ რთული სასწავლო აქტივობის განხორციელებისათვის, რასაც კითხვის, წერის და ზეპირი მეტყველების ათვისება წარმოადგენს.

4. ანბანში გვხვდება ორი ერთნაირი ასობგერიანი სიტყვები, რომლებშიც ასოთა გადაადგილებით სიტყვის მნიშვნელობა იცვლება (აბ-ხა, **ობ-ხო, ებ-ხე...**), სიტყვები, რომლებშიც ერთიდაიგივე ასოებისაგან შემდგარ ბგერათა კომპლექსში ჩართულია მხოლოდ ერთი განსხვავებული ასო სიტყვის დასაწყისში, შუაში ან ბოლოში და სიტყვის მნიშვნელობაც შესაბამისად განსხვავებულია (კარი, ხარი: **ურემი, ირემი; ძმა, ძნა; ახი, ახა;**..) რამდენიმე მნიშვნელობის მქონე სიტყვებით შედგენილი და ბავშვისათვის ძნელად გასაგები წინადადებები (ზარი, ხამი, ხამი მიხა; ავა, კაი ავა, ვასო ავა; ნეკი თითია, აი შუა თითი, თითი ასოა; ხუცური ცუდად ვიცი..) ვფიქრობთ, რომ მათი ჩართვა ტექსტებში გარკვეული მიზნით მოხდა, რადგან შეუძლებელია იმის დაშვება, რომ ისედაც მცირე მოცულობის ანბანში ი. გოგებაშვილი რაიმეს შეიტანდა მექანიკურად, გაუაზრებლად.

უმცროსი სასკოლო ასაკი ემთხვევა ცნებითი აზროვნების განვითარების პერიოდს. დ. უზნაძე აღნიშნავს, რომ თუ აქამდე სიტყვის მნიშვნელობად განწყობა რჩებოდა, ცნებითი აზროვნების განვითარების დროიდან სიტყვის მნიშვნელობა ცნებას უნდა დაეფუძნოს (*უზნაძე 1967: 212*) რაც ხანგრძლივი, რთული პროცესია და აუცილებლად საჭიროებს მასწავლებლისგან კვალიფიციურ დახმარებას. სამეტყველო განვითარების ამ თავისებურების შესატყვისად უნდა მოხდეს წერა-კითხვის არსის, დანიშნულების განსაზღვრა. მართალია კითხვა საჭიროებს ფონეტიკის ათვისებას და გრაფემების დეკოდირების ჩვევების გამომუშავებას, წერა კი ასოების დანერისათვის საჭირო ფაქიზი მოტორიკის განვითარებას, მაგრამ წერა-კითხვის არსი და დანიშნულება მათ კარგად შესრულებაში არაა. წერა-კითხვის და ზეპირი მეტყველების არსი არის მოსმენილი თუ წაკითხული ტექსტის აზრის, მნიშვნელობის გაგება, მისი მოქცევა საკუთარ სამეტყველო ფორმაში და სხვისთვის გასაგებად თქმა, ან წერილობით გამოხატვა. საკუთარი სამეტყველო ენის განვითარებაზე ზრუნვა უნდა დაიწყოს წერა-კითხვის საწყისი პერიოდიდანვე (*უზნაძე 1967:540, Божович 1972:217*).

სავარაუდოა, რომ ანბანში ზემოთ ჩამოთვლილი სიტყვებისა და წინადადებების ჩართვის მიზანი არის მასწავლებლის მიერ მოსწავლეებისათვის იმის კარგად გაცნობიერება, რომ წერა-კითხვის სწავლისათვის ასოების ცნობისა და მათი სწორად წერის მოთხოვნა არ არის თვითმიზანი, ის მხოლოდ საშუალებაა წაკითხულის აზრის, მნიშვნელობის გაგებისათვის, რომ დაუშვებელია მექანიკურად, ნამდვილი გაგების გარეშე კითხვა და მითუმეტეს დასწავლა. ეს სიტყვები და წინადადებები მასწავლებელს საშუალებას აძლევს სკოლაში მისვლის პირველი დღეებიდანვე მიაჩვიოს მოსწავლე სიტყვების, წინადადებების აზრსა და მნიშვნელობაზე დაფიქრებას, საკუთარი „მიხვედრების“ შემოწმებას, შეკითხვის დასმას იმის შესახებ, რაც მისთვის გასაგები არ არის. ყოველივე ეს ხელს შეუწყობს დაკვირვებით, ყურადღების სრული მობილიზებით კითხვისა

და ნაკითხულის მნიშვნელობაში ჩაღრმავების ჩვევის გამომუშავებას. ამ ვარაუდის სისწორეს გვიდასტურებს ი. გოგებაშვილის მიმართვა მასწავლებლისადმი დედაენის წინასიტყვაობაში: „სიტყვების კითხვის დროს მასწავლებელმა სასტიკი ყურადღება უნდა მიაქციოს მასზედ, რომ ბავშვები სიტყვების ჰაზრს, მნიშვნელობას, შინაარსს გონებას ადევნებდნენ, რომ იგინი არ მიეჩვიონ უაზრო, მექანიკურ კითხვასა. ფრაზების კითხვის დროს იგი არ უნდა ითხოვდეს ბავშვებისგან ანგარიშსა, რაზედ არის ლაპარაკი და რა არის ნათქვამი. მასწავლებელმა უნდა მოითხოვოს მოსწავლისგან გვარიანი კითხვის კანონების სასტიკი დაცვა... გონებითი ვნება უაზროდ გაუგებარად, თუთიყუშით გაზეპირებისა - ამ პედაგოგის წინააღმდეგი ჩვეულებისა ხომ კიდევ მომატებულია“ (*გოგებაშვილი 1876:111*).

ი. გოგებაშვილის ეს საუკუნენახევრის წინ ნათქვამი სიტყვები ეხმიანება ჩვენს ქვეყანაში განათლების მიმდინარე რეფორმის მოთხოვნებს და დადასტურებულია თანამედროვე ფსიქოლოგიური გამოკვლევებით, რომლებშიც აღნიშნულია, რომ მექანიკური დასწავლა დაზეპირებით მიიღება ფორმალური ცოდნა, რაც გონებრივ-პიროვნულ განვითარებაზე უარყოფითი ზემოქმედების გამო უარესია, ვიდრე მთლად უცოდინრობა (*Божович 1972:182*).

ლიტერატურა:

- *გოგებაშვილი 1876*: ი. გოგებაშვილი, დედა ენა. ტფილისი, 1876.
- *უზნაძე 1967*: დ. უზნაძე, შრომები. ტ. 5. თბილისი, 1967.
- *Крайг 2002*: Т. Крайг, Психология развития. Санкт-Петербург, 2002.
- *Божович 1972*: Изучение мотывации поведения детей и подростков. Под ред. Л. И. Божович и Д. В. Благоднадежиной, М., 1972.
- <http://ru.wikipedia.org/wiki/Контент-анализ>

მოზარდებში ნებისყოფის თვითაღზრდის საკითხისათვის

ბოლო ხანებში, ჩვენს ქვეყანაში განათლების სისტემა არსებითად იცვლება როგორც ფორმით, ასევე შინაარსით. შემოვიდა და დაინერგა ბევრი ნოვატორული იდეა. ქვეყანა გახდა ევროპული საგანმანათლებლო კონვენციების წევრი, რამაც შესაძლებელი გახადა ჩვენთვის მანამდე უცნობი, თუმცა ევროპის მონინავე ქვეყნებში კარგა ხნის აპრობირებული სიახლეების შემოტანა.

დღეს, როდესაც ჩვენში მიმდინარეობს სასკოლო რეფორმა, საუბრობენ მოსწავლეზე ორიენტირებული სწავლების შესახებ. ეს არის სასწავლო გარემო, რომელიც გზას უხსნის მოსწავლეთა ურთიერთობასა და ურთიერთქმედებას. მოსწავლეები აქტიურად მონაწილეობენ გადამწყვეტილების მიღებაში; პასუხისმგებლნი არიან თავიანთ ქცევაზე, სწავლაზე; ისინი მოტივირებულნი და ჩართულნი არიან სწავლის პროცესში; მასწავლებლები მოსწავლეთა ცოდნის შეფასებისას იყენებენ სხვადასხვა მრავალფეროვან მეთოდებს და ა. შ (ჯაფარიძე 2000:8).

განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა და თანდათანობით მკვიდრდება სწავლა-აღზრდის აქტიური ფორმები და მეთოდები. ისინი ეფუძნებიან დიალოგურ ურთიერთობებს, მუშაობის დისკუსიურ ფორმებს. დიალოგი მოსწავლესა და მასწავლებელს, მოსწავლესა და თანატოლებს, მოსწავლესა და მშობელს შორის ეხმარება მოზარდს თვითგამოხატვაში, საკუთარი ძალების რწმენის გამოიმუშავებაში, ადამიანთა შორის დადებითი ურთიერთობის დამყარებაში. ასეთი ურთიერთობის მიზანია გამოიწვიოს მოსწავლის შინაგანი „მე“-ს აქტივობა, აღძრას მასში შინაგანი, ანუ საკუთარ თავთან დიალოგი, ინტრაკომუნიკაცია. სწორედ შინაგანი დიალოგში ყალიბდება დამოკიდებულება, პიროვნების სუბიექტური პოზიცია. ცნობილია, რომ ადამიანი როგორც პიროვნება ვითარდება მხოლოდ თვითჩაღრმავების, თვითშეგნების, შინაგანი ღირებულებებისა და ძალების მეშვეობით. და, ბოლოს, გარეგანი ურთიერთობის შინაგანი დიალოგით შეცვალა თვითაღზრდის მექანიზმების აუცილებელი ჩართვითაც გამოირჩევა (დოლონაძე 2000:31).

თვითაღზრდა ადამიანის ისეთი აქტივობაა, რომელიც მიმართულია საკუთარი პერსონის, საკუთარი „მე“-ს შეცვლისა და სრულყოფისაკენ. იგი არის მიზანმიმართული, შეგნებული და სისტემატური სრულქმნა საკუთარი თავისა. თვითაღზრდა ისევე განუყოფელია აღზრდისაგან, როგორც თვითცნობიერება - ცნობიერებისაგან. ურთიერთდამოკიდებულება აღზრდასა და თვითაღზრდას შორის ასე შეიძლება ჩამოყალიბდეს: აღზრდა აღსაზრდელსაც გულისხმობს და აღმზრდელსაც, მაშინ, როცა თვითაღზრდის შემთხვევაში აღმზრდელიც და

აღსაზრდელიც ერთი და იგივე პიროვნებაა. იგი საკუთარ თავზეა მიმართული.

თანამედროვე ახალგაზრდის წარმატებით აღზრდა გაიოლდება, თუ აღმზრდელობით პროცესში ჩავრთავთ, თავად აღსაზრდელის მცდელობას - გაიუმჯობესოს და სრულყოფის საკუთარი თავი. ამდენად, თვითაღზრდა პიროვნების ფიზიკურ-ფსიქიკურ-გონითი ფორმირებისა და სრულყოფის ერთ-ერთი აუცილებელი პირობაა.

თვითსრულყოფისაკენ სწრაფვას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. თვითაღზრდა და თვითსრულყოფა ძველი და თანაც მარად ახალი ფორმებია. ისინი დღესაც უაღრესად აქტუალურია. ეს საკითხები ადამიანს იმ დროინდელ ალელვებს, რა დროინდანაც მან საკუთარი თავის გაცნობიერება დაიწყო, ანუ, როცა დასვა კითხვა: „ვინ ვარ მე, როგორც ადამიანი?“. ამ პრობლემით ჯერ კიდევ ანტიკური ხანის ფილოსოფოსები დაინტერესდნენ. საილუსტრაციოდ საკმარისია გავიხსენოთ სოკრატეს ცნობილი გამოთქმა: „შეიცან თავი შენი“, რომელიც არა მარტო თვითშემეცნებას გულისხმობს, არამედ, გარკვეული აზრით, თვითაღზრდის საჭიროებასაც. საქმე ის არის, რომ როცა სოკრატე საკუთარი თავის შემეცნებას მოითხოვდა ადამიანთაგან, იგი მარტო ცოდნაზე (სიბრძნეზე) კი არ ამახვილებდა ყურადღებას, არამედ სიკეთეზეც, ანუ ზნეობაზეც, რამდენადაც მას მიაჩნდა, რომ ცოდნა არის სიკეთისა და, საერთოდ, ზნეობის საფუძველი (მცოდნე კაცი არ შეიძლება არ იყოს კეთილიც, ფიქრობდა სოკრატე). აქედან გამომდინარე, ის, ვინც აღმოაჩინდა, რომ აკლდა ცოდნა, უნდა ეზრუნა მის გაფართოებაზეც, რაც იმავდროულად იქნებოდა ზრუნვა, სწრაფვა სრულყოფისაკენ (*Бухлейшвили 1986:4*).

პედაგოგიურ, ფსიქოლოგიურ და ფილოსოფიურ ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა თვითაღზრდას, როგორც პიროვნების აქტივობის კვლევის უმნიშვნელოვანეს ასპექტს. მეცნიერებმა შეისწავლეს თვითაღზრდის როლი პიროვნების ჩამოყალიბების სისტემაში, განიხილეს თვითაღზრდის მოტივები; დამუშავებულია თვითაღზრდის საშუალებები და მეთოდები, სპეციალური კვლევებია ჩატარებული თვითსრულყოფის მოთხოვნილების შესასწავლად, თვითგანათლების ხერხების დასადგენად (არეტი, კოვალიოვი, რუვინსკი, სუხომლინსკი, ქუჩუაშვილი) და ა. შ. (*Бухлейшвили 1986:6*).

თვითაღზრდა და თვითაღზრდის როლი პიროვნების ფორმირებაში არასოდეს ისეთი აქტუალური არ გამხდარა ჩვენში, როგორც ახლა არის. და ეს იმიტომ, რომ არასოდეს ადამიანის თავისუფალ ნებას, მის ნიჭს, უნარს და შესაძლებლობებს განვითარების ასეთი პირობები არ ჰქონია ადრე. ტოტალიტარული რეჟიმი და მართვის ავტოკრატიული მეთოდები არც ადამიანის პიროვნეული შესაძლებლობების გაშლის სათანადო პირობებს ქმნიდა და არც მათი გამოვლენის საშუალებას იძლეოდა. მხოლოდ თავისუფალი და დემოკრატიული ქვეყანა იძლევა პიროვნების სულიერ შესაძლებლობათა გაშლისა და რეალიზაციის სრულ შესაძლებლობას, მხოლოდ ასეთი ქვეყანა ზრდის დამოუკიდებლად მოაზროვნე და თავის თავზე დამყარებულ მოქალაქეს, ეძებს ჰარმონიული განვითარების ოპტიმალურ გზებს. ერთ-ერთი ასეთი გზაა თვითაღზრდა,

აღზრდისა და თვითაღზრდის ურთიერთშეხამება (*დოლონძე 2000:132*).

ცნობილია, რომ თვითაღზრდას მეტნაკლებად ყოველი ადამიანი მიმართავს, ძლიერი ნებისყოფის ადამიანი იქნება იგი, თუ სუსტი. აპრიორულად შეიძლება ითქვას, რომ წარმატებას ამ საქმეში ადვილად ისინი აღწევენ, ვინც ძლიერი ნებისყოფით გამოირჩევა. ამიტომაც, თვითაღზრდის ეფექტიანობა რომ გაიზარდოს, ნებისყოფის გამომუშავებასა და განმტკიცებაზე ზრუნვაა საჭირო, მით უმეტეს, რომ ბავშვი დასაწყისში იმპულსური ქცევის სუბიექტია და არა ნებელობითი ქცევის.

პრობლემა აქ ასე იკვეთება: როგორ ვაქციოთ ბავშვი იმპულსური ქცევის სუბიექტიდან ნებისმიერი ქცევის სუბიექტად, ან სხვანაირად: როგორ გამოვუმუშავოთ მას ნებისყოფა. ამ საკითხზე მეტად საინტერესო კვლევა აქვს ჩატარებული ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის ცნობილ მკვლევარს, პროფ. შ. ჩხარტიშვილს, რომელიც აღნიშნავს: ყველა შემთხვევაში ბავშვი მაინც ბავშვი რჩება და მისი ქცევის ძირითად წყაროს აქტუალური მოთხოვნილება წარმოადგენს. მას ჯერ კიდევ არ შეუძლია ისეთი ნებისმიერი ქცევის განხორციელება, რომელიც იმავე დროს იმპულსურიც არ იქნება და მის რომელიმე მოთხოვნილებასაც არ მიაწვდის საზრდოს. ისეთი ქცევა, რომელიც ერთსა და იმავე დროს იმპულსსაც ემყარება და ნებისყოფასაც, აქტუალურ მოთხოვნილებასაც პასუხობს და ქცევის შესაძლო შედეგის ობიექტურ ღირებულებასაც ითვალისწინებს. იგი მიზნის შინაარსსა და მის რეალიზაციას ესწრაფვის. ამას ჩვენ ორმაგ ქცევას ანუ ორბუნებიან ქცევას ვუწოდებთ და ნებისყოფის გამომუშავების საქმეში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ, აღნიშნავს შ. ჩხარტიშვილი. დასაწყისში წამყვან როლს მოთხოვნილების სუბიექტი ასრულებს, მაგრამ შემდეგ თანდათანობით იზრდება ნებისყოფის სუბიექტის ხვედრითი წონა და ბოლოს ეს უკანასკნელი იმდენ ძალღონეს იძენს, რომ იქვემდებარებს შინაგან იმპულსებს, თავისთავზე იღებს ქცევის რეგულაციის საქმეს და აქტუალურ მოთხოვნილებებს უდროო და უადგილო დაკმაყოფილების შესაძლებლობას ართმევს. ორმაგბუნებიანი ქცევა, აღნიშნავს შ. ჩხარტიშვილი, რომლეშიც ნებისყოფის სუბიექტი წამყვან როლს ასრულებს, მოზარდის ყოველდღიური ცხოვრების ჩვეულებრივი მოვლენა ხდება. ამ დროს იგი არც სინდისის ქენჯნას გრძნობს და არც მტკივნეულ ძალისხმევას (*ჩხარტიშვილი 1974:242*).

ჩვენ ორბუნებიან ქცევას წარმატებით ვიყენებდით მოზარდთა, განსაკუთრებით /რთულ/ მოზარდთა აღზრდის საქმეში. გარეგნულად შეიძლება უცვლელი დარჩეს ყველაფერი, მაგრამ საჭიროა თვითონ მოზარდი ისე განვანყოთ, რომ იგი როგორც ქცევის სუბიექტი, მოზრუნდეს და დაინტერესდეს იმ შედეგებისაკენ, რომელიც აქტივობის დასრულების შემდეგ დარჩება, როგორც გარკვეული ღირებულების მატარებელი მოვლენა. სწორედ ამ შედეგების ღირებულებაა, რომელიც მოზარდმა, მოტივად უნდა გაიხადოს, ხოლო მისი მიღწევა და მოპოვება მიზნის შინაარსად აქციოს. საჭიროა, რომ აღმზრდელმა, როგორმე ეს შესაძლო მოტივი და მიზანი დაანახოს და მიაღებინოს ბავშვს. ამ შემთხვევაში, ბავშვის მხრიდან ნაკლებია წინააღმდეგობა, მით უმე-

ტეს, რომ ამის გამო, იგი, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტი, არაფერს კარგავს. პირიქით, ზოგიერთი მოზარდი სიახარულს განიცდის იმის გამო, რომ უფროსების მოსაწონ საქმეს აკეთებს. იგი ადვილად აჯერებს თავს, რომ მოქმედებს არა საკუთარი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, არამედ იმის გასაკეთებლად, რაც ღირებულად მიაჩნიათ გარშემო მყოფ უფროსებს. ასე შეიძლება გავაკეთებინოთ მოსწავლეებს საზოგადოებრივად მისაღები, სასარგებლო საქმეები, და ამას მივალწიოთ ისეთი სუბიექტური ღირებულებების მქონე მოტივაციის საფუძველზე, როგორცაა: დამოუკიდებლობის, დიდობის, პრესტიჟისა და სხვა სოციოგენური მოთხოვნილებები (*Бухулеишвили 1986:25*).

ამასთან, უფროსებთან ერთად, შეთანხმებულად, სხვადასხვა საქმეების დაგეგმვა და განხორციელება აღნიშნული მოთხოვნილებების რეალიზაციის საშუალებაა. „მოდით, ერთად ვიფიქროთ“, „თქვენი აზრით, როგორ აჯობებს?“, „სიტყვა თქვენზეა“ - ასეთი მიმართევებით მსჯელობაში აღმზრდელი მოსწავლის პიროვნებისადმი პატივისცემას, მისი ძალებისადმი რწმენას ამჟღავნებს.

რა უნდა გააკეთოს აღმზრდელმა ამ მიმართულებით?

მოზარდებთან მუშაობისას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს მათ ორიენტაციას ზნეობრივ ღირებულებებზე, თვითსრულყოფის მოთხოვნილების აქტუალიზაციას, ადეკვატური თვითშეფასების შემუშავებასა და თვითაღზრდის სოციალურ-პედაგოგიურად გამართლებული მეთოდებითა და ხერხებით აღსაზრდელთა შეიარაღებას.

თუ პედაგოგი მოზარდებს თვითაღზრდის შესახებ თეორიული ხასიათის საუბრებს უტარებს (გაკვეთილზე ან არასაკვეთილო დროს), ეს საუბარი უნდა იყოს უაღრესად საინტერესო, ემოციურად დატვირთული და მაგალითებით გაჯერებული. მოსწავლეებს უნდა მიენიშნოთ ის ზნეობრივი იდეალები და ნიმუშები, რომელთა მიხედვითაც შეიძლება წარმართოს თვითაღზრდა. როცა საქმე მისაბამ ნიმუშებს ეხება, მოზარდები ხშირად ასეთად ლიტერატურულ ან კინოგმირებს იღებენ. მაგრამ ამ გმირებისადმი მიბაძვასაც აქვს ორი მხარე: გარეგნული და შინაგანი. მთავარია მისაბამ სუბიექტთან არა გარეგნული მსგავსება, არამედ ამ გმირის ზნეობრივი სახის მიბაძვა, სწორედ აქ არის საჭირო პედაგოგის ფრთხილი და ტაქტიანი ჩარევა.

აღმზრდელები მოზარდებს ხშირად უნდა ესაუბრობდნენ ნებისყოფის თვითაღზრდის მნიშვნელობაზე, ქვეყნის ისტორიიდან თუ მხატვრული ლიტერატურიდან მოუყვანონ მაგალითები როგორც ძლიერი, ისე სუსტი ნებისყოფის ადამიანების შესახებ. აღუწერონ რამდენად მშობრები და ლაჩრები არიან სუსტი ნებისყოფის ადამიანები, ან პირიქით, გმირობისა და ვაჟკაცობის რა საინტერესო მაგალითებს გვიჩვენებენ ძლიერი ნებისყოფისა და მტკიცე ხასიათის ადამიანები. ცხადია, ყოველი ასეთი საუბარი ნებისყოფის თვითაღზრდისადმი განაწყობს მოზარდს, მაგრამ ყველაზე დიდ ეფექტს მასზე მაინც თანამედროვეთა მაგალითი მოახდენს (*დოლონაძე 2000:318*).

არც ის უნდა დაგვავიწყდეს, თუ როგორ სრულყოფს თავიანთი თავი სწორედ ძლიერი ნებისყოფის ისეთმა გენიალურმა ადამიანებმა, როგორებიც იყ-

ვნენ, ვთქვათ, გოეთე და ტოლსტოი.

ცნობილია, რომ გოეთე 35 წლამდე ნევრასტენიკი იყო, ითვლებოდა მძიმე ადამიანად, ფიქრობდა თვითმკვლელობაზე და საამისო მცდელობაც ხშირად ჰქონდა. ერთი სიტყვით, სრულ მოწიფულობამდე იგი ჯანმრთელი არ იყო არც სულიერად და არც ფიზიკურად. მაგრამ დადგა გარდატეხის პერიოდი და ნაც-ნობ-მეგობრები გოეთეს ახასიათებდნენ როგორც განონასწორებულ, მშვიდ, ოპტიმისტ, სიცოცხლის მოყვარულ და პრაქტიკულად ჯანმრთელ ადამიანს. მეტიც, იგი იმდენად შეიცვალა, რომ ბევრი მას ახასიათებდა როგორც თოვლიანი მწვერვალივით ცივ, უგრძობელ, ოლიმპიურად მშვიდ პიროვნებას. ამასთან დაკავშირებით თუნდაც დიდი ილია ჭავჭავაძე გავიხსენოთ: „არა, არ მიყვარს მყინვარი. მყინვარი დიდ გეტეს (გოეთეს) მაგონებს და თერგი კი მრისხანე და შეუპოვარ ბაირონს!“

ყველა ამ ცვლილებათა საიდუმლოს თავად გოეთე ასახელებს თავის ავტობიოგრაფიულ ნაშრომში „საუბრები“. ეს არის კარგად მოფიქრებული თვითაღზრდის სისტემა. 80 წლის გოეთემ აღიარა, რომ მას შემდეგ, რაც მან გადაწყვიტა თვითაღზრდა, იგი უქმად გატარებულ ოთხ დღესაც კი ვერ გაიხსენებს მისი ცხოვრებიდან. სამწუხაროდ, იგი სრულად არ გადმოსცემს თავის სააღმზრდელო სისტემას, მაგრამ დღიურებიდან მაინც ბევრი საგულსიხმო დასკვნის გაკეთება შეიძლება.

მოვიყვანოთ ნებისყოფის თვითაღზრდის ორიოდე დეტალი ზემოაღნიშნული ნაშრომიდან:

- გოეთე ავადმყოფურად განიცდიდა ყოველგვარ ხმაურს და მკვეთრ სინათლეს და, ცხადია, ეს თავის ნაკლად მიაჩნდა. თვითაღზრდის მიზნით იგი აიძულებდა თავს ესეირნა ხმაურიანი სასულე ორკესტრის წინ, მიუხედავად იმისა, რომ ხმაური სასტიკად მოქმედებდა მასზე;
- გოეთეს ეშინოდა სიმაღლის და მაინც რეგულარულად ადიოდა ეკლესიის სამრეკლოს მაღალ კოშკზე.

ნერვულმა და აგზნებულმა პიროვნებამ იმას მიაღწია, რომ ძნელი იყო მისი წონასწორობიდან გამოყვანა და ეს ყველაფერი იმის მეოხებით შეძლო, რომ მიზნად დაისახა „საკუთარი პიროვნების“ შექმნა.

არანაკლებ საინტერესოა მეორე გენიოსი მოაზროვნის ტოლსტოის თვითაღზრდის სისტემა. რაც, პირველ ყოვლისა, მუშაობის სწორი ორგანიზაციით გამოიხატა. იგი წერს, ვიდრე 19 წლისა არ გავხდი, არ მინარმოებია დღიურები, მაგრამ ახლა, რაკი მიზნად დავისახე საკუთარი უნარების განვითარება, საჭიროდ მივიჩინე დღიურების წერა (*Толстой 1977:358*).

სწორედ დღიურების საშუალებით აკონტროლებდა ტოლსტოი თავისი უნარების განვითარებას და ესწრაფვოდა იმ ნაკლის გამოსწორებას, რომლებიც თვითონვე დააფიქსირა დღიურებში (დოლონაძე 2000:319).

ასეთი მაგალითები უამრავია. ხალხთა ისტორია გვიდასტურებს, რომ დიდი ადამიანები სწორედ იმიტომ იყვნენ დიდები, რომ ისინი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ თვითაღზრდას, ყოველდღიურად ზრუნავდნენ თავი-

ანთი თავის სრულყოფასა და გაკეთილშობილებაზე.

თვითაღზრდის პროცესის მართვისათვის შეიძლება გამოიყენოს პედაგოგმა მრავალი ხერხი, ფორმა და მეთოდები. მისი ძირითადი ფორმებია: თვითმართვა, თვითორგანიზაცია, თვითრეალიზაცია.

ცხადია, თვითაღზრდის ყოველი ფორმა სხვა ფორმებთან ერთად უნდა იყოს შეჯერებული. უნდა აღინიშნოს, რომ თვითაღზრდაში ვარჯიშს, შეიძლება ითქვას, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, როცა მოზარდი ცდილობს დაეუფლოს გარკვეულ მოქმედებებსა და უნარ-ჩვევებს, ამის მიღწევა მას მხოლოდ სისტემატური ვარჯიშით შეუძლია. ამ უკანასკნელ პერიოდში ფართოდ გამოიყენება ვარჯიშის ისეთი სპეციალური ფორმა, როგორცაა აუტოტრენინგი, იგი ეხმარება ადამიანს თავისი ემოციური მდგომარეობის რეგულირების, უსიამოვნო განცდების აცილებისა თუ ფიზიკური დაღლილობის მოხსნაში; ხელს უწყობს მას ურწმუნოების, მორცხვობისა და გულმავიწყობის დაძლევაში. მას შემდეგ, რაც ადამიანი დაეუფლება აუტოტრენინგს, შეუძლია უკეთ და თავისუფლად მართოს თავი.

აუტოტრენინგი არის შეგნებული თვითრეგულაციის ხერხთა ნაკრები, რომელსაც, სამუხაროდ, ადამიანთა დიდი ნაწილი სპეციალურად არასოდეს სწავლობს. არადა, ეს აუცილებელია, თუ გვინდა, რომ სრულყოფით ჩვენი თავი. ამასთანავე, მან შეიძლება გამოიყენოს ისეთი საშუალებები, როგორცაა: თვითდარწმუნება, თვითვალდებულება, თვითბრძანება, თვითშთაგონება და ა. შ.

ყოველივე ზემოთქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ: თვითაღზრდა წარმატებით მაშინ შეიძლება განხორციელდეს, თუ მოზარდი გაიცნობიერებს თვითაღზრდის მნიშვნელობას, შეძლებს გარკვეული მიზნებისა და ამოცანების დასახვას და აქტიურობას მათი რეალიზაციისათვის. თვითაღზრდა მოითხოვს საკუთარი სურვილების მართვას, ნებისყოფის გამომუშავებას, თვითაღზრდის გეგმისა და პროგრამის მეთოდურ განხორციელებას და სხვ.

ამასთან, მოზარდმა თვალი უნდა ადევნოს საკუთარი თვითაღზრდის შედეგიანობას, საჭიროა აწარმოოს დღიურები, ოღონდ ეს უნდა იყოს არა დღის შთაბეჭდილებების ფიქსირება, არამედ ე. წ. „დღიური ანგარიში“. ანუ თვითანგარიში, რაც საბოლოო ჯამში, გულისხმობს თვითშეფასებასაც, თვითდაკვირვებასაც, თვითკონტროლსაც, თვითანალიზსაც და თვითკრიტიკასაც.

დასასრულ შევნიშნავთ: რამდენიც არ უნდა ვილაპარაკოთ თვითაღზრდაზე და მის სიკეთეზე, ერთი რამ მაინც უდავოა: თვითაღზრდის სწორი წარმოება, მისი წარმატებულობა შეუძლებელია კარგად მოფიქრებული სააღმზრდელო სისტემის გარეშე.

ამ საკითხებზე განსაკუთრებული ყურადღების გამახვილებას მოითხოვს დღევანდელი ცხოვრება, რომელიც მოგვინოდებს ვეძებოთ ყოველმხრივ განვითარებული, თავისუფალი ადამიანის ფორმირების ეფექტური ფორმები და მექანიზმები.

დანართის სახით წარმოვადგენთ მოზარდებთან პედაგოგის მუშაობის გეგმას, სამახსოვროს, სავარჯიშოებს მოსწავლეათვის.

ნებისყოფის გამომუშავებაზე მოზარდებს ესაუბრებიან ცნობილი ქართველი ფსიქოლოგები

უნებისყოფო ადამიანი არც თავისთვის ვარგა და არც საზოგადოებისათვის. მას არ შეიძლება რაიმე დააკისრო და ბოლომდე ენდო. ზოგიერთს ჰგონია, რომ ნებისყოფა დაბადებიდან თან დაჰყვება ადამიანს, მაგრამ მისთვის ბუნებას არ მიუნიჭებია იგი.

ადამიანი არ იბადება გამომუშავებული, მზამზარეული ნებისყოფით. ისევე როგორც ცოდნის შესაძენად, ნებისყოფის მოსაპოვებლადაც ენერგიული, დაულალავი მუშაობაა საჭირო.

დაკვირვებისხარტ, რა გიშლით ხელს გააკეთოთ ის, რაც გევალებათ და თვითონაც საჭიროდ მიგაჩნიათ? ყველაზე დიდ დაბრკოლებას ის მოთხოვნილებები ქმნის, რომელნიც უდროოდ და უადგილოდ იჩენენ თავს: მეცადინეობის დროს სწორედ თამაში, გართობა ან გასეირნება ისე მოგინდებათ, რომ დავალების შესრულების საშუალებას გართმევთ. ასეთ რამეს თავი რომ დააღწიოთ, პირველ ყოვლისა, საჭიროა საკუთარი მოთხოვნილებანი მოაწესრიგოთ და თითოეულ მათგანს თავისი ადგილი მიუჩინოთ.

შემშლილი და წყურვილი ყველაზე ძლიერი მოთხოვნილებებია, მაგრამ ადამიანს შეუძლია ისინიც კი დაიმორჩილოს. მართლაც, ისინი მხოლოდ განსაზღვრულ დროს იჩენენ თავს.

იგივე ითქმის თამაშის, გართობისა და სხვა მოთხოვნილებების შესახებაც. თუ თამაშისათვის გარკვეულ დროს გამოჰყოფ და ყოველდღე მხოლოდ ამ საათებში ითამაშებ, შემდეგ, დღის სხვა მონაკვეთში, თამაში აღარ მოგინდება.

თუ დიდი ხნის მანძილზე ყოველთვის ერთსა და იმავე საათებში იმეცადინებ, სწავლა მოთხოვნილებად გადაგქცევა და ისე სასიამოვნო გახდება შენთვის, როგორც ახლა თამაში და გართობაა.

მოთხოვნილებათა ასეთი მოწესრიგების ერთი ყველაზე აუცილებელი პირობაა რეჟიმის დაცვა. მტკიცედ თქვი: „სანამ გაკვეთილებს არ დავამზადებ, სხვა რამეს არ გავაკეთებ“ და შეასრულე ეს სიტყვა ისე, რომ გამონაკლისი არ დაუშვა.

ნებისყოფის ერთი ძირითადი თავისებურება მოთმინებითა და თავშეკავებით გამოიხატება. საჭიროა თავი შეიკავო და არ გააკეთო ის, რისი გაკეთებაც ამ წუთში ძალიან გინდა, მაგრამ რასაც, საერთოდ, არც შენთვის აქვს დიდი ფასი და არც სხვისთვის. დიდი შოთა რუსთაველი ხომ გვასწავლის: „რაც არ გნადდეს, იგი ქმენ, ნუ სდევ ნადილთა ნებასა!“

თუ სისტემატურად ასე მოიქცევი, რამდენიმე თვის შემდეგ შენი მოთმინებისა და თავშეკავების უნარი ერთიორად იმატებს და დარწმუნდები, რომ მართლაც თვითონ ადამიანებზე ყოფილა დამოკიდებული, ექნება თუ არა მას ნებისყოფა.

აბა, მარტო ის რად ეღირება, რომ ნებისყოფასთან ერთად გაგიმაგრდება საკუთარი თავის რწმენა და ბოლოს მტკიცე ხასიათის კაცი დადგები (ჩხარტიშვილი 1964).

როგორ განვაავითაროთ მესხიერება?

- მესხიერების გაუმჯობესების ერთ-ერთი ძირითადი საშუალება გამეორებაა. გამეორებისას თავი არ გადაიღალოთ. 40-45 წუთის შემდეგ 15 წუთი შეისვენეთ. კარგია ძილის წინ, ან ადრე დილით გამეორება.
- ძალზე ეფექტურია ასოციაციური დამახსოვრების მეთოდი: ნაკითხულიდან რაიმეს დამახსოვრებისას ფაქტები და აღწერა უბრალოდ კი არ უნდა დაიზეპიროთ, არამედ მათ თქვენთვის ცნობილი რაიმე ანალოგია უნდა მოუძებნოთ.
- სასარგებლოა მასალის აზრობრივ ნაწილებად დაყოფა. ამასთან, უნდა გამოიყოს მთავარი და მეორეხარისხოვანი. გაიაზრეთ დასამახსოვრებელი მასალა, არაფერი დაიმახსოვროთ მექანიკურად. დამტკიცებულია, რომ აზრობრივი მახსოვრობის პროდუქტულობა მექანიკური მახსოვრობის პროდუქტულობაზე 2.5-ჯერ მეტია.

ლევ ტოლსტოიმ ჭაბუკობაში თავისთვის შეიმუშავა შემდეგი წესები:

- ის, რაც დაგეგმილია შესასრულებლად, შეასრულე, მიუხედავად ყველაფრისა;
- რასაც ასრულებ, კარგად შეასრულე;
- მაშინვე ნუ ჩახედავ წიგნს, თუ რალაც დაგავინწყდა, შეეცადე შენ თვითონ მოიგონო;
- სისტემატურად აიძულე შენი გონება იმოქმედოს მთელი ძალისხმევით;
- შეძლებისდაგვარად შენ თვითონ აკეთე ყველაფერი;
- იყავ კარგი და ნუ ეცდები, რომ ეს სხვებს გააგებინო;
- ყველა ადამიანში ეძებე კარგი მხარე და არა ცუდი;
- ეცადე ყოველდღე რალაცით გამოხატო შენი სიყვარული ადამიანებისადმი;
- გქონდეს მიზანი მთელი ცხოვრების. ერთი წლის, თვის, კვირის, დღის, საათისა და წუთისაც. მუდამ ანაცვალე დაბალი მიზნები უმაღლესს.

თვითაღზრდა თვითანალიზით იწყება

იმისათვის, რომ კარგად იცნობდე თავს, საჭიროა გულმოდგინე თვითანალიზი, საკუთარი თავის დეტალურად შესწავლა. სწორედ აქედან იწყება თვითაღზრდა, თვითსრულყოფა. საკუთარი თავის შემოწმება არასოდეს არის გვიან, იგი ყოველთვის სასარგებლოა (*Бухулеишвили 1986:146*).

სხვისი თვალთ

- თვითანალიზისას საჭიროა საკუთარ თავს სხვების თვალთ შეხედო. მიაქციე ყურადღება რისთვის უყვარხარ ან არ მოსწონხარ შენს გარშემო მყოფ ადამიანებს.

- ყურადღებით მოუსმინე შენი მისამართით გამოთქმულ კრიტიკას. თუ ვინმემ შენიშვნა მოგცა, უეჭველად დაფიქრდი და თუ სამი ან მეტი ადამიანი გაძღვეს ერთსა და იმავე შენიშვნას, ალიარე შენი ნაკლი და ებრძოლე მას.
- განსაკუთრებით ყურადღებით გაანალიზე ის ერთი და იმავე სახის შეცდომები, რომელთაც ყოველთვის წარუმატებლობა მოჰყვება ხოლმე.
- გახსოვდეს უშეცდომო ადამიანი არ არსებობს. შიში არ დაუშვა. შიში ყველაზე დიდი შეცდომაა. ამის საფუძველზე ყალიბდებიან პასიური, პესიმისტი ადამიანები.
- შეეცადე შეცდომა აიცდინო, არ გაიმეორო, აუცილებლად გაარკვიე და გადალახე მისი მიზეზები.

ყოველ საღამოს!

- საჭიროა მიეჩვიო საკუთარი ქცევის შეფასებას. შენს ყოველდღიურ საქციელს, მოქმედებებს შეიძლება ყოველდღიურად საღამოს გაუკეთო ანალიზი. რა გაკეთდა დღის მანძილზე, როგორ გაკეთდა, შეიძლებოდა თუ არა უკეთესად გაკეთებულიყო, რამ შეუშალა ხელი? ეს შეიძლება ეხებოდეს შეძენილ ცოდნას, გამომუშავებულ ჩვევებს, ადამიანებისათვის გაკეთებულ სიკეთეს და ა. შ.
- გახსოვდეს! არ ეძებო სხვებში საკუთარი მარცხის მიზეზები, ნუ დაიწყებ შენს თავთან კუკუმალობანას თამაშს.
- „რაც მოგივა დავითაო, ყველა შენი თავითაო“ - მოიგონე ხშირად ეს ქართული ანდაზა. პრობლემის გადანყვეტისას აირჩიე ყველაზე ღირსეული, კეთილშობილური გზა (*Бухулешиვილი 1986:147*).

შენი ძალა

- შენი პიროვნების ძალა კარგად ჩანს, როცა მართავ შენს ემოციებს.
- გაბრაზებენ? - არ გაბრაზდე! - დათვალე 10-მდე, ან ჩააგონე თავს: ნყნარად, ნუ ჩქარობ! დამშვიდდი!
- უდროო დროს გაცინებენ? - არ იხარხარო! არ შეიძლება, არა!
- გეზარება? - თავს შეუძახე - ადექი! გააკეთე! ჩააგონე თავს, რომ სამუშაო საინტერესოა, საჭიროა, ცოტა კიდევ და ბოლომდე გახვალ!

დღეში მხოლოდ ერთხელ

- თუ ცუდი ჩვევა ან თვისება გაქვს და გინდა მისი გამოსწორება, იმოქმედე ისე, რომ თანდათანობით შეზღუდო ნაკლოვანი მხარე.
- ვთქვათ, შენ ფიცხი ხარ. კარგი, იჩხუბე, გაბრაზდი, ოღონდ დღეში მხოლოდ ერთხელ.
- საერთოდ კი ეცადე ითამაშო მშვიდი ადამიანის როლი (*Бухулешиვილი*

1986:145).

მას მოეწონებოდა?

როდესაც რაიმეს წყვეტ, აკეთებ, ყოველთვის იფიქრე, წარმოიდგინე, როგორ მოეწონებოდა შენი ქცევა, ქცევის შედეგი იმას, ვისაც დიდ პატივს სცემ ცხოვრებაში, ვისაც ბაძავ, ვინც შენი იდეალია. რას იტყოდა ის, როგორ შეაფასებდა შენს საქციელს? (*Бухулеишвили 1986:145*).

გავაკეთებ პირიქით

უნდა ისწავლო საკუთარი ცუდი თვისებების ამოძირკვა. ამისათვის უნდა იმოქმედო ამ თვისებების საწინააღმდეგოდ, პრინციპით – „გავაკეთებ პირიქით“. მაშინ ყოველი დღე საკუთარ თავზე გამარჯვების დღედ გექცევა (*Бухулеишвили 1986:145*).

თვითაღზრდის პროცესში გამოიყენე:

- **თვითდარწმუნება** - „ეს ჩემთვის აუცილებელია, ისე წარმატებას ვერ მიაღწევ“; „ეს მე შემიძლია!“;
- **თვითბრძანება** - „გეყოფა, ადექი!“, „დაიწყე მუშაობა!“, „მაინც შევძლებ“, „გულს ნუ გაიტეხ!“, „არ მეშინია!“, „ეს არ გააკეთო!“, „თავი შეიკავე!“ (თვითბრძანება უნდა იყოს მოკლე, კატეგორიული და მტკიცე);
- **აქტივობის თვითსტიმულირება:**
  - მე კარგ გუნებაზე ვარ.
  - მინდა მუშაობა.
  - ეს საქმე დიდ სიამოვნებას მანიჭებს.
  - მე ყველაფერი კარგად გამომივა.
  - აზრები კარგად მუშაობს.
- **თვითშთაგონება.** ჯერ უნდა განსაზღვრო რამდენად შთაგონებადი ხარ. ამისათვის მიეცი თავს დავალება: ზიხარ სკამზე და წარმოიდგენ - რა-ღაც ძალა გაქანავებს წინ და უკან. თუ მოგეჩვენა, რომ მართლაც ქანაობ, კარგი შთაგონების უნარი გაქვს. თუ არა და, პროცედურა გაიმეორე რამდენჯერმე, სანამ არ მიაღწევ შედეგს. შემდეგ შეარჩიე ფრაზები თვითშთაგონებისათვის:
  - დავისვენებ ხუთ წუთს და შემდეგ ვიქნები კარგ ფორმაში.
  - მინდა დასვენება. მე უნდა გამოვივითხო და მოვდუნდე.
  - 10 წუთის შემდეგ მზად ვიქნებიო სამუშაოდ.
  - არ მცივა!
  - მე მშვიდად ვარ!

ლიტერატურა:

- **დოღონაძე 2000:** დოღონაძე თვითცნობიერების განვითარება და თვითაღზრდა. მონოგრაფია „სკოლაში სააღზრდელი მუშაობის აქტუალური პრობლემები“. თბილისი, 2000.
- **ჩხარტიშვილი 1974:** შ. ჩხარტიშვილი. ორმაგი ქცევა და აღზრდის პრობლემა. ნებისყოფის თვითაღზრდა - აღზრდის სოციალური ფსიქოლოგია. თბილისი, 1974.
- **ჩხარტიშვილი 1974:** შ. ჩხარტიშვილი. პრესტიჟის, თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნები და მათი აღზრდის გზები გარდამავალ ასაკში. მონოგრაფია - აღზრდის სოციალური ფსიქოლოგია. თბილისი, 1974.
- **ჯაფარიძე 2000:** მ. ჯაფარიძე. განათლების ფსიქოლოგია. თბ., 2000.
- **Бухулеишвили 1986:** И. Бухулеишвили. Психолого-педагогические условия активизации процесса самовоспитания педагогически запущенных подростков. Дис. Канд. Пед. Наук. Тбилиси, 1986.
- **Толстой 1977:** Л. Н. Толстой, Детство, отрочество, юность. М., 1977.

ლალი ახალაქი, მისხილ ხანანაშვილი, მანანა ჩიხლაქი

*ალერგოლოგიის, ასთმისა და კლინიკური იმუნოლოგიის ინსტიტუტი,
ი. ბერიტაშვილის სახელობის ფიზიოლოგიის ინსტიტუტი*

**ბიოქიმიური მაჩვენებლების ცვლილებები ფსიქოგენური სტრესის
განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე**

უმაღლესი ნერვული მოქმედების სხვადასხვა სახის პათოლოგიისა და ორგანიზმის ჰომეოსტაზის მეტაბოლური პროცესების კვლევის შესწავლა თანამედროვე ბიოლოგიისა და მედიცინის ერთ-ერთ მთავარ აქტუალურ პრობლემას წარმოადგენს. ამ პრობლემის აქტუალობა იმითაა განპირობებული, რომ მეოცე საუკუნის დასასრულსა და ოცდამეერთე საუკუნის დასაწყისისთვის მეტად გახშირდა ლოკალური ომები, ავიაკატასტროფები, ავტო და სარკინიგზო ავარიები, მიწისძვრები, წყალდიდობები და სხვა კატაკლიზმები. შესაბამისად, არა მარტო ფიზიკური ტრამეები და ორგანიზმის ტრამევით გამოწვეული გადახრები გახშირდა, არამედ უამრავი ახალი სტრესორი, რომლებმაც გამოიწვიეს რა ფსიქიკური ტრამეა (სტრესი) და მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს ნეირო-ენდოკრინულ სფეროზე. განსაკუთრებით კი მნიშვნელოვანია ფსიქოგენური სტრესის, მისი გამომწვევი მიზეზების, განვითარების მექანიზმების კვლევისა და ძიების საკითხი.

სტრესი ყოველდღიური ცხოვრების განუყოფელი ნაწილია; ფსიქოლოგიური და ფიზიკური სტრესორები ინვევენ ორგანიზმში ფიზიოლოგიურ ცვლილებებს, რაც არღვევს ჰომეოსტაზს; ასეთი დარღვევების საპასუხოდ რამოდენიმე ფიზიოლოგიური მექანიზმი დაკავებული ჰომეოსტაზის აღსადგენად, რასაც „ალოსტაზი“ (McEwen 1998:33-34) ეწოდება. თუმცა დარღვევის შემდგომ ბიოლოგიური ფუნქცია უბრუნდება „ნორმას“ ანუ ფონურს. სტრესს შეიძლება ჰქონდეს ხანგრძლივი გავლენა ინდივიდზე; სპეციფიკური სტრესორები (მაგ: ჭარბი სიცივე, ვარჯიში და სხვა) ააქტიურებენ საერთო ნევროლოგიურ და ფიზიოლოგიურ ქსელს, რასაც თან ახლავს დიფერენციულ-ფიზიოლოგიური პასუხები ტვინის აქტივაციის პატერნების ჩათვლით, იმუნორეაქტიულობა, რეცეპტორული ექსპრესია და ნეიროტრანსმიტერული სეკრეცია (McEwen 1998:502-548; Pacak 2001:502-548; Ghi 1995:104-107).

ფსიქოგენური სტრესი აღმოცენდება ფსიქიკური ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად, უპირველესად იძაბება ის მექანიზმები, რომლებიც ფსიქიკურ ფუნქციებს განაპირობებენ და პირველადად მოქმედებენ თავის ტვინის უმაღლეს ფუნქციებზე, როგორცაა მესხიერება, მოტივაცია, ემოცია, გადწყვეტილების მიღების პროცესი და სხვა. სტრესის დროს უპირველეს ყოვლისა ამოქმედდება ორგანიზმის დამცველობითი, თვითმარეგულირებელი და კომპენსა-

ტორული მექანიზმები, რომლებიც აღნიშნული ფსიქიკური ფუნქციების ოპტიმიზაციის პროცესს უზრუნველყოფენ (Хананаიშვილი 1998:13-16).

ჩვენს მიერ, ცხოველებზე შემუშავებულია ფსიქოგენური სტრესის ისეთი ორიგინალური მოდელი, რომელიც მისი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე, თავის ტვინის კომპლექსატორული მაჩვენებლების გამოვლენისა და რეგისტრაციის საშუალებას იძლევა. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ჩვენი კვლევის მიზანს წარმოადგენს ფსიქოგენური სტრესის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე ქცევითი და ემოციური მაჩვენებლების, სისხლში ჰორმონებისა და ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების (კორტიზოლი, გლუკოზა, ქოლესტერინი) ცვლილებების შესწავლა შემდეგი მეთოდით:

1. ცხოველების ემოციური მდგომარეობის შეფასების მიზნით, გამოვიყენეთ „ღია ველის“ (Hall 1934:385-403) და „პროკონფლიქტური“ (Korda 1986:121) ტესტის მეთოდები.

2. ფსიქოგენური მოდელირებისთვის გამოვიყენეთ აქტიური განრიდების რეაქციის მოდიფიცირებული მოდელი (Хананаიშვილი 1989) ფსიქოგენური სტრესის აღნიშნული მოდელი იძლევა ცხოველებზე ხანგრძლივი ფსიქოგენური სტრესის მოდელირების საშუალებას, რის ფონზეც შესაძლებელია ცხოველების სხვადასხვა ქცევითი მაჩვენებლების განსაზღვრა.

3. იმუნოფერმენტული - გლუკოკოქსიდაზური მეთოდი (Humani-ის ნაკრებით) - სტრესირების შემდეგ ცხოველებს ჩაუტარდათ დეკაპიტაცია და შევადგოვეთ მათი სისხლის ნიმუშები ბიოქიმიური (კორტიზოლი, გლუკოზა, ქოლესტერინი) მაჩვენებლების კონცენტრაციის განსაზღვრად. სისხლში აღნიშნული მაჩვენებლების დონე განისაზღვრა იმუნოფერმენტული - გლუკოკოქსიდაზური მეთოდით.

კვლევა ჩატარებულია 200-250 გრ. წონის მამრობითი სქესის 60 თეთრ ლაბორატორიულ ვირთაგვაზე. ცხოველები დაყოფილი იყო ორ ჯგუფად: I ჯგუფის ცხოველებს (საცდელი ვირთაგვები) ჩაუტარდათ ფსიქოგენური სტრესის მოდელირება, შემდეგი სქემით:

- ❖ პირველ პირობით სიგნალზე (მეტრონომი-2ჰც) აქტიური განრიდების რეაქციის გამომუშავება და განმტკიცება.
- ❖ ორ პირობით სიგნალზე (მეტრონომი-2ჰც; ტონი-500ჰც) აქტიური განრიდების რეაქციის გამომუშავება და განმტკიცება.
- ❖ ორი აქტიური განრიდების რეაქციის 14 დღიანი ერთდროული ტესტირება გელერმანის სტოქასტური პროგრამის შესაბამისად.

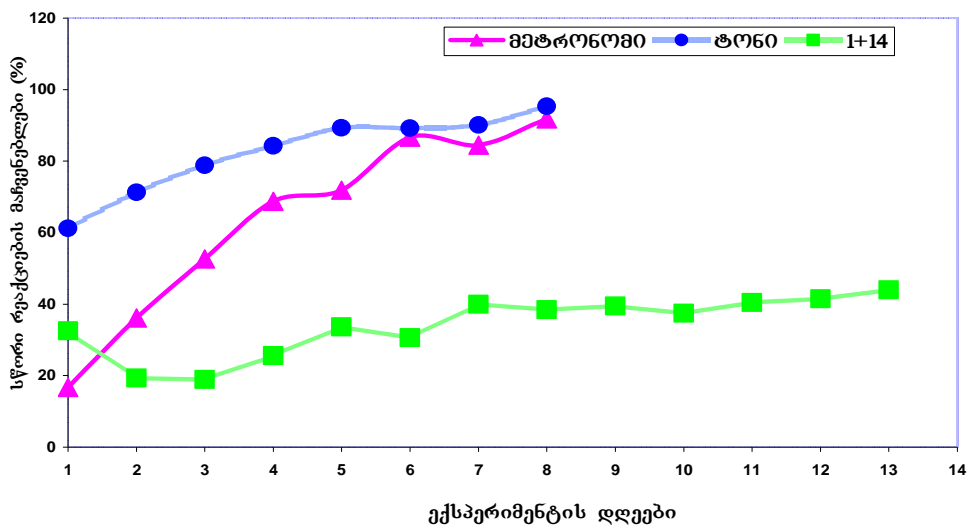
II ჯგუფის ცხოველებზე (ინტაქტური ვირთაგვები) შევისწავლეთ ქცევითი და ემოციური მაჩვენებლები „ღია ველისა“ და „პროკონფლიქტური“ ტესტით; შესაბამისად, ამავე ცხოველებშიც განისაზღვრა სისხლში აღნიშნული ბიოქიმიური მაჩვენებლების კონცენტრაციის დონე.

ხანგრძლივი ფსიქოგენური სტრესის მოდელირებისას ცხოველების მიერ გამოვლენილი ქცევის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ განსხვავებული სირთულის ექსპერიმენტის პირობებში, ვირთაგვების ქცევა თვისობრივად არ იცვლება, ად-

გილი აქვს ქცევით აქტებს შორის თანაფარდობის შეცვლას. კერძოდ, პირველ პირობით სიგნალზე მეტრონომზე — აქტიური განრიდების რეაქციის გამომუშავებისა და დასნავლის კრიტერიუმის მისაღწევად ცხოველს დასჭირდა 120-160 შეუღლება (6-8 დღე) (სურ. 1).

ვირთაგვისთვის უცნობ გარემოში, მისთვის უჩვეულო გამლიზიანების პირობებში ცხოველის წინაშე დგებოდა თავდაცვის ამოცანა, მას თავიდან უნდა აეცილებინა ელექტრული დენის მტკიცენული ზემოქმედება; ყოველივე ეს დაკავშირებული იყო გადაწყვეტილების მიღებასთან, ემოციური დაძაბულობის ზრდასთან. ექსპერიმენტის ამ ეტაპზე, ქცევითი მაჩვენებლების შედარებისას დომინირებდა ვერტიკალური დგომები, მისი ხანგრძლივობა მთელი ექსპერიმენტის დროს ($4.7\% \pm 2.3$)-ს შეადგენდა; „გრუმინგის“ ხანგრძლივობის მაჩვენებელი ($0.6\% \pm 0.5$) საგრძნობლად ჩამორჩებოდა ვერტიკალური ($4.7\% \pm 2.3$) და ჰორიზონტალური ($2.6\% \pm 1.1$) დგომების ხანგრძლივობის მაჩვენებელს; გამოკვლევის შემდგომ საფეხურზე ტონზე — მეორე პირობით სიგნალზე 3-4 დღის განმავლობაში (60-80 შეუღლება) ვამონმებდით უკვე გამომუშავებული აქტიური განრიდების რეაქციის სიმტკიცეს (სურ. 1).

აქტიური განრიდების რეაქციის დინამიკის დინამიკა საცდელ ვირთაგვებში ვირთაგვებში

სურ. 1. აქტიური განრიდების რეაქციის გამომუშავების დინამიკა საცდელ ვირთაგვებში. ჰორიზონტალურ ღერძზე — ექსპერიმენტული დღეები. ვერტიკალურ ღერძზე — სწორი რეაქციების პროცენტული მაჩვენებელი.

ამ ვითარებაში ვირთაგვები ავლენენ გაავტომატებულ ადექვატურ თავდაცვით ქცევას, ე. ი. ისინი უკვე საექსპერიმენტო გარემოსთან ადაპტირებული ცხოველები არიან: ცნობილია, რომ ამგვარი ვითარება ნაკლები ემოციური დაძაბულობით ხასიათდება; რაც ქცევით აქტებს შორის ურთიერთ თანაფარდობითი ცვლილებებით ვლინდება; კერძოდ, საექსპერიმენტო ცხოველებში იზ-

რდება „გრუმინგისა“ (2.1 ± 1.1 ; $P=0.005$) და ჰორიზონტალური დგომების (3.9 ± 0.7 ; $P=0.009$) ხანგრძლივობის მაჩვენებელი, ხოლო მცირდება ვერტიკალური დგომების (1.9 ± 0.8 ; $P=0.009$) ხანგრძლივობა (ცხრილი № 1).

ცხრილი № 1

ქცევითი მაჩვენებლების სტატისტიკური შეფასება აქტიური განრიდების რეაქციის გამომუშავება-განმტკიცებისა და ერთი ცდის განმავლობაში ორი აქტიური განრიდების რეაქციის ერთდროული ტესტირების პერიოდში საცდელ ვირთაგვებში

ქცევითი ფორმები	I საფეხური (1)		II საფეხური (2)		III საფეხური (3)		P 1-2	P 2-3
	საშ	SD	საშ	SD	საშ	SD		
ვერტიკალური დგომები	4,7	2,3	1,9	0,8	4	0,9	0,009	0,0001
ჰორიზონტალური დგომები	26	1,1	3,9	0,7	0,3	0,2	0,009	0,02
თავის აწევა	22,2	7,8	25,3	6,2	13,6	4	0,04	0,05
ფეკალური ბოლუსები	5,6	1,7	2,7	0,5	5,2	1,1	0,001	0,0001
სიგნალთშორისი გადასვლები	3,4	1,2	1,7	0,5	3,8	1,4	0,009	0,003
გრუმინგი	0,6	0,5	2,1	1,1	0,1	0,1	0,005	0,02

მრავალრიცხოვანი ექსპერიმენტული კვლევებიდან ცნობილია, რომ აღნიშნული ქცევითი რეაქციები ასახავს ცხოველის ემოციურ მდგომარეობას; ვერტიკალური დგომები ვირთაგვის ძლიერი ემოციური დაძაბულობის გამომხატველია, „გრუმინგი“ კი საშუალო სიძლიერის კონფლიქტურ სიტუაციაში აღმოცენდება, ძლიერი ემოციური დაძაბულობის დროს ის არ გამოვლინდება. ცნობილია, რომ ამგვარი ქცევა რთული ამოცანის გადაჭრის დროს ემსახურება ემოციური დაძაბულობის განმუხტვას და განიხილება, როგორც თვითრეგულაციური ქცევა (Хананашвили 1981: 123-129).

ექსპერიმენტის მსვლელობისას, ორი აქტიური განრიდების რეაქციის ერთდროული 14-დღიანი ტესტირებისას სწორი პასუხების პროცენტული მაჩვენებლები 30-45%-ს არ აღემატება, რაც შენარჩუნებული იყო 14 დღის განმავლობაში (სურ. 1). ექსპერიმენტის ამ ეტაპზე აქტიური განრიდების რეაქციის ფორმირება ვერ მოხერხდა, რადგან თავის ტვინი ფუნქციონირებს „ინფორმაციული ტრიადის“ (ინფორმაციის რაოდენობა; ამ ინფორმაციის გადამუშავებისა და გადაწყვეტილების მიღებისათვის საჭირო დრო; ამ გადაწყვეტილების მიღების მოტივაციის დონე) ფაქტორების არახელსაყრელი შერწყმის პირობებში; კერძოდ, ვირთაგვა ხანგრძლივი დროის მანძილზე განიცდის პრაგმატული ინფორმაციის დეფიციტს. აღნიშნული ვითარება ძლიერ სტრესულ ზეგავლენას ახდენს ვირთაგვის უმაღლესი ნერვული მოქმედების ფუნქციებზე; ე. ი. ორი აქტიური განრიდების რეაქციის ერთდროული 14-დღიანი ტესტირებისას ვირთაგვები ქრონიკული ფსიქოგენური სტრესის პირობებში იმყოფებიან; ტეს-

ტირების ამ ეტაპზე ვერტიკალური დგომების (4 ± 0.9 ; $P=0.0001$) მაჩვენებელი სტატისტიკურად სარწმუნოდ მნიშვნელოვნად აღემატება ყველა სხვა ქცევით მაჩვენებლებს (ცხრილი 1).

ფსიქოგენური სტრესის განვითარების სამივე საფეხურზე ცხოველების მიერ გამოვლენილი ქცევა მნიშვნელოვნად ზრდის პათოლოგიის განვითარების ე. წ. „ფარულ პერიოდს“. აღწერილი ქცევა განიმარტება, როგორც ბიოლოგიურად დადებითი სტრესის გამოვლინება და ასახავს თავის ტვინის თვითრეგულაციურ მოქმედებას. ტვინის თვითრეგულაციური მოქმედების გაძლიერება უნდა იწყებოდეს დაავადების წინა სტადიაზე, როდესაც ეს მექანიზმები კარგად არის გამოხატული. მათმა მიზანდასახულმა გაძლიერებამ შეიძლება გადამწყვეტი როლი ითამაშოს ტვინის და სტრესოგენური ფაქტორებისადმი ორგანიზმის რეზისტენტობის ამალღებაში (*ხანანაშვილი 2008: 36*).

ფსიქოგენური სტრესის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე სტრესირებამდე და სტრესირების შემდეგ შევისწავლეთ ცხოველების ემოციური მდგომარეობა „ღია ველის“ და „პროკონფლიქტური“ ტესტის საშუალებით. ინტაქტურ ვირთაგვებთან შედარებით თავდაცვითი რეაქციების გამომუშავება - განმტკიცების შემდეგ „ღია ველში“ ტესტირებისას აღინიშნებოდა კვლევითი აქტიურობის შემცირების ტენდენცია, ხოლო გაიზარდა მოძრაობის აქტიურობის ლატენტური პერიოდი ($P=0.001$) და „გრუმინგის“ ხანგრძლივობა ($P=0.003$). „ღია ველში“ კვლევითი აქტიურობის შემცირება ემოციური დაძაბულობის გაძლიერებაზე მიუთითებს (*Hall 1934:385-403*). ამ მოსაზრების მართებულობაზე მიუთითებს აგრეთვე „პროკონფლიქტურ“ სიტუაციაში ვირთაგვების ტესტირების შედეგებიც. ინტაქტურ ვირთაგვებთან შედარებით საცდელ ვირთაგვებში აქტიური განრიდების რეაქციის გამომუშავებასა ($P=0.001$) და მათი ერთდროული 14-დღიანი ტესტირების ($P=0.002$) შემდეგ სარწმუნოდ შემცირდა დენით დასჯილი წყლის სმის აქტების რაოდენობა; ამ ტესტის მიხედვით დენტან შეუღლებული წყლის სმის აქტების რაოდენობის სიმცირე ცხოველებში შიშისა და შფოთვის რეაქციის გაძლიერების მაჩვენებელია. ამრიგად, ფსიქოგენური სტრესის განვითარების სამივე საფეხურზე „ღია ველისა“ და „პროკონფლიქტური“ ტესტის მიხედვით ცხოველებში დომინირებს შიშისა და შფოთვის რეაქციები.

ექსპერიმენტული კვლევის მეორე ეტაპზე, სტრესის განვითარების სამივე საფეხურზე სტრესირებული ვირთაგვების სისხლის პლაზმაში აღინიშნებოდა ბიოქიმიური პარამეტრების მეტაბოლური ცვლილებები; სარწმუნოდ იყო მომატებული კორტიზოლის, გლუკოზის და ქოლესტერინის კონცენტრაციის მაჩვენებლები (ცხრილი 2).

ბიოქიმიური მაჩვენებლების სტატისტიკური შეფასება ფსიქოგენური სტრესის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე საცდელ ვირთაგეგმაში

	კორტიზოლი			გლუკოზა			ქოლესტერინი		
	საშ	SD	p	საშ	SD	p	საშ	SD	P
საფეხურები									
ინტაქტური	28	1,9		2,8	0,8		1,4	0,1	
I საფეხური	38,4	9,0	0,004	4	0,7	0,004	1,7	0,5	0,009
II საფეხური	33,5	3,5	0,001	3,7	0,4	0,001	1,6	0,5	0,09
III საფეხური	43,5	9,2	0,0001	3,8	0,4	0,003	1,7	0,2	0,002

ცნობილია, რომ სტრესს ორგანიზმი პასუხობს თავისი ყველა ჰომეოსტაზური სისტემის მობილიზაციით; ჰორმონებისა და ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების გამოყოფა ფაქტიურად აღნიშნავს სტრესული მდგომარეობის რეაქციული სინდრომის დასაწყისს, რომელიც მართავს ორგანიზმში ყველა ცირკულაციურ და მეტაბოლურ პროცესს, რასაც საბოლოოდ მიყვავართ გარემოს შეცვლილი პირობებისადმი ადაპტაციასთან (*ახალაძე 2006:925-930*). სტრესორის ზემოქმედებით აქტივირდება მისი მთავარი რგოლი ჰიპოთალამუს-ჰიპოფიზურ-კორტიკოსუპრარენული სისტემა (*Кулазин 1978:296*). ჰიპოთალამუსის როლი განისაზღვრება მისი ნერვული უჯრედების სეკრეტორული აქტივობით, რომლებიც გამოიმუშავენ კორტიკოტროპინ-რელიზინგ ფაქტორს; ამ პროცესის გამშვებ მექანიზმს წარმოადგენს სიმპათო-ადრენერგული სისტემის აქტივაცია; ხდება რა სისხლის მიმოქცევის პორტული სისტემით ჰიპოფიზში, რაც იწვევს ACTH-ის სინთეზისა და გამოყოფის პოტენცირებას; თავის მხრივ ACTH-ი თირკმელზედა ჯირკვლებში ააქტივებს სტეროიდულ ჰორმონებს გლუკო და მინერალოკორტიკოიდების სინთეზს, რომელთაგან ჩვენი ექსპერიმენტული კვლევიდან მნიშვნელოვანია კორტიზოლი. ცნობილია, რომ კორტიზოლის ზემოქმედებით მცირდება კუნთებში გლიკოგენის სინთეზი და ქსოვილებში გლუკოზის დაჟანგვა, რაც ჰიპერგლიკემიის ერთ-ერთ მიზეზს წარმოადგენს. სისხლში გლუკოზის დონის მომატებას ლიპოლიზიც ხელს უწყობს, რაც კორტიზოლის ზეგავლენით ძლიერდება; აგრეთვე კორტიზოლი იწვევს ცხიმების თავისებურ გადახანტილებას კანქვეშა უჯრედანაში, მისი მოქმედებით იზრდება საერთო ლიპიდების შემცველობა ღვიძლში და თავისუფალი ცხიმოვანი მჟავების მობილიზაცია; ჰიპერგლიკემია იწვევს ინსულინის გაძლიერებულ სეკრეციას, ინსულინი კი თავის მხრივ აკავებს თავისუფალი ცხიმოვანი მჟავების კორტიზოლით გამონვეულ მობილიზაციას; ინსულინის გავლენით ცხიმის წარმოშობა ძლიერდება და გადაფარავს ნახშირწყლებიდან კორტიზოლით გამონვეული ცხიმების სინთეზის დაქვეითებას. სტრესის დროს სისხლში გლუკოზის დონის განსაზღვრა დამოკიდებულია სტრესის ხასიათზე და ინტენსიურობაზე (*Armario 1990:341-7*). სიმპატიკური ნერვული სისტემის მომატებული აქტიურობა დიდ როლს თამაშობს გლუკოზისა და ცხიმების ნივთიერებათა ცვლის დარღვევაში, რომლის საფუძველზე შესაძლებელია ხან-

გრძლივმა სტრესმა, გლუკოზისა და ცხიმების ცვლის მეტაბოლურმა ცვლილებებმა გამოიწვიოს გულ-სისხლძარღვთა სისტემისა და შაქრიანი დიაბეტის დაავადებების წარმოშობა (Kemmer 1986:1078-1084). სტრესირების დროს ინტერვალში ხშირი პრეზენტაცია ადაპტაციის ეფექტს იძლევა ნეიროენდოკრინულ და მეტაბოლური პროცესებისას. სტრესის მიმართ ნეირო-ენდოკრინული ადაპტაცია არის მსგავსი ქცევითი ნეირო-ფიზიოლოგიური ჰაბიტუაციის მგრძობელობის სტიმულის პროცესისა (Armario 1990:341).

მაშასადამე, ჩვენს მიერ ჩატარებულ სტრესირებულ ვირთაგვებზე მიღებული ქცევითი მაჩვენებლებისა და ბიოქიმიური პარამეტრების ცვლილებები სამედიცინო ლიტერატურულ მონაცემებზე დაყრდნობით გვაძლევს შემდეგნაირ სურათს; განსხვავებული სირთულის ექსპერიმენტის პირობებში სტრესის განვითარების საფეხურზე ვირთაგვებში დომინირებს შიშისა და შფოთვის რეაქციები, რასაც თან სდევს ქცევითი მაჩვენებლების ცვლილებები, რომელთა ურთიერთ მონაცვლეობა განსხვავებული სირთულის ექსპერიმენტის პირობებში სხვადასხვა ხასიათისაა, რაზეც მიუთითებს სისხლში კორტიზოლის, როგორც სტრეს-ჰორმონის ციკლურობაც; სისხლში კორტიზოლის ეტაპობრივ მომატებას მოჰყვება გლუკოზისა და ქოლესტერინის შემცველობის ცვლილებები, რაც განიხილება როგორც ბიოლოგიურად დადებითი ადაპტაციური ხასიათის რეაქცია, რომელიც საბოლოოდ ზრდის ორგანიზმის მდგრადობას სხვადასხვა პათოგენური ფაქტორების მიმართ.

ლიტერატურა:

- **ახალაძე 2006:** ახალაძე ლ., დომიანიძე თ., ხანანაშვილი მ., ჭიკაძე ა., ჩხილაძე მ., ჯუღელი მ. კორტიზოლის კონცენტრაციის ცვლილებები ფსიქოგენური სტრესის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე თეთრ ვირთაგვებში., საქ. მეც. აკადემიის „მაცნე“; ბიოლოგია სერია A, ტომი 32, №6. თბილისი, 2006.
- **ხანანაშვილი 2008:** ხანანაშვილი მ., ინფორმაციული სტრესი. საქართველოს მეცნ. ეროვნ. აკად. გამომცემლობა. თბ., 2008.
- **Armario 1990:** Armario A., Marti J., Gil M., the serum glucose response to acute stress is sensitive to the intensity of the stressor and to habituation. J. Psychoneurotic-endocrinology, 1990, 15 (5-6).
- **Ghi 1995:** Ghi P., Ferreti O., Blengio M., Effects of different types of stress on histamine – H₃ receptors in the rat cortex, Brain Res. 1995.
- **McEwen 1998:** McEwen B. S., Stress adaptation and disease. Allo-stasis and allostatic load. Ann N.Y. Acad. Sci. 1998.
- **Hall 1934:** Hall C.S. J. Comp. Psychol., 1934, 2.
- **Pacak 2001:** Pacak K., Palkovits M., Stressor specificity of the central neuro-endocrine responses: implications for stress-related disorders. 2001. Endocr. Rev.

22(4).

- **Korda 1986:** Korda M. J., Biggia G., Stress and transmission biochemical and behavior studies. *Advances in biochemical psychopharmacology*. 1986. V. 41.
- **Kemmer 1986:** Kemmer FW; Bisping R., Steingruber H. J., Psychological stress and metabolic control in patients with type I diabetes mellitus. *N. Engl. J. Med.*, 1986.
- **Хананашвили 1998:** Хананашвили М. М., Психологический стресс: теория, эксперимент, практика – *Вестник Российской Академии Медицинских Наук*. Москва. 1998.
- **Хананашвили 1989:** Хананашвили М. М., Домианидзе Т. Р., Способ Моделирования невроза. Авторское свидетельство № 1506474, 1989, СССР.
- **Хананашвили 1981:** Хананашвили М. М., Реберг Г., Само-регуляция поведения в условиях возрастающих нагрузок на аналитико-синтетическую деятельность мозга у кошек *Журн. В. Н. Д.* 1981. Т. 31. №4.
- **Кулагин 1978:** Кулагин В. К., Патологическая физиология травмы и шока. Л., 1978.

**ლიდერობის როლური ბანათლავის ბანმსაზღვრელი
ფაქტორები მოზარდთა სპორტულ გუნდებში**

ჯგუფური ქცევის რეალიზაციის პროცესში ხდება ჯგუფის წევრთა ფუნქციური სფეროების, ჯგუფური როლების, როგორც განსაკუთრებულ ფუნქციურ წარმონაქმნთა გამოყოფა, მათ შორის ლიდერის როლის გამოყოფაც. ლიტერატურული მონაცემების მიხედვით, ლიდერის როლში ჯგუფის ამა თუ იმ წევრის წამონევა, განპირობებულია ჯგუფური ლიდერის ინდივიდუალური მახასიათებლების მიმართ პარტნიორების შეხედულების ხარისხით (*ჩარკვიანი 2001:156; Кривевский 1985:38*).

ჯგუფის წინაშე მდგარი ამოცანის გადაჭრაში ჯგუფის ყველაზე უფრო აქტიური წევრი ხდება ინსტრუმენტული, ანუ საქმიანი ლიდერი, ხოლო ჯგუფის ის წევრი, რომლის მოქმედება ძირითადად ეხება ჯგუფის შინაგანი ინტეგრაციის სფეროს და ამ მიმართულებით ჯგუფის ყველაზე უფრო წარმატებულ წევრს წარმოადგენს ხდება ექსპრესიული, ანუ სოციალ-ემოციური ლიდერი. ხოლო ლიდერობის ამ ორი როლის არსებობის ფაქტი, ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში, ლიდერობის როლური დიფერენციაციის ფენომენის სახელწოდებით არის ცნობილი (*Burke 1972:105*). ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ლიდერობა, „ლიდერი-მიმდევრები“ სისტემის მიხედვით განხილულია, როგორც ფსიქოლოგიური სუბორდინაციის გამოვლინება, ხოლო ჯგუფის წევრი, რომელიც ჯგუფური ორივე განზომილების მიხედვით (ინსტრუმენტული და ექსპრესიული) საკუთარი ჯგუფის წევრთა შეფასებით მოაგროვებს ყველაზე მაღალ ქულას, ხდება აშკარად გამოხატული ლიდერი (*Кривевский 1985:30*).

რაც შეეხება მოზარდთა სპორტულ კოლექტივებს, ისინი წარმოადგენენ უპირატესად დავალებზე ორიენტირებულ მცირე სოციალურ ჯგუფებს, რომელთა ორიენტაცია ატარებს მნიშვნელოვან მიზნობრივ ხასიათს. სპორტული საქმიანობა კი პიროვნულად მნიშვნელოვანია სპორტსმენთათვის (როგორც მოზარდი, ასევე იმ სპორტსმენებისათვის, რომლებიც უმაღლესი ლიგის გუნდებში თამაშობენ) და შესაბამისად სპორტული საქმიანობის მოტივაცია მათთან საკმაოდ მაღალია.

კვლევის ჰიპოთეზები შემდეგში მდგომარეობდა: *პირველი, რამდენადაც სპორტული გუნდის წევრებისათვის სპორტული საქმიანობა პიროვნულად მნიშვნელოვანია სავარაუდოა, რომ მათ, სპორტულ საქმიანობაში, გუნდის საუკეთესო წევრის მიმართ ექმნებათ დადებითი დამოკიდებულება, რაც იმას ნიშნავს, რომ სპორტულ კოლექტივში ინსტრუმენტული ლიდერის სტატუსი*

პიროვნებათაშორისი ურთიერთობებშიც მაღალი იქნება. ე. ი. სპორტულ გუნდებში უმრავლეს შემთხვევაში აშკარად გამოხატული ლიდერის როლში შეიძლება მოგვევლინოს ინსტრუმენტული ლიდერი.

მეორე, საფიქრებელია, რომ სპორტული გუნდის მწვრთნელთა შეფასებებისა და გუნდის აზრის თანხვედრის ხარისხი, გუნდში მოცემული ლიდერობის ორი განზომილების მიხედვით (ინსტრუმენტული და ექსპრესიული) კორელაციაშია გუნდის შეჭიდულობის ხარისხთან. სხვა სიტყვებით, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ რაც უფრო მაღალია სპორტული გუნდის მწვრთნელთა შეფასებებისა და გუნდის აზრის თანხვედრის ხარისხი, მით უფრო შეჭიდულია გუნდი.

ჯგუფის შეჭიდულობაში ჯგუფის წევრების ურთიერთმიმზიდველობის და ჯგუფური ერთგულების ხარისხი იგულისხმება. შეჭიდულობის მოვლენა მთლიანად ჯგუფის და მისი ცალკეული წევრების მიზნებს შორის თავსებადობის ხარისხით არის განსაზღვრული. სპორტული გუნდის ის წევრები, რომლებსაც გუნდის მიზნები გაშინაგანებული აქვთ და მისი წევრად ყოფნის დიდი სურვილი გააჩნიათ, გუნდს გარკვეული საქმიანობის განსახორციელებლად აერთიანებენ და რაზმავენ (ჩარკვიანი 2001:112).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სპორტული გუნდის სათამაშო ქცევა წარმოადგენს ინსტრუმენტული (საქმიანი) ქცევის ტიპურ მაგალითს, ხოლო არასათამაშო ურთიერთობები - ექსპრესიული (სოციალ-ემოციური) ქცევის მაგალითს. რაც შეეხება სათამაშო ურთიერთობებს, ის ხასიათდება, როგორც ინსტრუმენტული კომპონენტების არსებობით, ასევე ექსპრესიული ქცევის ელემენტებით.

კვლევის მეთოდი. კვლევები ჩატარდა მოზარდთა სპორტულ გუნდებში, სადაც ლიდერობის შეფასება ხდებოდა რანჟირების მეშვეობით. სპორტსმენები პასუხობდნენ ორ შეკითხვას. პირველი მათგანი მიეკუთვნებოდა ინსტრუმენტულ ლიდერობას: როგორია, შენი აზრით, შენი გუნდის თითოეული წევრის წვლილი გუნდის წარმატებაში (ე.ი. გუნდის რომელ წევრს დააყენებდი შენ პირველ ადგილზე, როგორც მოთამაშეს, ვის მეორე ადგილზე, ვის მესამეზე)?

მეორე კითხვა წარმოადგენდა ექსპრესიული ლიდერობის მახასიათებელს: როგორია, შენი აზრით, შენი გუნდის თითოეული წევრის წვლილი გუნდში მეგობრულ ურთიერთობათა განვითარების საქმეში (ე.ი. გუნდის რომელ წევრს დააყენებდი პირველ ადგილზე, როგორც მეგობარს, მეორეზე რომელს, მესამეზე რომელს)?

ლიდერობის შეფასება თითოეულ საქმიანობაში ხდებოდა გუნდის თითოეული წევრის მიერ მიღებული ქულების შეჯამებით, რომელსაც ისინი იღებდნენ თავიანთი პარტნიორებისაგან რანჟირების დროს. ხოლო ჯგუფური ლიდერობის ორივე განზომილების მიხედვით (ინსტრუმენტული და ექსპრესიული) მოპოვებული ქულების შეჯამებით ხდებოდა აშკარად გამოხატული ლიდერის დადგენა.

სპორტსმენტთა შეფასება და რანჟირება ორი ასპექტის მიხედვით ხდებოდა მწვრთნელის მიერაც. დამატებითი მასალის სახით მუშაობაში გამოიყენებოდა სპორტსმენტებთან და მწვრთნელებთან საუბრის შედეგად მიღებული მო-

ნაცემები, გათვალისწინებულ იქნა ოფიციალურ თამაშებში გუნდის მონაწილეობის ეფექტურობაც, პერიოდულად ხდებოდა დაკვირვება გუნდის წევრთა ქცევებზე და მათ ურთიერთობებზე წვრთვნისა და შეჯიბრებების დროს.

რესპოდენტთა მიერ გუნდში საუკეთესო მოთამაშისა და ყველაზე ახლო მეგობრის დასახელება, რაც იძლეოდა ინსტრუმენტული, ანუ საქმიანი (ფორმალური) და ექსპრესიული, ანუ ემოციური (არაფორმალური) ლიდერის გარკვევის საშუალებას, ატარებდა ანონიმურ ხასიათს. სულ რესპოდენტთა რაოდენობა შეადგენდა 170 მოზარდ სპორტსმენებს.

მიღებული შედეგების განხილვა. აღნიშნულ მოზარდთა ფეხბურთის გუნდებთან ჩატარებული კვლევების შედეგად მიღებული შედეგების მიხედვით ლიდერობის როლურ დიფერენციაციას ადგილი ჰქონდა გამოკვლეული ათი გუნდიდან მხოლოდ ოთხ გუნდში. ე.ი. ათი გუნდიდან ოთხ გუნდში ინსტრუმენტულ და ექსპრესიულ ლიდერთა როლების რეალიზება ხდებოდა სპორტული კოლექტივების სხვადასხვა წევრთა მიერ, ხოლო დანარჩენ ექვს გუნდში კი ინსტრუმენტული და ექსპრესიული ლიდერის როლები ერთი და იმავე პირთა მიერ განხორციელდა.

ასევე უნდა აღვნიშნოთ, რომ აბსოლუტურად ყველა გუნდში ინსტრუმენტული ლიდერები, ლიდერობის ორივე განზომილების მიხედვით აგროვებდნენ უფრო მაღალ ქულებს, ვინემ ექსპრესიული ლიდერები, შესაბამისად აშკარად გამოხატული ლიდერის როლში ყველა გუნდში გამოვიდა მხოლოდ ინსტრუმენტული ლიდერი.

მაშასადამე, ჩატარებული კვლევების მონაცემების მიხედვით აღმოჩნდა, რომ ინსტრუმენტული ლიდერები იღებენ საკმაოდ მაღალ შეფასებებს საკუთარი პარტნიორებიდან ექსპრესიული ქცევის მაჩვენებლების მიხედვითაც. სხვა სიტყვებით, არანაირი ანტაგონიზმი არ ჩანს ინსტრუმენტულ ლიდერთა მიმართ ჯგუფის მხრიდან, პირიქით, პიროვნებათაშორის ურთიერთობებში ინსტრუმენტული ლიდერის მდგომარეობა გამოიყურება საკმაოდ მყარად.

მიღებული მონაცემები უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ რამდენადაც სპორტული კოლექტივის წევრთათვის სპორტული საქმიანობა პიროვნულად მეტისმეტად მნიშვნელოვანია, ჯგუფში პიროვნებათაშორისი სტატუსის ხარისხს განსაზღვრავს სპორტულ საქმიანობაში სპორტსმენის წარმატების დონე. ჯგუფის დამოკიდებულება ინსტრუმენტული ლიდერის მიმართ კარგად ჩანს, ინსტრუმენტული ლიდერის ქულათა მიხედვით, ლიდერობის ექსპრესიულ განზომილებაში (ცხრილი 1).

ცხრილი 1

მოზარდთა სპორტულ გუნდებში, გუნდის წევრთა შეფასების შედეგად ინსტრუმენტულ, ექსპრესიულ და აშკარად გამოხატულ ლიდერთა მიერ მიღებული ქულების რაოდენობის მაჩვენებლები

გუნდები	ლიდერები					
	№	ინსტრუმენტული	№	ექსპრესიული	№	აშკარად გამოხატული
		ქულები		ქულები		ქულები
1	5	22	5	21	5	43

2	8	30	8	16	8	46
3	2	28	2	22	2	50
4	2	25	2	14	2	39
5	2	34	4	17	2	34+14
6	1	26	5	15	1	26+13
7	10	35	10	15	10	50
8	5	22	5	19	5	41
9	9	29	2	16	9	29+7
10	6	27	1	16	6	27+13

პირველი ცხრილის მონაცემები საშუალებას გვაძლევს გამოვთვალოთ კორელაციური დამოკიდებულება: ინსტრუმენტულ და აშკარად გამოხატულ ლიდერსა და ექსპრესიულ და აშკარად გამოხატულ ლიდერებს შორის (ცხრილი 2).

ცხრილი 2

კორელაციური ანალიზის მონაცემები ინსტრუმენტულ და აშკარად გამოხატულ ლიდერებსა და ექსპრესიულ და აშკარად გამოხატულ ლიდერებს შორის

აშკარად გამოხატული ლიდერი	ინსტრუმენტული ლიდერი	$r = 0,904; p < 0,01$
	ექსპრესიული ლიდერი	$r = 0,420; p > 0,05$

მეორე ცხრილის მონაცემები გვიჩვენებენ, რომ დამოკიდებულება აშკარად გამოხატულ ლიდერსა და ინსტრუმენტულ ლიდერს შორის საკმაოდ მჭიდროა, ხოლო ექსპრესიულ ლიდერსა და აშკარად გამოხატულ ლიდერს შორის სტატისტიკურად სანდო დამოკიდებულება არ დადასტურდა. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მოზარდ სპორტსმენთათვის უფრო მნიშვნელოვანია სპორტული საქმიანობა (ინსტრუმენტული ქცევა), ვიდრე პიროვნებათაშორისი ურთიერთობები (ექსპრესიული ქცევა). სათამაშო ქცევაში, სპორტსმენს, საკუთარი თავის გამოვლენის და მაღალი შედეგების მიღწევის მეტი საშუალება აქვს.

სტატისტიკურად სანდო კორელაცია აშკარად გამოხატულ ლიდერსა და ინსტრუმენტულ ლიდერს შორის კიდევ ერთხელ მონაშობს პირველი ჰიპოთეზის სასარგებლოდ.

მიღებული მონაცემების მიხედვით, ასევე მჭიდრო კავშირი აღმოჩნდა მწვრთნელისა და გუნდის შეფასებებს შორის ინსტრუმენტული განზომილების მიხედვით, სადაც ათიდან შვიდი გუნდის მონაცემები სტატისტიკურად სანდოა. ექსპრესიული განზომილების მიხედვით კი აღნიშნულ ცვლადებს შორის კორელაცია ათიდან ხუთ შემთხვევაში არ აღმოჩნდა სტატისტიკურად სანდო, ხოლო დანარჩენ ხუთ შემთხვევაში კი ექსპრესიული განზომილების მონაცემების მიხედვითაც მწვრთნელისა და გუნდის შეფასებებს შორის კორელაცია სტატისტიკურად სანდოა (ცხრილი 3).

მესამე ცხრილის მონაცემებიდან ჩანს, რომ გუნდისა და მწვრთნელის შეფასებათა თანხვედრა ინსტრუმენტულ სფეროში გაცილებით მაღალია, ვიდრე ექსპრესიულ სფეროში. განსაკუთრებით დაბალია აღნიშნული თანხვედრა სუსტ გუნდებში. ეს მონაცემები მეტყველებს იმაზე, რომ სუსტ გუნდებში, უფრო მეტად პიროვნებათაშორის ურთიერთობებში, მწვრთნელები ცუდად იცნობენ მოზარდის ფსიქოლოგიურ თავისებურებებს. ყოველივე ეს უშუალო დაკვირვებების დროსაც კარგად ჩანდა.

ცხრილი 3

კორელაციული ანალიზის მონაცემები გუნდის წევრებისა და მწვრთნელის შეფასებათა შორის სპორტული საქმიანობის ინსტრუმენტული და ექსპრესიული განზომილების მიხედვით

გუნდები	გუნდისა და მწვრთნელის შეფასებების თანხვედრა	
	ინსტრუმენტული სფერო	ექსპრესიული სფერო
1	$r = 0,843 *$	$r = 0,786 *$
2	$r = 0,876 *$	$r = 0,731 *$
3	$r = 0,767 *$	$r = 0,693 *$
4	$r = 0,667 *$	$r = 0,437$
5	$r = 0,751 *$	$r = 0,403$
6	$r = 0,578 **$	$r = 0,585 **$
7	$r = 0,558 **$	$r = 0,404$
8	$r = 0,384$	$r = 0,739 *$
9	$r = 0,347$	$r = 0,416$
10	$r = 0,527$	$r = 0,208$

* $p < 0,01$

** $p < 0,05$

ემპირიული მონაცემები გვიჩვენებენ, რომ სტატისტიკურად სანდოა დამოკიდებულება გუნდის წევრებისა და მწვრთნელის შეფასებების თანხვედრის სიზუსტესა და გუნდის შეჭიდულობას შორის სპორტული საქმიანობის ორივე განზომილების (ინსტრუმენტული და ექსპრესიული) მიხედვით:

ინსტრუმენტული სფერო – $r = 0,728$; $p < 0,01$.

ექსპრესიული სფერო – $r = 0,628$; $p < 0,01$.

მიღებული ემპირიული მონაცემები უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ სპორტულ კოლექტივში მწვრთნელის შეფასებებისა და გუნდის აზრის თანხვედრის სიზუსტე, მოცემული ორი განზომილების მიხედვით (ინსტრუმენტული და ექსპრესიული) კორელაციაში მოდის გუნდის შეჭიდულობის ხარისხთან.

მოცემული საკვლევი სპორტული კოლექტივები სხვადასხვა ასაკობრივ ქვეჯგუფებს წარმოადგენდნენ და შესაბამისად მათ სხვადასხვა ტურნირებში უწევდათ მონაწილეობის მიღება, რის გამოც მათი რანჟირება ეფექტურობის მიხედვით რთული გახლდათ. თუმცა მოზარდთა აღნიშნული საფეხბურთო გუნდები თავიდანვე შერჩეული იქნა პრინციპით - ძლიერი და სუსტი. საპრიზო

(პირველ და მეორე) ადგილზე გასული გუნდები წარმოადგენდნენ ძლიერ გუნდებს, ხოლო სატურნირო ცხრილში ბოლო ორ ადგილზე გასული გუნდები - სუსტს. საბოლოო რანჟირება კი მოხდა ფეხბურთის ფედერაციის საბავშვო განყოფილების ადმინისტრაციასთან კონსულტირების შემდეგ, მოცემული გუნდების ოფიციალური თამაშების საერთო რაოდენობიდან, მათ მიერ მოგებული თამაშების პროცენტული მაჩვენებლების მიხედვით.

მოზარდთა სპორტული გუნდების ეფექტურობისა და შეჭიდულობათა ხარისხის ემპირიული მონაცემების კორელაციური ანალიზის შედეგად ამ ორ ცვლადს შორისაც სტატისტიკურად სანდო დამოკიდებულება დადასტურდა: ექსპრესიული სფერო – $r = 0,793$; $p < 0,01$.

ინსტრუმენტული სფერო – $r = 0,765$; $p < 0,01$.

მიღებული მონაცემები იმაზე მეტყველებენ, რომ მოზარდთა სპორტული საქმიანობის გუნდურ სახეობებში, ურთიერთობის ფსიქოლოგიური კანონზომიერებები, ურთიერთდამოკიდებულებები და ფსიქოლოგიური ატმოსფერო გუნდში, გუნდსა და მწვრთნელს შორის ურთიერთგაგება წარმოადგენს გუნდის შეჭიდულობის განმსაზღვრელ ფაქტორს და შესაბამისად სპორტული წარმატების ფაქტორს.

ემპირიული კვლევების შედეგად მიღებული მონაცემების ანალიზი გვაძლევს შემდეგი დასკვნების გაკეთების საშუალებას.

1. მოზარდთა სპორტულ გუნდებში პიროვნებათაშორის ურთიერთობებში გუნდის წევრთა სტატუსის ხარისხის დეტერმინანტს წარმოადგენს მათივე წარმატების დონე სპორტულ საქმიანობაში, ანუ რაც უფრო აქტიურია სპორტსმენი სპორტულ საქმიანობაში, მით უფრო მაღალია მისი სტატუსი პიროვნებათაშორის ურთიერთობებში.

2. მოზარდ სპორტსმენთა გუნდისა და მწვრთნელთა შეფასებების თანხვედრის დონე დაკავშირებულია გუნდის შეჭიდულობასთან, ანუ რაც უფრო მაღალია ეს თანხვედრა მით უფრო შეჭიდულია გუნდი.

3. რაც უფრო მაღალია მოზარდ სპორტსმენთა გუნდის შეჭიდულობის ხარისხი, მით უფრო ეფექტურია ის, ანუ მოზარდ სპორტსმენთა გუნდის ეფექტურობა კორელაციაში მოდის გუნდის შეჭიდულობის ხარისხთან.

ლიტერატურა:

- **ჩარკვიანი 2001:** ჩარკვიანი დ., ფსიქოლოგია ინდუსტრიულ ორგანიზაციებში. თბილისი, 2001.
- **Кричевский 1985:** Кричевский Р. Л., Рыжак М. М., Психология руководства и лидерства в спортивном коллективе. Москва, 1985.
- **Burke 1972:** Burke P. J., Leadership Role Differentiation. – In: Experimental social psychology. N. Y., 1972.

პოლიტიკური მოღარნიზაციის თეორიის არსი

გარდამავალი საზოგადოების შინაარსისა და ხასიათის გაგება, მისი უნარისა და შესაძლებლობების რეფორმირება, მოითხოვს უფრო ფართო ძიების კონტექსტს, რომელიც მოიცავს ყველა სოციალურ ფაქტორს, რომელთა შორის დომინირებული ადგილი სოციოკულტურულ ფაქტორს უჭირავს. ასეთ კონტექსტში კვლევისათვის უფრო ადეკვატურად გვესახება მიდგომა, რომელიც აქცენტირებულია ფასეულობების, კულტურისა და სუბიექტის მენტალობის სისტემებზე, რომლებიც განსაზღვრავენ საზოგადოების, საერთოდ, კაცობრიობის ევოლუციის კონკრეტულ ფორმებსა და საშუალებებს.

გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ საზოგადოების ევოლუციაში იგულისხმება კანონი მრავალფეროვან მოთხოვნილებათა ზრდისა, რომლებიც ინდივიდთა მასობრივი შემოქმედებით კმაყოფილება. იგი ასახავს მარტივი სტრუქტურიდან რთულისაკენ საზოგადოების მოძრაობის საერთო ტენდენციას.

გაძლიერებული მრავალნაირი მოთხოვნილებები შრომის დანაწილების გართულეზულ ფორმებად მოიაზრება. ცალკეული ინდივიდები და ჯგუფები განსაზღვრული სახით სპეციალიზდებიან საქონლისა და მომსახურების შექმნაზე. სხვა შეფასებით, ეს ინდივიდები და ჯგუფები მწარმოებლებთან თანამოქმედებით ქმნიან თავიანთ შემოქმედებას, ინფორმაციას, ცვლიან რესურსებს და ა. შ. ამრიგად, ადამიანები თანამოქმედების პროცესში ანახლებენ და ანვითარებენ ეკონომიკურ სოციალურ, პოლიტიკურ, კულტურულ და სხვა ურთიერთობებს სხვადასხვა სახეობის მოთხოვნილებათა ზრდის შედეგად. შრომის დანაწილების ფორმათა გამრავლება აფართოებს სხვადასხვა სახეობის სოციალურ კავშირებს:

- *სოციალურ ჯგუფებს;*
- *ცხოვრების წესებს;*
- *ინდივიდუალურობას.*

ამასთან ერთად, ადგილი აქვს მოთხოვნილებათა შემდგომ დიფერენციაციასა და ინდივიდუალიზაციას.

სოციალური სისტემის მზარდ სირთულეს მიზანმიმართული ხასიათი გააჩნია. იგი დაკავშირებულია საზოგადოების სიმტკიცესთან, გარე სამყაროს პირობების ცვლილებებთან, შეგუებასთან. სხვადასხვა ინდივიდის გაძლიერებული არაერთგვაროვანი სოციალური მოთხოვნილებები წარმოადგენს საზოგადოების განვითარების ბუნებრივ-ისტორიულ მექანიზმს, თუმცა, ინდივიდების ურთიერთქმედების შედეგად არა მარტო ყალიბდება, არამედ ახლდება თვით

ადამიანი, ცხოვრების პირობები. ინდივიდთა შემოქმედებას გააჩნია კულტურის სისტემა და სამყაროს შესაბამისი სურათი, რომელიც მოღვაწეობის მიმართულებას განსაზღვრავს (*Болдридж 2000:217-218*).

კულტურული ფასეულობა წარმოადგენს პიროვნების ქცევისა და შემოქმედების მოტივაციას, აყალიბებს ცხოვრების წესს, განსაზღვრავს მოვლენათა ცვლილებებისადმი რეალური მოთხოვნილებებისა და შესაძლებლობების მიდგომას.

საზოგადოების შესაძლებლობები, მისი სწრაფვა პროგრესისაკენ დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ თანამოქმედებენ საზოგადოების კულტურის სისტემა (მაშასადამე, როგორ ფასეულობებს ეფუძნება პიროვნების მოქმედება და ქცევა) და სოციალური ურთიერთობები, ე. ი. ცხოვრების პირობები.

კულტურას შეიძლება მიენეროს არსებული ურთიერთობებისადმი მარტივი მიდგომა, ინდივიდთა მისწრაფება მოთხოვნილებათა შეზღუდვისადმი, რომელიც განაწყობს მათ მუდმივი სრულყოფისა და სოციალური ურთიერთობების გართულებისაკენ. სხვადასხვა პარამეტრით განსხვავდება ერთმანეთისაგან საზოგადოების ორი ტიპის, ორი სისტემის ფასეულობები, რომლებიც ასახავენ ცივილიზაციის განვითარების ორ საფეხურს - ტრადიციულს და თანამედროვეს.

შედარებით ყველაზე მნიშვნელოვანია:

1. სოციალური ევოლუციის მექანიზმები (პიროვნების ეკონომიკური ინტერესები, ან იძულება);
2. სოციალური ურთიერთობების რეგულაციის საშუალებები;
3. საზოგადოებაში პიროვნების ადგილი და როლი (პიროვნება, როგორც დამოუკიდებელი ფასეულობა ან როგორც კლასის ნაწილი, სახელმწიფოებრივი ინტერესების განხორციელების საშუალება);
4. ცხოვრების წესი (მარტივი ან რთული), რომლის დიფერენციაციის, სოციალური ფუნქციებისა და მოთხოვნების, ინტერესების არარეგულირებადი განვითარების შედეგად მათ მკაცრ დანაწილებას ვიღებთ (*Parsons 1997:160-187*).

საზოგადოების ცხოვრების წესის ტრადიციული ტიპიდან თანამედროვეზე გადასვლა წარმოადგენს პროცესს, სოციალური ურთიერთობების რაციონალიზაციის, ადამიანის შემოქმედების ინტერესთა და მოთხოვნილებათა დიფერენციაციას, რისთვისაც პასუხისმგებელია რაციონალური ბიუროკრატია და ხელისუფლება. ინდივიდის მუდმივად ცვალებადი მოთხოვნილებები მოითხოვენ სოციალური ურთიერთობების სრულყოფას, რაც ქმნის მათი რეალიზაციის შესაძლებლობას.

ტრადიციულ და თანამედროვე საზოგადოებას შორის ჩამოყალიბებულია მისი გარდამავალი, ანუ ზეთანამედროვე სახე. იგი წარმოადგენს, ნაწილობრივ, მოდერნიზებულ საზოგადოებას, მაშასადამე ისეთს, სადაც განხორციელებულია ცალკეული სფეროების მოდერნიზაცია (მაგალითად, ტექნოლოგიური მოდერნიზაცია წარმოების სფეროში), დაძლეულია ეკონომიკური ჩამორჩენილო-

ბა ფენობრივი დანაწევრება, მაგრამ სოციალური ურთიერთობები უპირატესად ტრადიციულ ფასეულობათა და რელიგიურ ფორმათა საფუძველზე ვითარდება.

ტრადიციული საზოგადოებიდან თანამედროვეზე გადასვლა გულისხმობს საზოგადოებრივი ცხოვრების განახლებას, რომლის დროსაც საზოგადოება განახლებულ ყოფიერებას ამკვიდრებს, თანდათანობით იხვეწება სოციალური ურთიერთობები დამოუკიდებლად ინდივიდის მოთხოვნილებისა. საზოგადოების გარდაქმნის ამგვარ პროცესს მოდერნიზაციას უწოდებენ. მოდერნიზაციის თეორიის ერთ-ერთმა ავტორმა *ჟ. მურმა* მოდერნიზაციის პროცესი განსაზღვრა როგორც თანამედროვე საზოგადოების ტრანსფორმაცია, რომლის შედეგადაც საზოგადოებაში ისეთი ტიპები ვითარდება, როგორცაა ტექნოლოგიებისა და სოციალური ორგანიზაციების შესაბამისი ფორმები, რომლებიც განვითარებულ, ეკონომიკურად აყვავებულ და პოლიტიკურად სტაბილურ სახელმწიფოებს ახასიათებს (*ქავთარაძე 2005: 97-107*).

მოდერნიზაცია, როგორც საზოგადოების თვისებათა სისტემური ცვლილებების პროცესი, გულისხმობს მნიშვნელოვანი სფეროების ტრანსფორმაციას და უფრო რთული და სწრაფად ცვალებადი ცხოვრების წესების დამკვიდრებას ეკონომიკურ სფეროში.

მოდერნიზაციის თეორია **XX** საუკუნის 60-იან წლებში ჩამოყალიბდა ევროპის, ამერიკისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნების მოდერნიზაციის გამოცდილებათა განზოგადოების საფუძველზე. თეორიის პრაქტიკული ეფექტი, მისი ავტორების ჩანაფიქრით, უნდა ყოფილიყო სოციალური პრობლემების ეფექტიანობა და მისი გამტკიცება იმ ქვეყნებში, სადაც გამოყენებული იქნებოდა ეს გამოცდილება, თუმცა, მიუხედავად ავტორების მიერ ამ თეორიის, როგორც სილატაკისა და ჩამორჩენილობის დაძლევის „უნივერსალური რეცეპტის“ ხოტბის შესხმისა, მისმა პრაქტიკაში გამოყენებამ სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა შედეგი გამოიღო (დადებითი, ასევე, უარყოფითი). მაგალითად, ტაივანის, სინგაპურის, სამხრეთ კორეის, ჩილესა და სხვა ქვეყნების სწრაფი განვითარების გვერდით, აშკარა ჩავარდნას ჰქონდა ადგილი ინდონეზიასა და ზოგიერთ აფრიკულ სახელმწიფოში. წარუმატებლობა განაპირობა იმან, რომ ამ ქვეყნებში დასავლური ინსტიტუტები გაემიჯნენ არადასავლურ ფასეულობებს (*Семичин 1997: 57-65*).

მოდერნიზაციის კვლევის ევროამერიკული ორიენტაცია, არადასავლური სოციალურ-კულტურული ფასეულობები ზღუდავენ ქართული საზოგადოების ტრანსფორმაციისათვის მათი პრაქტიკული გამოყენების შესაძლებლობას. ამიტომ პირდაპირი ანალოგი, ქაოტური მოდერნიზაციის გადატანის გამოცდილება საქართველოში არ მოგვცემს სასურველ შედეგებს. ასევე, არასწორი იქნება მისგან უბრალოდ თავის არიდება (უარყოფა), რადგანაც ეს გამოცდილება საშუალებას იძლევა, გამოვლინდეს თანამედროვე საზოგადოებაზე გადასვლის ლოგიკა და წყაროები.

მოდერნიზაციის თეორიის ახსნა გულისხმობს შემდეგს:

1. საკვლევო თეორია განისაზღვრება კულტურულ-ისტორიული პერიოდის ჩარჩოებში;
2. იგი საშუალებას იძლევა, გამოვლინდეს ცვლილებათა რეალური მექანიზმები, რომლებიც ითვალისწინებს კულტურის სისტემას, ეროვნულ თვითშეგნებას, ზნეობრივ იდეალსა და მენტალიტეტს. საქართველოში მიმდინარე პროცესები შეიძლება მოვიაზროთ მოდერნიზაციის თეორიის კონტექსტში, რაც დაგვეხმარება ავსხნათ, თანამედროვე საზოგადოებაზე გადასვლის ლოგიკა და მექანიზმები, ისეთ საზოგადოებაზე, რომლებიც განსხვავდება ცხოვრების წესის სირთულით, ინდივიდის სოციალური როლითა და ცვალებადი მოთხოვნილებებით.

ლიტერატურა:

- *ქავთარაძე 2005*: ქავთარაძე ე., პოლიტოლოგია, თბილისი. 2005.
- *Болдридж 2000*: Болдридж, Л., Страсть и Власть, перевод английского И. Витальева. Москва. 2000.
- *Семичин 1997*: Семичин, Г., Антология Мировой Политической Мысли. Москва. 1997.
- *Parsons 1997*: Parsons, Political Systems. N.Y. 1997.

ნაციონალური სახელმწიფოს გედი გლობალიზაციის პირობებში

ტერმინი გლობალიზაცია პირველად 1983 წელს გამოიყენა ამერიკელმა მეცნიერმა ტ. ლევიტმა ჟურნალ „ჰარვარდ ბიზნეს რევიუში“ გამოქვეყნებულ სტატიასში, სხვადასხვა კორპორაციათა მიერ წარმოებული პროდუქტების ბაზრების შერწყმის მიზნით. 1987 წლამდე აშშ-ს კონგრესის ბიბლიოთეკების ბაზაში არ არსებობდა წიგნი, რომელშიც გამოყენებული იქნებოდა ტერმინი „გლობალიზაცია“. XX საუკუნის 90-იან წლებში გაიზარდა იმ სტატიებისა და წიგნების რაოდენობა, რომელიც გლობალიზაციას ეძღვნებოდა, რის შედეგად ტერმინმა აშკარად ფართო გავრცელება ჰპოვა, გაიზარდა მისი მნიშვნელობაც.

გლობალიზაციის პროცესის შინაარსი, გენეზისი და განსაკუთრებით მომავალი განვითარების გზები დღეს მწვავე პოლიტიკური დისკუსიის საგანს წარმოადგენს. დებატების საგანი არის: რა არის გლობალიზაცია, როდის დაიწყო ის, როგორ კავშირშია საზოგადოების სხვადასხვა პროცესებთან, როგორია მისი უახლოესი და გრძელვადიანი შედეგები?

დღეს გლობალიზაციაში ხედავენ: ტრანსსასაზღვრო ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, სოციალურ და კულტურულ კავშირებს.

ნაციონალურ სახელმწიფოებთან მიმართებაში არსებობს გავრცელებული მცნება, რომ გლობალიზაცია აკნინებს პოლიტიკური ხელისუფლების და ნაციონალური სახელმწიფოს გავლენას, როგორც საერთაშორისო ურთიერთობების პროცესში, ასევე შიდა პოლიტიკურ ურთიერთობებში. კომპიუტერულ მეცნიერებათა პროფესორის დ. ბელის ფორმულის თანახმად, გლობალიზაცია დიდი ცხოვრებისეული პრობლემების გადასაწყვეტად მეტად პატარაა, ხოლო პატარა სახელმწიფოებისათვის მეტისმეტად დიდი (Waters 1995:96). რადიკალურად განწყობილი გლობალისტები ნაციონალურ-სახელმწიფოებს ახასიათებენ, როგორც „ნოსტალგიურ ფიქციას“ და ამტკიცებენ, რომ „თვით ნაციონალური სახელმწიფოების ეპოქა თავის დასასრულს უახლოვდება... საკვებით შესაძლებელია, რომ აღმოცენებული პოსტნაციონალური წესრიგი აღმოჩნდება არა სისტემა ჰომოგენური ერთეულებისა (როგორიც არის ნაციონალური სახელმწიფოების თანამედროვე სისტემა), არამედ ისეთი სისტემა, რომელიც დაფუძნებული იქნება ჰეტეროგენულ ერთეულებს შორის (როგორიც არის ზოგიერთი სოციალური მოძრაობა, ზოგიერთი ჯგუფი, რომლებსაც გააჩნიათ ფინანსური ინტერესები, ზოგიერთი პროფესიული გაერთიანებები, ასევე ზოგიერთი არასამთავრობო ორგანიზაციები და იურიდიული სტრუქტურები და ა. შ.) ურთიერთობებზე (Appadurai 1996:19,23).

გლობალისტების აზრით, თანამედროვე საერთაშორისო წესრიგზე უფრო ფართო უნდა იყოს მსოფლიო წესრიგი, ვინაიდან იგი მოიცავს არამარტო სახელმწიფოებს შორის წესრიგს, არამედ მთელ მსოფლიო პოლიტიკურ სისტემას, რომლის ნაწილია სახელმწიფოთა სისტემა (ბული 2003:33). ავსტრალიელი მეცნიერის *ჰედლი ბულის* აზრით, მსოფლიო წესრიგი უფრო ფუნდამენტურია, ვიდრე საერთაშორისო წესრიგი, ვინაიდან მთელი კაცობრიობის დიადი საზოგადოების საბოლოო ერთეულები არიან არა სახელმწიფოები (ერები, ტომები, იმპერიები, კლასები, პარტიები), არამედ ცალკეული ადამიანები, რომლებიც მუდმივნი და დაუშლელნი არიან (ბული 2003:33), ანუ გლობალიზაციის პირობებში კონცეპტუალურად იცვლება „წესრიგის“, როგორც სახელმწიფოებს შორის განსაზღვრული ურთიერთობების მცნება და იგი ხდება ადამიანთა (მსოფლიო მოქალაქეთა - ო.ა.) შორის განმსაზღვრელი ურთიერთობების ფაქტორი.

აქედან გამომდინარე, „მოქალაქეობა“ თავისი ტრადიციული გაგებით (როგორც არის მოქალაქეობა ნაციონალური სახელმწიფოს ჩარჩოებში) დესტაბილიზირებული ხდება გლობალისტური პროცესებით. მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ თანამედროვე საზოგადოებისთვის დამახასიათებელია „ეკონომიკური მოქალაქეობა“, რომელიც ეკონომიკური უფლებების კონცენტრაციას წარმოადგენს და რომელიც მის მფლობელს გარკვეულ ხელისუფლებას (ზემოქმედების ბერკეტებს — ო. ა.) და შესაძლებლობას აძლევს მოითხოვონ ანგარიში სახელმწიფოს საქმიანობაზე. ამავე დროს ამ ახალი მოქალაქეობის სუბიექტები არიან არა მოქალაქეები, არამედ კომპანიები და ბაზრები, განსაკუთრებით გლობალური საფინანსო ბაზრები და გამომდინარე აქედან, ეს მოქალაქეობა ლოკალიზირებულია არა ინდივიდებში, არა მოქალაქეებში, არამედ გლობალურ ეკონომიკურ სუბიექტებში (*შასსენ 1995:31-59*).

ნაციონალური სახელმწიფოების შესაძლებლობებს ძირს უთხრის ტრანსნაციონალურობისა და გლობალიზმის ისეთი გამოვლინებები, როგორც არის საერთაშორისო საფინანსო ბაზრების ფორმირება, ბიზნესის და კაპიტალის ტრანსნაციონალიზაცია, ღია გლობალური საინფორმაციო ქსელის არსებობა, ახალი ნაციონალური სახელმწიფოების ფორმირება, მოსახლეობის მობილურობის ზრდა და თანამედროვეობის სხვა გლობალური პრობლემები. ფინანსური ბაზრების ტრანსნაციონალიზაცია და ვირტუალიზაცია საშუალებას აძლევს დიდ კომპანიებს სახელმწიფოს კონტროლისგან დაფარონ შემოსავლის დიდი ნაწილი, რაც მრავალჯერ ზრდის მათ შემოსავალს გამომდინარე ამა თუ იმ ტერიტორიების თავისებურებებიდან (ოფშორული ზონები, ზოგიერთი სახელმწიფოს ლიბერალური საბანკო კანონმდებლობა და ა. შ.). ფინანსური კაპიტალის მობილურობის ზრდა, მრავალჯერ ზრდის თვით ამ კაპიტალის მფლობელთა ფარულ თუ აშკარა გავლენას ნაციონალური სახელმწიფოს ხელისუფლებაზე. ყოველივე ეს ზრდის ნაციონალური პოლიტიკის დამოკიდებულებას საერთაშორისო ფინანსურ ბაზრებზე. ექსპერტების მოსაზრებით, ზოგიერთი სახელმწიფოს ეკონომიკური სიძლიერე (აღმოსავლეთ აზიის ე. წ. ეკონომიკურ „ვეფხვებად“ წოდებული სახელმწიფოები) და მათი ეკონომიკური ეფექტიანო-

ბა ნიშნავს ამ ქვეყნების ხელისუფალთა მონაწილეობას მსოფლიო სავალუტო ბაზრებზე სპეკულაციაში.

იკვეთება პარადოქსალური სიტუაცია: გლობალიზაცია ერთის მხრივ ამაღლებს მოთხოვნებს ნაციონალური სახელმწიფოების პოლიტიკისადმი და ამავე დროს ავიწროვებს მათ შესაძლებლობებს. ეს გამოწვეულია იმით რომ სახელმწიფოები, რომლებსაც გააჩნიათ განვითარებული ეკონომიკა ცდილობენ უზრუნველყონ „თავისი“ ტრანსნაციონალური კორპორაციების კონკურენტუნარიანობა, შეინარჩუნონ ქვეყანაში კაპიტალი, სამუშაო ადგილები. ახალი ინვესტიციების მოზიდვის მიზნით, პატარა ნაციონალური სახელმწიფოების მთავრობები ტრანსნაციონალურ კორპორაციებს სოციალურ პასუხისმგებლობას უხსნიან, რითაც ხელს უწყობენ მოსახლეობისთვის რეალური შემოსავლის შემცირებას, კვეცენ სოციალურ პროგრამებს და ამით ძირს უთხრიან ევროპაში ცნობილ თეზას „სოციალური სახელმწიფოს“ შესახებ. აქედან გამომდინარე, პრობლემის ძირითადი საკითხი ხდება სახელმწიფოს მმართველობითი შესაძლებლობების შესუსტება, რომლის მთავარი მსაზღვრელი უნდა იყოს მისი სტრუქტურების შესაძლებლობა შეიმუშავონ საერთო წესები და დანერგონ ის პოლიტიკაში, მმართველობასა და ეკონომიკაში.

პოსტკომუნისტური ქვეყნებისთვის საერთაშორისო ბანკი ამატებს გარანტიების არ ქონას კერძო საკუთრებაზე, პოლიტიკური რეჟიმების არასტაბილურობაზე, სახელმწიფო კანონმდებლობის არაპროგნოზირებადობაზე, სასამართლო სისტემის დამოკიდებულებაზე აღმასრულებელ ხელისუფლებაზე, კორუფციის მაღალ დონეზე. ამავე დროს კაპიტალი არასოდეს ყოფილა ასეთი თავისუფალი სოციალური პასუხისმგებლობიდან საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წინაშე.

კაპიტალის მისწრაფება ფინანსური მოგებისადმი ძირს უთხრის ნაციონალური სახელმწიფოების საფუძვლებს, რომელიც, თავის მხრივ, იძულებულია მუდმივად იყოს დამოკიდებული „ეკონომიკურ პოლიტიკაზე“, მაშინ როდესაც ნაციონალური სახელმწიფო არის საფუძველი ლიბერალური დემოკრატიისა. გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ უარყოფითი კორელაცია მოქმედებს, ერთის მხრივ, სახელმწიფოს მართვის შესაძლებლობაზე და ეკონომიკურ ეფექტიანობაზე და მეორე მხრივ სახელმწიფოს მართვის დაქვეითებასა და დემოკრატიულ განვითარებაზე. აქედან გამომდინარე, საყოველთაო გლობალიზაციის პირობებში პრობლემური ხდება დემოკრატიის შენარჩუნება. „წარმოდგენა, რომ თითქოს ნაციონალური საზოგადოება დემოკრატიულად მართავს თავის ბედს, თანდათანობით არარეალური ხდება, რადგან ადამიანთა საქმიანობის სხვადასხვა სფერო სულ უფრო ნაკლებად ემთხვევა ნაციონალური სახელმწიფოს საზღვრებს. სულ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს როგორც რეგიონალური და ადგილობრივი ინტერესები, ასევე ტრანსნაციონალური ინტერესები“ (*Кауфман 2002:111*). ასეთ ვითარებაში გლობალიზაციასთან დაკავშირებული პრობლემები მრავლდება, ხოლო ნაციონალური ინსტიტუტების უნარი მათთან გამკლავებისათვის მცირდება.

XX საუკუნის ბოლო ორ ათწლეულში ნეოლიბერალური და ნეოკონსერვატიული რევოლუციები გამოიწვია ეკონომიკაში სახელმწიფოს როლისა და საზოგადოების ცხოვრებაში მისი ფუნქციონირების არსის შეცვლამ. პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში ეკონომიკური სფეროს პრივატიზაცია გახდა ის უნივერსალური საშუალება, რომლის მეშვეობითაც მოხდა სახელმწიფოს განდევნა საზოგადოების მნიშვნელოვანი სფეროდან. მოხდა ერთგვარი ნყვეტა XX საუკუნის ლიბერალურ ტრადიციებთან, რომელიც სახელმწიფოს ჩარევაში ხედავდა გარანტიას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ლიბერალური წესრიგის მხარდაჭერისათვის. როგორც ცნობილია პრივატიზაციის მიზანი არის იმ სფეროების კომერციალიზაცია, რომელიც „ათავისუფლებს“ სახელმწიფოს ზედმეტი ტვირთისაგან. მსოფლიო სავალუტო ფონდის და მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის ექსპერტთა აზრით, ყოველივე ეს ხელს უწყობს ქვეყნის ინტეგრაციულ პროცესებს გლობალურ საფინანსო და ეკონომიკურ ბაზრებზე. ზ. ბაუმანის აზრით, „სუსტი სახელმწიფოები, რომლებსაც შეუძლიათ უზრუნველყონ მინიმალური წესრიგი კომერციული საქმიანობისთვის ყველაფერს გააკეთებენ, რათა უზრუნველყონ გლობალური კორპორაციების თავისუფალი მოქმედება“ (Бауман 2004:99).

აქედან გამომდინარე, პრივატიზაციისა და კომერციალიზაციის ერთობლიობას, რომელიც ქმნის მოქმედ მექანიზმს ეკონომიკური გლობალიზაციისათვის, მიჰყავს ნაციონალური სახელმწიფო არამარტო დასუსტებამდე არამედ მისი ინსტიტუტების ნგრევამდე. პრივატიზაცია მნიშვნელოვნად ამცირებს საზოგადოებრივი საქმიანობის სფეროს. დასავლეთ ევროპის თითქმის ყველა ქვეყანაში სამოქალაქო პოზიცია ხდება რელიქტური, ირღვევა სამოქალაქო ინსტიტუტების სისტემა, რომელიც დაკავშირებულია კოლექტიურ სოციალურ და პოლიტიკურ საქმიანობასთან, ძალას იკრებს მოქალაქეობრივი პოზიციის კრიზისი, ინფანტილურობა ხდება საყოველთაო გლობალური ფენომენი, ხოლო პირადი პასუხისმგებლობის საკითხი საზოგადოების წინაშე დელეგირებულია მოქმედ ხელისუფლებასთან, პოლიტიკური პარტიების ლიდერებთან და ა. შ.

თავისუფალი საზოგადოების ცნობილი აპოლოგეტი ჯორჯ სოროსიც კი შეშფოთებულია დემოკრატიული ღირებულებების დაკნინებით. თავის წიგნში „თავისუფლება და მისი საზღვრები“ ჯორჯ სოროსი აკეთებს ფრთხილ დასკვნას ამ პროცესებთან დაკავშირებით. ის წერს, რომ „მე ჩემი ქონება შევქმენი მსოფლიო ფინანსური ბაზრების მეშვეობით, მაგრამ შეშფოთებული ვარ უკონტროლო კაპიტალიზმის და საბაზრო ღირებულებების უკონტროლო გავრცელებით ცხოვრების ყველა სფეროში, რომელიც საფრთხის ქვეშ აყენებს ჩვენს ღია და დემოკრატიულ საზოგადოებას. დღეს ღია საზოგადოების მთავარი მტერია არა კომუნისმი, არამედ კაპიტალისტური საშიშროება“ (Неклесса 2002:9).

გლობალიზაციას, რომლის მომხრეები მას ხატავენ როგორც ლიბერალური ღირებულებების ზეობას მთელ პლანეტაზე, სინამდვილეში მივყავართ აუცილებლობამდე ავალორძინოთ თავისუფლება, ნაციონალური სახელმწიფოების ინტერესების ხარჯზე. ამრიგად, მესამე ათასწლეულში კონფლიქტის არსი

ხდება ერთის მხრივ დეზინტეგრაცია და ეფექტიანობის დაქვეითება დემოკრატიულ ნაციონალურ სახელმწიფოებში და მეორე მხრივ მზარდი ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური გლობალიზაცია.

ამრიგად, გლობალიზაციის პირობებში ადამიანის და ნაციონალური სახელმწიფოების ფუნქციურობის შეცვლამ დღის წესრიგში დააყენა მათი იდენტიფიკაციის საკითხი. საზოგადოების გლობალური კომერციალიზაცია უკანა პლანზე წევს მის ეროვნულობას, კულტურულ ღირებულებებს და პოლიტიკურ ტრადიციებს. სამართლებრივი, ეკონომიკური და პოლიტიკური ინსტიტუტების უნიფიკაცია, ფაქტობრივად დაუცველს ტოვებს ნაციონალურ სახელმწიფოებს იმ საფრთხეების წინაშე, რომელიც მოაქვს ტოტალურ გლობალისტურ პროცესებს მსოფლიოში.

ნაციონალური საზღვრები ქრება ტრანსნაციონალური კორპორაციების და ფინანსური ბაზრების ზენოლის შედეგად. ის ქვეყნები, რომლებიც არ შედიან მაღალგანვითარებული სახელმწიფოების ვიწრო წრეში, განიცდიან გამუდმებულ წნეხს მათი ფინანსური და ეკონომიკური ინსტიტუტებისაგან და იძულებულნი არიან ნაბიჯ-ნაბიჯ დათმონ თავიანთი სუვერენიტეტის ნაწილი. ადგილობრივი კულტურები ხდება მსოფლიო საინფორმაციო ნაკადის უნიფიცირებისა და ინოვაციურობის ობიექტი, რომლის მთავარი წყარო არის გლობალიზაცია. ამერიკელი მეცნიერი მ. უოტერსი ასე ახასიათებს ამ ტენდენციებს „ეს არის პროცესი, სადაც გეოგრაფიული შეზღუდვები, რომელნიც ინახავდნენ კულტურული და სოციალური ურთიერთობების ტრადიციულობას უკან იხევს და ადამიანები სულ უფრო ხვდებიან იმას, რომ ეს შეზღუდვები თანდათან ქრება“ (*Waters M. 1995:3*). ადამიანის საქმიანობაში ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა, ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში კიბერსამყაროს გაბატონება და ვირტუალიზაცია იაპონელი მეცნიერის ფრენსის ფუკუიამას აზრით, ნიშნავს „ისტორიის დასასრულს“ (*ფუკიამა 1999:124*), ისევე როგორც „გეოგრაფიის დასასრულს“ ნიშნავს კაპიტალის ინტერნაციონალიზაცია, მისი გლობალიზაცია და ვირტუალიზაცია, რაც დღის წესრიგიდან ხსნის პარტნიორთა ადგილსამყოფელის პრობლემას გეოგრაფიულ სივრცეში. ანუ პატარა ნაციონალური სახელმწიფოების ბედი გლობალიზაციის პირობებში პირდაპირ არის დამოკიდებული დიდი სახელმწიფოების მიერ გატარებულ პოლიტიკაზე. ამდენად, პატარა ქვეყნებს არ გააჩნიათ სტრატეგიული შეცდომის დაშვების უფლება, რადგან ამგვარი შეცდომა მათთვის უმეტესწილად საბედისწერო იქნება (*რონდელი 2006:290*), შესაბამისად, გლობალიზაციის პირობებში ნაციონალური სახელმწიფოს შენარჩუნების იდეა, პირდაპირ არის დაკავშირებული საერთაშორისო საზოგადოების იდეასთან და თავად ლიბერალური ღირებულებების არსში სწორ წვდომასთან. საქართველოსათვის ლიბერალურ ღირებულებებზე უარის თქმა, ნაციონალური სახელმწიფოს შენარჩუნების საბაზით მიუღებელი და სტრატეგიულად გაუმართლებელი იქნება. მით უფრო ისეთ ვითარებაში, როცა გლობალიზაციის პირობებში, გლობალიზაციის მთავარი პირმშოს „ევ-

როკავშირის კარი სავარაუდოდ, თანდათანობით, ნელ-ნელა „დაიხურება“ (*ას-მუსი 2009:255*).

ამერიკელი მეცნიერის კენეთ ნ. უოლცის აზრით, ნაციონალიზმის იდეა არ გულისხმობს იმას, რომ ადამიანები მხოლოდ ერს განეკუთვნებიან, უკანასკნელ ხანს გამოჩნდა, რომ ხალხის დიდი ნაწილისათვის დამახასიათებელია ლოიალურობა და ერთგულება სახელმწიფოს მიმართ, რომელიც ყველა სხვა ჯგუფისადმი ერთგულებას აჭარბებს (*უოლცი 2003:198*). ასეთ ვითარებაში სავარაუდოა, რომ კრიზისულ მომენტში სახელმწიფოს შენარჩუნებისათვის გაერთიანებული ფრონტი შეიქმნას ინდივიდთა გრძნობებისა და მათი რწმენის საფუძველზე, რომ პირადი უსაფრთხოება სახელმწიფოს უსაფრთხოებაზე დამოკიდებული (*უოლცი 2003:199*). ამ ფაქტმა და ევროკავშირის სამომავლო პოლიტიკამ შეიძლება მნიშვნელოვნად შეცვალოს გლობალიზაციის პროცესი მთელ მსოფლიოში. გარდა ამისა, მსხვილი ნაციონალური სახელმწიფოების მხრიდან აუცილებლად გამოიძებნება დემოკრატიისა და ლიბერალიზმის პირობებში გლობალიზაციის უარყოფითი შედეგებისაგან თავდაცვის გზა.

ლიტერატურა:

- **ასმუსი 2010:** ასმუსი რონალდ დ., მცირე ომი, რომელმაც მსოფლიო შეძრა, საქართველო, რუსეთი და დასავლური სამყაროს მომავალი. თბილისი. 2010.
- **ბული 2003:** ბული ჰედლი, ანარქიული საზოგადოება: წესრიგის საკითხი მსოფლიო პოლიტიკაში, თბილისი. 2003.
- **უოლცი 2003:** უოლცი კენეთ ნ., ადამიანი სახელმწიფო და ომი. თბილისი. 2003.
- **რონდელი 2006:** საერთაშორისო ურთიერთობები (მესამე, განახლებული გამოცემა). თბილისი. 2006.
- **ფუკიამა 1999:** ფუკიამა ფ., „ისტორიის დასასრული“, ანუ უკანასკნელი ადამიანი. თბილისი. 1999.
- **Appadurai 1996:** Appadurai A., *Modernity af Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, 1996.
- **Waters M. 1995:** Waters M., *Globalization*. London, 1995.
- **Sassen 1995:** Sassen S., *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalisation*. N. Y., 1995.
- **Бауман 2004:** Бауман З., *Глобализация. Последствия для человека и общества*. Москва. 2004.
- **Некlessа 2009:** *Глобальное сообщество. Картография постсовременного мира. Неклесса А. И. и др.*, Москва. 2002.
- **Кауфман 2002:** Кауфман Ф. Х., *Глобализация и общество. Сборник статей*. Ч. 1. Москва. 2002.

ოსმალეთის იმპერიის ქართული ვალიდე სულთნები

ოსმალეთის სულთნის ტახტზე ასვლის დღიდან დედამისი „ვალიდე სულთნის“ (სულთნის დედა) ტიტულს იღებდა და სულთნის რეზიდენციის, თოფკაფის სასახლის ქალურ ნაწილში (ჰარემი) საზეიმო ცერემონიალით შედიოდა. ვალიდე სულთანი ოსმალეთის სახელმწიფოში მნიშვნელოვანი გავლენით სარგებლობდა (*Halil Inalcik, Donald Quataert 1994:570*).

მიჰრიშაჰ ვალიდე სულთანი. ოსმალეთის სულთნების დინასტიის ქართველი მეუღლეებიდან, ისტორიული წყაროებით, ჩვენთვის ცნობილი პირველი ვალიდე სულთანი არის სულთან მუსტაფა III-ის მეუღლე და სულთან სელიმ III-ის დედა მიჰრიშაჰ სულთანი. მიჰრიშაჰ სულთანის დაბადების თარიღად მიჩნეულია 1745 წელი. 1761 წელს შეეძინა ვაჟიშვილი, მომავალი სულთანი სელიმ III (*Danişmend 1995:68; Karal 1995:13; Barış 2002:191*).

1774 წელს სულთან მუსტაფა III-ის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი ძმა აბდულჰამიდ I. აღსანიშნავია, რომ მასაც ძმის მსგავსად, ქართველი მეუღლე ჰყავდა. მიჰრიშაჰი, სულთნის რეზიდენცია თოფკაფის სასახლიდან ძველ სასახლეში გადავიდა. 15 წლის შემდეგ, მისი შვილის, სელიმ III-ის სულთნის ტახტზე ასვლიდან გამომდინარე, კვლავ დაბრუნდა თოფკაფის სასახლის ჰარემში. თანამედროვენი დაუფარავი აღტაცებით გადმოსცემენ მიჰრიშაჰის სულთნის სასახლეში დაბრუნების ბრწყინვალე ცერემონიალს. ძველი სასახლიდან საპატიო ესკორტს ტახტრევანით მოჰყავს ვალიდე სულთანი. მას მთავარ სახელმწიფო გზაზე (დივანის გზა) გამწკრივებული იანიჩართა რაზმები მიესალმებოდნენ. თოფკაფის სასახლის წინა მოედანზე დედას სულთანი სელიმი შეხვდა, სამგზის სალამს აძლევს და ტახტრევანის ფარდიდან გადმონვდილ მის ხელს კოცნის და სასახლის ჰარემის კარამდე აცილებს (*Sakaoglu 1996:458*).

მიჰრიშაჰ ვალიდე სულთანმა, თავისი გარეგნული სილამაზით, სათნოებითა და ქველმოქმედებით წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა თანამედროვეებზე. მათი გადმოცემით, მიუხედავად იმისა, რომ დედას უზარმაზარი გავლენა ჰქონდა შვილზე და მთლიანად მხარს უჭერდა ახალგაზრდა რეფორმატორ სულთანს, ის არ ერეოდა პოლიტიკაში და საქველმოქმედო საქმიანობას მიუძღვნა თავისი ცხოვრება. სტამბოლში მიჰრიშაჰ სულთნის სახელთან დაკავშირებულია საქველმოქმედო ნაგებობანი, სასადილო სახლები უპოვართათვის, შადრევნები, მეჩეთი, მედრესე და ბიბლიოთეკა (*Elgin 1959:9*). ვალიდე სულთანი, ისევე როგორც მისი შვილი, სუნიტურ მეველევის თარიკათს (რელი-

გიურ ორდენს) ეკუთვნოდა (*Koçu 1981:324*).

მიჰრიშაჰ ვალიდე სულთანი გარდაიცვალა 1805 წლის 16 ოქტომბერს თოფკაფის სასახლეში. დიდი სამგლოვიარო ცერემონიალით ჩატარდა დაკრძალვა. მიჰრიშაჰი ეიუბის უბანში გადაასვენეს და მის მიერ უპოვართათვის აშენებული სახლის გვერდით, თავისივე სახელობის თურბეში (მაგზოლუეში) დაკრძალეს (*Parmaksizoglu 1976:154*).

ნაკშიდილ ვალიდე სულთანი. სულთან აბდულჰამიდ I-ის მეუღლე და მაჰმუდ II-ის დედა ნაკშიდილ ვალიდე სულთანი 1766 წელს საქართველოში დაიბადა. 1785 წელს სულთნის სასახლეში შეეძინა ვაჟიშვილი, მომავალი სულთანი მაჰმუდ II. მეუღლის, სულთან აბდულჰამიდის გარდაცვალების შემდეგ, 1789 წელს, თოფკაფის სასახლე დაუცალა თავის თანამემამულეს მიჰრიშაჰ ვალიდე სულთანს, სელიმ III-ს დედას, და თვითონ გადავიდა სულთანთა ძველ სასახლეში, სადაც 19 წელი დაჰყო. ვაჟიშვილის, მაჰმუდის სულთნის ტახტზე ასვლის შემდეგ, 1808 წელს დაუბრუნდა თოფკაფის სასახლეს ვალიდე სულთნის ტიტულით. 1808 წლის 6 ივლისს, თოფკაფის სასახლეში შესაბამისი ცერემონიალით მისი შესვლა ოსმალეთის ისტორიაში დარჩა, როგორც სულთნის დედის უკანასკნელი საჯარო საზეიმო მსვლელობა თოფკაფის სასახლეში (*Pazan 2007:123-124*).

თანამედროვენი გადმოგვცემენ, რომ ნაკშიდილ ვალიდე სულთანს დიდი გავლენა გააჩნდა თავის შვილზე, ოსმალეთის სულთან მაჰმუდ II-ზე. სწორედ დედის ჩაგონებით გადაწყვიტა სულთანმა თავისი რეზიდენცია თოფკაფის სასახლიდან ბეშიქთაშის სასახლეში გადაეტანა. ის მხარს უჭერდა შვილის ევროპული რეფორმების გატარებისადმი მიდრეკილებას და არაერთი დასავლური რეფორმის მცდელობა, მაჰმუდ II-მ დედის ზეგავლენით განახორციელა.

ნაკშიდილ ვალიდე სულთანი მძიმე ავადმყოფობებით, სიცოცხლის ბოლოს კი ასთმის შეტევებით იტანჯებოდა და მას ბერძენი ექიმები მკურნალობდნენ. ის 1817 წლის 22 აგვისტოს გარდაიცვალა. სამგლოვიარო ცერემონიალით ცხედარი ფატიჰის მეჩეთის ეზოში გადაასვენეს, სადაც მის მიერვე აგებულ თურბეში დაკრძალეს (*Sakaoglu 1994:40*).

ბეზმიალემ ვალიდე სულთანი. ქართველი ქალის (ზოგიერთი ცნობით ქართველი ებრაელის) ბეზმიალემის დაბადების თარიღად მიჩნეულია 1807 წელი. ის მცირეწლოვნობიდან სულთნის სასახლეში, ნაკშიდილ ვალიდე სულთანის მეთვალყურეობის ქვეშ იზრდებოდა. ბეზმიალემს სულთან მაჰმუდ II-სგან 1823 წლის 25 აპრილს შეეძინა ვაჟიშვილი, მომავალი სულთანი აბდულმეჯიდი. 1839 წელს მაჰმუდ II გარდაიცვალა და სულთნის ტახტზე აბდულმეჯიდი ავიდა, ბეზმიალემმა კი ვალიდე სულთანის ტიტული მიიღო.

აბდულმეჯიდი ტახტზე ასვლისას 16 წლის ყმანვილი იყო. სახელმწიფო საქმეებზე ვალიდე სულთანმა დიდი გავლენა მოიპოვა. როგორც სულთნის დედა, შვილის სახელმწიფოს შიგნით ხშირი მოგზაურობების დროს, დედაქალაქში უმაღლესი ხელისუფლის ფუნქციებს ითავსებდა. ბეზმიალემ ვალიდე სულთანის გავლენა სახელმწიფო საქმეებზე მისი შვილის მმართველობის მთელი პერიოდის განმავლობაში იგრძნობოდა. ბეზმიალემ ვალიდე სულთანი 1853 წლის

3 მაისს ბეშქიტაშის სასახლეში გარდაიცვალა. სულთანმა, რომელმაც მძიმედ განიცადა დედის გარდაცვალება, დიდი სამგლოვიარო ცერემონიალის გამართვა ბრძანა. ვალიდე სულთანი მეუღლის, სულთან მაჰმუდ II-ის თურბეში დაკრძალეს (*Uluçay 1992:121*).

საინტერესო მოგონებას გადმოგვცემს ბეზმიალემ ვალიდე სულთანთან შეხვედრის შესახებ სულთან აბდულმეჯიდის პირადი ექიმი შპიცერი თავის მოგონებებში „სულთან აბდულმეჯიდის სასახლეში“: „ჩირალანის სასახლეში შესვლისას, ჰარემ ალამ დარბაზის სიღრმეში სავარძელზე დაბრძანებულ, ჩადრით თავდაბურულ ქალბატონთან მიმიყვანა. ეს ვალიდე სულთანი იყო. ჰარემ ალამ აუწყა, რომ სულთნის ბრძანებით მას ექიმი აახლეს. ვალიდე სულთანს მოკრძალებით მოვახსენე, რომ მისი ვაჟიშვილის დავალებით, რამოდენიმე შეკითხვის დასმა მსურდა ვალიდე სულთნის ჯანმრთელობის მდგომარეობის შესახებ... ჩემს შეკითხვებს ის მშვიდად უსმენდა და აუღელვებლად მპასუხობდა. ნახევრად გამჭვირვალე ჩადრის ქვეშ წითელ ღანვებს ვამჩნევდი. მაშინ 36 წლის ამ ქართველი ქალის თეთრი და ნატიფი თითების სილამაზე უცნობლად მიიპყრობდა მნახველის ყურადღებას. მოწყალე ხმით დამემშვიდობა და ერთი ქისა ოქრო ჰარემ ალას მიანოდა ჩემთვის გადმოსაცემად“ (*Han'in Sarayında 1914:617*).

ბეზმიალემ ვალიდე სულთანმა უბრალო ხალხის დიდი სიყვარული დაიმსახურა თავისი ქველმოქმედებით. სულთნის დედა დადიოდა სტამბოლის უბნებში და თავისი ხელიდან ურიგებდა უპოვართ შემწეობასა და საკვებს, მზითევს აძლევდა და აქორწინებდა ღარიბ ქალიშვილებს, არაერთხელ ყოფილა შემთხვევა, მძიმე ვალებში ჩავარდნილებისათვის ვალი გადაუხდია, პატიმრები შეუწყალებია და მათთვის ახალი ცხოვრების დასაწყებად სახსარი გაუჩენია. მის სახელთან არის დაკავშირებული სტამბოლში და საუდის არაბეთში, მუსლიმთა წმინდა ქალაქ მექაში აგებული საავადმყოფოები; ვალიდეს სასწავლებელი სტამბოლში, სადაც მისი განკარგულებით სტამბაც გაიხსნა; სტამბოლის ერთ-ერთი ღირსშესანიშნაობა, დოლმაბაჰჩეს ბრწყინვალე მეჩეთი, რომლის მშენებლობა მისმა შვილმა სულთანმა აბდულმეჯიდმა გაასრულა დედის გარდაცვალების შემდეგ და სხვა მრავალი სასწავლებელი, შადრევანი და საქველმოქმედო ნაგებობა (*Şentürk 1998:15*).

ოსმალეთის ისტორიაში ცნობილია ოცამდე, წარმოშობით ქართველი ქალი, რომლებიც სულთნების, მათი ვაჟიშვილებისა და დინასტიის სხვა წევრების მეუღლეები იყვნენ (*Öztuna 1989:294-307*).

ოსმალეთის მმართველი დინასტიის უკანასკნელი ქართველი მეუღლე შადიე (თავდგირიძე), ქობულეთელი ბაჰრი ფაშა თავდგირიძის ქალიშვილი, 1898 წელს დაიბადა სტამბოლის კაბატაშის უბანში. 1919 წელს ცოლად გაჰყვა სულთან აბდულმეჯიდის შვილიშვილს, შეჰზადე იბრაჰიმ ტევფიკ ეფენდის. წყვილს ორი ვაჟიშვილი ეყოლა ბურჰანეთთან ჯემი და ოსმან ბეიაზიდი. 1924 წელს შადიე მეუღლესთან და მცირეწლოვან შვილებთან ერთად, ოსმალეთის სულთნის დინასტიის წევრების საზღვარგარეთ გადასახლების გამო, საფრანგეთში გადავიდა და ქ. ნიცაში დამკვიდრდა. აქ წყვილი 1939 წელს ერთმანეთს გაეყარა.

შადიე მეორედ გათხოვდა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში გადასახლდა. მისი ვაჟიშვილი პირველი ქორწინებიდან, დინასტიის წევრი შეჰზადე ბურჰანეთინ ჯემი, მეორე მსოფლიო ომში შეერთებული შტატების არმიის რიგებში იბრძოდა. მან იმოგზაურა საქართველოშიც და მოინახულა პაპისეული, თავდგირიძეთა მამული ქობულეთში. 1951 წელს ის დაქორწინდა ირინა სტაროსსელსკაიაზე. ბურჰანეთინ ჯემი გარდაიცვალა 2008 წელს ნიუ-იორკში. დარჩა ვაჟიშვილი შეჰზადე სელიმ ჯემი და ქალიშვილი ნილუფერ სულთანი.

ოსმალური დინასტიის მეთაურის ტიტულს ამჟამად ატარებს შადიე თავდგირიძის უმცროსი ვაჟიშვილი, 1924 წელს დაბადებული ოსმან ბეიაზიდ ოსმანოღლუ (*Senyucel 2009: 49,76*).

ლიტერატურა:

- **Halil Inalcik, Donald Quataert 1994:** An Economic and Social History of the Ottoman Empire. Vol. 2. 1600-1914. Edited by Halil Inalcik with Donald Quataert. Cambridge University press.1994.
- **Danişmend 1995:** İsmail Hami Danişmend. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. C. 4. İstanbul. 1950.
- **Karal 1995:** Enver Ziya Karal. Osmanlı tarihi. C. V, VII. Türk Tarih Kurumu. Ankara.1995.
- **Barış 2002:** Y. İzzetın Barış. Osmanlı Padişahların yaşamlarından Kesitler. Ankara. 2002.
- **Sakaoğlu 1996:** Necdet Sakaoğlu. Mihrişah Valide Sultan. Yapıtlarıyla ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul. 1996.
- **Elgin 1959:** Necati Elgin. Üçüncü Selim. Konya. 1959.
- **Koçu 1981:** Reşat Ekrem Koçu. Osmanlı Padişahları. İstanbul. 1981.
- **Parmaksizoğlu 1976:** İsmet Parmaksizoğlu. Mihrişah Valide Sultan. Türk Ansiklopedisi. C. XXIV. Ankara. 1976.
- **Pazan 2007:** İbrahim Pazan. Padişah Anneleri. İstanbul. 2007.
- **Sakaoğlu 1994:** Necdet Sakaoğlu. Nakşidil Valide Sultan. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. C. 6. İstanbul. 1994.
- **Uluçay 1992:** M. Çağatay Uluçay. Padişahların kadınları ve kızları. Ankara. 1992.
- **Han'ın Sarayında 1914:** Sultan Abdulmecit Han'ın Sarayında. Doktor Spitzer'in Hatıratı. Çev. Ahmet Refik. Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası. Say 34. İstanbul. 1914.
- **Şentürk 1998:** M. Hudai Şentürk. Bezmi Alem Valide Sultan'ın Hayatı ve Eserleri. İstanbul. 1998.
- **Öztuna 1989:** T. Yılmaz Öztuna. Devletler ve Hanedanlar. C. 2. Ankara. 1989.
- **Senyucel 2009:** Kemal Senyucel. Hanedan'ın Sürgün Öyküsü. İstanbul. 2009.

**რაცენზია პროფესორ როლფ კნიპერის სტატიაზე
„შენიშვნები საქართველოში, მოლდავეთსა და უკრაინაში ახალი
კერძოსამართლებრივი რეგულირებების შექმნისათვის“***

მრავალგზის საპატიო დოქტორის, პროფესორ როლფ კნიპერის სტატია „შენიშვნები საქართველოში, მოლდავეთსა და უკრაინაში ახალი კერძოსამართლებრივი რეგულირებების შექმნისათვის“ ეხება ამ ქვეყნებში განხორციელებულ სამოქალაქო სამართლის კოდიფიკაციებს. განსაკუთრებით საინტერესოა ამ პროცესების ავტორისეული ხედვა, რადგან იგი აქტიურად მონაწილეობდა მათში და კონსულტაციას უწევდა კანონმდებლობის შექმნის უფლებამოსილების მქონე იურისტებს საქართველოსა და მოლდავეთში - როგორც სარედაქციო კომისიის წევრი, ხოლო უკრაინაში როგორც კონსულტანტი.

დღეს საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ საქართველოს სამოქალაქო კოდექსისა და კერძო სამართლის სფეროში სხვა ფუძემდებლური კანონების მიღება გერმანელ ექსპერტებთან მჭიდრო თანამშრომლობით მოხდა. მათ შორის ყველაზე მეტად აღსანიშნავია ქართველების გამორჩეულად დიდი მეგობრის, წინამდებარე სტატიის ავტორის - ბრემენელი პროფესორის როლფ კნიპერის ღვაწლი.

პროფესორ როლფ კნიპერის დამსახურება საქართველოს წინაშე ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორის საპატიო წოდებისა და საქართველოს საპატიო მოქალაქეობის მინიჭებით აღინიშნა. ამიტომაც, ამ პროცესების თანამონაწილის ხედვა, მისი მოსაზრებები სამართლის გავრცელების საკითხებზე და ამ სფეროში თანამშრომლობის შესაძლებლობებზე ძალიან საინტერესოა ქართველი მკითხველისათვის.

თანამედროვე მსოფლიო სულ უფრო ურთიერთდამოკიდებული ხდება და სამართლის ტრანსფორმაცია და რეცეპცია დღეს არ არის იშვიათი მოვლენა. ხშირია შემთხვევები, როდესაც ხდება სხვადასხვა სახელმწიფოთა ექსპერტების მიერ შემუშავებული მოდალური კანონპროექტების სახელმწიფოსათვის თავს მოხვევა. უნდა აღინიშნოს, რომ თავის დროზე საქართველოს სამოქალაქო კოდექსსაც ჰქონდა მსგავსი ალტერნატივა დსთ-ს მოდალური კოდექსის სახით, რომელიც მისაღები აღმოჩნდა ბევრი პოსტსაბჭოთა ქვეყნისათვის, მაგრამ საქართველო ამ გზით არ წავიდა. საქართველომ აირჩია გერმანიასთან თანამშრომლობის გზა, რითაც გაკეთდა არჩევანი ტრადიციული, კლასიკური კერძო სამართლის სასარგებლოდ. როგორც აღნიშნავს კიდეც ავტორი, ბევრი

* იხილეთ წინამდებარე გამოცემაში: **Rolf Knieper. Anmerkungen zur Neuschaffung von Privatrechtsordnungen in Georgien, Moldawien und der Ukraine.**

ისეთი ინსტიტუტი (ისეთები, როგორცაა საკუთრების ფორმები, ოპერატიული მმართველობა და ა. შ.), რომელიც საბჭოთა სამართლიდან არის გადასული დსთ-ს მრავალი ქვეყნის სამართალში და დღემდე წარმოადგენს დისკუსიის საგანს ამ ქვეყნებში, არ იქნა გაზიარებული ქართველი კანონმდებლის მიერ. ავტორის შეფასებით საქართველომ ყველაზე წარმატებულად შეძლო უარი ეთქვა საბჭოთა მემკვიდრეობაზე კერძო სამართალში და თავი დაეღწია რუსული დოქტრინის გავლენისაგან, რასაც უდავოდ განიცდიან დღესაც სხვა პოსტსაბჭოთა ქვეყნები, სადაც მოდალური კოდექსის შემმუშავებელი ჯგუფი ძირითადად სწორედ რუსი ცივილისტებით იყო დაკომპლექტებული.

მიუხედავად იმისა, რომ ნაშრომი გერმანულ ენაზეა შესრულებული, დარწმუნებულნი ვართ, იგი საინტერესო იქნება ქართველი იურისტებისა და აღნიშნული პრობლემატიკით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

საქართველოს ეკონომიკის რეალური მდგომარეობა 2010 წლის დამდეგს

ბოლო პერიოდში პრესით და ტელევიზიით გაჟღერდა ინვესტიციების მოზიდვის სააგენტოს ინფორმაცია, რომ საქართველოს ეკონომიკა წინა წლებთან შედარებით¹ 2010 წლის დამდეგისთვის თავისი მდგომარეობა ფასდება მე-11 ადგილით მსოფლიოს 183 ქვეყანას შორის. აქედან გამომდინარე, საქართველოს წინ უსწრებს მსოფლიო ქვეყნების ათეული (მათ შორის რიგითობით: *სინგაპური, ახალი ზელანდია, ჰონგ კონგი, აშშ, დიდი ბრიტანეთი, დანია, ირლანდია, კანადა, ავსტრალია და ნორვეგია*).

რა შეიძლება ამაზე ითქვას? ის, რომ თუ ეს მდგომარეობა მართლაც შეესაბამება სინამდვილეს, მაშინ მართლაც საამაყო გვაქვს, რადგან აშშ-ის ეკონომიკა შეადგენს მსოფლიო ეკონომიკის 23,0-23,5%; სინგაპური და ჰონგ კონგი დიდი ხანია მიეკუთვნებიან შორეული აღმოსავლეთის ე. წ. „ვეფხვებს“, წარმოადგენენ რა ეკონომიკურ სასწაულს და შეადგენენ შრომის ნაყოფიერებაზე ორიენტირებული ეკონომიკური მოდელის კლასიკურ ნიმუშს; არაფერს ვიტყვით ირლანდიის ეკონომიკაზე, რომელიც მიჩნეული არის მსოფლიო ინოვაციურ, ადამიანურ კაპიტალზე ორიენტირებული ეკონომიკის ერთ-ერთ თვალსაჩინო ნიმუში ისრაელსა და ფინეთთან ერთად და, რომელიც დანიასა და ნორვეგიასთან ერთად რიგრიგობით წლიდან წლამდე ბოლო ათეული წლის მანძილზე იყოფს მსოფლიოში საცხოვრებლად საუკეთესო ქვეყნის საპატიო სტატუსს ერთ სულ მოსახლეზე მოსული შემოსავლებით და ცხოვრების პირობების მიმზიდველობით. თავის მხრივ, დიდი ბრიტანეთი და კანადა დიდი რვიანის წევრი ქვეყნებია; კანადა არის ამერიკის ყველაზე ახლო სავაჭრო, მონეტარული და საბაჟო პარტნიორი, ხოლო დიდი ბრიტანეთი მსოფლიო საფონდო ვაჭრობის ცენტრი. ავსტრალია და ახალი ზელანდია კი მსოფლიო ტერიტორიის 5,38% შეადგენს. აღნიშნულ 10 ქვეყანაზე მოდის მსოფლიო შიდა პროდუქტის (60,689,812² — 60,115,459³ — 62,250,000⁴ მილიონი აშშ დოლარი) (ამერიკის შეერთებული შტატების ეკონომიკის გარდა) 11,2137% (დიდი ბრიტანეთი —

¹ იმ დროს, როდესაც 2008 წლის მშპ-ის ზრდა რეალურ ფასებში შეადგენს. საორიენტაციოდ 6,7% წინა წელთან შედარებით და საქართველო ამ მაჩვენებლით სამხრეთ კავკასია — ცენტრალური აზიის ქვეყანათა ჯგუფში არასახარბიელო ბოლო ადგილზეა (აზერბაიჯანი, სომხეთი, უზბეკეთი, თურქმენეთი, საქართველო). ჯგუფისთვის მაქსიმალური მნიშვნელობა შეადგენს 15,6% (ამ მაჩვენებლით ლიდერობს აზერბაიჯანი, სხვათა შორის, რომლის მშპ ორჯერ აღემატება საქართველის და სომხეთის მშპ-ს ერთად აღებულს).

² საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მონაცემები

³ მსოფლიო ბანკის მონაცემები

⁴ ცენტრალური სადაზვერვო სააგენტოს ეკონომიკური დეპარტამენტის მონაცემები

2,674,085 — 2,645,593 — 2,787,000 მილიონი აშშ დოლარი, კანადა — 1,510,957 — 1,400,091 — 1,564,000 მილიონი აშშ დოლარი, ავსტრალია — 1,010,699 — 1,015,217 — 1,069,000 მილიონი აშშ დოლარი, ნორვეგია — 456,226 — 449,996 — 481,100 მილიონი აშშ დოლარი, დანია — 342,925 — 342,672 — 369,600 მილიონი აშშ დოლარი, ირლანდია — 273,328 — 281,776 — 285,000 მილიონი აშშ დოლარი, ჰონგ კონგი — 215,559 — 215,355 — 223,800 მილიონი აშშ დოლარი, სინგაპური — 181,939 — 181,948 — 154,500 მილიონი აშშ დოლარი, ახალი ზელანდია — 128,492 — 130,693, - 135,700 მილიონი აშშ დოლარი), იმ დროს, როდესაც საქართველოში 2008 წლის შედეგებით საუკეთესო ოპტიმისტური გათვლებით ერთ სულ მოსახლეზე რეალური შემოსავალი ფულის მყიდველობითუნარიანი პარიტეტის გათვალისწინებით შეადგენდა მხოლოდ 4700 აშშ დოლარს და არ ცდებოდა 4863 - 4897 აშშ დოლარს¹.

სწორედ აღნიშნული კვლევის მეთოდოლოგიურ ასპექტებს შევხებით ჩვენს ნაშრომში, კრიტიკულად გავაანალიზებთ რა მის მეცნიერულ საიმედოობას და მდგრადობას.

კვლევითი ნაშრომის “Doing Business Series” ავტორთა ჯგუფის ხელმძღვანელია ბატონი *სიმეონ ჯანკოვი*, მსოფლიო ბანკის მთავარი ეკონომისტი, რომელიც აქტიურად თანამშრომლობს საქართველოს თავისუფალ უნივერსიტეტთან.

კვლევა შედგება ათი კომპონენტის შესწავლისგან, როგორცაა: 1) ბიზნესის წამოწყების შესაძლებლობები ქვეყანაში; 2) მშენებლობის ლიცენზიის მიღების სიმარტივე; 3) თანამშრომლების დაქირავების პროცედურების სიმარტივე; 4) ქონების რეგისტრაცია; 5) კრედიტის მიღება; 6) ინვესტორების და ინვესტიციების დაცულობა ქვეყანაში; 7) გადასახადების გადახდის კულტურა; 8) ვაჭრობის გახსნილობა საზღვრებს გარეთ; 9) კონტრაქტების აღსრულება; 10) ბიზნესის ლიკვიდაციის სიმარტივე. აღნიშნული ათი კრიტერიუმის საშუალო შენონილი მაჩვენებელი იძლევა მნიშვნელობას, რომელიც აპროქსიმაციის საფუძველზე ამა თუ იმ ქვეყანას ანიჭებს სწორედ საძიებო ადგილს მსოფლიო ქვეყანათა შორის. ამ საბოლოო მაჩვენებელს ლაკონურად ეწოდება „ბიზნესის კეთების სიიოლე ქვეყანაში“. პირველ რიგში განვიხილოთ თუ რომელ ადგილზეა საქართველო თითოეული ამ მუხლის მიხედვით:

- 1) ბიზნესის წამოწყების შესაძლებლობები ქვეყანაში - 5 ადგილი;
- 2) მშენებლობის ლიცენზიის მიღების სიმარტივე - 7 ადგილი;
- 3) თანამშრომლების დაქირავების პროცედურების სიმარტივე - 9 ადგილი;
- 4) ქონების რეგისტრაცია - 2 ადგილი;
- 5) კრედიტის მიღება - 30 ადგილი;
- 6) ინვესტორების და ინვესტიციების დაცულობა ქვეყანაში - 41 ადგილი;
- 7) გადასახადების გადახდის კულტურა - 64 ადგილი;
- 8) ვაჭრობის გახსნილობა საზღვრებს გარეთ - 30 ადგილი;
- 9) კონტრაქტების აღსრულება - 41 ადგილი;

¹ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის, მსოფლიო ბანკის და ამერიკის ცენტრალური სადაზვერვო სააგენტოს მონაცემები 2008 წლის შედეგად.

10) ბიზნესის ლიკვიდაციის სიმარტივე - 95 ადგილი.

ამ მდგომარეობის მარტივი გაანალიზება იმის საფუძველს იძლევა, რომ არ ვიყოთ კვლავინდებურად „ამაყნი“ არსებული სიტუაციის გამო. პირველ რიგში, თვალში საცემია ცუდი თუ არა დამაფიქრებელი მდგომარეობა ისეთ პოზიციებში, როგორცაა კრედიტის მიღება, ინვესტორების და ინვესტიციების დაცულობა ქვეყანაში, გადასახადების გადახდის კულტურა, ვაჭრობის გახსნილობა საზღვრებს გარეთ და კონტრაქტების აღსრულება.

თუ კრედიტის მიღება და ვაჭრობის გახსნილობა საზღვრებს გარეთ ეს არა მარტო ქვეყნის შიდა მდგომარეობაზე არამედ სხვა სისტემურ რისკებზეც არის დამოკიდებული, ისეთი მაჩვენებლების კუთხით მსოფლიო ქვეყნების 22,4%-დან — 35% - მდე ყოფნა, როგორცაა ინვესტორების და ინვესტიციების დაცულობა ქვეყანაში; გადასახადების გადახდის კულტურა და კონტრაქტების აღსრულება — არათუ სახარბიელო, არამედ საგანგაშოა სწორედ ბიზნესის კეთების კუთხით.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ბიზნესის ლიკვიდაციასთან დაკავშირებული სიძნელებები (95 ადგილი), რაშიც ჩვენ ისეთი კორუმპირებული ქვეყნებიც კი გვისწრებენ, როგორცაა რუსეთი — 92 ადგილი და ნიგერია — 94 ადგილი. ამასთან აღსანიშნავია, რომ მოცემული მათემატიკური აპარატი¹ არ შეიძლება იყოს სრულყოფილი, რადგან მინიმალურ და მაქსიმალურ მაჩვენებლებს შორის გადახრა ძალზედ დიდია. კერძოდ, „შედეგის ალოგიკურობის ცდომილების“² გადახრა შეადგენს 489,1552%-ს ($2^2/\Delta Z_n - 95^2/\Delta Z_n$), რაც იმაზე მიუთითებს, რომ საჭიროა უფრო საიმედო მეთოდოლოგიის შემუშავება, რომელიც მოგვცემდა შედეგების სკალირების შესაძლებლობას შიდა მაჩვენებლების დიდი ფლუქტუაციური სპრედის შემთხვევაში (სწორედ ასეთი მდგომარეობაა საქართველოს ეკონომიკის მიმართებაში). ქვეყნების თავდაპირველი მდგომარეობა შემდეგნაირია კვლევის შედეგის მიხედვით (*სინგაპური, ახალი ზელანდია, ჰონკ კონგი, ჩინეთი, აშშ, დიდი ბრიტანეთი, დანია, ირლანდია, კანადა, ავსტრალია, ნორვეგია, საქართველო და ა. შ. ანუ მე-12 ადგილი 183-დან*).

როგორც ჩანს, ნაკლები ქულა ქვეყანაში ბიზნესის კეთების სიიოლემი (ნაკლები ლიცენზირება, სერტიფიცირება და რეგულირება/რეგლამენტირება, ნაკლები სახელმწიფო თუ ჩრდილოვანი „რეკეტი“, მეტი სოციალური ლოიალურობა და ა. შ.) წარმატებულობის ნიშანია. ამასთან უფრო ღრმად ჩაღრმავების შემდეგ ნათელია, რომ ბევრი ქვეყნის რიგითი ნომერი არ შეესაბამება რეალურად დაგროვილ ქულებს, რის მიზეზსაც ვერ გეტყვით და სახეზე გვაქვს შედეგზე ორიენტირებული ციფრებით მანიპულირების შემთხვევა.

შესაბამისად მოცემული ქვეყნები უფრო მართებული იქნება შემდეგი უფრო სათანადო თანმიმდევრობით დალაგდეს, რაც ამავე დროს ჩვენს რეკო-

¹ ჩვენ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ეჭვქვეშ არ ვაყენებთ კვლევის პატივცემული ავტორების მიერ მოძიებული ინფორმაციის სისწორეს და ზედმინვენითობას, რისი გადამოწმების ობიექტურ შესაძლებლობასაც მოკლებულნი ვართ.

² ამ დროს ხშირად გამოიყენება ე. წ. double checking approach.

მენდაციასაც შეადგენს (განლაგება ჩვენია: *სინგაპური, ახალი ზელანდია, ჰონგ კონგი, ჩინეთი, აშშ, დიდი ბრიტანეთი, დანია, ირლანდია, კანადა, ავსტრალია, ნორვეგია, საქართველო, ისლანდია, ტაილანდი, ფინეთი, იაპონია* და ა. შ). აღნიშნული თანმიმდევრობა უფრო სამართლიანია კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე.

თუმცა, როგორც ჩვენმა დაკვირვებამ აჩვენა კვლევას გააჩნდა კიდევ ერთი ნაკლოვანება, კერძოდ 10 პარამეტრის მიხედვით ცალ-ცალკე ქვეყნებისთვის რიგითი ნომრის არასწორი მინიჭება.

მიგვაჩნია, რომ შედეგის უკეთესი კალიბრაციისათვის თითოეულ ქვეყანას უნდა მიენიჭოს მისი უნიკალური რიგითი ნომერი შესაბამისი პარამეტრის მიხედვით ქვეყანათა ჯგუფებში გაერთიანების გარეშე იმ პრინციპით რა თანმიმდევრობითაც ქვეყნები არის მოცემული თავდაპირველ მონაცემებში¹.

აქედან გამომდინარე, ათი პარამეტრის მიხედვით ქვეყნების მდგომარეობა გაცილებით სხვა სურათს იძლევა. შესაბამისად, აღნიშნული პარამეტრების შეჯერების ხარჯზე, უფრო ზედმიწევნით ჩატარებული კალიბრაციის შედეგად ვღებულობთ ახლებურ სიას, რომელიც არა მარტო მნიშვნელოვნად განსხვავდება ბატონი *სიმეონ ჯანკოვის* ხელმძღვანელობით შემუშავებული თავდაპირველი ვარიანტისაგან, რომელზეც არასამეცნიერო აპელირებას ახდენენ, არამედ მისი ზემოთ მოყვანილი მოდერნიზებული ვარიანტისგანაც (*სინგაპური, ახალი ზელანდია, ჰონგ კონგი, ჩინეთი, აშშ, დიდი ბრიტანეთი, დანია, ირლანდია, კანადა, ავსტრალია, ნორვეგია, საქართველო, ისლანდია, ტაილანდი, ფინეთი* და ა. შ. ე. ი. 183 ქვეყნიდან საქართველოს უკავია მე-12 ადგილი).

ვფიქრობთ, რომ ჩვენი ნაშრომი უფრო მეტ მეცნიერულ საღ სკეპტიციზმს შესძენს ნომინალური ფაქტების კვლევის ეკლექტიკური მეთოდით აპელირებას ზოგადად და კერძოდ საქართველოს ეკონომიკის რეალური მდგომარეობის კუთხით მიმოხილვას, მათ შორის ბიზნესის კეთების სიიოლის მხრივ, რაც აგრერიგად სჭირდება ჩვენს ქვეყანას ბიზნესის დასაცავად და განსავითარებლად.

ლიტერატურა:

- <http://www.doingbusiness.org/>
- <http://www.wikipedia.org/>
- <http://www.freeuni.edu.ge/>
- International Monetary Fund
- World Bank
- CIA World Factbook
- www.president.gov.ge
- www.economy.ge
- www.privatization.ge
- <http://www.investingorgia.org/>

¹ აღსანიშნავია, რომ ქვეყნების ანბანური დასახელება უგულვებელყოფილია.

**-ავ/-ამ ზმნურ სუფიქსთა გამოვლენისათვის
იმერხულ დიალექტში**

-ავ/-ამ ზმნური სუფიქსები ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში რიგი თავისებურებებით ხასიათდება. მათი ძირითადი ფუნქციაა ანმყო (ჰიმყოფადის) ფუძის წარმოება; გვხვდება აგრეთვე ანმყო-მყოფადისგან ნაწარმოებ მწკრივებში, I თურმეობითში. **-ავ/-ამ** თემის ნიშნები დაერთვის სხვადასხვა ტიპის ზმნებს.

-ავ და **-ამ** ფორმანტიანი ზმნები ძირითადად ერთნაირ ცვლილებებს განიცდიან; იმერხულ დიალექტში **-ავ/-ამ** სუფიქსები სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტითაა წარმოდგენილი; გვხვდება აგრეთვე სხვა სუფიქსებთან მონაცვლეობისა და უთემისნიშნო ზმნათა გართულების შემთხვევები.

I. -ავ/-ამ სუფიქსთა ფონეტიკური ვარიანტები

1. ანმყო-მყოფადის მხ. რიცხვის სამივე პირსა და მრ. რიცხვის I-II პირში - **ავ/-ამ** სუფიქსები, როგორც წესი, უცვლელია, მაგ.¹

ა) **-ავ** თემისნიშნის ზმნები:

ანმყო: ყანებ, ჭალებ **ვფაჭავთ** (ვთოხნით); ყარტოფ **ვთესავთ**, ლობიოს **ვთესავთ**; ჩომას ბილა (საქონელსაც) აღარ **ვინახავთ**; იმისი ბაბა ყიშლეფში ნეკერ **კაფავს** (*ექსპედ. მასალ.*)... ზურნას **ვუკრავ** (*ფუტკარაძე 1993:195*); ამით სიმინდ **წიკავთ?** (*ფუტკარაძე 1993:239*); **ბრუნავს** გულეზე (*ფუტკარაძე 1993:198*).

მყოფადი: ლობიო რო ამუა, **გავფაჭავთ**; გაზაფხულიც მუა, **მოვხნავთ**, მემრე **დავთესავთ**; ზაფხულში ამ ხიებ **დავკაფავთ**; წისქვილში **დავფქვავთ**, ჩამეცტანთ, **დავაკრავთ**; ანჯახ ბევრ თივას **მოთიბავ**; **მორწყავ**, ნახდება ისა; ვინცხას უნდა, **დეიბურავს**, არ უნდა, არ **დეიბურავს**; გელი გეიქცევა, ინსან **დეინახავს**; თახთებ **ჩავფიცრავთ**; ჩალას ლამაზად **შევეკონავთ** (*ექსპედ. მასალ.*)... მე **გინიკავ** მაგას (*ფუტკარაძე 1993:202*); თოჯით მოვთხრით, **შეეჩქავთ** (*ფუტკარაძე 1993:276*); კარის ფიცრებ **შეკრავ** (*ფუტკარაძე 1993:197*); ჯარსა **გავრეკავთ** „ვოიშ“ შეზახილით (*ფუტკარაძე 1993:198*); ქათამს **მოხარშავ**, **შენუავ** (*ფუტკარაძე 1993: 206*); გასკდება მი, იმა **დავმესრავთ** (*ფუტკარაძე 1993:201*); **დავბელღავთ** ლამაზათ, გაჭმესო (*ფუტკარაძე 1993:201*); ფარცხით **დავფარცხავთ** მინასა (*ფუტკარაძე 1993:201*).

ბ) **-ამ** ნიშნის გამოვლენა იმერხულში, სალიტერატურო ენისა და სხვა დიალექტების მსგავსად, შედარებით შეზღუდულია; ჩვეულებრივ, დაერთვის უმარცვლო ფუძის მქონე ზმნებს, მაგ.:

ანმყო: ავზე მეზობლის ქორში **ვდგამ** ხანდებან ჩალას; ლობიოს ხან ეშვილ

¹ ნიმუშები წარმოდგენილია 2006-2009 წლებში ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ორგანიზებით (*ხელმძღვანელი პროფ. ტ. ფუტკარაძე*) იმერხევი მოწყობილი ექსპედიციის პერიოდში ჩვენ მიერ ჩანერილი მასალიდან; ცალკეულ შემთხვევებში მაგალითებს ვიმონებთ ნ. მარისა (*ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე*, ქართული დიალექტოლოგია, ქრესტომათია, I, თბ., 1961) და შ. *ფუტკარაძის* (ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993) იმერხული ტექსტებიდან.

(მწვანეს) **ვშჭამთ**, ხან მევიყვანთ; ძალი ყეფს და **ვაბამთ**; თქვენ ემეს **სვამთ**, რაჲ ქვია? ღვინო (*ექსპედ. მასალ.*)... დათვიბაბაი ნითელ კაკალს **ისხამს** (*ფუტკარაძე 1993:200*); გუშინდელ ნარტყამ ადგილზე დღეს აღარ **მარტყამს** (*ფუტკარაძე 1993:234*).

მყოფადი: თაზე **ავასხამთ** ჩომას, მემრე **ჩამუასხამთ** შინ; ჩომას ამ ჭალეფში **გავასხამთ**, ვაძუებთ; იმა პალკონ **მააბამ**; ქალი თაზე გავგზავნო, მემრე ვინ **გიზამს** ქალობას; ეს მაცვია, ემას **ჩეცცვამ**; არაბიაზე დასაადგამ არაბაზე **დუუდგამ** (*ექსპედ. მასალ.*)... იმა საბელ **მააბამ**, **ოუბამ** ჴარებ (*ფუტკარაძე 1993:203*); ვარიას **ჩამუაბამ** საბელეებზე (*ფუტკარაძე 1993:247*).

2. **-ავ/-ამ** თემის ნიშნისეული ა ხმოვანი უწყვეტლის, ხოლმეობითისა და I კავშირებითის ფორმებთან (ყველა პირსა და რიცხვში) ე გახმოვანებით იცვლება და ვილებთ **-ევ/-ემ** ვარიანტებს. შდრ.: არქაულ ქართულში **ავ/-ამ > -ევ/-ემ** დასტურდება უწყვეტელ-ხოლმეობითის I-II პირის ფორმებში, ხოლო III პირსა და I კავშირებითში **-ავ/-ამ > -ვ/-მ**.

-ავ/-ამ > -ევ/-ემ ცვლილება სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი; არნ.ჩიქობავა მიიჩნევს, რომ **-ევ/-ემ** სხვა თემის ნიშნებია, რომლებიც ენაცვლება **-ავ/-ამ** ნიშნებს (*ჩიქობავა 1948:98-110*); ლ. კიკნაძის აზრით, **-ავ/-ამ** თემის ნიშნები **-ევ/-ემ-დ** იქცა ფონეტიკურ ნიადაგზე, კერძოდ, ნაწილობრივი ასიმილაციის საფუძველზე: მრავლობითში **დ-ს** მომდევნო **ი-ს** გავლენით ა იქცა **ე-დ**: **ვ-კლ-ავ-დ-ი-თ > ვ-კლ-ევ-დ-ი-თ**. შემდეგ ასიმილირებული ფორმა გადავიდა მხოლობითში (*კიკნაძე 1947:317-344*); ბ. ჯორბენაძის მიხედვით, **-ევ/-ემ** სუფიქსები **-ავჰ-ამ** თემის ნიშანთა ფონეტიკური ნაირსახეობებია (მიღებული ა:ე გახმოვანების ცვლით) (*ჯორბენაძე 1998:647*).

მოვიტანთ ნიმუშებს იმერხეული მეტყველებიდან:

ა) **-ავ > -ევ (უწყვეტელი)**: აქ ბოგნა სიმინდ **ვთესევედი**; მაშინ ბულდას (ხორბალს) **თესევედენ**; ჴარით შეშას **ვზიდევდით**, თივას **ვზიდევდით**; ბაშთან ჴარებით **ვწნევდით**; წინ-წინ **ვკლევდით** იმათ ჩვენ ზამთარში; წინ-წინ იმა **ვკაფევდით**, ახლა ვილან კაფავს (*ექსპედ. მასალ.*)...

იმ სანდუკში **მაღევდა** ბიჭს (*[წ. მარი], გიგინეიშვილი 1961:382*); მეგ კაცი შეშინებულზე, ჯინის (ემშაკის) შეშინებულზე **უკითხევდა** ავანტყოფს, ავადევლსა (*ფუტკარაძე 1993:235*); მინეი ყანას **რწყევდაო** (*ფუტკარაძე 1993:209*); იუსუფ დედეი **უკრევდა** ჴოწლევ (*ფუტკარაძე 1993:195*); თქუენსა ფენა ლამაზათ **ხუენევდენ** გობებსა (*ფუტკარაძე 1993:200*); სხალს წინწინ ჩაქუჩით **ნაყევდენ** (*ფუტკარაძე 1993:208*); კაკლი წენგოშიც **ღებევდენ** (*ფუტკარაძე 1993:206*); იმასა ქალამნის ღვედით **კერევდენ** (*ფუტკარაძე 1993:236*)...

ხოლმეობითი: ხუთ პირ **მოვრწყევდით**, წყალ შუუშვებდით; მევიყრებოდით, ცხვარ **დავკლევდით**, თხას **დავკლევდით**; წინკულა ქერ **დავთესევდით**, სიმინდ **დავთესევდით**, კალოს **გავლენევდით**; ჩომას **მოვწველევდით**, გუუძახებდით (*ექსპედ. მასალ.*)...

ერთ კურდღელ გეევლო, ვერ **ღეინახევდი** (*ფუტკარაძე 1993:200*); შვიდ აზმაში **გამოჰკოჭევდა** (*ფუტკარაძე 1993:208*); ჩით **ღეიხურევდენ** (*ფუტკარაძე 1993:208*); ყართოფ ქი **მოვხარშევდით**, **მოქეპარევდა** (*ფუტკარაძე 1993:216*); საბელით **გავკოჭევდით** კარქა (*ფუტკარაძე 1993:230*); ის კაცი ხოფაში ჩაის **მოჰკრეფევდა** (*ფუტკარაძე 1993:236*).

I **კავშირებითი**: ვიტყვი ქი: ერთ აჭარას გედევდოდე და ერთი ჩუენ შაქირემოის ლარჭებსაც **ვნახევდეთ** ერთი (*ფუტკარაძე 1993:218*).

ბ) **-ამ > -ემ (უწყვეტელი)**: შენ კაას **სვემდი** (*ექსპედ. მასალ.*); ბაშთან (თა-

ვიდან) **ვსუემდი** ზიგარას (*ფუტკარაძე 1993:198*); ჭახე დოს **ვსუემდით** (*ფუტკარაძე 1993:231*).

ხოლმეობითი: შივაბემდით ჯარსა (*ფუტკარაძე 1993:244*); ზუელათ ნკეპლით ხროლებ გავაკეთებდით, **გამუაბემდით** (*ფუტკარაძე 1993:197*); სულეიმა-ნაი არ იყო, თუარა პოლიტიკობას არავის **ვუზემდით** (*ფუტკარაძე 1993:204*); თესპაზე (კრიალოსანზე) ავაცუემდი სიმღერებ (*ფუტკარაძე 1993:213*); ას ხორომსა **დაუდგემდით** ერთ მარჯილზე (*ფუტკარაძე 1993:230*); ქუას **დაარტყემდენ** და ჯმას აზლევდა (*ფუტკარაძე 1993:231*).

I კავშირებითი: ქეშკამ (ნეტავ) **მასუემდეს** ნყალსა (*ფუტკარაძე 1993:255*).

მსგავსი ფორმები გვხვდება ხევსურულში, თუშურში, მოხეურში, ზემო-იმერულში, რაჭულში. აგრეთვე მაჭახლურში, ლივანურში, ტაოურში (*ფუტკარაძე 1993:20,27,34*).

3. ანწყოსა და მყოფადის მრ. რიცხვის III პირის ფორმებში **-ავ/-ამ** სუფიქსისეული **ა** ხმოვანი რედუცირდება და **—ვ/-მ**-ს სახითაა წარმოდგენილი (ცვლილებას იწვევს ხმოვნის შემცველი **-ენ/-ან** სუფიქსების დართვა), რაც ასევე არქაული მოვლენაა.

ა) **-ავ > -ვ (ანწყო):** იქედან **ზიდვენ** ნყალ; ახლა ქი თივა ბევრი არ არი, არ **თიბვენ** აქაურობას; ამაში **ინახვენ**; კაცი მოკდება, მოკდომიხან **უკითხვენ**; ჭალას **ფოცხვენ** ასე; ღორებიც მოდიან, ცულებით **კვლენ**; ბორჩხას წითელ სიმინდ **თესვენ**, ჩვენ თეთრ სიმინდ ვთესავთ; დიდრუანები **იბურვენ**; ჩემი თახუმი თელი **იბურვენ**; არ **ბურვან** ზათე; **იმარხვენ**, **ილოცვენ**; გელინლუღებ **კერვენ** (*ექსპედ. მასალ.*)... კალოზე **ილოცვენ** (*ფუტკარაძე 1993:261*); არებით **ნიკვენ** (*ფუტკარაძე 1993:205*); ნალია ვიცით, იმაში **დანაყვენ** სიმინდ (*ფუტკარაძე 1993:208*); კალოზე ბალახს ფხეკენ, **რწყვენ** (*ფუტკარაძე 1993:267*).

მყოფადი: დურბუნი იცი, იმით **შეხედვენ**; ჯარ **დაკვლენ**, ძროხას **დაკვლენ**; ისინი **დაფანტვენ** იშთე; აქ ჭალებ **მოთიბვენ** იშთა; თავით ადგილფში **ჩაფლენ** მკდარ; ყანებ **მოხნვენ** (*ექსპედ. მასალ.*)... დათვ-მათვ ბევრ **მოკვლენ** (*[ნ. მარი] გიგინეიშვილი 1961:379*); სიზმარში **ნახვენ** (*[ნ. მარი] გიგინეიშვილი 1961:380*); **დათესვენ**, კანჯით (ფოცხით) **დაკანჯვენ** (დაფარცხავენ) (*ფუტკარაძე 1993:238*); **გაკოჭვენ** ცხუარსა აპოვრით (*ფუტკარაძე 1993:214*); ზაფსა **შელებვენ**, **დაქსელვენ** (*ფუტკარაძე 1993:219*).

ბ) **-ამ > -მ (ანწყო):** [იხლამურს] ჩვენსა მოკრეფენ, **სმენ** იმა, აადულებენ, **სმენ**; მელაე ხეფენგ **უდგმენ**; შავ არ **იცმენ** აქა; აგზე **იცმენ** [ბეჭედს] (*ექსპედ. მასალ.*); კაცები **იცმენ** (*ფუტკარაძე 1993:214*).

მყოფადი: აქაც მილეთი ბევრ არ **ჩეიცმენ** ემეს, ურუბას (ჩასაცმელს); ზეს ქვაბში **ჩაასხმენ**; ზოგი ფარას **დააბმენ**; **ჩააცმენ** იმ ქეფინ (სუდარას), რაცხა არი; ძალ **ჩააცმენ**, დაბურვენ; რაცხა რო მოაგონდება, **დაარქმენ** იშთა (*ექსპედ. მასალ.*)... ჯელ რო გეიჭრი, მაშინაც **წეისმენ** (*ფუტკარაძე 1993:213*); **დადგმენ** ზვისსა (*ფუტკარაძე 1993:237*); ორ თანე ჯარ **ჩააბმენ** (*ფუტკარაძე 1993:238*); **დააცმენ** ხორცსა შიშხეკვარგანზე (შამფურზე) (*ფუტკარაძე 1993:242*); კინასავეთ არი ქირქიტი, იმა **დაარტყმენ** (*ფუტკარაძე 1993:206*); ზედან ბექმეზ **მუასხმენ** (*ფუტკარაძე 1993:244*).

იმერხეულის მსგავსი ვითარება გვაქვს ხევსურულ, თუშურ, ფშაურ, რაჭულ, გურულ, იმერულ... დიალექტებში.

-ავ/-ამ სუფიქსთა რედუცირებული ვარიანტები იმერხეულში დასტურდება აგრეთვე ვნებითის არქაული წარმოების ფორმებში:

-ავ>-ვ: ვინ ხარ, რომ შენ აქ **იმაღვი** (*[ნ. მარი], გიგინეიშვილი 1961:385*);

შენ რას მეკითხვი (ფუტკარაძე 1993:215); არ იკითხვის ქალის ასაკი და კაცის ხელფასი (ფუტკარაძე 1993:213); ხამური იზილვის ზეითინი ძალით (ფუტკარაძე 1993:214); ბევრი გუეხარჯვის საჭმელი (ფუტკარაძე 1993:214).

-ამ>-მი: იმ ქორში თითო არაბა ანჯახ (ძლივს) იდგმის (ფუტკარაძე 1993:210).

-ვ (<-ავ) სუფიქსი დაცული აქვს ზოგ მიმღობას: მაგ.: ავაზანის სასმელი თერევი დახურვილია (ფუტკარაძე 1993:201); კარაპანი გადახურვილია (ფუტკარაძე 1993:255).

II. იმერხეულ მეტყველებაში საკმაოდ ხშირია -ავ და -ამ სუფიქსების სხვა თემის ნიშნებთან მონაცვლეობის შემთხვევები. შედარებით იშვიათად -ავ/-ამ სხვა ფორმანტებით იცვლება. სამეცნიერო ლიტერატურაში თემის ნიშანთა ამგვარ შენაცვლებას მორფოლოგიურ მონაცვლეობას უწოდებენ (ჯორჯენაძე 1998:641).

1. -ავ/-ამ ენაცვლება სხვა თემის ნიშნებს:

ა) -ავ იმერხეულში ხშირად გვხვდება -ებ სუფიქსის ნაცვლად: ახლუებ დავპატიჟავ (დავპატიჟებ), ამ სოფელ ანჯახ (მხოლოდ) დავპატიჟავ; ზორით (ძალით) არ დაპატიჟავს (დაპატიჟებს), არ დაპატიჟვენ; მემრე გაარჩევ იმა, დაჰკიდავ (დაჰკიდებ), ერთრამ გაახმოზ; ჭერებზე ზედან დავჰკიდავთ ასე; ახლა მარტო ჭალა არი, მოვთიბავთ, აა (ან) ვკიდავთ, აა ვაჭმევთ ჩომას; ხალლი არ გაგიცინავს (გაგიცინებს); გორჯოლას გააკეთებ, შემარილავ (დაამარილებ) (ექსპედ. მასალ.)...

ხალხი ისეირავს (ისეირებს) (192); ბაღვებზეც დეიფიცავ (დაიფიცებ) (216); აქვერობას არ მეინონავთ (მოინონებთ) თქუნა (228); თოკებით ჩამოვკიდავთ ღრენჯოზე (276); მელას დაჰკიდვენ ქათამს (248); ზვინებსა აღარ ვაკეთავთ (ვაკეთებთ) (239); მემრე შვილოს (ძაფის ხვეულს) გავაკეთავთ (293); შენ ააშლი (ასაკოვანი) ხარ, ვერ მოგიმეტავთ (გაგიმეტებთ), გოხსაო (271); დავმარილავთ (დავამარილებთ), ჩავდებთ კოლოფში (276); მიერეზე რომ გადმოხუალ, ჩაგანერიავ (ჩაგანერინებ) (253); სურმა (სარკმელი) თახთით იყო გაკეთებული, გააცურევედი (გააცურებდი), მუუზრევედი (197) (ფუტკარაძე 1993).

ზოგ ფუძესთან თავისუფლად მონაცვლეობს -ავ/-ებ სუფიქსები, მაგ.: დილაზე საბახნამაზ ილოცავ; ზამთარში ხასათ (ნამდვილად, წმინდად) ვილოცავთ; მილეთი (ხალხი) ზედან ილოცებენ (ექსპედ. მასალები).

-ავ < -ი: ბევრ ჩომას წველავს (წველის); ჩომას მონველვენ, იმა მაქინაში მიცემენ; გავცრავთ (გავცრით) (ექსპედ. მასალ.)... ამას გაყიდავთ (გაყიდით)? (ფუტკარაძე 1993:239); დღე იყვეს, ვიყიდევდით (ფუტკარაძე 1993:266); მემრე კოლოფში ჩავტენავთ (ჩავტენით) (ფუტკარაძე 1993:276); ააღ შეინახევდენ, ქილაკებში ჩატენევედენ (ჩატენიდნენ) (ფუტკარაძე 1993:245); ზესა ენპილა (პირველად) მოვწველავთ (ფუტკარაძე 1993:294).

-ავ < -ობ: ჩემთვინ ვფიქრავდი (ვფიქრობდი) (ექსპედ. მასალ.).

-ავ < -ევ: ცხენი თავ იქნავს (იქნევს) (ფუტკარაძე 1993:233).

ბ) -ამ იშვიათად ენაცვლება სხვა სუფიქსს; -ამ სუფიქსი წარმოდგენილია ზოგ ისეთ ზმნასთან, რომელსაც ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში -ევ ფორმანტი დაერთვის, მაგ.:

დევლეთი (მთავრობა) გართვამს (გართმევს) იმა, თუ არ მიე; დუუშავებ და ბევრ ფულ აგართვამს (აგართმევს) ხიზანი; მემრე ეიტანს თივას, მიართვამს (მიართმევს) ჩომას; პურ მივართვამთ; ქომოდან ისე ვაცვამთ (ვაცმევთ) (ექსპედ. მასალ.)... მაგ მერულსაო (რკინის ოთხთითას) გამოგართვამთაო

(*ფუტკარაძე 1993: 271*); ცოცხი შენ მე ამართვი, მე შენ აგართვამ (*ფუტკარაძე 1993:232*); ლაფლონი წინდას ჩაგაცუამ (*ფუტკარაძე 1993:203*).

2. **-ავ/-ამ** სუფიქსებს იშვიათად ენაცვლება სხვა თემის ნიშნები:

-ავ > -ებ: იკითხებენ (იკითხავენ), რო შეგთანე არ შევიდეს შიგა; გზას დენახებდით (დანახავდით); იმა დააბურებ (დააბურავ), ყაფალი (თავსახური) თუ არა გაქ (*ექსპედ. მასალ.*)... ზეიდან ისუენ კეც დავაბურებთ (*ფუტკარაძე 1993:276*); დაანყობენ თივის ხორმებსა და დააზვინებენ (დაზვინავენ) თივასა (*ფუტკარაძე 1993:237*).

იმერხეულში რეცხვა ზმნა არქაულ ვითარებას გვიჩვენებს: ძირითადად ი თემის ნიშნით იხმარება (ფუძე შეკუმშულია), მაგ.:

კარგა გარცხი (გარეცხავ); ლამაზა ცუცქში დარცხი (*ექსპედ. მასალ.*). შდრ.: ველით გავრეცხავთ (*ფუტკარაძე 1993:276*).

-ი/-ავ ნიშანთა მონაცვლეობის შემთხვევები: სიმინდ გავმარგლით (*ფუტკარაძე 1993:204*); ვმარგლავ სიმინდსა (*ფუტკარაძე 1993:239*).

3. იმერხეულში **-ავ/-ამ** თემისნიშნის ზმნები I თურმეობითი ძირითადად ინარჩუნებენ **-ავ/-ამ** სუფიქსებს, მაგ.:

თქვენი აზი (ნანერი) ვერ გვიკითხავს ჩვენა; ამსოჲ (ასეთი) ჰავა არ დეგვინახავსო; ჩომა დუუკარგავს ჩვენ დედეს; მოუხნავან ყანიები ბოჲნა (*ექსპედ. მასალ.*); უკითხავს ნიკოლას (*ფუტკარაძე 1993:201*); თვალეი შუულდებაანო (*ფუტკარაძე 1993:205*); ღორები ბევრი მოუკლავან ზამთარში (*ფუტკარაძე 1993:205*); ერთ კაცს დოუთესავს მარილი (*ფუტკარაძე 1993:237*); ზილ მოუპარავს ჩემი თავი ამეზლამ (*ფუტკარაძე 1993:208*).

მაშინ არაფერი არ უთქვამს; ლაზიენთი უთქვამან ჩვენთვინ, რაზე უთქვამან, არ ვიცი ქი; ლალაზი ზველად დუუნვაჲან და ლალაზი იმატომ დუურქვამან (*ექსპედ. მასალ.*); წყალი არ უსუამს დღე (*ფუტკარაძე 1993:209*); რა კაი ქი ჩიმიცუამს ფეჲსაცმელი (*ფუტკარაძე 1993:216*); წისქვილი იგზე დოუდგამან (*ფუტკარაძე 1993:232*); იბოს ზალს ყიშლიდამ ნოუსხამს საქონელი (*ფუტკარაძე 1993:201*).

გვხვდება **-ია** და **-ავჰ-ამ** დაბოლოებათა აღრევის ფაქტებიც.

-ავ/-ამ წარმოდგენილია **-ია** დაბოლოების ნაცვლად: აქაურობა ჩემ დედეს ადგილებია, გოუყიდავს (*ექსპედ. მასალ.*)... მაგგუარი კოვზი არ ჩიმიდვაჲს (*ფუტკარაძე 1993:207*); თოფი დოუჭირავს კაცისთვინ (*ფუტკარაძე 1993:233*)... ამ სერზე ფუტკარი დუუდგამან (*ექსპედ. მასალ.*)...

-ავ/-ამ-ის ნაცვლად **-ია** გვხვდება: ყანები ქი (რომ) დოურგიან, ი ქილისე (ეკლესია) დოუნგრევიან; იმი ბარობაჲ ველარ დეგვითესია; ცხენისთვინ ვერ შეუხედი; იქა უთქმიან (*ექსპედ. მასალ.*)... ამდენი ხანი არ დიმიანხია (*ფუტკარაძე 1993:211*).

III. იმერხეულ დიალექტში **-ავ/-ამ** სუფიქსებს ანალოგიით დაირთავენ ისტორიულად უთემისნიშნო ზმნები: მაგ.:

ღმერთი ცოდვას არ დაგნერავს; დაანერავ ქავითზე, გუუგზავნი; ქალადზე დანერვენ (*ექსპედ. მასალ.*); წერილ დაგვიწერავთ, იმასაც მუაფერეფთ (*ფუტკარაძე 1993:240*); ჩემი კუთხის ამბებს წერავს (*ფუტკარაძე 1993:242*); ფეჲჲბსაც გოუკოჭვენ, გაბანვენ თახთაზე (*ფუტკარაძე 1993:261*); ახლა ბალახებში ბანვენ მეგერ (*ფუტკარაძე 1993:200*); ცაცხვის ფიჩხი კბილებ მოკმეთამს (*ფუტკარაძე 1993:197*).

-ავ თემის ნიშანი წარმოდგენილია „წერა“ ზმნის მიმღობაში: ვინ იყო

ამათი (აშილების) ჩამწერავი (ფუტკარაძე 1993:235); ჩუენი ენა, ჩუენი აზი, ნა-წერავი ფენა თემიზი (სწორი) რამე არი (ფუტკარაძე 1993:236).

-ავ/-ამ დაერთვის ფუძედრეკად ზმნებს (როგორც ანმყოს, ისე ნყვეტილის ფუძეს):

ანმყოს ფუძე: ჩაჭყლელავ გოფში; მანონ შედლობავ (<შედღვებავ), დო გახდება (ექსპედ. მასალ.); იმაში ვდლობავთ (ფუტკარაძე 1993:294); სიმინდს ჩემი ზმაც ფხეკავს (თოხნის) (ფუტკარაძე 1993:239); დათვ მუუკლელი ყაამ (ქამარს) ნუ დაგრეხავო (ფუტკარაძე 1993:242); სიმინდსა გავრცხით, გავფენავთ ჩულეებზე (ფუტკარაძე 1993:248).

ნყვეტილის ფუძე: ზოგი იჭირავს თქუენ გურჯიჯას, ზოგი არა (ფუტკარაძე 1993:215); სალდათი დეიჭირავს ზალღსა (ფუტკარაძე 1993:218); ტყეში უზანის ხეც არი, გავწრიტავთ (ფუტკარაძე 1993:200); ქერის ემიებ, ნარჩენებ, მოვკრიფავთ ყანებიდამ (ფუტკარაძე 1993:253); სიმინდს ხრისავს (ფუტკარაძე 1993:242).

იმერხეულში დაცულია უთემისნიშნო ფორმებიც: ღრამს ამოვსჭრით, დავხრეტთ შუაზე (ფუტკარაძე 1993:197); ცხემლაიც კაია, იმა მოვჰკაფთ (ფუტკარაძე 1993:197); ბალახსა თილფანით მოვთიბთ (ფუტკარაძე 1993:257); კალოზე ბალახს ფხეკენ, რწყვენ (ფუტკარაძე 1993:267)...

ამგვარად, იმერხეული დიალექტი -ავ/-ამ სუფიქსთა გამოვლენის თვალსაზრისით მრავალფეროვან სურათს გვიჩვენებს. ერთი მხრივ, დაცულია არქაული ვითარება, მეორე მხრივ, გვხვდება დიალექტური ფაქტები, რომელთაც ხშირ შემთხვევაში ანალოგი სხვა ქართულ კილოებშიც მოეპოვება. ზოგადად, ავ/-ამ სუფიქსთა ცვლილების ტენდენციები საერთოქართულია: დამახასიათებელია ქართული სალიტერატურო ენისა და დიალექტებისათვის.

ლიტერატურა:

- გიგინეიშვილი 1961: ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I. თბილისი. 1961.
- კიკნაძე 1947: ლ. კიკნაძე, პირველი სერიის მწკრივთა წარმოებასთან დაკავშირებული საკითხები: თუმ, 30ბ-31ბ. თბილისი. 1947.
- ფუტკარაძე 1993: შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული. ბათუმი. 1993.
- ჩიქობავა 1948: არნოლდ ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I. თბილისი. 1948.
- ჯორბენაძე 1989: ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, ტ. I. თბილისი. 1989.
- ჯორბენაძე 1998: ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, ტ. II. თბილისი. 1998.

რამდენიმე არქაული ლექსიკონური ერთეულისათვის იმერხეულში

სამნიგნობრო ქართულთან რამდენიმე საუკუნით დაშორებულ იმერხეულ დიალექტში ხშირად გვხვდება არქაული სიტყვები თუ გამოთქმები. ამ სიტყვა-ფორმათა ნაწილი აქტიურად აღარ გამოიყენება თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში, ნაწილი კი განსხვავებული მნიშვნელობებით გვხვდება. იმერხეულ ქართველთა მეტყველებაში დადასტურებული ასეთი სიტყვაფორმები, არც თუ იშვიათად, სახეზეა სხვა ქართველურ დიალექტებშიც.

წინამდებარე სტატიაში განხილულია იმერხეულის რამდენიმე საყურადღებო არქაული სიტყვაფორმა:

1. ცხრო. „ცხრო“ იმერხეულ დიალექტში ნიშნავს „ციებას“: „აცხრუებს ი ღარჭს...“ დასტურდება შ. ფუტკარაძესთანაც (*ფუტკარაძე 1993*). ილია აბულაძის ლექსიკონში **ცხრო** იმავე „ციება“ მნიშვნელობით დასტურდება: „გგუემოს შენ... სენითა სიცხისათა და **ცხრო-თა**“ (*აბულაძე 1973*). სულხან-საბასთან **ცხრო-** „ცივების სენია“ (*სულხან-საბა 1993*).

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში „**ცხრო**“-ს მითითებული აქვს, რომ ძველი ფორმაა და განმარტებულია, როგორც „სიცხიანი დაავადება, ციებ-ცხელება“ (ქეგლი 1964).

თუშურში „**ცხრო**“-ს მნიშვნელობაა „კანკალი, ცახცახი“; ზემო აჭარულსა და მთიულურში „**ცხრო**“ აღნიშნავს „მალარიას, ციებ-ცხელებას“; ფშაურში გვხვდება „**ცხროება**“ ფორმა „კანკალი, თრთოლვა“ მნიშვნელობით (*ღლონტი 1984*).

ქართული „**ცხრ**“ (<***ცხრ-**) ფორმის შესატყვისია მეგრ. „**ჩხურ**“ (ჩხურ-უ < *ჩხურ-ო) „სიცივე“; ქა-გო-ო-ჩხურ-უ-ა „შეგამცივნებს“ და ლაზური „**ჩხურ**“- ჩე-„ჩხურ“-ი „ციებ-ცხელება“.

მეგრული და ლაზური მასალა შეაპირისპირა არნ. ჩიქობავამ; ქართული ეკვივალენტი გამოავლინა გ. კლიმოვმა, მანვე ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის აღადგინა ***ცხრო-** არქეტიპი (*ფენრიხი, სარჯველაძე 1990*).

იმერხეულში **ცხრო-** არქაული მნიშვნელობითაა შენარჩუნებული.

2. ჩაწვი. „ჩაწვი“ იმერხეულში არის „ტილოს პარკი“. ფორმას ადასტურებს შ. ფუტკარაძეც. „მოდულებულ ჭუკსა ჩავასხამთ ჩაწვიში, ჩამოვკიდავთ ონგალზე, გეინურვის ჩაწვიში, გამუა დო,“ (*ფუტკარაძე 1993*).

ილ. აბულაძის ლექსიკონში „**ჩაწვი**“ ტოპრაკია: „აღიღეს კიდობანი იგი... და ტილოი იგი **ჩაწვი**“ (*აბულაძე 1973*). სულხან-საბასთანაც **ჩაწვი-** „პარკია“ (*სულხან-საბა 1993*).

ქეგლ-ში **ჩახვი** განმარტებულია შემდეგნაირად: 1. იგივეა, რაც **ჩიჩახვი**; 2. (ძვ.) ტყავის ქისა. შეეპარა ღამით ქურდი თეთრის (=ფულის) **ჩახვის** მო-

საპარად (ქეგლი 1964).

ჩახვა, ჩახუა გურულში „მცირე პარკია, რომელშიც ბოსტნეულის თესლს ან სხვა რამეს ინახავენ“ (ლლონტი 1984).

ჩახვი ზემოაჭარულში პატარა ტომარი, პარკია, რომელშიც რძის პროდუქტებს (დოს...) განურავენ (ლლონტი 1984).

მ. ჩუხუა ასახელებს ქართულ (გურულ, ქართლურ) **ცახ-ი** „საპარკე, მცირე პარკი“, და **ცახ-ე** (საბა) ფორმებს, რომელთა შესატყვისია მეგრული „მცირე ტომარა, პარკი“ და აღნიშნავს:

„ქართულ **ცახ-** ძირს ზანურში შესატყვისად **ჩოხ-** უნდა ჰქონოდა (ქართ. ა: ზან. ო, ც:ჩ); შესატყვისობა ხმოვნებში დარღვეულია მეგრულში მომხდარი ცვლილებების გამო. მხედველობაშია ო > ვა შესაძლებლობა, შემდგომში ვ-ს დისტანციური მეტათეზისით. ე. ი. *ჩოხ-ია > *ჩვახ-ია (შდრ. გორა:გოლა || გვალა...) > ჩახვ-ია. გვიანდელი ჩახვ- მეგრულიდან არის შეთვისებული ქართულის დასავლურ დიალექტებში: ზემო აჭარული ჩახვი-ი „პატარა ტომარა, პარკი“, გურ. ჩახუა || ჩახვა „მცირე პარკი“. სვანურში შესაბამისი ფორმა დაკარგული ჩანს“ (ჩუხუა 2000-2003).

იგი აღადგენს ს.-ქართვ. *ცახ- არქეტიპს „საპარკე, მცირე პარკი, ტომარა“, რომლისაგანაც მიღებულია ქართ. ცახ-ი || ცახ-ე : ზან. ჩახვ- < *ჩვახ- < *ჩოხ-.

იმერხეულ დიალექტში ჩახვი ფორმაც არქაული მნიშვნელობით დასტურდება.

3. ხორომი. „ხორომი“ იმერხეულ დიალექტში „ერთი ზურგი თივაა“ (თივის ის რაოდენობა, რომელსაც ერთი კაცი აიკიდებს ზურგზე). ფორმას ადასტურებენ ნ. მარიცა და შ. ფუტყარაძეც. „ქორის შიგნიდამ ხორომ თივას გამეველებდით“; „თივის ხორმებინა გავაკეთო“ (ფუტყარაძე 1993). სულხან-საბასთან ხორა „შემის ზვინია“ (სულხან-საბა 1993). ილ. აბულაძე ამ ფორმას არ ასახელებს, ისევე როგორც ზ. სარჯველაძე.

ქეგლ-ში ხორომი (ხორმისა) განმარტებულია სულხან-საბას ლექსიკონზე დაყრდნობით: „თივის კონა, ბალახი“ (ს. იორდ.) „მას კაცს ცხენისათვის ალერდი გაეტიბა ხორმად“ (საბა) (ქეგლი 1964).

მ. ჩუხუამ ქართველურ ხორ-ა „შემის ზვინი“ დაუკავშირა სვანურ ჯოჟ-, ჯოჟ- „შემის ან ყავრის წყობა“ და ზანურ ხოჯ- ფორმებს. იგი აღნიშნავს: „სვანური ფორმები ზანურ წარმომავლობას ჰგულისხმობენ. სვანაირად აუხსნელი გვრჩება ქართ. რ : სვან. ჟ შეფარდება აუსლაუტში. რ > ჯ მხოლოდ ზანურის ფონეტიკით აიხსნება (გ. როგავა) - ხორ-ი > ხოჯ-ი. სხვა საკითხია ხ > ჯ აფრიკატიზაციის შემთხვევები სვანურში, რაც ნასესხებ სიტყვებში ფონემათა არაადეკვატური აღქმით აიხსნება, შდრ.: ქართ. ხარდან > სვან. ვარდან, მეგრ. ხორუ > სვან. ჯურუ “ხვრელი“...

საკუთრივ სვანური შესატყვისი უნდა ჩანდეს შემდეგ სვანურ სიტყვებში: ლუ-ხორ „შეკრება“, ხორ-ეუ ზ/ს., ხორ-აუ ლაშხ. „გროვა, ხორა, კრებული“... (ჩუხუა 2000-2003).

მ. ჩუხუა აღადგენს ს.-ქართვ. *ხორ- ძირს „შეკრება; ხორა“, რომლისგანაც მიღებულია ქართ. ხორ-ა : ზან. ხოჯ-ი : სვან. ხორ- (იქვე).

იმერხეული არქაული ხორომი უკავშირდება ს.-ქართველურ *ხორ- ძირს.

4. ჯერტალი. „ჯერტალი“ იმერხეულში „თითისტარს“ ნიშნავს: მემრე ჯერტლით დავართევდით. ნ. მართან ეს ფორმა არ გვხვდება; ადასტურებს შ. ფუტკარაძე: „კვირიშთავი ჯერტალ ამაგრეფს“ (ფუტკარაძე 1993). სულხან-საბასთან უშუალოდ ეს სიტყვა არ არის ახსნილი, მაგრამ გვხვდება კვირიშ-ტავის განმარტებისას: „კვირიშთავი ეწოდების ჯელტართა ქალთასა ნამოსაცმელსა, რათა კეთილად ტრიალებდეს“ (სულხან-საბა 1991).

ქართლურში ხელტარი ძაფის დასაძახავი თითისტარია (თ. რევაზიშვილი, ბორჯომი); ქართლურში, ისევე როგორც ზემოაჭარულში დასტურდება ხერტალი ფორმაც „ხელტარი, თითისტარი“ მნიშვნელობით.

იმერხეულში დადასტურებული ხერტალ- ფორმა არქაული ჯელტარ- ფორმისაგანაა მიღებული რ და ლ ბგერათა მეტათეზისის შედეგად.

5. უშტრუჯი. იმერხეულში უშტრუჯი სიტყვის მნიშვნელობაა „უხასიათო, უშნო, შეუხედავი“: ერთი უშტრუჯი რაცხა იყო. სიტყვა არ გვხვდება ნ. მარისა და შ. ფუტკარაძის ტექსტებში. სიტყვაფორმა განმარტებული არ არის სულხან-საბას, ი. აბულაძისა და ზ. სარჯველაძის ლექსიკონებში.

უშტარი ფშაურში, ხევსურულსა და ქართლურში „ბრმას“ აღნიშნავს; თუშურში უშტარი არის ულამაზო ადამიანი, საქონელი, იარაღი (ღლონტი 1984).

იმერხეული უშტრუჯი ფორმა მიღებული ჩანს უშტარ- ფუძეზე ჯი-უცხოური სუფიქსის დართვითა და შემდეგი ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად: უშტარი > უშტარ-ჯი > უშტურ-ჯი (ა-ს სრული ასიმილაციით) > უშტრუჯი (უ და რ ბგერათა მეტათეზისი).

6. მენენკება. იმერხეულში მენენკება- სიტყვის მნიშვნელობაა „მეზიზღება“. ნ. მარის ტექსტებში ეს სიტყვა არ გვხვდება, ისევე როგორც შ. ფუტკარაძის ტექსტებსა და ლექსიკონში. სულხან-საბასთან გვხვდება ნინკიტელა ფორმა; ნიშნავს „ყრმათა ისართა ცუდთა-ს“ (სულხან-საბა 1993).

გურულ დიალექტში დასტურდება გულნინკი ფორმა გულაზიზის მნიშვნელობით; იმავე გურულში ნინკათაი ჭამა „უხალისოდ, უმადოდ, გამორჩევით ჭამა“ (ღლონტი 1984).

იმერულში გულს მენენკება ნიშნავს „დაუკმაყოფილებლობის გრძნობას“, ამბობენ, როდესაც ვინმესი რაიმე არ მოსწონთ (ბალდათი, მ. დოგრაშვილი). იმავე იმერულში გვაქვს გულს მეჭეჭება, გულში ჭეჭეჭად მაქვს, რაც ნიშნავს „რალაც არ მომწონს, გულს მაკლია, ბოლომდე არ ვარ დარწმუნებული“.

ნინკ- ფუძე გამოიყოფა ნინკ-ნ-ი-ს; ნინკ-ნ-ა... ფორმებში. მას უკავშირდება მეგრული ნკინკ- ნკინკ-ონ-უ-ა „ნინკნა“; ნკინკ-ონ-უნ-ს „ნინკნის“; ნკინკ-ონ-უ „განინკნა“... (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990).

მო-ნკინკუ მეგრულში ნიშნავს: „აზიზი, გული არ მიმდის“ (ე. დადიანი).

როგორც დავინახეთ, იმერხეულ მენენკება ფორმას პარალელები ეძებნება სხვა ქართველურ დიალექტებშიც.

ლიტერატურა:

- **აბულაძე 1973:** ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი. 1973.
- **სარჯველაძე 1995:** ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი. 1995.
- **სულხან საბა 1991:** სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი. 1991.
- **სულხან საბა 1993:** სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი. 1993.
- **ფენრიხი, სარჯველაძე 1990:** ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი. 1990.
- **ფუტკარაძე 1989:** ტ. ფუტკარაძე, -კენ თანდებულის ისტორიისათვის, იბერიულ კავკასიური ენათმეცნიერება № XXVIII, თბილისი. 1989.
- **ფუტკარაძე 1993:** შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი. 1993.
- **ქეგლი 1950:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. I, თბილისი. 1950.
- **ქეგლი 1964:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. VIII, თბილისი. 1964.
- **ქაჯაია 2001:** ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I. თბილისი. 2001.
- **ქაჯაია 2002:** ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II. თბ. 2002; ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. III, თბილისი. 2002.
- **ღლონტი 1984:** ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი. 1984.
- **ჩუხუა 2000-2003:** მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი. 2000-2003.
- 2006-2009 წლებში იმერხევში მოპოვებული მასალა (ინახება აკ. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში).
- **Март 1911:** Март Н.Я., Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: «Георгий Мерчуле. Житие св. Григория Хандзтийского», С.- Петербург, 1911.

ლევან გოთუას რომანი „მითრიდატე“ ეპოქალური სინამდვილის პირისპირ

XX საუკუნის თვალსაჩინო მწერალმა ლევან გოთუამ 1971 წელს დაასრულა პირველი ნაწილი რომანისა „მითრიდატე“, რომელშიც ძველი წელთაღრიცხვის II-I საუკუნეების საქართველოსა და მის მეზობელ სახელმწიფოებში მიმდინარე მოვლენებია ასახული. რომანის ცენტრში დგას პონტოს მეფე მითრიდატე VI ევპატორი - ერთ-ერთი პირველი ქართველი სახელმწიფო მოღვაწე, რომელმაც დასავლურ ქართული სამყაროს გაერთიანებით შეძლო იმ დროისათვის უძლიერეს იმპერიას - რომს დაპირისპირებოდა. რომანში მითრიდატეს ცხოვრების დასაწყისია ასახული, როცა პონტოდან ლტოლვილმა უფლისწულმა კოლხეთსა და იბერიას შეაფარა თავი, სადაც მან არსებითად გაასრულა თავისი მამის, ღალატით მოკლული მითრიდატე V ევერგეტის განზრახვა - მძვინვარე მტრის წინააღმდეგ ქართველი ტომების გაერთიანება.

ლევან გოთუას რომანმა „მითრიდატემ“ გამოქვეყნებისთანავე მიიპყრო მკვლევართა ყურადღება. კიდევ ერთხელ დაისვა მწერლის ისტორიული წყაროებისადმი დამოკიდებულების საკითხი, კერძოდ ის, რომ ლ. გოთუა საქართველოს ისტორიის ნაკლებად ცნობილ მოვლენებს აღადგენს მხატვრულ სახეებში და განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენს „ისეთი ისტორიული პიროვნებების მიმართ, რომელთა მოღვაწეობა ისტორიოგრაფიაში ან ძალზე ბურუსითაა მოცული, ანდა მთლიანად საწინააღმდეგო თვალსაზრისით შეფასებული“ (*მირიანაშვილი 1984:112*).

ლევან გოთუას შემოქმედებაზე დაკვირვება გვაფიქრებინებს, რომ ისტორიული მასალა მწერლისთვის მხოლოდ დამხმარე საშუალება, მხატვრული სივრცე როდია, ის ისტორიული წარსულიდან იღებს კონკრეტულ სიუჟეტს, რომელიც მისი ნაწარმოების მთავარ ღერძად იქცევა და ნათლად გამოკვეთს მის იდეას, დედააზრს. ლ. გოთუა, როგორც რომანისტი, ყოველთვის ითვალისწინებს ისტორიული რომანისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებს, კერძოდ, იმას, რომ ისტორიული რომანის თემისა და საგნის სწორად შერჩევით მწერალი ერთგვარ კავშირს ამყარებს ისტორიასა და თანამედროვეობას შორის (*გაფრინდაშვილი, მირესაშვილი 2008:305*).

მკვლევართა შორის საკამათო გახდა ისეთი საკითხები, როგორიცაა: რომანის სტილი და მწერლის მხატვრული აზროვნების სტრუქტურა. ერთმა ნაწილმა „მითრიდატე“ რეალისტური რომანის საზომით შეაფასა (*ბაქრაძე 1979:119*), რაც დაუშვებლად მიიჩნია რ. ჩხეიძემ. მისი მტკიცებით, „მითრიდატე“ უნდა განვიხილოთ როგორც რომანტიკული რომანი, სადაც „ჰიპერბოლური და რეალური თანაზომიერად ერწყმის ერთიმეორეს“ (*ჩხეიძე 1995*). მარ-

თლაც, თუ „მითრიდატეს“ განვიხილავთ როგორც რომანტიკულ რომანს, ნაწარმოებისადმი ასეთი დამოკიდებულება ნათელს გახდის მის თავისებურებებს და გარკვევით წარმოაჩენს, რა მხატვრული მეთოდი გამოიყენა მწერალმა რომანის შექმნისას. ლ. გოთუამ, ისტორიული თემატიკის მხატვრულად გააზრებისას, სამყაროს შეცნობის საშუალებად თავიდანვე რომანტიზმი აირჩია, როგორც ეროვნული თვითგამორკვევისა და თვითშემეცნების ერთ-ერთი ხერხი. მართალია, რომანტიზმმა, როგორც მიმართულებამ, დიდი ხანია ამოწურა თავისი შესაძლებლობები, მაგრამ იგი, როგორც მხატვრული მეთოდი, დღემდე გამოიყენება ლიტერატურაში. სწორედ ამ მხატვრული მეთოდის გამოყენებით დააკავშირა მწერალმა ისტორიული წარსული თანამედროვე ცხოვრებასთან, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე II-I საუკუნეებში დაგვაბრუნა და გვიჩვენა ისეთი სამყარო, რომლის დანახვაც სურდა თავად, როგორც XX საუკუნის მწერალს.

მიუხედავად იმისა, რომ რომანი „მითრიდატე“ უძველეს ქართველ ტომთა ცხოვრებას გვიჩვენებს, მწერალი მხატვრულად გარდასახული წარსულის სინამდვილიდან აღებული მოვლენებით ეხმიანება თავისი ეპოქის პრობლემებს და ცდილობს მათ გადაჭრას. მკითხველისთვის ნათელია ლ. გოთუას ჩანაფიქრი: მითრიდატეს სახით შეექმნა XX საუკუნისათვის ნიშანდობლივი, ტირანული პოლიტიკის გამტარებელი ლიდერებისაგან რადიკალურად განსხვავებული მმართველის მხატვრული სახე; მასში უნდა გამოთლიანებულიყო იდეალური ხელისუფალისთვის დამახასიათებელი თვისებები; მისი ზრახვები, მისწრაფებები, სამომავლო პოლიტიკა მიმართული უნდა ყოფილიყო უსამართლობის, ძალმომრეობის, ჩაგვრისა და სისასტიკის წინააღმდეგ.

მითრიდატე, როგორც ლიტერატურული გმირი, ავტორის მიერ შორეულ წარსულსა და თანამედროვეობას შორის გადებული ხიდია, ამიტომ მისი მხატვრული სახის შექმნისას მწერალი ერთგვარ ორიგინალობას იჩენს. თუ ლ. გოთუას სხვა ისტორიული რომანებისა და მოთხრობების გმირები ოდნავ რომანტიზებული იყვნენ, მითრიდატეს შემთხვევაში უფრო ანტიკურობაა წინა პლანზე წამოწეული; თუმცა, გარკვეულწილად, იგი რომანტიკულ ხასიათსაც ატარებს, როგორც გამორჩეული, განუმეორებელი გმირი, რომელიც არაჩვეულებრივი ცხოვრებით ცხოვრობს, უპირისპირდება ბოროტებას, აქვს მაღალი იდეალები, იბრძვის სამშობლოს კეთილდღეობისათვის.

რადგან რომანში მოვლენები სულ მთავარი გმირის გარშემო ტრიალებს, ცხადია, ავტორს ფართო შესაძლებლობა ჰქონდა, რომ მისი დანვრილებითი დახასიათება მოეცა. გმირის შინაგანი სამყაროს წარმოსაჩენად მწერალი განსხვავებულ მხატვრულ ხერხებს მიმართავს, გვიჩვენებს მას სხვადასხვა გარემოში, დეტალურად მიუთითებს მისთვის დამახასიათებელ თვისებებზე. ასე რომ მკითხველისათვის (პირდაპირ თუ არაპირდაპირ) ნათელი ხდება მითრიდატეს გარეგნობის ყველა ნიშანი. ავტორი გმირის დეტალური პორტრეტის ჩვენებით საგანგებოდ უსვამს ხაზს მის გარეგნულ მხარესა და სულიერ თვისებებს შორის არსებულ შესაბამისობას. შეიძლება ითქვას, რომ იმ იდეალურ შემ-

თხვევასთან გვაქვს საქმე, როცა გარეგნობა სრულ ჰარმონიაშია პერსონაჟის შინაგან სამყაროსთან.

ნანარმოების მთავარი გმირის მხატვრული სახის შექმნისას, მწერალმა, ბუნებრივია, ისარგებლა იმ არც თუ ისე სანდო და მდიდარი საისტორიო წყაროებით, რომლებმაც, მართალია ცალმხრივად, მაგრამ მაინც შემოგვინახეს ფაქტები მითრიდატეს პიროვნების, თვისებების, ღირსებების შესახებ, ეპიზოდები მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობიდან. „მითრიდატეს დახასიათება არა ერთი კლასიკური ხანის მწერალთან მოიპოვება, მაგრამ არც ერთი მათგანი საჭირო ობიექტურობით არ გამოირჩევა“ (*გოზალიშვილი 1965: 247*), - შენიშნავს გ. გოზალიშვილი, თუმცა მაინც არსებობს ზოგი ძვირფასი ცნობა, რომელთაც უეჭველია დაეყრდნო ავტორი რომანზე მუშაობისას. ლ. გოთუა განსაკუთრებული დამაჯერებლობით მსჯელობს მითრიდატეს ინტელექტუალურ ღირსებებზე. თხრობის დასაწყისშივე მიუთითებს, რომ უფლისწულის განსწავლულობა არაკად დადიოდა პონტოს სწავლულთა და მოაზროვნეთა შორის, რომ მას „შემადრწუნებელი ძალის“ მეხსიერება ჰქონდა და მრავალი ენა იცოდა, მათ შორის რომაული, როგორც მტრის, მოწინააღმდეგის ენა, და ქართული, რომელზე წერა-კითხვა განზრახ ყველაზე გვიან - მონიფულობის ასაკში - შეასწავლა მისმა ოსტატმა, ბრძენმა ბედან-კოლხმა. რომანში ხაზგასმითაა ნათქვამი, რომ მითრიდატემ ჯერ ქართულად გადასძახა მოედანზე მოჯარულ, მეფის მუხანათური სიკვდილით აღშფოთებულ ხალხს: - „ვიდრე მამაჩემის მკვლელებს არ მივწვდები და არ დავსჯი - გვირგვინს - დიდსა თუ მცირეს - შუბლის ძარღვზე არ გავიკარებ! ახლა ზღვისპირა სხვა ქართულ კილოკავებსა და ბერძნულზე თავად თარგმნა, ხოლო შემდეგ ლათინურადაც წარმოსთქვა“ (*გოთუა 1982*).

გმირის ამგვარი დახასიათების საფუძველს მწერალს, რა თქმა უნდა, მითრიდატეს შესახებ არსებული ცნობები აძლევდა. თვით ტენდენციურად განწყობილი არაქართველი მწერლები და მოაზროვნეებიც ვერ ფარავდნენ აღფრთოვანებას მითრიდატეს უჩვეულო ინტელექტუალური შესაძლებლობების მიმართ და აცხადებდნენ, რომ: „მითრიდატე, მეფე ოცდაორი სხვადასხვა ტომისა, აწარმოებდა მართლმსაჯულებას ამდენსავე ენაზე და შეკრებილთ მიმართავდა ხოლმე თითოეულ ტომს მის ენაზე... დანამდვილებით ცნობილია, რომ მითრიდატე მხოლოდ ერთი იყო მოკვდავთა შორის, ოცდაორ ენაზე მოლაპარაკე, და რომ თავისი 56 წლის მეფობის განმავლობაში მას არ დასჭირვებია თარჯიმნის დახმარება მის ქვეშევრდომ ტომთა არც ერთ მოსახლესთან საუბრის დროს“ (*1 საუკუნის მწერალი პლინიუს სეკუნდუსი, გოზალიშვილი 1965: 252*).

არანაკლებ ადგილს უთმობს მწერალი მითრიდატეს აღნაგობაზე საუბარს, მის ფიზიკურ დახასიათებას, რომელიც გმირის სულიერი სიძლიერისა და მთლიანობის გარეგნულ გამოხატულებას წარმოადგენს. „ჭაბუკ უფლისწულის ტანი ბუმბერაზად ამოლტვილიყო! ხელი ზეცამდე აღეპყრო! ნაბლისფერი კულულების ვარჯი შარავანდედად შემოსდგომოდა... თვალებიდან კი ვგონებ ნაპერწკლებს ყრიდა“ (*გოთუა 1982*). ასეთად წარმოგვიდგება მითრიდატე რომანის დასაწყისში: მალალი, ძლიერი, საოცრად მალალი ხმის მქონე. მისი ფიზიკუ-

რი სრულყოფილების მთელი ბრწყინვალეობით წარმოჩენა გოჯი მეფესთან პირველად შეყრისას მოხდა. მართალია, ქვასავარძელას თავშეყრის მონაწილე მსცოვანებს უკვე გაელმერთებინათ და სალოცავადაც გაეხადათ მითრიდატე, როგორც თავით ფეხებამდე სრულ-ქართველი, რომელიც ტუბალიც იყო, კოლხიცა და იბერიც, მაგრამ ნაკლებმრწმენ გოჯი მეფეს საკუთარი თვალთ უნდოდა ეხილა მომავალი შვილობილი. და როცა წყლიდან ახლადამოსული მითრიდატე, მსგავსი ბერძენთა პოსეიდონისა და კოლხთა ჰეასი, შიშველი და გვირგვინოსანი, წარსდგა მეფის წინაშე, გოჯიმ მაშინვე იგრძნო, რომ „სხვა საზომის“ კაცთან ჰქონდა საქმე. ასე რომ ლ. გოთუამ მითრიდატე საზოგადო მოღვაწეობისათვის სავსებით მომნიშვნეულ პიროვნებად დაგვიხატა.

დიდი თავდაცვითი ომისათვის მზადება მითრიდატემ ყველა ქართული ტომის გაერთიანებებაზე ზრუნვით დაიწყო. მან თავიდანვე სწორად განსაზღვრა, რომ ქართული სამყაროს გაძლიერება ზემოდან ქვევით, უცხო თესლთა დაპყრობით კი არა, არამედ ქვემოდან ზევით, ნათესაურ ტომთა შეგნებულ და საიმედო შეთვისტომებით უნდა მომხდარიყო. ის გეგმავდა ნათესაური კავშირის შექმნას არა დამპყრობლური იმპერიის ჩამოყალიბების მიზნით, არამედ თავდაცვითი მიზნების მქონე კოალიციას, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიასავით არ დაემხობოდა; ქართველთა ნებაყოფლობით გაერთიანებას და არა დაპყრობილ ტომთა აურაცხელ სიმრავლეს.

მითრიდატეს ეპოქისთვის ნიშანდობლივი იყო ტომთსამყაროებს შორის ბრძოლა. რომაულ-იტალიკური, ელინური, ებრაული, არაბულ-სირიული, პართიდიური, სომხური, სპარსული და ქართული სამყაროები თვითდამკვიდრებას ცდილობდნენ და გამარჯვებაც მას დარჩებოდა, რომელიც მოასწრებდა გამთლიანებას. ელინური სამყაროს მაგალითმა მითრიდატე დაარწმუნა, რომ ტომთა უბრალო გაერთიანება არ იყო საკმარისი რომის დასამარცხებლად. მან კარგად იცოდა, ელინთმთლიანობის საფუძველს თავისუფალი ქალაქი-თემის, სამეფო-თემის, კუნძული-თემის მთლიანობა წარმოადგენდა; მართალია, ჰქონდათ მათ ურთიერთშორის მოკლენიანი სამხედრო კავშირებიც, მაგრამ ბრძოლა და თიშვა, კუნძულთა ქსაქსვა უფრო ახასიათებდათ, ვიდრე ძირეული ერთიანობა. ამიტომ მითრიდატემ ნათესაურ ტომთა ნებაყოფლობით შეთვისტომებაში, მათ გადადულებაში დაინახა გამოსავალი და შეეცადა საერთო ქართული ხასიათი ეპოვნა. ძიება კი დაიწყო კოლხეთიდან, სპერ-ქართული სამყაროს შუაგულიდან. სურდა ახლოს გაეცნო „ნათესაობით ქართველნი“, რაც მისთვის და მის გარემოცვაში მყოფი შეფიცულებისათვის, წარმოშობისა და წარმომავლობის ერთბუდიანობას, სისხლითა და გულღვიძლით ნათესაობას, ერთენიანობას, „საერთო სულისკვეთებასა და ურთიერთშეყდერებულ ლტოლვასა და თანადგომას“ ნიშნავდა.

ეროვნული ერთობის მიღწევისათვის თავდაუზოგავ ბრძოლას არა მხოლოდ რომანის გმირის, მითრიდატეს მთავარ კონცეფციად, არამედ ავტორისეული სათქმელის მაგისტრალურ მიმართულებადაც მიიჩნევს ა. ნიკოლეიშვილი: „ეს თვალსაზრისი არა მარტო რომანის პერსონაჟთა ეროვნულ-სახელმწიფოებ-

რივ მრწამსს გამოხატავს, არამედ იმავდროულად ჩვენი ისტორიული წარსულის ღრმა და საფუძვლიანი შესწავლის საფუძველზე მყარად ჩამოყალიბებულ თავად მწერლისეულ თვალთახედვასაც ავლენს განზოგადებული ფორმით“ (*ნიკოლიშვილი 2003: 596*).

კოლხეთ-იბერიაში მოგზაურობისას მითრიდატე დარწმუნდა, რომ ქართველი ტომები არც ერთ სამყაროს არ ჩამოუვარდებოდნენ ნიჭითა და ურთიერთშეთვისების უნარით; ძლიერი მტრის მოახლოების გამო, ტომთა გაერთიანებისთვისაც მომწიფებულიყო ნიადაგი, რადგან უმარტივესი ალლო მხართმიცემას უკარნახებდა ტომებს. „ეს სულ ჩვენი სანათესაოა! ერთი იავნანიდან და დედაენიდან გამოსულნი და ჩვენს მზისქვეშეთში მოთესილნი! ჯიგარიცა და ფიქრსაბრუნავიც ერთი გვაქვს“, - ასე უხსნიდა აბიო-იბერი მითრიდატეს ქართველ ტომთა ხასიათს. მაგრამ იყო უეჭველად დასაძლევნი ერთგვარი „ხეობათა დაქსაქსულობა“, პიროვნული თუ ტომობრივი თავისთავადობა, რომელსაც გური-ასკანელი ამგვარად გამოხატავს: „ცალ-ცალკე ყველა ვგმირობთ, ერთად კი ერთურთის ბათილს ვუნდებით“; გვაზა-მეგრი კიდევ უფრო შორს მიდის ქართულ ხასიათში დამკვიდრებულ ნაკლოვანებათა მხილებისას: „ჩვენთან ერთ დღეს ყველა ციხე-კოშკი და ციხოვანი რომ მოისპოს, ცხოვრება სულ ქორწილად, ღრეობად და მარულად გაგვეშლებოდა!.. მარტო მტერი რომ იყოს ჩვენი მაზიანებელი, ვერას გვაზიანებდა! თორემ ყველგან ბრძოლაა... ტომთშორისი, გვართშორისი, თავკაცთშორისი, ნოდებათშორისი... ჩვენთან ყოველი პირი პიროვნებაა და თავს არ დაგიდებს აგრერიგად, თუ მისი აზრიც არ არის შიგა! ყოველი თავის ირგვლივ იკრებს და ვარაუდობს ქვეყნის საბრუნავს!“ (*გოთუა 1982*).

რომანის მიხედვით, მითრიდატეს მთავარი ღირსება ისაა, რომ მან, ქართული სამყაროსთვის დამახასიათებელი საკმაოდ მძაფრი შიგადაპირისპირების მიუხედავად, საერთო მტრის წინააღმდეგ გააერთიანა ქართული ტომები. ამ დიდი იდეის განხორციელებაში მას მსცოვანმა ნაფიცებმა - ხვეისბერებმა, გვართა პაპებმა, ასევე, კოლხეთ-იბერიის მეფეებმა მისცეს დასაყრდენი, დანარჩენი კი თავად განსაზღვრა; კერძოდ, მიაგნო „ძირეულ ალლოს“, რომ „ყოველი ქართველი დაბადებით თავისუფალია და თავისუფლების უსაზღვრო მოყვარე“ და რომს მხოლოდ თავისუფლებით, გმირობით, ერთგულებით თუ სძლევდა; ამიტომ თავიდანვე დაუპირისპირდა მონობას, ძალადობას, დიქტატს და მიზნად გაერთიანება, მონათა განთავისუფლება დაისახა და არა პყრობა.

ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული იყო აზრი მითრიდატეს მონების მიმართ განსაკუთრებული დამოკიდებულების შესახებ; იყო პერიოდი, როცა იგი დაჩაგრული მოსახლეობის დამცველადაც კი მიაჩნდათ. ბუნებრივია, რომ მონებისა და, საერთოდ, მოსახლეობის დაბალი ფენებისადმი მისი ლიბერალური დამოკიდებულება სახელმწიფო ინტერესებითაც იყო ნაკარნახევი (*გოზალიშვილი, 1965: 330*), მაგრამ ეს ფაქტი ღიად მიუთითებს მეფის დამოკიდებულებაზე უბრალო ადამიანებისადმი. სწორედ ეს ისტორიული ფაქტი გამოიყენა ლ. გოთუამ მითრიდატეს სახის დასახატად. ლ. გოთუამ თავისი იდეის ხორცშესასხმელად

გამოიყენა მითრიდატეს მიერ მონებისა და ტყვეების განთავისუფლების ამბავი: ამით მწერალმა დაგვიხატა პონტოს მომავალი მეფე, რომელმაც დროს გაუსწრო და ძვ. წ. აღ-ის II-ი სს-ში მონების განმათავისუფლებლად მოგვევლინა.

მითრიდატესთვის მონობა - „ადამიანობანართმეულთა სამყარო“ - უცხო არ იყო. მონები მას პონტოშიც ენახა და ელინთა ქალაქებშიც. ისიც კარგად იცოდა, რომ რომი სხვა ქვეყნებისა და ერების დამონებაზე აგებდა მსოფლიოს დაპყრობის გეგმებს, მაგრამ როცა კოლხეთში პირველად იხილა მან ხოფებზე მიჯაჭვული მონები, შეზარდა გაბურძღნული, წვერაბურდული, კუნთმაგარა, მაგრამ გამხდარი ადამიანები, ნადირებს რომ გვანდნენ. სწორედ ქართველების თავისუფლებისმოყვარე ხასიათმა უბიძგა მითრიდატეს მონების განთავისუფლებისაკენ. ის დარწმუნებული იყო იმაში, რომ მხოლოდ თავისუფალი ადამიანები შექმნიდნენ ძლიერ სახელმწიფოს, მხოლოდ თავისუფალი მეომრები და ბორკილაცრილი მეზღვაურები შეძლებდნენ დაეცვათ თავიანთი მიწა და ზღვა. კარგად იცოდა მითრიდატემ, რომ საჭურველით, იარაღითა და რაზმითა წყობით რომაელები აჯობებდნენ „ამირანისა და მინდიას ნათესავთ“, ამიტომაც ამბობს ერთგან: „რომს ჩვენ თავისუფლებით, გმირობით, ერთგულებით თუ ვაჯობებთ, თორემ მონობითა და ლაშქართწყობით ისინი მოგვერევიანო!“ (გოთუა 1982).

აღლოძლიერი მითრიდატე გრძნობდა, რომ თავისუფლება და გამარჯვება ხშირად „ურთიერთდაბორკილად და შეუღლებულად დადიან“, ამიტომ მიანიჭა მონებს „თავისუფალი მეზღვაურის“ წოდება და გამარჯვებაშიც დაუდო წილი. მითრიდატეს ეპოქისათვის ეს მეტად თამამი საქციელი იყო, თვით ბედან-კოლხი - მრავლისმნახველი ბრძენიც კი გააოცა თავისი გაზრდილის საქციელმა:

„- მერე სად არის ასეთი წოდება! - იკითხა გაკვირვებულმა ბედანმა, - ან აქ, კოლხეთში, ან იქ, - ხელი ზღვისკენ გადაიქნია და სახელი არ თქვა.

- არსად! - მოსჭრა უფლისწულმა. - ამიერიით იწყება, ესენი პირველები იქნებიან!

- ყოფილხარ ჰილგამეში, რომელმაც იხილა „სიღრმე სიბრძნისა!“ (გოთუა 1982).

ამ პასაჟში აშკარად გამოიკვეთა ავტორის პოზიცია: მართლაც გილგამეშის სიბრძნე იყო საჭირო, რომ ხელისუფალი გამკლავებოდა როგორც რომანში აღწერილი ეპოქის, ისე მწერლის თანამედროვე ცხოვრებაში არსებულ ურთულეს პრობლემებს.

რომანით „მითრიდატე“ ლ. გოთუა მკვეთრად დაუპირისპირდა მეოცე საუკუნეში არსებულ საბჭოთა სინამდვილეს, მმართველობის ტოტალიტარულ რეჟიმს, როცა მითრიდატეს სახით დაგვიხატა სამართლიანი და პროგრესულად მოაზროვნე მმართველი, პირველი ლიდერი, რომელმაც შეჯაჭვულ მონებს თავისუფალი მეზღვაურები არჩია და საკუთარი ხელით დაამსხვრია ბორკილები.

ლიტერატურა:

- *ბაქრაძე 1969:* ა. ბაქრაძე, მითრიდატე, - „ცისკარი“, № 5, თბილისი. 1969.
- *გაფრინდაშვილი, მირესაშვილი 2008:* ნ. გაფრინდაშვილი, მ. მირესაშვილი, ლიტერატურათმცოდნეობის საფუძვლები. თბილისი. 2008.
- *გოზალიშვილი 1965:* გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი. თბილისი. 1965.
- *გოთუა 1982:* ლ. გოთუა, მითრიდატე, ტ. IV. თბილისი. 1982.
- *მირიანაშვილი 1984:* ა. მირიანაშვილი, ლევან გოთუა (ცხოვრება და შემოქმედება), თბილისი. 1984.
- *ნიკოლეიშვილი 2003:* ა. ნიკოლეიშვილი, ლევან გოთუა, - წგნ: მეოცე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. ქუთაისი. 2003.
- *ჩხეიძე 1995:* რ. ჩხეიძე, სახება რწმენისა და მითრიდატე, - გაზ.: „ლიტერატურული საქართველო“, თბილისი. 1995 წ. 10-17 მარტი.

ქართული ჟურნალი „ჩვენი ერი“

XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში მნიშვნელოვანი მოვლენები მოხდა. 1905-1907 წლების რევოლუციის დამარცხებას რუსული რეაქციის პერიოდი მოჰყვა. დაიწყო რეპრესიები. ციხეები სავსე იყო პატიმრებით, დაპატიმრებულებს გაუსამართლებლად ასახლებდნენ საქართველოდან. გადასახლებაში დაიღუპნენ ჭოლა ლომთათიძე, იროდიონ ევდოშვილი. ტერორისტებს ემსხვერპლა ნიკო ხიზანიშვილი, გოლა ჩიტაძე, საბა კლდიაშვილი და სხვ. საქართველოსა და ქართველი ერის ინტერესების დაცვის გამო მოკლეს ილია ჭავჭავაძე.

ქართველი ერის საუკეთესო ნაწილმა მკაცრად გაილაშქრა უსამართლობის წინააღმდეგ და 1909 წელს თბილისში დააარსა „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის საიდუმლო ჯგუფი“, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ: პეტრე სურგულაძე, გიორგი გვაზავა, მიხაკო წერეთელი, გიორგი მაჩაბელი, გივი დეკანოზიშვილი, ლეო კერესელიძე და სხვ. ამ ჯგუფმა ითავა ილიას იდეების დაცვა და ხალხში პროპაგანდა.

1909 წლის 13 სექტემბერს „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის საიდუმლო ჯგუფმა“ გამოსცა ჟურნალი „ერი“. მისი რედაქტორი და გამომცემელი იყო პეტრე სურგულაძე. ჟურნალმა დიდხანს არ იარსება. მხოლოდ ორი ნომერი გამოვიდა. 1909 წლის 20 ოქტომბერს, მეორე ნომრის გამოსვლის შემდეგ ჟურნალი დახურეს და თითქმის ნახევარი წლის განმავლობაში გამოდიოდა სხვადასხვა სახელწოდებებით. ჟურნალ „ერის“ დახურვის შემდეგ 1909 წლის 27 სექტემბერს გამოვიდა ყოველკვირეული ალმანახი „ჩვენი ერი“, რომლის გამომცემელი და რედაქტორი იყო ნიკო ლორთქიფანიძე. ჟურნალში თანამშრომლობდნენ კიტა აბაშიძე, ალექსანდრე ფრონელი (ალექსანდრე ყიფშიძე), ფილიპე გოგიჩაიშვილი, აკაკი წერეთელი, ვაჟა ფშაველა, ზ. ედილი (ედილაშვილი), სანდრო შანშიაშვილი და სხვები. ჟურნალი „ჩვენი ერი“ იყო „ერის“ გაგრძელება. მისი პროგრამა და თანამშრომელთა შემადგენლობა იგივე იყო, როგორც ჟურნალ „ერისა“. იგი შედგებოდა შემდეგი განყოფილებებისაგან: 1) საზოგადოებრივი, ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრების მიმოხილვა; 2) ფელეტონები საჭირობოროტო საკითხებზე; 3) კვირის განმავლობაში მომხდარი ფაქტების, მოვლენებისა და შემთხვევების ქრონიკა; 4) ლექსები, მოთხრობები, სცენები და პიესები; 5) მოგონებები და მემუარები; 6) კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია; 7) ხელოვნება - თეატრი და მუსიკა; 8) წერილები და კორესპონდენციები; 9) განათლება და მეცნიერება; 10) განცხადებები. ჟურნალის მიზანი იყო რუსიფიკატორული რეჟიმის წინააღმდეგ და სამშობლოს თავისუფლებისათვის ბრძოლა. ჟურნალში გამოქვეყნებულ თითოეულ წერილსა თუ სტატიას საუ-

ბარი იყო სწავლა-აღზრდისა და საქართველოში შექმნილი მდგომარეობის შესახებ. ჟურნალის რედაქცია პირველსავე ნომერში ქართული ენის გადარჩენის შესახებ აქვეყნებს სტატიებს. ჟურნალის რედაქციის ვერ ურიგდებოდა რუსეთის მიერ გატარებულ პოლიტიკას, როცა საქართველოში სწავლა-აღზრდა ქართულ ენაზე არ მიმდინარეობდა და აღშფოთებით წერდა თავის ფურცლებზე: „...ცოდნას სხვა ენაზე ვიძენთ, რაც ინვესს სამშობლო ენის გადარჩევას, მისი ზრდის შეჩერებას და მთელი ერის გონებრივი განვითარების დამახინჯებას“ (*„ჩვენი ერი“ 1909:3*). რედაქცია ცდილობდა გამოენახა ისეთი გზები და საშუალებები, რაც ხელს შეუწყობდა სწავლა-აღზრდის გაუმჯობესებას, მონაწილეთა ეროვნული თვითშეგნებით აღზრდას, მათში მშობლიური ენისადმი ინტერესისა და ღრმა სიყვარულის გაღვივებასა და განმტკიცებას, სწორედ ამიტომ იყო, რომ იგი მკითხველს მოუწოდებდა გაფრთხილებოდა მშობლიურ ენას, რომელსაც იმ სათუთ არსებას ადარებდა, რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებასა და შველას ითხოვდა. რედაქციას ქართული ენის განვითარების ერთ-ერთ დამაბრკოლებელ საშუალებად სკოლა მიაჩნდა, საიდანაც განდევნილი იყო ყოველივე ქართული, ყოველივე ეროვნული. არადა, სკოლა მოზარდი თაობის აღზრდისა და განათლების ერთ-ერთი ძირითადი გზა იყო. განათლებისა და სკოლის გარეშე არსებობა შეუძლებელი იყო.

ჟურნალში დაბეჭდილ ერთ-ერთ პუბლიკაციაში ვკითხულობთ, რომ სკოლაში ქართული ენის გაკვეთილები სავალდებულო უნდა ყოფილიყო, არსად არ ისწავლება ქართული ენა ისე, როგორც ამას „ერი“ მოითხოვს. ჟურნალის ერთ-ერთი ავტორი აღშფოთებული იყო იმის გამო, რომ საზოგადოებასა და მასწავლებლებს ეს სრულიად არ ანაღვლებდა. რუსული მთავრობა კი ქართული ენის გაუმჯობესებისათვის არავითარ ღონეს არ მიმართავდა, რადგანაც ეს მეფის რუსეთისათვის ხელსაყრელიც კი იყო, რითაც ხელს უწყობდა ქართველთა გარუსებას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჟურნალის მიზანი იყო რუსიფიკატორული რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლა და ქართველ ერში თავისუფლების იდეების გაღვივება. ამისათვის კი რედაქცია დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ეროვნულ თეატრს. მას მიაჩნდა, რომ თეატრი, არა მარტო ესთეტიკურ გრძნობათა საშუალებაა, არამედ საზოგადოებრივი აღმზრდელი. თეატრი ხელს უწყობდა ხალხის მოქალაქეობრივ განვითარებას და ამით ეროვნულ საქმეს ემსახურებოდა. ჟურნალის მესვეურთა აზრით, თეატრი საზოგადოებრივ აზრთა მქადაგებელია. „როდესაც ხალხს დახშული აქვს გზა თავისუფალ აზროვნებისა, შეკავშირებისა, საზოგადოებრივ საქმეთა მოწყობისა, მაშინ უნებლიეთ ისეთ დარგს ხელოვნებისას, როგორც თეატრია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეძლევა“, - წერდა ჟურნალი (*„ჩვენი ერი“ 1909:9*). ჟურნალში დაიბეჭდა მიხეილ წერეთლის (B-ის ფსევდონიმით) რეცენზია „ქართული თეატრი“, რომელშიც განხილული იყო სპექტაკლები „სამშობლო“ და „მედეა“. (*„ჩვენი ერი“ 1909:5*).

ჟურნალის რედაქცია ქართულ თეატრს დიდ ყურადღებას უთმობდა, მაგრამ მიუხედავად მათი სულისკვეთებისა, რომ ქართული თეატრი განვითარების გზას დასდგომოდა, საქმე წინ არ წასულა. ქართული თეატრი არამც თუ არ

გაიფურჩქნა, არამედ მისი პირველი სპექტაკლები დავინწყებასაც კი მიეცა და ეს გასაკვირიც არ არის, რადგანაც რუსი მოხელეები, რომლებიც ცდილობდნენ დაეჩქარებინათ ქართველების რუსიფიკაცია, მთელ რიგ ღონისძიებებს ატარებდნენ ქართული ეროვნული კულტურის წინააღმდეგ.

ჟურნალის დანიშნულება იყო ქართველი ხალხის მდგომარეობის გაუმჯობესება და სწორედ ამის გამო იგი მნიშვნელოვან ადგილს უთმობდა საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლებს, რომლებიც ყოველნაირად ცდილობდნენ ქართველების შევიწროებას. ამ მხრივ აღსანიშნავია გ. გვაზავას სტატია „ერობა“ (*„ჩვენი ერი“ 1909:5*), სადაც საუბარია იმ სომხების შესახებ, რომლებიც ქართველების წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. „საქართველოს სატახტო ქალაქი თანდათან გადავიდა მოსული მოსახლეობის - სომხების ხელში. რუსეთის უსამართლო საარჩევნო კანონმა სომხებს დაუმკვიდრა მუნიციპალური მეთაურობაც“, - წერდა ჟურნალი.

საქართველოს გადარჩენის ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად პუბლიცისტს თბილისის შენარჩუნება მიაჩნდა. მან კარგად იცოდა, რომ თბილისის დაკარგვა საქართველოს თავის მოწყვეტა იქნებოდა, პოლიტიკური ბედის საუკუნო დამარხვა. ჟურნალი თავის დანიშნულებად თვლიდა ქართველი ხალხის გამოფხიზლებას, ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას და რუსეთის იმპერიისაგან განთავისუფლებას. „...ყოველი შეგნებული ქართველი ვალდებულია მოიკრიბოს მთელი თავისი ძალ-ღონე და მედგრად შეებრძოლოს ჩვენს გამანადგურებელ ძალებს... ქართველი ერი დაჩაგრულია, მისი პიროვნება გათელილია. და ეს გათელვა იცით თქვენ, რამდენად შორს წავიდა“. აი, ასე გვაფრთხილებდა „ჩვენი ერი“ გასული საუკუნის დასაწყისში. მას სურდა მალე ეხილა თავისუფალი და დამოუკიდებელი ქართველი ერი.

ჟურნალში „ჩვენი ერი“ პუბლიცისტური მასალების გარდა იბეჭდებოდა ლიტერატურული ნაწარმოებები, რომლებიც ქართველთა პატრიოტული გრძნობის გაღვივებას ემსახურებოდა. ამ მხრივ აღსანიშნავია ვაჟა ფშაველას მოთხრობა „დათვი“, სადაც ავტორი საინტერესოდ მოგვითხრობს იმ მოძალადე დათვის შესახებ, რომელიც სხვის ბაღში შეიჭრა, დალენა და დაამტვრია სიმინდის ტაროები, განაწყენებული ბაღის პატრონი და მისი ცოლ-შვილი მიბერტყა და გალალებული ტყისკენ გაეშურა. ეს რომ მხეცებმა გაიგეს, თავი დახარეს და დაემორჩილნენ დათვს.

ვაჟა ფშაველას „დათვი“ (*„ჩვენი ერი“ 1909:6*). ალეგორიული ხასიათის მოთხრობაა. ნინიას სახით მწერალს გამოყვანილი ჰყავს პატიოსანი, მშრომელი ადამიანი, რომლის უფლებებში მუდამ ერევა ვიღაც გადამთიელი. წინააღმდეგობის განწევისას კი ისე შფოთდება, რომ ყველაფერზე მიდის და შეშინებულნი მუდამ ემორჩილებიან მას. „დაემორჩილეთ უძღურნი ძლიერთა, რამეთუ მათ ხელთ არის სიცოცხლე თქვენი, ე. ი. ჩვენიო. საჭიროა ყველას გონების ჩარხი ასე მოიმართოს, ასე ფიქრობდეს და სხვაგვარად არა“, - ალეგორიულად მოგვინოდეებს ვაჟა. დათვის სახით ვაჟა გვიჩვენებს არაფრის მაქნის, მოძალადე პიროვნებას, რომელმაც, ერთხელ, თავის სიცოცხლეში რალაცას მიაღწია, იმასაც ბინძური გზით და ეს

თავში ისე აუვარდა, რომ გაბრექილი და გაბლენძილი ზედაც არავის უყურებს და არავის არაფრად აგდებს. მან მასთან სტუმრად მისული ვირიც კი არ დაინდო და შეჭამა და ამ საქციელის გამო თავი დამნაშავედაც კი არ იგრძნო.

ვაჟა ძლიერი და გაბედული ლომის სიტყვებით სამართლიანად ამბობს „როგორ! მე ლომი, ნადირთა მეფე, ვიახლო ტორტლიანს, ყარტლიანს დათუნას, უიარალო ხალხს რომ დაერია და დაგლიჯ-დაფლითა... მე ათასი და ხუთასი შეიარაღებული მიფრენია, ჩვენთვის არავის მიულოცია გამარჯვება, მე ნავიდე და შიმშილისაგან გადახრწნილი ხალხის დამარცხება მიულოცო ცინგლიანს მძორი ჭამია დათვსა?“ საინტერესოა, ვაჟას ამით რისი თქმა უნდა? ალბათ იმის, რომ იმ საზოგადოებაში ვაჟაცურ საქციელზე უფრო მეტად თავხედურ საქციელს სცემდნენ პატივს. პატიოსანზე უფრო, მატყუარასა და ფლიდს აფასებენ. არადა როგორ შეიძლება დათვს დაემორჩილო და ფეხქვეშ გაეგო, როცა გვერდით ძლიერი და პატიოსანი ლომია. ვაჟასთვის სტუმართ-მასპინძლობა ერთ-ერთი მთავარი და ძირითადი კანონია. მან კარგად იცის, რომ სტუმრად მისულს შეურაცხყოფაც კი არ უნდა მიაყენო, ხოლო მასზედ ხელის აღმართვა ხომ ამ კანონის დარღვევაა და სწორედ ეს კანონი დაარღვია გათავხედებულმა დათვმა და არც კი ინანა „იმიტომ რომ დათვი ძლიერია ვირი სუსტი, პირველი ბატონია და მეორე ყმა... ბატონყმობა, თუ ვიტყვით ამისთანა უნდა სწორედ“, - დასძენს ვაჟა. ვაჟა ფშაველამ, რომელმაც კარგად იცოდა ბატონყმობის ძალა, ხედავდა, რომ ძლიერი სუსტს ყოველთვის ჩაგრავდა, თვითმპყრობელობა ყოველმხრივ აბეჩავებდა ქართველ ერს და ამიტომაც იყო, რომ იგი ჟურნალ „ჩვენი ერის“ გვერდებიდან იბრძოდა ქართველი ხალხის გამოფხიზლებისათვის, საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის.

ვაჟა ფშაველას „დათვის“ გარდა ჟურნალში დაიბეჭდა რამდენიმე ლექსი და მოთხრობა, რომლებიც ეხებოდნენ თავისუფალი საქართველოს პრობლემებს, მის მომავალს. ამ ნაწარმოებთა უმრავლესობა ვერ ჩაითვლება მხატვრული შემოქმედების ნიმუშად. ისინი დაწერილია უბრალო ენით. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ თითქოს, როგორც ჟურნალი „ერი“, ასევე „ჩვენი ერი“ ლიტერატურულ ღირებულებებზე უფრო მეტ ყურადღებას მნიშვნელოვანი პრობლემის - საქართველოს რუსეთისგან თავის დაღწევის საკითხის წამოჭრასა და მის გადარწმუნებას აქცევდა.

როგორც ვხედავთ ჟურნალი „ჩვენი ერი“ ეროვნული მიმართულების პუბლიცისტური ორგანო იყო და სწორედ ამის გამო იყო, რომ მეორე ნომრის გამოსვლის შემდეგ რუსულმა ცენზურამ იგი დახურა. „რისთვის ჩაებლაუჭა ასე სასტიკად ნიკო ლორთქიფანიძის ჟურნალებს ცენზურა, ან რომელი წერილებისათვის იხურებოდა ჟურნალი მაშინ, რასაკვირველია ვიცოდი, მაგრამ დღეს აღარ მახსოვს“, - წერდა მოგვიანებით ი. ვართაგავა (*ვართაგავა 1975*).

ლიტერატურა:

- „ჩვენი ერი“ 1909, №1: ჟურნალი „ჩვენი ერი“, №1, 1909.
- „ჩვენი ერი“ 1909, №2: ჟურნალი „ჩვენი ერი“, №2, 1909.
- ვართაგავა 1975: ი. ვართაგავა. ნიკო ლორთქიფანიძე. თბილისი. 1975.

REFERENCE POINT FOR DEVELOPMENT HIGHER NURSING EDUCATION IN GEORGIA

We would like to acknowledge our Expert Mrs. Mary Gobbi for her great contribution for developing higher nursing education reference point in Georgia

Nursing services play a vital role in improving health service delivery and achieving national health goals and the health-related Millennium Development Goals. Health related services are different by countries, but in every country nursing is person oriented profession and includes:

- patient care;
- continuous assessment and monitoring of patient needs and patients reaction on the medical interventions;
- patient/public education;
- detection of patient care costs defects and service improvement;
- services providing and coordination in the whole range of medical care.

Nurses represent the basic unit of the Health care. Population Health depends on their knowledge and skills and professional relation with the patient. Nursing is an area of knowledge that articulates skills from basic, humanist and social sciences, has built new ways of looking and acting in the approaches to comprehensive care of individuals, families and communities, governed by exercise of interdisciplinarity and intersectoriality and guided by genuine respect for the cultural diversity of society.

The International Council of Nurses recommends that system of Nursing education should ensure that study are regularly updated to satisfy the needs of a changing environment and that they are probably applied and address the need for lifelong learning, in accordance with the specific historical context of each country. For its part, the WHO recommends, for development of science and education in nursing, that particular attention should be paid both to the macro determinants and to the needs and demands of health.

Health needs of society, public interests and social expectation, labor market, global trends on nursing field, the recommendation of WHO European strategy for nurses' and midwives' education, Bologna process, Tuning Methodology – these are the factors proving the necessity of the reform in the educational system for nurses.

The existing system of nursing education in Georgia does not satisfy nurse activity requirements as an independent profession and scientific discipline.

One of the strategic directions for improving the quality of nursing services is implementation of Higher Education for nurses.

The Tempus Project „Application of Tuning Approaches in Georgian Higher Educa-

tion System” (JP 27200) has been implemented in ten subject areas, including Nursing. The members of Working group on Nursing were: seven representatives of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Faculty of Medicine, two representatives of Tbilisi State Medical University and one representative of Kutaisi State University, Faculty of Medicine.

Tuning methodology distinguishes between generic and subject specific competences. Working Nursing Group has translated specific competencies;

Nursing-specific competences of Nursing can be defined in terms of action, as associates with the different skills of nursing care. Nursing Specific competencies include five types of competences: (see table #1)

- professional values and the role of the nurse (6 competences);
- nursing practice and clinical decision making (14 competences);
- Knowledge and cognitive competences (10 competences);
- Communication and interpersonal competences (including technology for communication) (9 competences);
- Leadership, management and team competences (9 competences); (Bradshaw A.1997: 347-354).

Table #1

Nursing Specific competencies

Competences: professional values and the role of the nurse	
1	Demonstrates the ability to practice within the context of professional, ethical, regulatory and legal codes, recognizing and responding to moral/ethical dilemmas and issues in day to day practice.
2	Demonstrates the ability to practice in a holistic, tolerant, non judgmental, caring and sensitive manner, ensuring that the rights, beliefs and wishes of different individuals and groups are not compromised.
3	Demonstrates the ability to educate, facilitate, promote, support and encourage the health, wellbeing and comfort of population, communities, groups and individuals whose lives are affected by ill death, distress, disease, disability or death.
4	Within the scope of his/her professional practice and accountability, demonstrates awareness of the different roles, responsibilities and functions of a nurse.
5	Within the scope of his/her professional practice and accountability, demonstrates the ability to adjust their role to respond effectively to population/patient needs. Where necessary and appropriate is able to challenge current systems to meet population/patient needs.
6	Demonstrates the ability to accept responsibility for his/her own professional development and learning, using evaluation as a way to reflect and improve upon his/her performance so as to enhance the quality of service delivery.

Competences: nursing practice and clinical decision making	
7	Demonstrates the ability to undertake comprehensive and systematic assessments using the tools/frameworks appropriate to the patient/client taking into account relevant physical, social, cultural, psychological, spiritual and environment factors.
8	Demonstrates the ability to undertake an effective risk assessment and take appropriate actions.
9	Demonstrates the ability to recognize and interpret signs of normal and changing health/ ill health, distress, or disability in the person (assessment/diagnosis).
10	Demonstrates the ability to respond to patient/client needs by planning, delivering and evaluating appropriate and individualised programmes of care working in partnership with the patient/client, their carers, families and other health/social workers.
11	Demonstrates the ability to critically question, evaluate, interpret and synthesis a range of information and data sources to facilitate patient choice.
12	Demonstrates the ability to make sound clinical judgments providing quality standards and practice based on evidence.
13	Demonstrates the ability to use modern technologies to assess and respond appropriately to patient/client need (for example through telenursing, multimedia and web resources).
14	Demonstrates the ability to appropriately use a range of nurse skills, medical devices and interventions/activities to provide optimum care.
5	Using nursing skills, medical devices and interventions/activities to provide optimum care, demonstrates the ability to maintain patient/client dignity, advocacy and confidentiality.
16	Using nursing skills, medical devices and interventions/activities to provide optimum care, demonstrates the ability to practice principles of health and safety, including moving and handling, infection control; essential first aid and emergency procedures.
17	Using nursing skills, medical devices and interventions/activities to provide optimum care, demonstrates the ability to safely administer medicines and other therapies.
18	Using nursing skills, medical devices and interventions/activities to provide optimum care, demonstrates the ability to consider emotional, physical and personal care needs, including meeting the need for comfort, nutrition, personal hygiene and enabling the person to maintain the activities necessary for daily life.
19	Using nursing skills, medical devices and interventions/activities to provide optimum care, demonstrates the ability to respond to a person's needs throughout the life span and health/illness experience e.g. pain, life choices, revalidation, invalidity or when dying.

20	Demonstrates the ability to inform, educate and supervise patient/carers and their families.
----	--

Knowledge and cognitive competences	
21	Demonstrates current and relevant knowledge of the theories of nursing and nursing practice that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty.
22	Demonstrates current and relevant knowledge of theories concerning the nature and challenge of professional practice that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty.
23	Demonstrates current and relevant knowledge of the natural and life sciences that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty.
24	Demonstrates current and relevant knowledge of the social, health and behavioural sciences that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty.
25	Demonstrates current and relevant knowledge of ethical theory, law and humanities that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty.
26	Demonstrates current and relevant knowledge of technology and health care informatics that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty.
27	Demonstrates current and relevant knowledge of international and national policies that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty.
28	Demonstrates current and relevant knowledge of problem solving, decision making and conflict theories that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty.
29	Demonstrates current and relevant knowledge of theories related to personal and professional development so as to enhance their professional practice.
30	Demonstrates current and relevant knowledge of the research process and current nursing research that can be appropriately applied to nursing actions nursing activities to provide nursing care that is rigorous and evidence based.

Communication and interpersonal competences (including technology for communication)	
31	Demonstrates the ability to communicate effectively (including the use of new technologies): with patients, families and social groups, including those with communication difficulties.
	Demonstrates the ability to enable patients and their carers to express their con-

32	cerns and worries and can respond appropriately e.g. emotional, social, psychological, spiritual or physical worries.
33	Demonstrates the ability to appropriately represent the patient/client's perspective and act to prevent abuse.
34	Demonstrates the ability to appropriately use counseling skills to promote patient well being;
35	Demonstrates the ability to identify and manage challenging behaviour (using communication techniques to promote patient well being).
36	Demonstrates the ability to recognize anxiety, stress and depression (using communication techniques to promote patient well being).
37	Demonstrates the ability to give emotional support and identify when specialist counseling or other interventions are needed.
38	Demonstrates the ability to identify and use opportunities for health promotion and health education activities.
39	Demonstrates the ability to accurately report, record medical document and refer care using appropriate technologies.

Leadership, management and team competences	
40	Demonstrates the ability to realize that patient/client well-being is achieved through the combined resources and actions of all members of the health/social care team.
41	Demonstrates the ability to lead and co-ordinate a team, delegating care appropriately and meaningfully.
42	Demonstrates the ability to work and communicate collaboratively and effectively with other nurses in the best interests of the patient/client.
43	Demonstrates the ability to work and communicate collaboratively and effectively with all support staff to prioritize and manage time effectively while quality standards are met
44	Demonstrates the ability to assess risk and actively promote the well-being, security and safety of all people in the working environment (including themselves).
45	Demonstrates the ability to critically use tools to evaluate and audit care according to relevant quality standards.
46	Within the clinical context, demonstrates the ability to educate, facilitate, supervise and support nursing students and other health/social care students or workers.
47	Demonstrates an awareness of the principles of health/social care funding and uses resources effectively.

The minimal standards of European Specific competencies assumed as a basis of

Georgian nursing Specific competencies:

Specific knowledge and understanding

- Demonstrates current and relevant knowledge of the theories of nursing and nursing practice;
- Within the scope of his/her professional practice and accountability, demonstrates awareness of the different roles, responsibilities and functions of a nurse;
- Demonstrates current and relevant knowledge of technology and health care informatics that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty;
- Demonstrates current and relevant knowledge of the social, health and behavioural sciences that can be appropriately applied to nursing practice, patient/client care and situations of uncertainty;
- Demonstrates the ability to practice within the context of professional, ethical, regulatory and legal codes, recognizing and responding to moral/ethical dilemmas and issues in day to day practice;
- Demonstrates current and relevant knowledge of the research process and current nursing research that can be appropriately applied to nursing actions nursing activities to provide nursing care that is rigorous and evidence based;
- Demonstrates the ability to realize that patient/client well-being is achieved through the combined resources and actions of all members of the health/social care team.

Specific knowledge, appropriately applied to nursing practice

- Demonstrates the ability to recognize and interpret signs of normal and changing health/ ill health, distress, or disability in the person (assessment/diagnosis);
- Demonstrates the ability to respond to patient/client needs by planning, delivering and evaluating appropriate and individualised programmes of care working in partnership with the patient/client, their carers, families and other health/social workers;
- Using nursing skills, medical devices and interventions/activities to provide optimum care, demonstrates the ability to practice principles of health and safety, including moving and handling, infection control; essential first aid and emergency procedures;
- Using nursing skills, medical devices and interventions/activities to provide optimum care, demonstrates the ability to practice principles of health and safety, including moving and handling, infection control; essential first aid and emergency procedures;
- Demonstrates the ability to undertake an effective risk assessment and take appropriate actions;
- Using nursing skills, medical devices and interventions/activities to provide optimum care, demonstrates the ability to maintain patient/client dignity, advocacy

and confidentiality;

- Demonstrates the ability to inform, educate and supervise patient/carers and their families.

A lot of materials concerning nature of nursing, competences of nurses, learning, clinical learning, decision making and professional difficulties are available in the professional literature.

In the framework of the project the starting points were elaborated only for first cycle Nursing undergraduate programs.

The qualification of the first level provides: the basic knowledge of theory and methodology of nursing, clinical skills and prepares nurses, who have the practical knowledge and ability to use their knowledge in practice by taking into account existing and changeable needs of population, nurses with an effective response and ability to react and adapt with future priorities, who will be able to act as independent professionals and in readiness to receive life long learning and continuous professional development.

Theoretical and practical training should be integrated in the Undergraduate Nursing program. Both components of nursing training are obligatory and they have equal importance. Theoretical and Practical training should be based on scientific evidence.

Nursing education program should be relevant with health care policy priorities and epidemiological, demographic, socio-cultural peculiarities of the country.

An essential component of first cycle education is the implementation of theory in practice.

- Public Health, health promotion, health education;
- Epidemiology;
- Behavioral sciences;
- Biological Sciences;
- Research awareness;
- Communication;
- Professional, ethical and legal issues;
- Information management and information technology;
- Management, leadership and organization.

The skills of the discipline are backed by effective and efficient knowledge, preparation and application of care, to help satisfy the needs of individuals, family and community, within a biological, psychological, ethical and spiritual context.

The program designed to enable general nurses to practice in the discipline are subject to two European Directives relating to the qualifications of nurses responsible for general care (Sectoral Directive 77/453/EEC of 27 June 1977 and Directive 89/595/EEC of 10 October 1989). Duration of the program 4 years, includes 4600 academic hours 50% (2300 academic hours) of which is allotted to the practice.

Teaching and learning approaches should be relevant to the degree profile, content and learning objectives of the programme. The learning, teaching and assessment strategies selected in Nursing studies programmes will enable the development of reflective and criti-

cal approaches to the study of health. These strategies will reflect the contested and multi-dimensional nature of health studies and facilitate active student participation in recognition of the essential component that students bring to the learning and teaching process.

In the process of quality assurance of nursing education adequacy between clinical environment and current learning process should be regarded, to say more concretely:

- ✓ Number of clinical staff, their experience, qualification and structure;
- ✓ Motivation of staff;
- ✓ Clinical practice research;
- ✓ Quantitative ratio between patients and staff;
- ✓ Relationship between clinicians and teachers;
- ✓ Nursing philosophy;
- ✓ Means of learning/conditions and supervision;
- ✓ Development of personnel;
- ✓ Quality of patient care.

However, In the framework of the Tempus Project reference point in Nursing has been elaborated and new Curricula for Higher nursing education has been developed in Georgia.

Program of transformation of nurses' and midwives' education is a complex strategy of government's actions in order to provide adequate number of well-skilled nurses prepared for professional activity for the benefit of health of our country's citizens.

References:

- **Tuning 2008:** Tuning Educational Structure in Europe. (in Georgian). Tbilisi, 2008.
- **Agan R.D. 1987:** "Intuitive Knowing as a dimension of nursing". Advance in Nursing Science. 10 (1) 63.
- **Bradshaw A.1997:** "Defining competency in nursing: a policy review". Journal of Clinical Nursing. 6:347-354.
- **Council of Europe, 1995:** The role and Education of Nurses: health and society- /Council of Europe.
- **Council of Europe, 1995:** European Agreement on the Instruction and Education of Nurses/Council of Europe. ETS # 059.
- **ICN 2003:** ICN Framework of the competencies for the generalist Nurses. ICN, Geneva.

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION SYSTEM

International organizations play an important role in the development of education system of various countries, especially of developing countries. In the 60-ies of the 20th century education support to these states from international organizations was perceived as a part of the entire educational assistance in the process of decolonization, while in the 70-80-ies the allocation of international experience has being expanded. In the 90-ies of the 20th century the processes going in Central, Eastern and South-Eastern Europe and in the former post-Soviet space as well as the unification process of Europe faced the world against new problems and challenges. At the beginning of a new millennium international organizations began focusing mainly on issues of globalization of education. International organizations cooperate in the field of education with state, as well as civilian-public and university partner organizations in nearly every corner of the world.

Among many international organizations, the UNESCO's activity in education sphere is especially noteworthy. UNESCO is a specialized agency of the United Nations, which was founded in 1945. Its aim for peace and international security interests is to promote dissemination of education and culture, to develop science, to respect human rights and fundamental freedoms despite of race, sex, language and religion (<http://www.unesco.org/new/en/unesco>).

UNESCO fulfils its own principle through five major areas, such as: education, natural sciences, social and humanitarian sciences, culture, communications and information. UNESCO's activities cover a wide range of issues - fight against illiteracy, education funding and planning, creating training centers for engineering-technical personnel in developing countries, international development cooperation activities in the field of science, researching the problems of human rights and peace strengthening, practicing space communication for education purposes. UNESCO has six priority areas: 1) education, 2) science, 3) culture, 4) communication, 5) social sciences and development, 6) peace and human rights.

On October 7, 1992, Georgia became a full member of the UNESCO. In the same year a secretariat of National Commission for UNESCO was formed at the Ministry of Foreign Affairs, where the Commission of Affairs of UNESCO was elected and its members became distinguished representatives in the field of education, science, culture and communication and prominent officials. Nowadays, the Cooperation of UNESCO-Georgia acts in the framework of the Memorandum of Understanding signed in 1995. UNESCO has participated in celebration of many important dates of Georgia (http://www.mfa.gov.ge/-index.php?-lang_id=GEO&sec_id=542).

On April 27, 2009, at the UNESCO Headquarters in Paris, Georgia was elected on a four-year term in the International Bureau of Council of Education of UNESCO (IBEE) and in the Intergovernmental Bioethics Committee (<http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/intergovernmental-bioethics-committee>).

There are 23 associated schools of UNESCO in Georgia. Among them eleven schools are in Tbilisi and the rest – in different regions of Georgia. In August 2007 Kurta and Avnevi public schools joined UNESCO network of associated schools, where Georgian children study as well as Ossetian ones. Schools will be given the opportunity to communicate with schools of the same status, to participate actively in various international events, to implement many projects with the help of UNESCO and to cooperate with major international organization. Associated schools implement various projects within UNESCO's competence in the main directions of the fields such as cultural heritage, tolerance, ecology, human rights, etc. Schools also take part in UNESCO's various large projects, including one of the most famous “mondialogo”, which aims to join about 50 schools of UNESCO's 37 member countries and to implement joint projects. From UNESCO's associated schools of Georgia the public school #47 named after St. Nino in Tbilisi has been selected, which worked on the project “Peace and Non-violence” together with the Philippine Women's High School. From February 25 to March 2, 2010, in Vilnius the Lithuanian National Commission for UNESCO conducted a training meeting of the UNESCO Associated Schools teachers. In this meeting together with public school teachers of Tbilisi, Rustavi, Ozurgeti participated the UNESCO Associated Schools' teachers from Lithuania, Armenia, Azerbaijan and Austria. The main topic of the meeting was an intercultural dialogue. Teachers shared their experience in this regard and outlined future cooperation plans (http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=545).

In October 2009, the 35th Session of the UNESCO General Conference defined education priorities such as to achieve the goals of program “Education for All” and to ensure global and regional leadership in education. Special attention will be paid to issues of literacy, professional development and technical and vocational education.

According to the one of the indexes of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) Georgia has moved to the 22nd place. The data of “Education for All Development Index” is a part of the report of UNESCO's “Education for all” monitoring. UNESCO has published this report since 2000. And since 2004 countries have been divided according to the index in three categories: high, medium and low. Chile, Cuba, China and the former Soviet Union countries belong to high-rate countries together with European countries. The purpose of “Education for All” program is to reveal the problem of increasing of access to education in developing countries and to react upon them. The Index measures the access to education (EDUCATION FOR ALL) according to different results. These are: primary education, literacy among adults (over 15 years old), gender equality, quality of education (according to the 5th form). According to the data analysis of 2007 which for the first time has become known now, Norway is on the first place, Japan - on the second, Germany - on the third. Georgia, according to

the last three years reports, belongs to the high index countries. UNESCO's report published in 2010 is based on the data of 2007. Compared with the data of the previous year (compared with the data of 2006 published in the report of 2009), Georgia moved from the 40th to 22nd place. According to the report of 2008, Georgia was on the 28th place (http://www.unesco.org/newfileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/GMR/pdf/gmr2010/gmr2010-annex_1-edi.pdf).

International organizations, funds, associations, research and scientific centers, some universities have many types of grants and scholarships for students, graduates, young scientists for continuing education and training and for researching through various programs, including: program Erasmus Mundus - scholarship programs of postgraduate education for students and young scientists in Europe's universities; international program of Ford Foundation scholarship - further training grants (scholarships) of university education in social and humanitarian sciences in any country of the world; German Academic Exchange Service (DAAD) - many types of scholarships for students, people with higher education and young scientists; Dutch Organization of international cooperation in higher education field Nuffic – a short-term (6 - 24 months) scholarship program for elder course students and graduates (except for PhD Program); Eiffel Scholarship for successful students in engineering sciences, economics, management, law, political sciences and public administration; the program “kopernik” for young economists, engineers and lawyers from East Europe; Eurasian Undergraduate Exchange Program; Edmund S. Muskie Graduate Fellowship Program; Teaching Excellence and Achievement Program of Eurasia/South Asia; internet access and training program; small grants program; there are also known UNESCO/Keizo Obuchi scholarship for persons who possess master's degree and are willing to carry out research work abroad for the period of 3-9 months.

Another important international organization is the International Institute of Education Policy, Planning and Management (EPPM), whose mission is to assist Georgia in implementing education reforms that are based on the principles of open society and values. The Institute aims to contribute to: creation a modern, competitive system of education; development of local capacities of planning and management of education system; implementation of positive system changes in education field and popularization of educational reform (http://www.eppm.org.ge/index.php?page_id=1562&link=1562&language=2).

The activities of IREX are noteworthy. IREX is an international nonprofit (non-commercial) organization, which implements leadership and innovative programs to improve the quality of education, to strengthen independent media, and to support pluralistic development of civil society. Over 400 professionals work for IREX worldwide. IREX and its partner IREX Europe implement consulting activities and various programs in more than 50 countries and among them in Georgia as well.

IREX collaborates with individuals, organizations and governments to improve education and to expand its access. Programs elaborated by IREX promote long-term education, including primary, secondary and higher education, and further professional trainings. This program covers the following areas:

- Development of educational institutions.
- Trainings of teachers and other members of faculty, both in pre- and in the process of learning.
- Preparation of curriculum.
- Support of international researches and ensuring of professional fellowships.
- Study abroad for Bachelor and Master degrees.
- Introduction technologies in educational field.

Among the programs, which IREX implements worldwide should be mentioned: Edmund S. Muskie Graduate Fellowship Program (Muskie), Eurasian Undergraduate Exchange Program (UGRAD); Individual Advanced Research Opportunities Program (IARO); Teaching Excellence and Achievement Program of Eurasia/South Asia (TEA); University Administration Support Program (UASP) - Sokhumi State University participates in this program as well. In the business sphere of the United States - an internship program for young women from Eastern Europe (http://www.irex.ge/index.php?sec_id=7&lang_id=EN).

To a certain level, the U.S. Embassy in Georgia contributes to the development of the education field in Georgia. Representation of the American Embassy opens American corners in different cities of Georgia. American Corner is a small, American-type library, which is located in local partner organizations, mostly in libraries. American Corner is a joint partnership project that promotes mutual understanding and cooperation between the United States and Georgia. English language materials located in American Corner are free of charge and open to all interested citizens. There are kept books, audio video recordings, and American documentary films. Georgian students and teachers get information about American culture and history. American corners help individuals to raise their knowledge in American Studies (<http://georgia.usembassy.gov/american-corners.html>).

The United States Agency for International Development (USAID) has developed Education Management Project, which was created for development of management capabilities in education sector through an education management training program for administrators. Project goals are: long-term improvement of institutional strengthening of Georgia for transformation of education system and for its better management; also ensuring the effectiveness of educational processes of management, finance and accreditation processes through the support of the Ministry of Education and Science, the Ministry's educational agencies and education resource centers. Implementation date of this program is September 2009 – September 2011 (<http://georgia.usaid.gov>).

Georgia actively cooperates with international teachers' training center (CIEP), which is a French public institution and subordinates to the Ministry of French General Education and Higher Education and Research. Its purpose is an enhancement of international cooperation in the education field. All over the world the center is known for professional training and for its competence and experience in evaluation field. It is also well known for an international cooperation role in the education field (<http://www.ciep.fr/en/index.php>).

Thus, the contribution of international organizations in most cases is extremely important in the development of national education system. They have a role of financial do-

nors and provide serious assistance to the implementation of current reforms in education system. Many citizens of Georgia raise their knowledge and qualifications in the world's leading universities with support of these organizations, and I hope in the future relations and cooperation with international organizations will be further developed.

References:

- The Constitution of UNESCO: <http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history/constitution>
- The Main Events, UNESCO-GEORGIA: http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=542.
- UNESCO, Social and Human Sciences, Intergovernmental Bioethics Committee: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/intergovernmental-bioethics-committee>
- UNESCO Associated Schools Project: http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=545.
- Education for All Global Monitoring Report 2010, The Education for All Development Index: http://www.unesco.org/newfileadmin/MULTIMEDIA/-HQ/ED/GMR/pdf/gmr2010/gmr2010-annex_1-edi.pdf.
- International Institute of Education Policy Planning and Management, Mission of the Organization: http://www.eppm.org.ge/index.php?page_id=1562&link=1562-&language=2
- International Research & Exchange Board, Georgia Office, IREX Georgia-programs: http://www.irex.ge/index.php?sec_id=7&lang_id=ENG
- Education, American Corners: <http://georgia.usembassy.gov/american-corners.html>
- About CIEP: <http://www.ciep.fr/en/index.php>
- Education Management Projects: <http://georgia.usaid.gov>.

TRAINING OF LECTURERS OF LITERATURE IN MASTER'S PROGRAM

The state has announced a profession of an educator as a regulated profession. This underlines the fact that education is one of the most important professions and it must be regulated on the state level. With this respect the state undertakes the obligation before its citizens to provide all children with possibilities of gaining qualitative education from qualified educators.

In order to have better school for the society, it is necessary to have educated teachers equipped with modern knowledge and methodological novelties. On the Faculty of Education the undergraduates' training for Teachers of Native Language and Literature of basic and secondary schools must be considered on the light of changes ongoing in the educational field. It is known that the assignment of Master's Program is to improve research skills to future teachers in order to teach pupils working based on synthesis and analysis at school forwards.

The reality around us requires from everyone equally introducing the new theories of studying and teaching in our own cognition that will support us in using the gained knowledge and practical understanding in future. Today, so as never, the challenge of deficit of literacy is acute before pupils, students and teachers. In the epoch of technology and information development almost the main values have been lost that we considered as measurement of literacy and education of the society.

The students of Master's Program specializing in Education who will decide to become teachers of Georgian Language and Literature of higher step of secondary school, should focus on those latest methodological approaches to the teaching which were being introduced by professional development centers of National Educational Plans and Assessments and Teachers of Ministry of Education and Science of Georgia during the last years. The new approach towards school educational system requires theoretical and practical training even from the studentship period. As it is known theory and practice may be remained separately even when students graduate from University if during studying there were no special efforts to make conformity with them.

Modern American Scientist – David Perkins points out that “Public schools have a great responsibility – transferring the appropriate knowledge to the persons having different aspirations, talent, thinking, behavior, basic knowledge and internal world. School is as surprise as a lamp – integral and common part of our everyday life, but with a historical view, by its assignment and tasks, quite new and exotic” (*Perkins 2007:9-10*). Very often at this institution they teach by old, established methods and as the researcher mentions we do not have a shortcoming in knowledge, but in its usage.

Unlike the traditional approach towards education in which a teacher's aim is realization of the established educational program, but in the approach focused on a pupil it is important to open and develop "style" of every pupils. In the event of the traditional approach an educator with the textbooks was a key and competent source of knowledge, under the new approach conditions a teacher is mostly an organizer of independent, active perception action of the students, their competent consultant and assistant; if upon the traditional approach a teacher was a controller subject to the students' education, in the new approach conditions during students' assessment, the educator's professional skills are mainly directed to the action diagnostics in order to timely overcome difficulties of cognition or challenges of education usage by the qualified action. This role is much more complicated than traditional teaching and requires more mastering.

A future teacher of Georgian Language and Literature should know that she/he will be a guide in the art field. "Role of art and humanitarian sciences is important not only for human individual development, but for determination of directions to the country's development, and respectively, its political, economic and social arrangements" (*Samniashvili 2008:47*). A future educator must study the latest approaches of features texts analysis, mode western tendencies of inter-textual and discussion thinking skills formation, the possible ways and facilities of their introduction on the Georgian base even at the university. We should assist to the undergraduates in understanding Georgian writing in the worldwide context. Educational course means professional development of masters that will support them to understand the educational process newly, lead it in accordance with the modern requirements. Understanding the ways of their introduction into the practice and methodology in accordance with modern standards of literature education, studying new aspects of modern literature studies information and theoretical tendencies, orientation on the result upon literature teaching will be reached by integration of the traditional and modern methodical approaches. Educational reform means changing the requirements existing in the teaching methodology of Georgian language and literature at schools. Modern teacher must know by all means new methods on a lesson delivery in which the rich methodological literature available nowadays will support to her/him.

Within the program the following issues will be studied: analysis of teaching facilities, usage of human resources, setting the ways to the professional development, interpretation ways of main principles of national educational plan, modern literal theories and their methodologies, inter-textual aspects of literature teaching, methodological concepts and approaches, theory and practice of texts understanding and interpretation, feature text understanding and self-expression, features organizational characteristics, key stages of Georgian literature, modern theories of periods classifications, methodological basics of Georgian spiritual writing, thinkretism and monumentalism "face-idea" and "face-character" concepts of middle centuries literature, Georgian writing in the world wide context, typological directions, ontological principles of semantic determination, usage of public reporting preparation strategy upon inter-textual and inter-disciplinary education, effective usage of oral speech, determination of compositional specifications and structu-

ral elements of genre, epoch and culture, feature text with a view of the XX century literal processes, conceptual analysis of literal tendencies, development of writing skills, ways, methods, strategies; discussion of mistakes, writing analysis of literal texts, the newest literal tendencies and their teaching methodological principles, analysis of modern approaches and strategies, modern systems of assessment, types of assessment.

New methods of teaching offer us an education focused on problems in which the issues must be understood by students. Such approach does not mean that contextual knowledge is not significant. Solid knowledge collected by a person must be based on thinking and analysis (*Textbook of seeker:18*). Modern teaching is full of options, students and teachers can be literate and good consumers of knowledge.

In the interactive teaching-studying issues theory and practice should not remain separately for a student of the university. The special efforts are required for making conformity of knowledge with the reality being in the classroom. It is worth to be taken into consideration that one of the main signs of the trained teachers is combination of the qualities of their minds and mood-attitude that supports and enables them to respond to the dynamics of the classroom and plenty of requirements of children with the inner readiness.

“Today being a teacher is equal to heroism”, - said a practical teacher and indeed, university should instill in the students a wish of aspiration towards this heroism, develop the practical and theoretical skills that will follow them as a guide on the way of this heroism.

References:

- *Perkins 2007*: David Perkins, Reasonable schools, Tbilisi. 2007.
- *Samniashvili 2008*: Samniashvili L., why do we teach literature? – Journal “Teacher”, Tbilisi, 2008, №2,
- *National Curriculum 2010*: National Curriculum. Tbilisi, 2010.
- *Textbook of Seekers 2010*: Textbook of Seekers. Tbilisi, 2010.

ISSUES OF NATURAL SCIENCE IN GEORGIAN SCHOOL TEXTBOOKS

Teaching of natural science in elementary classes and its teacher has a honorable and responsible mission, because exactly in this period a child takes the first steps towards understanding the surrounding environment; the pupil's point of view is expanded, the interests towards research, discovery of novelties and cognition are stirred up (*Elbakidze 2010:27*). And because of nature is the key source of human cognition and beauty perception, children seek novelties in nature and its surrounding environment and the fundamental research wish is developed to them.

The pupil has certain views about the world, the teacher should try to share these views critically in order the pupil to be able to understand properly these new concepts and information (*Donovan 2010: 73*). In the process of learning these concepts and information, the method of conducting a lesson interestingly by the teacher of natural science has a great importance. Today the most common and effective methods are excursion and expedition, experiment and other practical works (*Elbakidze 2010:27*). These indicated methods help the pupils to get acquainted with the features of nature objects and essence of nature events. I am sure these methods will form among the pupils abilities of formation of real concepts, collection, generalization, comparison of information, its analysis and doing conclusions (*Elbakidze 2010:28*). Despite the above-mentioned methods, literary works especially contribute to formation of love and special attitude towards the nature. These works are abundantly used in the school textbooks by Iakob Gogebashvili.

Iakob Gogebashvili, a founder of Georgian scientific pedagogy and methodics, knew that school serves to two mankind aims from the first days of children's development. This is 1) equipping children, youth with knowledge and 2) their education with health human qualities. The great teacher even knew that for achieving these goals the school textbooks are charged with great responsibility together with educators in which methodical and learning-educational working content is represented.

I think that the works of such poets and writers must be included in the school textbooks, who represent wonderful pictures of nature in their compositions. For example, the classic of Georgian literature Vazha-Pshavela is one of the poets who made nature speak in his creation. That's why his creation has a special place in the textbooks of elementary classes too, he paints nature panorama with whole inspiration in his compositions. We have to merge traditional and innovative in Georgian educational policy e.i. that what was positive and tested in Georgian textbooks of natural science should have been still provided today. The authors of textbooks of primary classes should pay a great attention to the education of nature love in teaching. Teaching material with connection of nature

provides aesthetic education for children. In children human attitude is increasing towards flora and fauna and it has a great importance for establishing generous human qualities.

Involving of children's stories in school textbooks of primary classes is approved and experienced method for Western educational system (*Donovan 2010:74*). One of the Western researchers shows for illustration the story by Leo Lioni about a fish and the birds and makes a conclusion, that new views are formed among the children on the basis of the existing views and experience (*Donovan 2010:75*). Similar method was used many times in Georgian school textbooks of the 90-ies of 20th century. For example, in "Deda Ena" ("Mother Language") and "Bunebis Kari" ("Nature Door") by Iakob Gogebashvili, in "Story told by Young Deer" by Vazha-Pshavela as well. It is known that in his works a brilliant Georgian writer Vazha-Pshavela painted with inspiration the panorama of nature, the interior condition of children of nature and the writer's human attitude towards the nature. In this regard it is especially important "Story told by Young Deer" by VazhaPshavela.

This little story warmed by amazing love towards nature completely attracts reader's attention from the very first lines.

"I'm tiny, orphan. Fortune enslaved me: I became an orphan at a bad time. I have little short thin fur with white spots. I have not even horn and teeth yet, I have not even hoof hardened. I go way-lost. Look at my bloody foot. I hurt it when I came down in the gorge for drinking water. I suffer from heart Oh, my poor mother! Until I had a mother alive, she constantly caressed me: she milked, caressed and warned me. What must I do without her now! I do not have milk; only soak dew from grass in the morning and in the evening when there is dew there, and so I kill the desire of milk with it. As I am homeless I am afraid and am trembling, every day I wait for death, I wander. Oh, my God, how many enemies we have!.. Terrible, contrite scenes of speechless mother-child caress are interchanged each other; we feel deep human feeling towards an orphan, poor child. There are terrible pictures of humans' heartlessness: a bloody mother and a child, and a young hunter with hem rolled Chokha, who cries "Long live!" to the terrible death; a homeless young deer, big watery eyes and large eyebrows with amazing beauty, and finally the young deer's sobbing – I'm an orphan and who knows who will become an owner and who will paint hands by my blood?! – It makes a strong influence on children's spirit and not only on children's spirit!

The emotional impact of power of young deer is high and quite effective, one clever teacher mentioned on the force of emotional influence of "Young Deer" that children stop breathing, suffocating with tears, they are poor and very sorry for it, indeed. But Iakob Gogebashvili points out... What can we do? As Jean Jacques Rousseu said, if a child does not experience hardship in the childhood period, he/she will not learn a real life. Deep and heavy feelings gained in the childhood are reliable guarantor of humanity.

Such strong emotional expression of the materials on nature has a great importance for perfecting the pupil's emotional environment. Vazha-Pshavela and Iakob Gogebashvili knew a child's nature best of all and were distinguished from refined aesthetic taste themselves too. Such aesthetics is shown in the works of Iakob Gogebashvili, which ma-

de the human form human attitude towards the world and which should be have its basis in the childhood.

Almost for fifty years Iakob Gogebashvili worked to teach nature to Georgian public school. Public school should manage to provide children with nature knowledge so that they could pave the way not only to the scientific nature science, but have an interest to study it fundamentally.

Our homeland, Georgia really has the right to be proud that its nature, our mercy and source of kindness, had and has plenty of great defenders, panegyric persons and guardians. For proving it the names of Vazha-Pshavela and Iakob Gogebashvili are enough. Vazha-Pshavela wonderfully assessed the specifications and balance of nature. He wisely and originally reflected contraries and adversity existing into nature there.

How deeply love of nature must be put in Vazha's heart, and not only in his heart, but in his whole spirit that he said so daringly and freely – “Mist is thinking of mountains”, he addressed them so wonderfully and with faithful dream – “why did not you sing, mountains!” he listened and understood the heart beating of mountains and singing of mist.

“Kuchi”, “Ia”, “Poet of Nature”, “Dried Beech”, “Story Told by Young Deer”, Kuchi's conversation with rock – “Rock! Are you my mother and father, my defender and owner? – I am, do not be afraid, You black dark!... Vazha's pray – Land, let you look after to this darling violet, protect it, be its parent as it's your character! How much love, sadness, cares is entwined in these lines. The hunter's knife soiled by blood, wet poor eyes of dying deer, pounded hoofs of the orphan young deer – this is the greatest accuse towards inhuman cruelty of humans and men, isn't it?, and on the other hand, this is a gift for instilling aspiration of pure, inspirited love towards nature the similarity of which no tongue can express!

Iakob wonderfully, with inspiration came true human's highly reasonable attitude idea towards nature and elevated this idea from an ordinary didactic event to the highest level of moral-pedagogic wisdom.

Iakob Gogebashvili carried out energetic activity to study love of nature to pupils, youth and people, to develop understanding of protection and defense in them. In the foreword of “Nature Door” he wrote: “Georgian nature is so rich and adverse that European nature cannot be close to it. But we cannot appreciate this rich nature thanks to the wrong education. Because of it our nature are patronized by foreigners equipped with real knowledge, purchasing plenty of property and we remain without anything” (*Oboladze 1999:27*).

During sets of years Iakob worked for it diligently to make more attractive “Nature door” for children. Upon its composition he wrote: “we made the round of the matters of the subject such as classification of plants and animals and their anatomical structure, the direct subject of nature science textbook. Instead of it we paid a great attention to what connection exists between plants and humans, how animals live, how they struggle for living, what place they take into the nature, what attitude they have to the other animals and humans and towards their homeland (*Gogebashvili 1912:44*). Iakob selected educational material with great care: “letters on nature are composed by us on base of the best sources,

for example, “Vestnik Estestvennikh Nauk”, works by Brem, Karfokhty, Bagdanovich, Vagner and others”. He with great care attempted to facilitate, make attractive materials for children. With this aim he wrote: “We gave our letters mostly narrative form that facilitates pupils in the subject mastering twice and three times more” (*Gogebashvili 1912:45*).

In “Nature door” there are represented enough materials on environmental nature and its usage for human well-being that Iakob considered as the most necessary and the first matter for public school. It caused that this textbook was being richened systematically with nature materials. Iakob Gogebashvili studied the achievements obtained in nature science with great interest and dealt with their selection and didactic processing with a high responsibility.

According to the humans’ approach rules towards nature and its observation, studies of leading ideas on this subject and specifications of children’s development, in Georgian public school with the aim of rational basement of the matter of nature study, Iakob Gogebashvili created consequent pedagogical system. This system jointed sensitive, cognitive, labor and aesthetic initials organically. This means that the providing properly selected teaching materials must be based on education of humans’ correct relation towards nature for children (*Elbakidze 1999:27*). Iakob Gogebashvili learnt and explored the existing condition regarding learning the issues of nature in European school at that time. After that he could impact and raise the issues of nature in Georgian school textbooks and develop them (*Tsulaia 2009:83-86*).

It is clear that in such conditions the inheritance formed at the end of the last century in natural science by Iakob Gogebashvili is not enough any longer in order that school follows to the modern life. That’s why nowadays it is necessary to elaborate effective system of nature protection measures. But this fact doesn’t mean to deny the inheritance and experience of Iakob Gogebashvili. We have to introduce novelties in Georgian textbooks of natural science based on this rich tradition. As Iakob would say, let’s enrich the pupils’ mind with “skill and easiness”, teach them to use the power of nature and fill the the children’s hearts with “high human feelings” (*Gogebashvili 1990:229; Inasaridze 2009:6*). The main function of today’s school as before is forming a pupil as a person holding civil values, who realize his/her duties towards mankind and natural environment.

References:

- ***Gogebashvili 1912:*** Gogebashvili I., Deda Ena (Mother Language). Tbilisi, 1912 (*in Georgian language*).
- ***Gogebashvili 1990:*** Selected Works, Vol. II. Tbilisi, 1999 (*in Georgian language*).
- ***Donovan 2010:*** Donovan M. Susan and Kon. D. Brensford, How We Learn: History, Mathematics and Natural Sciences, in the book: Article on the Issues of education, Center of Teachers Professional Development, Tbilisi, 2010 (*in Georgian language*).
- ***Elbakidze 2010:*** Elbakidze N., the Methods of Subject Teaching at the Primary Le-

vel for Teaching Natural Sciences, edition of Center of Teachers Professional Development “Teacher”. №4 (10). 2010 (*in Georgian language*).

- ***Inasaridze 2009:*** Inasaridze M., Lobzhanidze S., Mamukadze Sh., The Textbook of Teacher Ethics, Situations From School Life, Center of Teachers Professional Development, Tbilisi, 2009 (*in Georgian language*).
- ***Oboladze 1999:*** Oboladze U., Kajaia G., “Nature and Man” in I. Gogebashvili’s Literal Inheritance. Tbilisi, 1999 (*in Georgian language*).
- ***Tsulaia 2009:*** Tsulaia B., Iakob Gogebashvili – a Naturalist, international periodical edition “Education”, №1, Tbilisi, 2009 (*in Georgian language*).

**ASPECTS OF COOPERATION BETWEEN A CLASS TUTOR
AND PUPILS INTO THE MODERN SCHOOL PRACTICE**

The reform ongoing in the educational field requires from school management to focus on the newest methodological approaches of education having been introduced by Professional Development Centers of National Educational Plans and Assessments and Teachers of Ministry of Education and Science of Georgia recently.

The modern American Scientist – David Perkins points out that “Public schools have a great responsibility – transferring the appropriate knowledge to the persons having different aspirations, talent, thinking, behavior, basic knowledge and internal world. School is as surprise as a lamp – integral and common part of our everyday life, but with a historical view, by its assignment and tasks, quite new and exotic.”

At school a child is brought up with education too. A man is a social person, so the educational function of school the aim of which is emotional-willing, valued-motivated components formation, is just realized in the relations between “a pupil and a teacher”. The central figure of educational process is a class tutor.

A class tutor’s working is a purposed, systemic, planned activity that is based on the educational program of the institution, positive and negative tendencies of social life, active objectives set before school teachers’ collective, approach oriented on a person and relations of class group (*Perkins D. 2007: 9-10*).

The tutor represents a formal and actual leader of group, carrying a culture, organizer and participant of children’s creative activity, advisor, inspirer, guardian and a friend of his/her pupils.

The tutor should elaborate humanist educational program in relations with children, the aim of which is formation and opening the creative individualism of each persons, relations establishment on confidence, respect and inter-assistance towards classmates.

An educator makes humanization of relations among pupils in groups, supports in formation of moral and spiritual orientation, manages organization of social-valuable relations, creates emotional comfort, positive psycho-pedagogic conditions for development. Supporting the relations with children of various ages tutor at the same time cares on the position and place of the class in the school collective.

Class educational system is characterized by the concepts, such as: “kindness”, “collective”, “confidence”, “creation”, “respect” and etc. The tutor attempts that these values to be the base of each member’s activity in the collective and to manifest in the relations and attitudes inside and outside of the collective.

The principles of the relations between a tutor and pupils represent a ground of

relations of a tutor towards class group. Effectiveness of educational processes, also psychological micro-climate of the class is depended on defense of the class.

We allocate the following principles of cooperation between a tutor and pupils:

- ❖ Unconditional acceptance of each pupil with his/her strong and weak characters;
- ❖ The teacher's inaccessibility upon assessment of pupils' behavior;
- ❖ Opening and providing dialogues in the relations with pupils;
- ❖ Skills of managing character, mood, recovering influence of partial opinion;
- ❖ Ability to acknowledge his/her own and others mistakes;
- ❖ Usage of humor, as methodical way of working in relations with pupils
(*Tsomkalo 2007*).

When a tutor begins working in a new class, it is desirable to speak to pupils about the principles on their future relations, also about the traditions, habits and relations his/her former pupils had. It is reasonable that children answer to the questions the answers of which will create a good psychological micro-climate:

- ❖ What must a friendly class look like?
- ❖ What must be done in order to become a class friendly?
- ❖ Which traditions exist in your class?
- ❖ What measures must become traditional?

A tutor should teach behavior rules and procedures to the pupils by active educational methods that pupils will consider them as necessary condition of behavior or Code of Dignity. The practice gives us a very productive result with a view of which the pupils themselves are engaged in the creation of rules as the sense of responsibility and property is developed to them. They discuss and participate in the creation of rules with elders. Rules should not be numerous, they must be clearly established and cover such types of formulations thanks to which a pupil will know what rights he has got to do.

The significant element of relations between a tutor and pupil represents contrary connection that enables a teacher to see what result was obtained by his/her actions. It is recommended for a teacher to carry out a class questionnaire at the end of trimester that will give an opportunity to manifest the pupils' opinions about their relations. It is desirable to let a child write his/her wish or give note to the tutor at the end of the questionnaire. Such tradition forces the tutor to be exigent towards herself/himself and working.

Wondering what relation aspects are between a tutor and pupils, we carried out the questionnaire at Tbilisi Public School # 10 where 32 eight graders participated.

1) ***What subjects does your class study?***

The pupils provided the following list of subjects: Mathematics, Georgian, Russian, Foreign language, Physics, History, Geography, Music, Biology, Chemistry.

2) ***From the subjects listed which subjects' educational process is interesting in your opinion and why?***

In some cases children named two or more subjects. Special love was manifested towards History, as "I understand history of my country", "because a teacher explains a lesson very interestingly" and etc.

History – 61.5%

Foreign language – 15.4%

Geography – 23.1%

Chemistry – 15.4%

Mathematics – 23.1%

Georgian – 23.1%   Physics – 7.7%

3) ***Which subjects' education are not you satisfied with and why?***

46,2% of the pupils expressed a claim towards Russian language education.

“Russian, because nobody loves and children make noise”; “a teacher teaches badly and I cannot hear anything in noise”; “a teacher does not teach grammar”, “there is no possibility to gain knowledge.” 7.7% of the pupils named “Geography and Nature, because a teacher is very severe”.

The same number of the pupils mentioned: “Chemistry, because we need to have better teacher who will reasonably and interestingly explain us a lesson”.

One pupil was found to be a very thirsty of knowledge who stated: “none of subjects, because teachers do not require much, but I want to understand and know.” The other pupils are satisfied with education of all subjects.

4) ***In your opinion, what is inter-cooperation between teachers and pupils in your class alike?***

The majority of respondents assessed cooperation of teachers and pupils positively – 69.2%; while 15.4% - negatively, some of them stated that “a certain part of the pupils in the class has a good attitude, some – less than good”. “There is no inter-cooperation at all as pupils are very aggressive towards teachers and each other”.

5) ***To your mind, what must the relation between a teacher and a pupil be alike?”***

All participants of the questionnaire stressed that the relation must be “good”, “friendly”, “relatively”. See answers of some of them: “maternal relation, but in our class none of the pupils and teachers have such relation”; “a pupil and a teacher must understand each other and a pupil must not be scolded due to a mistake”; “there must be good attitude, but they should not be very close to each other and teachers should not differ children from each other”; “a teacher should be a close person to a pupil who will share all her/his troubles.”

6) ***How do you think, does the school where you go satisfy your requirements?***

a) In case of positive answer, please, explain.

b) In case of negative answer, please, explain.

69.2% of the respondents are satisfied with the requirements set towards the school, while 15.4% - do not. “Yes, it satisfies as I learn much information I wonder”; “yes, because school arranges different kinds of competitions, games and etc”; “I am partially satisfied as nothing is perfect”; “in spite of several issues that are needed to be corrected, I am satisfied with education level at this school at least”; “yes, because there are good laws established and there are many demands towards teachers”.

“No, because, children are aping at the lessons and a teacher wastes time on their reprimands”; “it does not satisfies me. If there were more presentations children would learn much”; “I am satisfied intermediately. Food is expensive in the canteen, but a child is forced to buy meal at school as guard does not let them go out “.

7) *If you were a tutor what would you change?*

15.4% did not answer to this question; the same number of the pupils would change nothing, 23.1% would change discipline, the answer of the rest respondents was indirect and interesting. “I would change discipline and attempt to be friendlier with children”; “I would be friendlier with children, I would carry out different questionnaires, competitions in the class”; “If I were a tutor, I would treat children more warmly and assist them in some matters”; “I would teach children culture, politeness, love to each other. For achieving it every day I would leave 5-5 pupils after lessons and speak about these topics to them”; “What would I change?! Curtains, because they are dirty! I would leave the children in the class who deserved it and I would expel the children who deserved it”.

The questionnaire has revealed that although pupils assess the relation with the tutor positively, they still experience the deficit of this relation; the answers made to the last questions speak on it. They have a lack of warmth, care, communication and understanding from teachers. If a tutor manages to attract their hearts and equally share warmth and caress, school will become a desirable institution for pupils indeed and dissonance will be created in the education harmony.

References:

- **Perkins 2007:** Perkins David, Reasonable Schools. Tbilisi, 2007 (*in Georgian language*).
- **Tsomkalo 2007:** Tsomkalo L.V., Formation of Class Collective. Cheliabinks, 2007 (*in Russian language*).

SOME ADVICES TO YOUNG HUMANIST TEACHERS

In 1970-ies when in Georgia the communist regime was dominated and humanist pedagogy was introduced step by step, Mr. Shalva Amonashvili, one of its founders, the greatest scientist and public figure, was asked such question: “Mr. Shalva, what do you think, how are your students distinguished from other children?”, he answered: “I am deeply assured that if my students do not become famous scientists and public figures, they will be tolerant and hugely love each other, they will not damage others fatally (though graduates of his school today are successful politicians, public figures, scientists, artists and etc. who have brought fame to Georgia worldwide – we are speaking about Tbilisi #1 Experimental School) (*Tsutskiridze 2005: 78*).

Humanist pedagogy as it is known is based on personally oriented education so the educator working with this respect must determine the following:

- ❖ She/he should know the temperament, character, views, taste and other individual specifications of his/her students well.
- ❖ She/he should be able to diagnose and analyze thinking, motive, interests, mood, attitude towards life and other personal features of the student exactly.
- ❖ In addition she/he should be able to manifest and overcome those reasons which hamper educational process in reaching a goal in order to change her/his own working tactics purposely.
- ❖ She/he should maximally rely on the student’s activity.
- ❖ Also she/he should be able to combine educational and self-educational processes together, to support youth in selecting goals, forms and methods required for self-education.

Authoritarian pedagogy had elaborated its own working scheme-request-perception-action. Do you understand? - asked an educator, then do favor and perform.

In order to bring up a free person it is necessary to adapt a child to making decisions independently, being responsible for his/her results. So we need to attempt to develop skills to each of students, such as: thinking for a long time, acting rightly, without external pressure, respecting to the person’s option and decision, determination of position, views, judgments and so on.

In a word, personally oriented education – it is not a new method of education (as some consider it), but it is technology educating an educator what and how to do to achieve a desirable result. The key sign of the personally oriented education is freedom. A child is not forced to do the requirements, in contrary; teachers create such conditions for a child by dif-

ferent methods and ways so that a child himself/herself goes to the right conclusion.

The educator should watch the child's development process attentively, but should not interfere in its course. By this way the educator provides the child's freedom. The educator only creates conditions for the child's self-development.

The well-trained educator timely understands where his/her involvement is necessary and when she/he notices that a child can not solve problems with his/her own forces only then she/he interferes in the activity.

Today numerous teachers treat to a child without any respect. This may be a result of our old mentality, but it is unquestionable that this approach must be changed by all means in order that a child feels his/her own self-confidence, in other case she/he will not have a desire to become an adult and lock herself/himself in her/his own shell (*Wulfson 1996:77*).

Have you seen such teacher in the schools of Tbilisi or other regions of Georgia who addresses to the first graders with "You"? Of course, you haven't. In reality it must be so that little children feel that a teacher stands to the next to her/him and not high above her/him. Children always aspire to where they are loved, where they are assured and trusted. Technology "Love School" is understandable for everyone. The hosts are children here, while educators are their older friends who can resolve all issues. Educators do not only play with children attentively, but they do everything to entertain them more much. Instead of the order "Do it", educators seek ways, facilities to facilitate in implementing the child's independent wish.

Studying behavior of the first graders at Tbilisi Public School # 105 I came to the conclusion that many students know moral norms and principles well, but they break them purposely. What is a teacher doing at that time? – Does she/he read moral to them, punish, or permanently repeat behavior rules to them? Unfortunately, we always forget the most important fact that a child never does joyfully the thing that she/he does not like to do, so a teacher is obliged to establish the ground of moral norms for children.

Particularly, at the mentioned school I asked the first graders to help me and to teach behavior rules to the other children. The question set got other formality and transformed into a free game. The observation convinced me in one matter again - a child's influence on the other child was found to be stronger than a teacher's influence on the pupils.

For transforming the teacher's activity into humanist bases it is necessary to understand his/her abilities. For it she/he must answer to the questions established by a famous American scientist, humanist teacher – K. Rogers.

- ❖ Can you access to the pupil's spiritual world without any discussion and critics, see and assess it;
- ❖ Can you be faithful and open with them, will you be able to make expressive attitude with them when both of parties have an opportunity to study;
- ❖ Can you find and develop the interests of the students; although you do not know what results will be reached.
- ❖ Will you be able to support youth to create the right approach towards themselves and environment;

❖ Will you be able to support youth to integrate their spiritual world and ideas.

If some of you answer the major of the questions positively – says Rogers, you will be able to facilitate to the pupils’ life of your own school, to help them in development of abilities maximally (*Tsutskiridze 2005:75*).

So, personally oriented education can be implemented by specially trained teacher who will be armed with higher spiritual features. She/he is obliged to elaborate strict educational principles. She/he must know well what may be done and what may not.

References:

- **Amonashvili 1986:** Amonashvili Sh., Thinks on a Humanist pedagogy, M., 1986, p. 122-125.
- **Wulfson 1996:** Wulfson B., Comparative Pedagogy, M., 1996, p. 77.
- **Tsutskiridze 2005:** Tsutskiridze Z., Orjonikidze N., Modern Theories of Education. Tbilisi, 2005, p. 70-78.
- **Chekurishvili 2010:** Chekurishvili B., Modern School Through the Eyes of a Modern Writer. - Journal “Teacher”. №4 (10). Tbilisi, 2008.

**THE ISSUES OF FINE AND APPLIED ARTS AGAINST BACKGROUND
OF MODERN DEMANDS AT THE PRIMARY SCHOOL**

Art is a phenomenon of emotional and creative nature. It comprises artistic communication and various means and forms of self-expression (fine activity, verbal, dramatization, applied activity).

It is impossible to imagine a human's existence without art. On the basis of it, universal character of art is indisputable. It acquires particular importance today – in the epoch of scientific-technical revolution and globalization, when pragmatism has an irreversible character. It is possible to balance the lost equilibrium with the functioning of its strong levers. Any formal revelation of a human's existence is connected to some origins on which the fundament of the future life is based whereas a secondary school is one of the founders.

Children acquire some experience of relation with art spontaneously or in an organized way already at a preschool age. This experience at a primary school age gradually increases and knowledge acquires a systematic shape. Drawing is one of the active forms of creative thinking, which is connected to various labour and thinking processes. From the point of view of development of the person's creative potential, no other subject, than Fine and Applied Arts has such possibilities. Such understanding of art is set on the basis of the standard elaborated by the Ministry of Education. The first novelty which distinguishes a new subject program is the recognition of priority of sustainable aesthetical education and is an independent discipline - integration of Fine Arts and Labour Education in the frame of one class.

The technique of performance is the main kernel on which both directions of activity are based. Formation of the pupils' artistic culture is possible on the basis of active creative activity. Fine and applied arts at school is presented in different forms of activity (drawing, modeling, construction, applied activity), which requires various procedures and manipulations. The child's natural inclination towards the moving activity finds the best solution exactly in the process of doing homework. At this stage the tasks of organizational and technical characters appear to be more difficult. That is why at the initial stage of studying elaboration of technical abilities is considered as an independent teaching task. Fluently knowing various techniques and materials will prepare a hard basis for the next stage of studying.

Means of practical realization are different: drawing, painting in colors, cutting out, modeling, and handwork. In this process children get acquainted with artistic elements of art and visual technical nuances of the material. With a teacher's help they would acknowledge that art creativity and multi-versions are characterized for art. That is why only one correct answer won't be acceptable for it, but will combine using various possibilities for making artistic-creative findings.

The interactive method of teaching takes into consideration the division of the lesson into three stages – the lesson should begin with activation of emotion and asocial thinking, thus we will prepare the main part of the lesson, when some knowledge and preparation are formed as the basis for a discussion. The conclusive step of the lesson – reflection appeals to organize aesthetic-evaluative discussions in the frame of communication and interpretation. The latter is no less important step as it provides maximal involvement of the contingent with unequal possibilities in the process. Systematic formation of artistic image understanding significantly raises the level of the pupil’s artistic development that is reflected in the results of practical activity. On such basis, the formation of aesthetic-evaluative ability is considered as an independent teaching problem, which acquires more loading from the middle level of school education (V-VI grades). Thus, both directions of the program are considered as mutual enriched categories. With the interdependent coordination of the mentioned phases, their compliance will be implemented with the attainable results and indicators.

The lesson should be planned so that each assignment comprises five elements: 1) topic of the lesson, 2) teaching aims, 3) variety of activities, 4) material and working techniques, 5) words and terms. Each teaching problem (composition, shape, colour and so on) should comprise several kinds of artistic activity and these five elements of the mission should be interconnected.

On the basis of standard parameters, we must gradually teach the pupil both practical and theoretical basics of fine and applied arts, so that to prepare the ground to cope with more difficult notions at the next stage of teaching.

References:

- **Kate Burk Walsh:** Walsh K. B., – Create a Child-oriented Groups (a program “step-by step” in cooperation with the Open Society Institute).
- **National Curriculum 2004:** National Curriculum (subject program in Fine and Applied Art), the first edition. Tbilisi, 2004.
- **Art 1986:** Fine Arts at the Primary Classes. Minsk, 1986.

THE ROLE OF FORMS OF STUDIES IN IMPROVING PUPILS' KNOWLEDGE

Day-to-day increase in requirements for secondary education leads to a number of teaching and training problems the resolution of which seems almost impossible through application of traditional teaching methods. A lesson as a teaching form cannot cover all didactic functions that create modern teaching and training process. The necessity of various forms of studies is described in "National Curriculum". Better conditions have been created for each study form recommended under the mentioned document and not only for one of them taken separately with the view of better perception of study materials, independent generalization of acquired knowledge and development of habit in systematizing this knowledge.

A form shows a way of organizing content. "Organizational forms of teaching are included in operative-effective components of the study process and represent some external expression of agreed actions between a teacher and pupils. This is performed in compliance with the established consequence and definite regime". Any form of study has its characteristic features such as:

❖ Number of pupils;

❖ Time and place of study.

The variation in above mentioned stipulates the character of each form. Nowadays the following study forms are more or less applied at a number of public schools in Georgia: a lesson, optional classes, a complex seminar, an excursion, laboratory work, practical work, optional practical work etc. As we see it, the systematization of pupils' knowledge can be reached not only through a lesson and above stated classes applied at public schools but through conferences, interviews and consultations as well.

Educational conference is preferable to hold with the whole class (possible with other classes in addition) in appropriate subject cabinet at a time determined by the study schedule.

Didactic functions of school conference are as follows:

❖ Development of study habit for extra curricular literature;

❖ Generalization of reading material and marking out core material in it;

❖ Acquisition of habit in getting information out of friends' reports.

Successful conference depends on the preparatory period. The variety of tasks gives an opportunity for increasing the number of pupils involved and in this way we can raise their interests towards the classes that are very essential for present-day public schools. Interview-it can be regarded as one of the necessary forms of classes. A teacher often conducts a part of the lesson in question-answer mode. But if the question requires the

full answer, it preferably should be prepared by pupils in advance and this leads to deep and sound answers as well. Besides, they are given an opportunity to compare different versions of answers, generalize them and make a final conclusion by help of their friends.

If putting a complex question and its discussion happen at one and the same lesson, it often looks like guessing answers conceived by the teacher more than discussing topic by pupils. Thus, an interview as a form of studies is carried out by means of conversation between a teacher and pupils around the questions set in advance (some lessons prior).

The following types of an interview according to objectives can be applied at classes: Specifying and improving knowledge; Informative; Generalizing.

Interviews differ according to their places in the teaching process:

- ❖ after the introduction of a new material;
- ❖ after independent study;
- ❖ after material processing at home and so on.

Interview in different situations represents the function of a lesson fragment, teaching method and studies. The advantage of an interview in comparison with generalizing and revision lessons is revealed in the possibilities of a pupil to think and find answers to the questions given in advance as well as to offer various and original responses. Consultation has not been applied as a form of studies for many years in the reality of Georgia. We think that today along with the introduction of school-leaving exams at public schools, consultation seems to be indispensable not only for graduating pupils but for those who are preparing for end-of-year exams. Consultation should be conducted at the lesson envisaged by the time-table. A teacher appoints a consultation day and gives the topics to pupils for discussion beforehand. During consultation a teacher answers questions put by pupils. To conduct the lesson more effectively, a teacher should collect pupils' questions in advance and on this basis plan the lesson. Besides, better possibility is offered for taking into account pupils' individual activities during consultations.

In order to benefit from consultation process, pupils should prepare their tasks in advance. The conduction of consultations is useful during the year as well. It aims at correction of pupils' knowledge.

References:

- **Parjanadze 1974:** Parjanadze A., Facultative Studies in Mathematics, Tbilisi. 1974.
- **Kelbakiani 2001:** Kelbakiani, Teaching Methodology of Mathematics. Part I. Kutaisi, 2001.
- **Balke 1974:** Balk M. B., Balk G. D., Mathematics After School. Handbook for Teachers. Moscow, 1974.
- **Birkhoff 1977:** Birkhoff G., Mathematics and Psychology. M., 1977.
- **Bolgarsky 1981:** Bolgarsky B., To the question of Educational Importance of Mathematics Teaching. Mathematics at School. № 1. Tbilisi, 1981.

PARAMETERS DEFINING DIFFICULTY OF EDUCATIONAL TEXTS

Improvement of school education was and is left as the most important problem of education. Modern secondary standard means to equip a pupil with skills and abilities, which enable him/her to understand fast progress of the mankind, to use achievements of modern science, to become a full member of the society. From a passive receiver of knowledge a pupil should become an active learner, who will be able to use received knowledge, as for professional growth as for the benefit of the society.

The direct source and companion of a pupil's knowledge is the school textbook (*Krsmanovich 1974:108-120*). It should contain the volume of knowledge considered by the program, that is obligatory for the pupil. The textbook should: reflect the nearest achievements in the given science; stand at a high level pedagogically and methodically; consider age and features of the pupil, should be penetrated with didactic principles of training; should be written in the correct literary language, etc. The educational text should be written so that the pupil must feel pleasure and makes him/her love of knowledge, abilities of independent work on the book.

As a rule, the educational text of textbooks of physics has many defects. It is necessary to underline its overcrowding with inaccessible materials for a pupil (the school textbook should not represent the abstract of higher school). We should remember that at school we bring up not a physicist, and a thinker, a developed person who owns the basis of science and is capable to use received general education in practice.

The text is a difficult system formation, that also means multi-dimensional and multi-flatness. The text characteristics conditionally are divided into outward and inside ones (*Kuckushkin 1984:47*). Such characteristics belong to outward i.e. formal as the length of a word, which is expressed by quantity of letters or syllables; the length of the sentence and distribution of this length to the whole length of all the text; quantity of different kinds of definition, verbs and the parts of speech, a different parity of this quantity; quantity of dependent sentences of different kinds and etc. Formal parameters of the text can be used while designing the formula of reading that gives the chance to estimate the sum which affects on learning the text for a certain group of readers.

Such parameters belong to internal ones of the text, which will be established not at the result of formal calculation, that is possible without understanding the text, but by meaningful analysis of the text content. The text content may contain the facts, theoretical regulations, compliance with the analysis and the facts and theories. The content of the text contains three systems of information – a system of fact information, theory informa-

tion and reflex information.

The system of reflex information includes the content of that part of the text which expresses the relation to the facts and theories, gives them an estimation; it is often accompanied by emotional remarks and passages. If the basic function of the system of fact information and the system of theory information is informing about something, the function of reflex elements of the text is structuring of perceptions and understanding in the process of information. I.e. when the text includes reflex elements, there is created a certain accent and relation to any information.

The establishment of parameters of the text readability is difficult and various aspects are still needed to be clarified. Under the term, "readability" we mean the sum of those factors which promote to a successful reading, considering of the text's complexity, and preparation level of the reader (age, education). Complexity of the text is in the peculiarities of its content, in logic construction, in information of its materials, etc. (*Mikk 1977: 98-109*). Some parameters are discussed in the literature treated by us: length of the sentence - all researchers agree with it, length of a word, a percentage quantity of difficult, foreign, long words, terms; abstractiveness connected with noun repetition. Different authors use these parameters in different combinations.

Certainly complexity of the text isn't exhausted by this, but it is a subject for the next researches. That is why we must satisfy by that what we have.

There are spread the formulas defining complexity of the text's readability (*Prukhha, 1985: 143 – 164*). They define complexity of the text only according to some characteristics, but it is not enough.

The formula of complexity of the text should be simple, therefore almost all authors choose a rectilinear dependence, basically with two parameters. Some of them use three (seldom more) parameters. It is necessary to use numerical (empirical) coefficients into formulas. Purpose of these coefficients is clear mathematically: to counterbalance an order of members and to "open" an interval of a scale of difficulty. But these coefficients are often used incorrectly, they do not contain figures of 4 or 5. For example, Dix's and Shtaiver's formula includes 236,96 numerical free members. If in this number all figures are reliable, its maximum error is $0,005/236,96=0,002\%$. Reaching such "fantastic" accuracy in pedagogical researches is impossible, unreal. Unfortunately, the considerable part of authors does not pay attention to this, and the formulas are overloaded by "too exact" coefficients. Figures are needed to be rounding.

There is a principle question: whether is it necessary to do out and use such formulas?

Usage of formulas does not exclude acknowledged and inculcation methods of checking the quality of textbooks: expert estimations, experimental check at school etc. These methods keep their value. Formulas allow to improve methods of estimation of the textbook's quality and to receive the united indexes of difficulty of material's transferring on which basis it is possible to develop an objective criteria of optimum difficulty of the educational text. It is possible to estimate by formulas the manuscript before the tests at school. It allows to accelerate preparation of high-quality textbooks. And though usage of

formulas to textbooks is not simple, it nevertheless is much cheaper and operative than carrying out of relevant experiments.

The estimation with formulas is a statistical estimation which demands definition of level of reliability, what is probability of the correct result? It's very difficult to do this and so far none of the authors has it. Despite this, usage of formulas is reasonable.

At the result of analysis of formulas it is possible to say that for the characteristic of syntactic complexity almost all authors use length of the sentence. From our point of view this parameter is the most effective. It is proved also by the fact that between difficult and easy readable texts a difference of average length of the sentence is $(8-5)/5=60\%$. But the method of calculation of length is different. While calculating average length of the sentence in the educational text we divide the number of words on the number of sentences.

At calculation of number of words in the sentence, we do not include the unions in number of words in physical text; word units when one of the words has an auxiliary function and has no an independent meaning; such combination of words when two words express a single whole concept. The number of words in the text is marked with a letter **n**.

If at sentence calculation, the compound sentence represents connection of two short full sentences of identical structure with the unions "and", "i.e." or a comma is considered as two short sentences. In other cases, sentences are not "a simple mechanical sum" of two short sentences and that is why they are considered as one sentence. In the educational text the number of the sentences is marked with a letter **N**.

It is well known that the statistical set is not characterized with only an average length, in our case an average length of the sentence. It is necessary to use the second parameter – a dispersion which characterizes dispersion round an average. None of the authors does not use such characteristic in formulas. We consider it as a principle lack and we think that it is necessary to use an appropriate member into the formula. It is obvious that complexity is characterized by a share of long sentences. Therefore we take it in parameter, in particular we count long sentences, containing 12 and more words, divide them into total number of the sentences.

Almost all authors have taken the length of a word as a parameter reflecting the lexical complexity, but they define it differently. Our main aim is a semantic analysis of the educational text, therefore we cannot agree with those formal rules when there are considered intervals between words, a blank place, signs of punctuation. The special literature strengthens our point of view (**Piotrovsky, 1977: 135;309**), where there are analyzed peculiarities of 100 languages of the world according to the length of a word: the length is determined by the number of phonemes. As in the Georgian language the sound coincides a letter, it is obvious that the length of a word is defined by number of letters (since the word form is changeable, in the special literature it is called as usage of words and its length is a letter chain from defect to defect). Unfortunately, among the analysis of 100 languages the Georgian language is not included. Therefore we can rely only on our researches – educational texts. We have unexpectedly received that in educational physical texts with different complexity the average length of a word is changed slightly: 7,59-

7,54=0,7%, while the average length of the sentence is changed within 60%. We suppose it is reflecting of specificity of the Georgian language. And this specificity is beyond our competence, therefore our opinion isn't stated thoroughly. That is why for our purposes the length of a word will not be useful as a parameter of readability.

Which parameter can we also use for characteristic of readability? Every day the pupil meets the following terms: distance, time, speed. But as soon as we define speed as physical size, it is difficult for the majority of pupils to acquire it. Why? Abstractiveness of physical terms considerably is much higher than daily terms and we should seek the reason in it. Therefore let's take "abstractiveness" as the third parameter in the formula.

How can we define abstractiveness, connected with physical concept, the term? The analysis of our data has convinced us that the most simple, but the effective characteristic is the quantity of physical terms per a sentence. Its calculation rule is the following: we calculate the total number of terms, at calculation it is necessary to consider that terms may be changed with pronouns. It is clear these pronouns should be replaced with appropriate terms. Total number of terms which we will mark as a letter **q**, we divide into total number of the sentences and we receive the quantity of terms per a sentence.

Thus, for level definition of readability we offer a rectilinear formula with three parameters:

$$X=(n+10p+q)/N=L+10S+T$$

Where **n** – number of words in the text, **N** – number of sentences in the text, **L=n/N** – an average length of the sentence in the text, **p** – number of long (with 12 and more words) sentences, **S=p/N** – a share of long sentences, **q** - number of terms in the text, and **T=q/N** – an average number of terms per a sentence.

The coefficient 10 for the second member is necessary to "counterbalance" an order of members, the coefficients are not necessary for other members.

For estimation of readability we made the next scale: if **X** is in an interval of 5-8, the educational text is easy, in an interval of 9-11 – the text is average, and in 12 and more – it is a difficult level.

Name	Easy	Average	Difficult
	5 – 8	9 – 11	12 and more

For example, both textbooks of Pyoryshkin (VII – VIII) have got to the column of difficult.

Usage of the given formula is reasonable for natural subjects.

What volume of the text should we chose for formula usage? There exists different methods of choice of volume selection. It is not matter which method we choose, it is important not to forget that the total number of sentences shouldn't be less than 100 for reli-

bility of the results. It is 4-5 pages for different format of the educational text.

Of course it is not always inevitable establishment of complexity of the educational text with formulas, sometimes all is clear. From the above-mentioned it must be clear that if in the educational text the average length of the sentence is more than 15 words, it is clear without usage of any formula that such text is with a high level of complexity. The same is told about the average number of terms. French authors have discussed this issue very well (*François-Mari Zherar 1998: 35*). According to them the number of new notions (terms) should to be limited on one page. Their admissible number is changed depending on the age of pupils. For pupils of transition age the average number of new notions on one page should not exceed 2-4. It is for understandable level, i.e. when it is necessary to explain new notions. As for usage level, the average number of new terms should not exceed 0,2-0,5. As we see the pupil of transition age can understand 2-4 new terms on one page but when he/she needs to use them, he/she cannot do it. He/she uses new terms less than 10 times.

This is about usage of new terms on one page, but it is necessary to keep a certain moderation while using the number of new words on one page.

In researches of A. Lieury there is told that he found out 6000 new words in the textbook of mathematics of VI class, while at this age a pupil remembers no more than 2500 new words during the whole academic year (*Lieury 1991: 130*).

If these parameters are not kept, it is clear without any formula that the educational text is difficult and hardly understandable.

References:

- ***Krsmanovich 1974:*** Krsmanovich M., Metody of research readership educational texts. Problems of the school textbook. Rel.2. M, Education, 1974.
- ***Kuckushkin 1984:*** Kuckushkin V., Nevolin I., Bushuev V., Organization Intellectual Work. Tb., 1984.
- ***Mikk 1977:*** Mikk. J.A., Estimation of Textbooks Formulas of Difficulty of the Text. Problems School to the Textbook. Rel. 5. Education. 1977.
- ***Prukha 1985:*** Prukha I., To Working Out of Parameters of Complexity of the Educational Text (The Review Of Researches). Problems of the School Textbook. Rel. 15. Education, 1985.
- ***Piotrovsky 1977:*** Piotrovsky, Mathematical linguistics. Piotrovsky R. G, Bektaev K.B., Piotrovsky A. A., M, The Higher School, 1977.
- ***François-Mari Zherar 1998:*** Zherar F. M., Working out and the analysis of school textbooks. François-Mari Zherar, Ksave Rozhe, “AV OVO”, 1998.
- ***Lieury 1991:*** Lieury, Memoire et reussite scolaire. A. Lieury – Paris; Dunod, 1991.

THE PROBLEM OF EDUCATIONAL WORK AT SCHOOL

Not everybody could be a good teacher, because teaching and training is quite a difficult process. To develop the character of an individual can only the person who is ready to work hard in order. A teacher has a main role in solving these important tasks. The education of the future generation is dependent on his/her abilities, knowledge and culture. In this regard the importance of the teacher's organizational-educational work is especially great, which includes the techniques of teaching/training work in one system.

Creative approach of the teacher toward the pupils must be based on the knowledge of education psychology; such knowledge ensures her/him to avoid mistakes and stencil that is not rare in school practice. Education is the area of the whole pedagogical group and every lesson should comprise educational moments because teaching and training are two sides of one whole pedagogical process. The great Czech teacher John Amos Comenius believed that labour, study and training of a child in social environment is the main and principal condition for the formation of a personality and his/her moral development. Politeness is a function of education. It is generated gradually and the teacher's personal example greatly impacts on it. It is true that we must teach the pupil the rules of politeness but using these rules requires certain internal inclination and abilities. Exactly for this reason it is necessary to have the examples of politeness and the environment of cultural people. That is why; we must watch the young people and see who their friends are, how they use their free time and who they interact with after classes (*Boldirev 1981:138*). The forms and methods of educational work are various. The practice proves that monotony is uninteresting and makes the work boring. Creative abilities of the pupils and elaboration of elementary research abilities are important in the educational work. Every specialist must have creative approach towards the work; especially the teacher needs this skill. The pupils' different individualism, teaching-material base, difficulties of pedagogical process, multi-sided and other factors stipulated the necessity of creative approaches. In higher institutions the elaboration of creative skills is one of the important tasks in the preparation system of future teachers.

The same methods are used in education as well as in teaching but the forms and content of their usage are different. Let's discuss the method of exercise which is used in both teaching and training – using the exercise in teaching process aims to form the abilities to use theoretical knowledge in practice and to strengthen the knowledge received at the lesson. The aim of the exercise method in training is to develop pupils' skills in performing the moral norms and the rules of behavior, to repeat the action many times so

that this action becomes the habit and the performance of behavior norms becomes consistent (*Gagua 1996:167-169*).

As well known, the methods of conviction, explanation, punishment and encouragement are widely used in pedagogical practice. We must use the punishment method only when all other measures of conviction are already used. Practicing pedagogical tact is necessary during the punishment. It is not recommended to insult a child's personality, speak rudely to him/her. This can only cause the situation when a child answers obstinately to the rudeness of the teacher. Every word of the teacher must be designed in advance. Herewith the teacher must express love and warmth toward pupils. Even undeserved rebuke given with a calm tone is more acceptable for a pupil than an equitable shouting. The teacher must have the ability to express his/her feelings, indignation and gladness with relevant form and according to the situation. The teacher is not a general as if he gives orders to soldiers; he/she should be accepted as an elder friend within pupils. However, it doesn't mean that the teacher should not rebuke the pupil, he/she must find the relevant form for every instruction. The results of educational work are not so reflected in the pupils' knowledge and consciousness as it is showed in the pupil's behavior, in the relation with other people. During the estimation of educational work it is necessary to show a pupil's educational level, the strength of abilities of the norms of moral behavior elaborated in them. Finding out and establishing all these skills requires a long work and deep knowledge of young people's nature. The main criterion of the results of educational work is not the words and the pupils' promises, but the wholeness of the word and activity, the pupils' behavior, and practical activities. The teacher must necessarily know the pupils' moral character, what attitudes they have toward study, how their discipline is at school and out of school, what kind of relation they have with the parents, friends, teachers, if they are polite or not, if they respect the truth, if they have the feeling of friendship and etc.

The educational work with pupils, conversation with them must be based on the pupils' individual features, the knowledge of development level and age peculiarities. The teacher in the process of teaching-training work must be full of respect and love toward the pupils. He/she must see the mental and physical changes of the pupils, understand the motives of their behavior and try to follow the pupils' spiritual condition, their aims and interests (*Malazonia 2001: 230-258*).

The performance of this difficult task requires first of all the teacher himself/herself to be at the requirement level of the modern life.

References:

- *Gagua 1996*: Gagua V., Pedagogics. Tbilisi, 1996.
- *Malazonia 2001*: Malazonia Sh., Pedagogics. Tbilisi, 2001.
- *Pedagogics 1994*: Pedagogics. TSU. Tbilisi, 1994.
- *Vasadze 1998*: History of Pedagogics. N. Vasadze Edition. Tbilisi, 1998.
- *Boldirev 1981*: Boldirev N., Methodology of Educational Work at School. M., 1981.

THE MONTESSORI METHOD IN EDUCATION

Montessori education is 100-year-old method of schooling that was first used with impoverished preschool children in Rome. The program continues to grow popularity. Estimates indicate that more than 5 000 school in the United States – included 300 public school and some high schools – use Montessori program.

How Did It Begin?

Dr. Maria Montessori, the creator of what is called “The Montessori Method of Education”, based this new education on her scientific observations of young children’s behavior. As the first woman physician to graduate from the University of Rome, Montessori became involved with education as a doctor treating children. In 1907 she was invited to open a child care center for the children of desperately poor families in the San Lorenzo slums of Rome. She called it “A Children’s House”, and based the program on her observations that young children learn best in a homelike setting, filled with developmentally appropriate materials that provide experiences that contribute to the growth of self-motivated, independent learners.

What Makes Montessori Education Unique?

- ❖ **The “whole child” approach.** Child deserves respect as separate and equal human being. Polite language, low voice with pleasant tone is used around children. Teachers or parents listen more and speak less.
- ❖ **The “Prepared Environment”.** In order for self-directed learning to take place, the whole learning environment-room, materials and social climate – must be supportive of the learner. We should provide children with ordered space, with materials that are designed to help children learn. We teach children to keep space tidy with everything in its place. They put each activity back where it belongs when they are finished with it. A consistent schedule also provides order. This order helps young children make sense of their world.
- ❖ **Children internalize the order around them.** A strong internalized order gives a strength and confidence to deal whatever comes their way.
- ❖ **The Montessori materials.** Dr. Montessori’s observations of the kinds of things which children enjoy and go back to led her to design a number of multi-sensory, sequential, and self-correcting materials which facilitate the

learning of practical skills and abstract ideas. Montessori materials are widely found online. In general, objects for the child to explore need to be simple, focused and usually natural. Electronic gadgets, TV and fancy themes distract the child from his purpose, which is concentrate in a focused way on one thing at a time. Because hand is intimately connected to the developing brain, children need to touch and experience everything: shapes, colors, letters, temperatures, etc that they are learning about, not just watch a teacher or TV screen tell them about these discoveries.

- ❖ **The teacher.** Originally called a “Directress”, the Montessori teacher functions as designer of the environment, resource person, role model, demonstrator, record-keeper and meticulous observer of each child’s behavior and growth. Montessori teacher will always try to awake self-motivation in child. Children want to learn and explore. Concentration develops when children are self-motivated. When people can focus on what is here and now on the task at hand, they become calm ad centered. The Montessori teacher will never try to force, interrupt or correct a child who is concentrating on his/her activity.

In order to achieve these 4 goals of Montessori education teachers, parents or caregivers need to shift their own traditionally accepted paradigms:

❖ **Traditional**

Dominating the child
Controlling the child
Imposing order from outside
Teaching concepts

❖ **Montessori**

Observing
Controlling the environment
Awaking order from within
Guiding hands on experiences

We think that Montessori method, which is successfully used in the educational system of the USA, in our case in preschool institutions, will help Georgian teachers at school and in preschool institutions and in family education as well.

PSYCHOLOGICAL BASIS OF “DEDA ENA” (MOTHER LANGUAGE) OF
IAKOB GOGEBASHVILI

The first part of the Iakob Gogebashvili's Book- Alphabet was studied by content analysis, this method allows contextual and structural analysis, also it allows making concerns about abstractive model and the aims of influence on the reader. The main directions where this method can be used are Humanitarian and Social Sciences. In psychology content analysis is used mainly in two directions: 1) when working on conversation, questionnaire or information gained through projective methods, 2) it is used as independent and major method for in-depth analysis for the text, especially if the text was written in the past.

There are 31 pictures represented in the alphabet. Under the pictures there are written the names of the objects and each object contains the letters that should have been studied. The name of the Object is first given fully, then by syllable and than by separated letters. Under four pictures of the Alphabet there are given syllables containing of two letters, in second case the same syllable is reversed. 1) picture **Ai Ia**, 2) **Akh Kha**, 3) **Is Si** 4) **Em Me**; There is no such case with the next 27 pictures.

In special researches there is mentioned that perception of a child in the beginning and accordingly speech development has diffusive-whole character. D. Uznadze mentions that the start part of the speech development takes place in first period of the child's life (*Uznadze 1967:191*).

For the new born baby is characteristic to “solifisive” non differentiated, condition without content, that may be considered as a condition near sleep, after which the condition of being awake comes and the differentiation of sounds coming from the surrounding and reaction on it starts. According to the research done by Canestrin, some of 7 day old child reacts in a different way on mother's speech and speech of other people. From 2-3 months it happens with all the children (*Uznadze 1967:101*). At that time on sound stimulus listening is developed. At the same time from sound stimulats at that time, child prefers human speech. The same is proved by recent researches: „From the birth of the baby, the left hemisphere of the brain is developed to such condition, that the baby can percept and react on the speech (*Craig 2002:275*). At the same time on the stage of development when they are pronouncing sounds, on the stage of diffusive-full listening perception, on the basis of functioning of articulation building the sounds pronounced by babies are complexes of sounds. They have tendency to reverse the same syllables they pronounce (**Ai Ia**, **Em Me**).

2. In the texts of first 13 pictures of the alphabet, there is often used in the text

words “ai” and “es” In next 18 texts of the pictures the quantity of these words are decreasing. In 12 texts there are not given these words at all anymore. And only in 6 texts one of these words is given.

In the life of Georgian Child often used word by the adult having relation with the child is “Ai”(means in translation here, there), This word is used to calm baby down, showing the objects that the child might like, with Ai also often is used the word “Es, (means in translation this) This doll, this aunt, this is not allowed and etc. In the first knowledge received by the child these words are preserved.

3. Under 9 pictures of the alphabet are given words containing the letters that should studied. Under these words 2 words sentences are given. The quantity of which is increasing. From the 10th picture 3 word sentences are strating. The quantity of them is also increasing. From the 27th picture the texts consist only 3 word sentences. From 31st picture the sentence consists of 5 words.

It should also be mentioned, that there is no content connection between the sentences under the pictures. They don't make the same story, The situation is the same even in 2 last texts having title: “boy is praying” and “bird is hanging on the tree”. At that time when alphabet was written by the author the age of children starting the school was 7-8 years, and they were able to study stories and fairy tales of bigger volume.

So it can be considered that the alphabet of Iakob Gogebashvili was elaborated not according to the current stage of development of the child, but according to passed stages of development. That can be proved by existence of such words in the Alphabet as “Ava”, “Kai Ava”. 7-8 year old child doesn't say Ava instead of the dog any more.

The natural question in this case is what kind of influence was expected when choosing this kind texts and words?

The analysis of gained data shows, that the Alphabet of Iakob Gogebashvili fully corresponds to speaking development direction at preschool stage that is studied scientifically. At the end of the first year the child says first words that are called one word sentences. At the end of the second year, the period of saying two word sentences starts, than 3, 4 and 5 words sentences are said, where some kind of rules of grammar are already used.

D. Uznadze mentions, that “as the basis of the first words of the child may be considered unconscious set “in early ages, the word of a child more represents the set of the child, on its ground the meaning is being built after cooperation with the environment, after development of influence on diffusive and non differentiated world, by fully psychophysical modification and increasing differentiation (*Uznadze 1967:212*).

The first words of the child represent not only subjective condition and not objective situation, both objective and subjective are given as a whole in 1 word sentences, told by the child, that are differentiated later (*Uznadze 1967:127*).

On the whole bases of speech development in pre-school age, information is given also in Emejental conception of literacy, according to which the skills of verbal and written speech, are being developed through years, from the very beginning of the life,

and are developed in a nonstop process of language development. So the fairy tales and the speeches to which the children are listening from the childhood, even before they start speaking, the “writings” that they are making as soon as they get a pen and a paper, even not having a skill how to hold it at that moment. “Reading” the book according to that information what they remember in preschool period, can be considered as showing behavioral patterns of reading and writing (*Craig 2002:476*).

So everything that is given in the alphabet reflects the speech development of the child from birth to school age. This material for school beginners can be considered as “well known and points to the life lessons they’ve already passed. They just have to repeat it, that causes actualization of fixed unconscious set, that was the ground of speech development.

4. In the Alphabet there are words with same two letters, where changing reversing the word changes the meaning of the word. (Akh-Kha, Okh-Kho, Ekh-Khe...), words that consist of complex of same letters and only one different letter is included in the beginning in the middle or in the end of the word and gives different meaning (Kari, Khari, Uremi, Iremi: Dzma, Dzna: Akhi, Akha) the sentences that are consisted of the words having several meanings and the sentences that are hard to understand for children. (Zari< Khami, Khami Mikh; Ava, Kai Ava, Vaso Ava, Neki Titia, Ai shua Titi, Titi Asoa; Khut-suri tsudad vitsi). It can be considered that including them in the text had some kind of aim. Because it cannot be considered, that in the alphabet the volume of which is not big, nothing could be added in by and accident or in a mechanical way.

The beginning of school age coincides with development of conceptual thinking. D. Uznadze mentions that if before this the meaning of the word was unconscious set, on the stage of conceptual thinking the meaning of the word is concept, (*Uznadze 1967: 212*) that is a long and difficult process, and requires qualified help of the tutor. According to this characteristic of speech development, reading and writing development should be made. It is a fact that when reading it is necessary to study phonetics, and elaboration of skills of graphemes and decoding. And writing is connected with development of motorics. But the idea of reading and writing is not only having a good technology of doing it. The idea of reading and writing and speech, is understanding the meaning and the content of that what they read and listen. Also the second issue is to involve this information in their own speaking form and telling it in a way others could understand, or writing in the same way (*Uznadze 1967:540; Bozhovich. 1972:217*).

It can be considered that, giving the words above that are included in the alphabet, is making clear from teachers side to the pupils, that the main aim is not writing and reading the letters, it is only the tool for understanding the content of what they read. And it is not acceptable to read this all or learn without understanding in a mechanical way.

These words and sentences make possible for teachers make children think about the content of words and sentences. And asking about that, what they do not understand. All this will help to mobilized reading, and elaboration of the skills of thinking about the content of what they read.

This consideration can be proved by the letter of Iakob Gogebashvili to teachers, written in the introduction of the Alphabet.

“When reading the words, the teacher should pay big attention, that the children could understand the content, meaning and follow the changes that are described in the text, the teacher should make sure that children don’t read in a mechanical way.

When Reading the phrases, the mechanical report from the child should not be required what about in the text is spoken.

The Teacher should require following the rules of reading (*Gogebashvili 1876:111-V*). These words written 1,5 century ago by Iakob Gogebashvili correspond to the demands of ongoing reforms in the field of education and is approved by recent researches done in the field of psychology, in which there is stated, that the knowledge received by mechanical learning is a formal knowledge, and affects in a negative way on intellectual-personal development, and is considered to be worse than not having knowledge at all (*Bozhovich 1972:182*).

References

- **1876:** Gogebashvili I., Deda Ena (Mother Language), Tbilisi. 1876.
- **Uznadze 1967:** Uznadze D., Scientific Works, Vol. 5, Tbilisi. 1967.
- **Craig 2002:** Craig T., Developmental Psychology. St. Petersburg, 2002.
- **Bozhovich 1972:** Motivation of Study of Children and Adult Behavior, Edited by Bozhovich L. I. and Blagonadezhina D.B. Moscow. 1972.
- <http://ru.wikipedia.org/wiki/Контент-анализ>

TO THE ISSUE ON SELF-EDUCATION OF WILL IN JUNIORS

Recently educational system is essentially changing by its forms as well as its content in our country. Numerous innovative ideas have come and introduced. The county has become a member of European Educational Conventions that gave us an opportunity to bring the novelties unknown to us before, though well approved in the leading European countries.

Nowadays while school reform is under way in our country they speak about education oriented on a pupil, this is an educational environment which paves a way towards relations and interactions of pupils. Students actively participate in decision-making process; are responsible for their behavior, education; they are motivated and engaged in the educational process; teachers use adverse, others' methods upon assessing pupils' knowledge and etc. (*Japaridze 2000:8*).

Special attention is paid to the learning-educational active forms and methods and step by step they are being introduced. Those methods are based on dialogic relations, discussion forms of working. A dialogue between a teacher and a pupil, a pupil and peers, a pupil and parents helps to a junior in self-expression, elaboration of confidence in his/her own forces, establishment of positive relations between humans. The goal of such relation is to cause activity of internal "I" in a pupil, to generate inner dialogue in the person, or a dialogue with himself/herself, intra-communication. Just in the internal dialogue the attitude, subjective position of a person is established. It is known that a human, as a person is developed only through self-deepening, self-consciousness, inner values and forces. And, finally, the change of external relation by inner dialogue is distinguished by needed involvement of self-education mechanisms (*Doghonadze 2000:31*).

Self-education is a human's activity directed towards change and improvement of own persona, own "I". It is purposed, understood and systematic perfectness to someone's self. Self-education cannot be separated from education as self-conscience - from conscience. Inter-attitude between education and self-education may be also established as follows: education means a pupil and an educator too, while in case of self-education a pupil and an educator is the same person. It is directed to someone's own self.

Education of a modern young person will be facilitated if we engage a pupil's attempt itself in the educational process – to improve and complete himself/herself. Hence, self-education is one of the most necessary conditions of person's physical-psychical-mindful formation and perfectness. Aspiration towards self-completeness has a long history. Self-education and self-completeness is an old and at the same time constantly new form. It is quite important even today. A human has been interested in this issue since

that period when he/she began realize himself/herself, or when raised a question: “who am I as a human?”; even philosophers of antique periods got interested in the mentioned problem. For illustration it is enough to remember Socrate’s famous expression: “Understand yourself”, that means not only self-cognition, but by the certain opinion, necessity of self-education.

Self-education takes an important place in the pedagogic, psychological and philosophic literature as the most significant aspect of person’s activity research. Scientists have studied the role of self-education in the person’s development system, they discussed self-education motives. Facilities and methods on self-education have been processed; special researches have been carried out for studying self-improvement requirements, for establishing ways of self-education (Aret, Kovalov, Ruvinsk, Sukhomlinks, Kuchuashvili) and etc . (*Bukhuleishvili 1986:6*).

Self-education and its role in a person’s formation has never become such important for us as it is now and that’s why that a human’s free will, his/her talent, abilities and skills had never had such conditions of development before. Totalitarian regime and management autocratic methods did not create the appropriate conditions for development of human’s personal abilities and did not even give an opportunity to manifest them. Only free and democratic country gives a complete opportunity to develop and realize a human’s spiritual abilities and seeks optimal ways of harmonic development. One of such ways is self-education, inter-conformity between education and self-education (*Doghonadze 2000:132*).

It is known that every person applies to self-education less or more, it is not matter he/she will be a human with strong or weak will. It may be said that the persons being distinguished by strong will easily achieve a successes in this matter. So in order to increase effectiveness of self-education, it is necessary to care on will development and its strengthening, moreover, that a child is a subject of impulse behavior and not of voluntary behavior at the beginning.

The challenge is raised so here: how should we transform a child from impulse behavior into subject of any behavior, or otherwise: how should we develop him/her a will? Professor Sh. Chkhartishvili, a famous researcher of Georgian psychological school has carried out very interesting research on this issue. He mentions: in any cases a child remains as a child and the key source of his/her behavior represents the actual requirement. He/she still cannot perform any behavior that at the same time will not be impulse and does not provide any requirement with source. The behavior that at the same time is based on an impulse and will too, responds to the actual requirement and specifies the objective value of possible result of the behavior. It is directed to the goal content and its realization. We call it double behavior or two natured behavior and we grant a particular importance it in will development matter, states Sh. Chkhartishvili. At the beginning requirements subject plays a leading role, but then step by step the proportion share of will subject is increasing and finally this latter gains so much force that he/she subordinates internal impulses, undertakes behavior regulation obligation and deprives a possibility of untimely and unnecessary satisfaction to the important requirements. Double-natured be-

havior, Sh. Chkhartishvili states, in which will subject plays a leading role an ordinary event of daily life of a junior is occurred. At this time he/she does not feel compunction and painful effort (*Chkhartishvili 1974:242*).

We successfully used double-natured behavior in juniors', especially in the matter of "complicated" juniors education. Externally everything may be remained unchanged, but it is required to create such conditions for a junior, as a subject of behavior, to turn round and get interested towards those results that will remain after activity termination as an event carrying certain value. The very value of these results is that a junior should make a motive, while to transform its achievement and obtaining into the goal content. An educator is required to somehow make a child to see and reach that possible motive and aim. In this case from a child's side there is less controversy, moreover, due to it, he/she, as a subject of demands, does not lose anything. In contrary, some juniors feel joy due because he/she does the job likable to elders. He/she easily assures herself/himself that he/she acts not only for satisfying his/her requirements, but to do what is considered worthy by the elders being around him/her. So we can make pupils do publicly acceptable, useful jobs, and reach it on base of motivation with the subjective value, such as: requirements of independence, being an adult, prestige and other social requirements (*Bukhuleishvili 1986: 25*).

Planning and implementation of different matters agreed with elders is a facility of realization of the mentioned requirements too. "Let's think together", "In your opinion, how is better?", "the final word is up to you" – in the judgment with such addresses an educator reveals respect towards a pupil's personality, belief towards his/her forces.

What should an educator do with this direction?

Working with juniors the particular attention must be paid to their orientation on moral values, self-completeness requirements actualization, adequate self-assessment elaboration and equipping juniors with the social-pedagogically acknowledged methods and ways of self-education.

If a teacher conducts theoretical conversation to juniors about self-education (at the lesson or out of lessons) this conversation must be quite interesting, emotionally loaded and full of examples. Moral ideals and samples should be pointed out to pupils according to which self-education may be led. When the matter is in the worthy samples, juniors often name literal or film characters. But imitation to these characters has two sides: external and internal. External similarity to the subject deserving is not important, but deserving to the moral side of this character, just there teacher's careful and tactic engagement is necessary.

Educators should often speak to juniors on the importance of will self-education, to name examples from history of the country or feature literature about persons with strong and weak will, to describe how much coward and dastard the persons with weak will are, or in contrary, what interesting examples of heroism and courage the persons with strong will and firm character manifest. It is obvious that every such conversation pushes a junior towards will and self-education, but the most effect will be made on him/her by

modern examples (*Doghonadze 2000:318*).

We should not forget how the highly gifted persons with the very strong will improved themselves, such as: for instance, Goethe and Tolstoy.

It is known that Goethe was neurasthenic till his 35 years, he was considered as a very complicated person, he thought on suicide and he often had such attempt too. In a word, until complete maturity he was not healthy not by spiritually and nor physically. But transitional period began and acquaintances and friends characterized Goethe as a balanced, calm, optimist, life loving and practically healthy person. Moreover, he had changed so much that many people characterized him as a cold, insensible, inapproachable and quiet person like a snowed top. Regarding this let's remember our Great Ilia Chavchavadze: "No, I don't love glacier. The glacier reminds me great Goethe and River Tergi - terrible and stubborn Bairon!"

Goethe himself names the secret of all these changes in his autobiographic work "Conversations". This is a well-thought self-education system. 80 years old Goethe acknowledged that after he had decided self-education, he could not remember even four days spent idly during his life. Unfortunately, he does not express completely his educational system, but from his dairies a lot of important conclusions may be made.

Let's name two aspects of will self-education from the abovementioned work:

- Goethe sickly worried on any noise and sharp light and it is obvious that he considered it as his defect. With the aim of self-education he forced himself to walk in front of noisy brass-band, despite the noise terribly influenced on him;
- Goethe was afraid of height and he regularly climbed on the high church bell tower.

The nervous, excited person achieved that it was difficult to anger him and he managed this everything thanks to that he aimed to create "his own person".

The second genius thinker – Tolstoy's self-educational system is not less interesting. He writes: "until I became 19 years old, I did not write dairies. But now as I have aimed to develop my own skills, I considered it necessary to write dairies (*Tolstoy 1977:358*).

Just by dairies Tolstoy controlled his own skills development and aspired to correct the defects he himself mentioned in his dairies (*Doghonadze 2000:319*).

Such examples are numerous. Peoples' history proves that great persons were great because they paid a special attention to self-education, every day they cared on their improvement and nobleness.

A teacher may apply to the numerous ways, forms and methods for management of self-educational process. Its main forms are: self-management, self-organization and self-realization.

It is clear that every form of self-education should be combined with the other forms. Besides, practice in the self-education, it may be said, has got a decisive importance when a junior tries to master certain actions and skills, he/she can reach it only by systematic practices. During the last period the special form of practice is broadly used, such as: auto training, it helps a human in avoiding of his/her emotional state regulation, unpleasant feelings or relaxation from physical fatigue; supports to recover unbelief,

shyness and forgetfulness. After a human has mastered auto training, he/she will be able to manage himself/herself better.

Auto training is a combination of conscious self-regulation ways that, unfortunately, a great part of people never learn specially. But it is necessary if we want to improve ourselves. At the same time, a human may use the facilities, such as: self-confidence, self-obligation, self-order, self-inspiration and etc.

According to the above mentioned we can come to the conclusion: self-education may be successfully implemented if a junior realize importance of self-education, could plan certain goals and objectives and activity for their realization. Self-education requires management of someone's own wishes, elaboration of will, methodological implementation of self-educational plan and program.

Simultaneously a junior should watch the effectiveness of his/her own self-education, write dairies, but this must not be recording of day impressions, but so called "daily report", or self-report that finally means self-assessment, self-observation, self-control, self-analysis and self-criticism too.

At the end we notice: in spite of the much talking on self-education and its kindness, one thing is unquestionable: right management of self-education, its success is impossible without well-planned educational system.

Modern life requires focusing a particular attention on these issues that calls us to seek effective forms and mechanisms for comprehensively developed, free human's formation.

We present a teacher's working plan with juniors and exercise for pupils as an annex.

Famous Georgian psychologists talk to juniors on will elaboration

A person with weak will is not useful not for himself/herself and not for society. He/she should not be charged with any obligation and rely on him/her completely. Some consider that will must be innate to the person, but... Nature has not granted him/her it.

A human is not born with elaborated, ready will. As for gaining knowledge, as for obtaining will energetic, untiring work is needed.

Have you observed what hampers you in doing that you are obliged to and you yourself consider it necessary? The biggest delay is created by those requirements which untimely are generated. During learning you will want a game, entertainment or walking that deprives you of an opportunity to perform your homework. In order to avoid this, first of all, you need to manage your own requirements and place each of them in the order.

Harvest and thirsty are the strongest requirements, but a human can subordinate them. Indeed, they are only manifested at the certain time.

The same may be said on playing, entertainment and other requirements. If you allocate certain time for playing and every day you will play only during these hours, then in other part of the day you will not want to play any longer.

If for a long time you always do your homework during the same hours, learning will be transformed into the requirement and become as pleasant as playing and entertain-

ment is now for you.

One of the most necessary conditions for such management of requirements is to follow regime. You are to say firmly: “Until I do not do my homework, I will not do anything other” and keep this promise so that not to make exception.

One main specification of will is expressed by patience and restraint. You need to refrain from and do not do that you want to do very much at this moment, but that, generally, is not worthy not for you nor for others. Great Shota Rustaveli learned us: “What you do not desire, do it, do not follow will of your wishes!”

If you systematically behave so after several months your patience and restraint ability will increase twice and you will be assured that having will is depended on a human himself/herself indeed.

Well, it is more worth that you will strengthen confidence of yourself with will and finally you will become a man with firm character (*Chkhartishvili 1964*).

How to develop memory?

One of the key facilities for improving memory is repeating.

Upon repeating you should not fatigue yourself. After 40-45 minutes have a rest of 15 minutes. Repeating is good before sleeping and early in the morning.

Associated remembering method is very effective: upon remembering anything after reading you should not simply learn by heart the facts and description, but you should search any analogue known to you for them.

It is useful to divide the material into semantic sections. In addition, you should allocate main and minor in the material. Realize the material to be remembered, remember nothing mechanically. It is proved that semantic remembering effectiveness is twice more than mechanic remembering effectiveness.

Self-education begins with self-analysis

In order to know yourself well, diligent self-analysis, study yourself in detail is needed. Self-education and self-completeness begins from this very action.

Checking yourself is never late, it is always useful.

“With other’s eye”

Upon self-analyzing you need to look at yourself with others’ eye. Pay attention to why persons around you love you or do not like you.

Attentively listen to the critics addressed to you. If anyone gave you a note, think it over by all means and if three or more persons give you the same notes, you must acknowledge you defect and struggle to it.

With special attention analyze the same kinds of mistakes that always result in the failure.

Remember! A man without a mistake does not exist. Do not have a fear. Fear is the biggest mistake. On base of it passive, pessimist persons are developed.

Try to avoid a mistake, do not repeat it, find it out by all means and overcome its

causes.

Every evening!

You need to accustom yourself to assess your own behavior. You can analyze your behavior, actions daily in the evenings. What has been done during the whole day, how it has been done, whether you can do it better, what hampered it? It may be referred to the gained knowledge, developed skills, kindness done to people and etc.

Remember! Do not seek the reasons of your own failure in others; do not begin playing hide-and-seek with yourself.

“What may happen to yourself, all will be caused by yourself” - often remember this Georgian proverb. Upon problem settlement choose the most valuable, generous way (*Bukhuleishvili 1986: 147*).

Only once a day

- If you have a bad habit or character and want to correct it, act so that to restrict your defect gradually.
- For example, you are a quick-tempered. Well, quarrel, get angry, but one a day.
- Generally try to play a role of a quiet person (*Bukhuleishvili 1986:145*).

Would he/she like?

- When you stop, do anything, always think, imagine how the person would like your behavior or result of behavior whom you respect greatly, who is deserving for you, who is your ideal. What would he/she say, how would he/she assess your behavior? (*Bukhuleishvili 1986:145*).

I will do in contrary”

- You must learn to eradicate your own bad characters. For it you must act against these characters with the principle – “I’ll do in contrary”. Then every day will become a day of victory on you (*Bukhuleishvili 1986:145*).

Apply to the following in the self-education process:

- Self-confidence – “this is necessary for me, in other case I will not reach success”; “I can do it!”;
- Self-order – “well, get up!”, “begin working!”, “I’ll manage it at least!”, “do not lose heart!”, “I am not afraid!”, “do not do it!”, “refrain from it!” (self-order must be short, categorical and firm).

Self-stimulation of activity:

- I am in a good mood.
- I want working.
- This job gives me a great pleasure.

- I'll do everything well.
- Ideas work well.

Self-inspiration – First you must determine how inspired you are. For it charge yourself: you are sitting on the chair imagining – something is swinging you front and back. If you consider that you are really swinging, you have good inspiration ability. Otherwise you should repeat the procedure several times, until you reach a result.

Then select phrases for self-inspiration:

- I'll have arrest for five minutes and then I will be in a good form.
- I want to have a rest. I must weaken and relax.
- After 10 minutes I will be ready for working.
- I do not have cold!
- I am quiet!

References:

- ***Doghonadze 2000:*** Doghonadze, Self-consciousness Development and Self-education. Monograph – Important Problems of Educational Working at School, Tbilisi. 2000.
- ***Chkhartishvili 1974:*** Chkhartishvili Sh., Double Behavior and Educational Problem. Will Self-education – Social Psychology of Education. Tbilisi. 1974.
- ***Chkhartishvili 1974:*** Chkhartishvili Sh., Requirements of Prestige, Freedom and Independence and Their Education Ways in the Transitional Age. Monograph - Social Psychology of Education. Tbilisi. 1974.
- ***Japaridze 2000:*** Japaridze M., Psychology of Education. Tbilisi. 2000.
- ***Bukhuleishvili. 1986:*** Bukhuleishvili I., Psycho-pedagogical Conditions for Strengthening the Process of Self-educationally Neglected Teenagers. PhD Dissertation. Tbilisi, 1986 (*in Russian language*).
- ***Tolstoy 1977:*** Tolstoy L. N., Childhood, Adolescence, Youth. Moscow, 1977 (*in Russian language*).

LALI AKHALADZE, MIKHEIL KHANANASHVILI, MANANA CHIKHLADZE

*Allergology, Asthma and Clinical Immunological Institute, Tskaltubo;
I. Beritashvili Physiological Institute, Tbilisi*

BIOCHEMICAL INDICATORS CHANGES AT THE DIFFERENT STAGES OF PSYCHOGENIC STRESS DEVELOPMENT

Study of various types of central neuro pathologies and organism homeostasis metabolic processes research represents one of the most important problems in the modern biology and medicine. Significance of this challenge is conditioned by the fact that local wars, air catastrophes, auto and railway accidents, earthquakes, flood and other cataclysms have become more and more frequent at the end of the twentieth century and by the beginning of the twenty first century. Respectively, not only physical traumas and disorders resulted by organism traumas have frequented, but numerous new stressors having caused psychological trauma (stress) and made a vital influence on the neural-endocrinal sector. The issue of the research and study of psychogenic stress, its causing reasons and development mechanisms is especially important.

Stress is an integral part of daily life. Psychogenic and physical stressors cause physiological changes in the organism that disorder homeostasis; responding to these disorders several physiological mechanisms are operating for homeostasis restoration that is called "Allostasis"(McEwen 1998: 33-44). However, after disorder the biological function turns into "norm" or depress. Stress may have a continuous influence on the individual; specific stressors (for instance: extra cold-ness, exercises and etc) make the whole neurological and physiological network more active that is followed by differential-physiological responses including brain activation patterns, immune reactivity, receptor expression and neural transmission secretion (McEwen 1998:502-548; Pacak 2001:502-548; Ghi 1995:104-107).

Psychogenic stress is generated as a result of influence of psychical factors; first of all, the very mechanisms causing psychical functions are tensed and initially make influence on the central function of brain such as memory, motivation, emotion, decision-making process and etc. During the stress, at first protecting, self-regulative and compressor mechanisms of organism providing the optimization process of the mentioned psychical functions begin acting (Khananshvili 1998: 13-16).

The original model of psychogenic stress has been worked out on animals by us that at the different steps of its development gives an opportunity to manifest and register compensator mechanisms of brain and various biological indicators ongoing in the organism. Hence, the aim of our research represents study of behavior and emotional indicators, changes of hormones and biologically active substances in blood (cortisol, glucose, cholesterol) at the different steps of psychogenic stress development by the following method:

1. With the aim of evaluation of emotional situation of animals we have used “open field” (Hall 1934: 385-403) and “pro-conflict” (Korda 1986: 121) test methods.
2. For psychogenic modeling we used an active evading reaction modified model (Khananashvili 1989). The mentioned model of psychogenic stress gives us an opportunity of continuous psychogenic stress modeling on animals, on light of which determination of different behavior indicators of animals is possible.
3. Immune ferment - gluco-oxidizes method (Human complex) – after stressing the animals were conducted decapitation where we collected their blood patterns for determining biochemical (cortisol, glucose, cholesterol) indicators concentration. Level of the mentioned indicators in blood was determined by immune ferment-gluco oxidizes method.

The research has been conducted on 60 white male laboratory rats weighting 200-250 gr. The animals were divided into two groups: psychogenic stress modeling was conducted to the animals of I group (experimental rats) with the following scheme:

- ❖ On the first conditional signal (metronome – 2 hc) active evading reaction processing and strengthening.
- ❖ On the two conditional signals (metronome – 2 hc, tone – 500 hc) active evading reaction elaboration and strengthening.
- ❖ 14 days simultaneous testing of two active evading reactions according to the Gelerman stochastic program.

On the animals of II group (intact rats) we studied behavior and emotional indicators by “open field” and “pro-conflict” test; respectively, the level of the mentioned biochemical indicators concentration in blood was determined in the same animals.

Upon continuous psychogenic stress modeling behavior analysis revealed by animals showed us that in the different complicated experimental conditions the behavior of rats does not change by qualities, only correlation change between behavior acts takes place. Especially, on the first conditional signal on the metronome – for reaching active evading reaction producing and study criteria the animal needed 120-160 adaptation (6-8 days).

In the unknown environment for a rat, under the unusual irritation conditions self-defense task was set before the animal; it had to avoid electronic power painful influence. All the above mentioned was connected with decision-making, emotional tension increase. At this stage of the experiment compared to the behavior indicators vertical stands dominated, its duration amounted to $(4.7\% \pm 2.3)$ during the whole experiment; indicator of “grooming” duration $(0.6\% \pm 0.5)$ sharply dropped behind vertical $(4.7\% \pm 2.3)$ and horizontal $(2.6\% \pm 1.1)$ stands duration indicators. At the further step of the research – on the second conditional signal during 3-4 days (60-80 adaptation) we checked already elaborated active evading reaction solidity, in this situation the rats manifest automatic adequate self-defense behavior, i.e. they are already adapted animals to the experimental environment. It is known that such circumstance is characterized by less emotional tension, that is manifested by inter correlation changes between behavior acts, especially, in the expe-

perimental animals the indicators of “grooming” (2.1 ± 1.1 , $P=0.005$) and horizontal stands (3.9 ± 0.7 , $P=0.009$) increase, while vertical stands (1.9 ± 0.8 , $P=0.009$) duration (Table №1) decrease.

Table №1

Statistical evaluation of behavior indicators during active evading reaction producing-strengthening and one experiment in the period of two active evading reactions simultaneous testing in the experimental rats

Behavior forms	I stage (1)		II stage (2)		III stage (3)		P 1-2	P 2-3
	Aver.	SD	Aver.	SD	Aver.	SD		
Vertical stands	4,7	2,3	1,9	0,8	4	0,9	0,009	0,0001
Horizontal stands	26	1,1	3,9	0,7	0,3	0,2	0,009	0,02
Heads raising	22,2	7,8	25,3	6,2	13,6	4	0,04	0,05
Fecal boluses	5,6	1,7	2,7	0,5	5,2	1,1	0,001	0,0001
Transmissions between signals	3,4	1,2	1,7	0,5	3,8	1,4	0,009	0,003
Grooming	0,6	0,5	2,1	1,1	0,1	0,1	0,005	0,02

According to the numerous experimental researches it is obvious that the mentioned behavior reactions reflect animal’s emotional situation, vertical stands is manifestation of strong emotional tension of the rats, “grooming” is generated in the intermediate strength conflict situation, at the time of strong emotional tension it is not manifested. It is known that such behavior at the moment of complicated task settlement serves to the emotional tension relaxation and is considered as self-regulated behavior (*Khananashvili 1981:123-129*).

During the experiment at the time of simultaneous 14 days testing of two active evading reactions the percentage indicators of the right responses do not exceed 30-45% that was maintained during 14 days. At this stage of the experiment formation of active evading reaction could not managed as brain functions under the conditions of unreasonable combination of “informational triad” factors (information number, time necessary for processing this information and decision-making, level of this decision making motivation), especially, a rat experiences pragmatic information deficit for a long time. The mentioned situation makes great stressing influence on the central neural functions of a rat, i.e. upon 14 days testing of simultaneous two active evading reaction the rats are in chronic psychical stress conditions; at this stage of test vertical stands ($4\% \pm 0.9$; $P=0.0001$) indicator statistically importantly exceeds to all other behavior indicators (Table 1).

At the three steps of psychogenic stress development the behavior manifested by the animals significantly increases pathology development so called “Secret period” or pathology is not developed to it at all. The described behavior is determined as biologically positive stress manifestation and reflects self-regulation action of brain. Strengthening of self-regulation action of brain must be launched on the prior stage of the disease when these mechanisms are well-expressed; their purposed enhancement may play a deci-

sive role in upgrading the organism resistance towards brain and stress factors (*Khana-nashvili M. 2008*).

At the different steps of psychogenic stress development we studied animals' emotional state by "open field" and "pro-conflict" test prior and after stressing. Compared with intact rats after producing-strengthening of self-defense reactions during testing in "open field" the tendency of research activity reduction was revealed, but the latent period of motion activity ($P=0.001$) and "grooming" duration ($P=0.003$) increased. Research activity reduction in "open field" indicates to emotional tension enhancement (*Hall 1934: 385-403*). Correctness of this opinion is also confirmed by test results of rats in "pro-conflict" situation. Compared with intact rats in the experimental rats after active evading reaction producing ($P=0.001$) and their simultaneous 14 days testing ($P=0.002$) the number of water drinking actions punished by el. power really decreased. According to this test reduction of water drinking actions connected with power in animals is indicator of enhancement of fear and agitation reaction. Hence, at all three steps of psychogenic stress development in a view of "open field" and "pro-conflict" test fear and agitation reactions dominate in animals.

At the second stage of the experimental research, at all three steps of stress development metabolic changes of biological parameters were manifested in the blood plasma of the stressed rats. Indicators of hydrocortisone, glucose and cholesterol concentration were sharply increased (Table 2).

Table №2

Statistical evaluation of biochemical indicators at the different stages of psychogenic stress development in the experimental rats

Stages	Cortisol			Glucose			Cholesterol		
	Aver.	SD	P	Aver.	SD	p	Aver.	SD	P
Intact	28	1,9		2,8	0,8		1,4	0,1	
I stage	38,4	9,0	0,004	4	0,7	0,004	1,7	0,5	0,009
II stage	33,5	3,5	0,001	3,7	0,4	0,001	1,6	0,5	0,09
III stage	43,5	9,2	0,0001	3,8	0,4	0,003	1,7	0,2	0,002

It is know that at the time of stress organism responds by its all homeostasis systems mobilization. Secretion of hormones and biologically active substances actually mentions reaction syndrome launch of stressing state that regulates all circulation and metabolic processes in the organism that finally leads to adaptation to the changed conditions of the environment (*Akhaladze 2006: 925-930*). By stressor influence its main circle hypothalamus-hypophysis-corticosuprenic system becomes active (*Kulagin 1978: 296*). Hypothalamus role is determined by secretion activity of its neural cells that produce corticotrophin – releasing factor. The mechanism releasing this process represents sympato-adrenergic system activation, that moves into hypophysis by portal system of blood circulation causing ACTH synthesis and secretion potentiality, ACTH makes steroid hormones, gluco and mineral corticoids synthesis active in the adrenal gland out of which corti-

sol is important according to our experimental research. It is known that by cortisol influence glycogen synthesis in muscles and glucose rusting in tissues is declined that represents one of the reasons of hyperglycemia. Lipolysis facilitates to increase glucose level in blood too that is enhanced by cortisol influence, also cortisol causes fat distribution in the hypodermic cells; by its action the total lipids composition in spleen and free fatty acids mobilization raises. Hyperglycemia results enhanced insulin secretion, while insulin itself detains free fatty acids mobilization caused by cortisol. By insulin influence fat generation is grown and covers fat synthesis decline caused by cortisol from carbohydrates. At the time of stress determination of glucose level in blood depends on stress nature and intensity (*Armario 1990:341-7*). Increased activity of sympatic neural system plays a great role in disordering glucose and fats substances changes (circulation) on base of which continuous stress, glucose and fats metabolic changes may cause disease generation (etiology) - cardio-vessels system and diabet (*Kemmer 1986: 1078-1084*). During stressing a frequent presentation in intervals gives adaptation effect of neuro-endocrinal and metabolic processes. Neuro-endocrinal adaptation towards stress is similar process to sensitivity stimuli of behavior neural physiological habituation (*Armario 1990:341-7*).

Therefore, changes of behavior indicators and biochemical parameters manifested in stressed rats on base of the research carried out by us gives us the following picture on base of medical literal data: under the different complicated experiment conditions at the stress development stage fear and agitation reactions dominate in rats that is followed by behavior indicators changes the interchange of which is of different nature under the various complex experiment conditions that determines cortisol as stress-hormone cycle in blood. Gradual growth of cortisol in blood is followed by glucose and cholesterol composition changes considered as biologically positive adaptation reaction that finally increases organism stability towards different pathogenic factors.

References:

- **Akhaladze 2006:** Akhaladze L., Domianidze T., Khananashvili M., Chikadze A., Chikhladze M., Jugheli M., Cortisol Concentration Changes at the Different Stages of Psychogenic Stress Development in White Rats. Georgian Scientific Academy "Herald"; Biology Seria A, V. 32, № 6. Publishing House "Science", Tbilisi, 2006.
- **Armario 1990:** Armario A., Marti J. Gil M., The Serum Glucose Response to Acute Stress Is Sensitive to the Intensity of the Stressor and to Habituation. Journal "Psychoneurotic-endocrinology", 1990.
- **Khananashvili 2008:** Khananashvili M., Informational Stress. Georgian Scientific National Academy. Publishing House, Tbilisi. 2008.
- **Ghi 1995:** Ghi P. Ferreti O. Blengio M. – Effects of Different Types of Stress on Histamine – H₃ Receptors in the Rat Cortex, Brain Res. 1995.

- **McEwen 1998:** McEwen B.S., Stress Adaptation and Disease. Allo-Stasis and Allostatic Load. Ann N.Y. Acad. Sci. 1998. 840. p.33-44.
- **Hall 1934:** Hall C.S. J. Comp. Psychol., 1934. 2.
- **Korda 1986:** Korda M. J., Biggia G. Stress and Transmission Biochemical And Behavior Studies. Advances in Biochemical Psychopharmacology. 1986. V. 41.
- **Kemmer 1986:** Kemmer FW; Bisping R., Steingruber HJ., Psychological Stress and Metabolic Control in Patients with Type I Diabetes Mellitus. N. Engl. J. Med., 1986. P. 314.
- **Pacak 2001:** Pacak K., Palkovits M., Stressor Specificity of The Central Neuro-Endocrine Responses: Implications For Stress-Related Disorders. 2001. Endocr. Rev. 22(4).
- **Khananashvili 1998:** Khananashvili M. M., Psychogenic Stress: Theory, Experiment, Practice. "Vestnik" of the Russian Academy of Medical Sciences. Moscow. 1998. P. 13-16 (*in Russian*).
- **Khananashvili 1989:** Khananashvili M. M., Domianidze T. R., Way of Modeling of Neurosis. Certificate of authorship № 1506474, 1989, USSR (*in Russian*).
- **Khananashvili 1981:** Khananashvili M. M., Reberg G., Self-regulation of Behavior in Terms of Increasing Loads on the Analytic-synthetic Activity of the Brain in Cats. Journal V. N. D. 1981. Vol. 31. №4. P. 123-129 (*in Russian*).
- **Kulagin 1978:** Kulagin V. K., Pathological Physiology of Trauma and Shock. Leningrad. 1978. P. 296 (*in Russian*).

DETERMINING FACTORS FOR LEADERSHIP ROLE DISTRIBUTION IN TEENAGERS' SPORTS TEAMS

In the process of team behavior realization functional specification of group members, group roles as separation of special functional formations, including separation of the leader's role is carried out. According to literary data naming of some group members for a leader position is conditioned by the quality of partners' opinion in relation with individual features of a group leader (*Charkviani 2001: 156; Krichevski 1985: 38*).

In solving the problem of the group its most active member becomes an instrumental or business leader and the member, whose behavior mainly is associated with an internal integration sphere of the group and he/she represents the most successful person in this direction, becomes expressive i.e. a social-emotional leader. In psychological literature the fact of existence of these two factors of leadership is known as *the phenomenon of leadership role differentiation* (*Burke 1972: 105*).

In psychological literature leadership according to "leader-followers" system is discussed as an expression of psychological subordination and the member of the group, which according to both measures of the group (instrumental and expressive) on the base of own group estimation will receive the highest points, becomes an obviously expressed leader (*Krichevski 1985: 30*).

Teenagers' sports groups represent preferably small social groups oriented on tasks, orientation of which carries an important purposeful character. Sports activity is important for sportsmen (either for teenager sportsmen or those ones who play in teams of the highest leagues) and thus, motivation of sports activity is high enough among them.

Hypothesis of the research was following: *first, as sports activity is personally important for the members of sports group it is presumable, that they will have positive attitude to the best member of the group in sports activity which means, that in sports group the status of an instrumental leader will also be high in interpersonal relationships. I.e. the instrumental leader might become an obviously expressed leader in most cases of sports teams.*

Second, it is supposed that the degree of coincidence of sports coach estimations and the team's opinion according to two measures of given leadership in the group (instrumental and expressive) are correlated with team unity degree. Saying in other words, we might think that higher sports coach estimations and team opinion coincidence is, the group is more united.

In group unity inter-attractiveness and group faithfulness degree is meant. Unity is de-

terminated by the compatibility degree between the aims of the whole group and its separate members. Those members of sports group who internalize group aims and have a great desire to be its member, unite the team to execute particular activity (*Charkviani 2001:112*).

We must also denote that playing behavior of sport's team represents a typical example of instrumental (business) behavior and non-playing relationships – the example of expressive (social-emotional) behavior. Playing relationships are characterized either by the existence of instrumental components or elements of expressive behavior.

Research method. Researches were conducted among teenagers' sports teams where estimation of leadership was carried out by means of rating. Sportsmen answered two questions. The first belonged to instrumental leadership: how do you think what part each member of your team takes in the success of the group (i. e. which member of the team you would place at first place, as a player, which in the second and the third)?

The second question represented feature of the expressive leadership: how do you think what part each member of your team takes in the development of friendship relationships (i.e. which member of the team you would place at first place, as a friend, which in the second and the third)?

Estimation of leadership in each activity was carried out by summing points received by each member of the team which they received from their partners during rating. Specifying the obviously expressed leader was carried out by summing the points received according to both measures of group leadership (instrumental and expressive).

Sportsmen's estimation and rating were also executed according to two aspects by coaches. As additional materials, data received from conversation with sportsmen and coaches were used, effectiveness of team participation in official plays was considered, behavior of the team members during trainings and competitions periodically was monitored.

Naming the best player and the best friend in the team by respondents, which let determine instrumental or business (formal) and expressive or emotional (informal) leader, was anonymous. In whole the number of respondents was 170 teenager sportsmen.

Discussing results. According to the results of the research conducted among teenagers' football teams leadership role differentiation took place only in ten of researched teams. I.e. in four teams of 10 realization of instrumental and expressive leader roles was conducted by different members of sports groups and in another six teams instrumental and expressive leader roles were executed by the same people.

Also it must be denoted that absolutely in all teams instrumental leaders, according to both measures, got higher points than expressive ones, thus only an instrumental leader took the part of obviously expressed leader in all teams.

Thus, according to the data of conducted research it was revealed that instrumental leaders get quite high estimations either from own partners or according to expressive behavior indices. Saying in other words, there was no any antagonism seen to instrumen-

tal leaders from the side of the group, on the contrary the condition of the instrumental leader is quite stable in interpersonal relationships.

The results let us think that since sports activity is too important personally for sports group members, interpersonal status degree of the team is determined by sportsman's success level in sports activity.

Attitude of the team to the instrumental leader is well seen according to the instrumental leader's points in leadership expressive measurement (table 1).

Table 1

Indices of points received by obviously expressed, expressive and instrumental leaders in the result of team members estimations in teenagers' sports teams

Teams	Leaders					
	№	Instrumental	№	Expressive	№	Obviously expressed
		Points		Points		Points
1	5	22	5	21	5	43
2	8	30	8	16	8	46
3	2	28	2	22	2	50
4	2	25	2	14	2	39
5	2	34	4	17	2	34+14
6	1	26	5	15	1	26+13
7	10	35	10	15	10	50
8	5	22	5	19	5	41
9	9	29	2	16	9	29+7
10	6	27	1	16	6	27+13

Data of the 1st table allow us to calculate the correlation approach: between an instrumental and obviously expressed leader and expressive and obviously expressed leaders (table 2).

Table 2

Data of correlation analysis between an instrumental and obviously expressed leader and expressive and obviously expressed leaders

Obviously expressed leader	Instrumental leader	r = 0,904; p < 0,01
	Expressive leader	r = 0,420; p > 0,05

Data of the table 2 show that correlation between obviously expressed and instrumental leaders is quite strong and between expressive and obviously expressed ones statistically reliable correlation was not confirmed. Coming out of this we can suppose that for teenager sportsmen sports activity (instrumental behavior) is more important than interpersonal relationships (expressive behavior). In playing behavior a sportsman has more possibilities to express himself and reach high results.

Statistically reliable correlation between obviously expressed and instrumental leaders acts in favor of the first hypothesis.

According to the received data also strong connection exists between the coach and the team estimations according to instrumental measurement, where 7 of 10 team data are statistically reliable. According to expressive measurements correlation between mentioned variables in 5 of 10 was not statistically reliable, and in the rest 5 cases according to the data of expressive measurements correlation between the estimations of the coach and the team is statistically reliable (table 3).

From the table 3 is shown data that coincidence of the coach and the team estimations in the instrumental sphere is rather higher than in the expressive one. Mentioned coincidence is especially low in weak teams. These data show that in weak teams, mostly in interpersonal relationships, coaches know teenagers' psychological peculiarities badly. All of this was revealed during observations, too.

Table 3

Data of correlation analysis between team members and coach estimations according to instrumental and expressive measures of sports activity

Teams	Coincidence of the team and coach estimations	
	Instrumental sphere	Expressive sphere
1	r = 0,843 *	r = 0, 786 *
2	r = 0,876 *	r = 0, 731 *
3	r = 0, 767 *	r = 0,693 *
4	r = 0,667 *	r = 0, 437
5	r = 0, 751 *	r = 0, 403
6	r = 0,578 **	r = 0,585 **
7	r = 0,558 **	r = 0,404
8	r = 0, 384	r = 0,739 *
9	r = 0, 347	r = 0,416
10	r = 0, 527	r = 0, 208

* $p < 0,01$

** $p < 0,05$

Empiric data show that the correlation between accuracy of team members and coach estimations and the team unity according to both measurements of sports activity (instrumental and expressive) is statistically reliable:

Instrumental sphere – $r = 0, 728$; $p < 0,01$.

Expressive sphere – $r = 0, 628$; $p < 0,01$.

Received empiric data let us think that accuracy of coach estimations and team opinion coincidence in sports group, according to given two measurements (instrumental and expressive), is correlated with the degree of the team unity.

Given sports groups to be researched are represent as different age groups and they had to take part in various tournaments due to which rating them in relation with effectiveness was difficult. Although mentioned teenagers football teams were chosen according to the strong and weak principle - at the beginning. Teams got prize-winning places (the first and the second) represented strong teams and teams got the last two places at the bottom of the tournament table – weak. Final rating was conducted after consultation with the management of children’s department of football federation, from overall amount of teams’ official plays according to percentage index of games they won.

As the result of correlation analysis of empiric data of teenagers’ sports teams effectiveness and unity degree statistically reliable correlation between these two variables was confirmed: expressive sphere – $r = 0,793$; $p < 0,01$.

Instrumental sphere – $r = 0,765$; $p < 0,01$.

Received data show that in teenagers’ sports activity for teams psychological appropriateness, interdependencies and psychological atmosphere in the team, mutual understanding between the coach and the team, represent determining factors for the team unity and thus the factor for sports success.

As the result of empiric researches analysis of received data let us make the following conclusions:

1. In teenagers’ sports teams in interpersonal relationships the level of their success in sports activity is a determinant of the team members’ status degree i. e. more active the sportsman is in sports activity the higher his status is in interpersonal relationships.
2. The level of coincidence of teenagers’ sports team and coach estimations is correlated with the team unity i.e. the higher this coincidence is, the team is more united.
3. The higher the level of unity degree of teenagers’ sports team is, it is more effective i. e. effectiveness of teenagers’ team is correlated with the unity degree of the team.

References:

- **Charkviani 2001:** Charkviani D., Psychology in Industrial Organizations. Tbilisi, 2001.
- **Krichevski 1985:** Krichevski R.L., Rizhak M.M., Psychology of Management and Leadership in Sports Group. Moscow, 1985.
- **Burke 1972:** Burke P. J., Leadership Role Differentiation. – In: Experimental Social Psychology. N. Y., 1972.

ESSENCE OF THE THEORY OF POLITICAL MODERNIZATION

Understanding of content and character of transitional society, reforming of its ability and possibilities requires the context of wider researching, which comprises all social factors, among those social-cultural factors have a dominant role. In this context for researching it's more adequately such approach, which is accentuated on values, culture and subject mentality systems, which defines concrete forms and possibilities of the society, and in general human evolution.

The experience shows that the law of diverse needs of growth is meant in the society's evolution, which is satisfied with individuals' massive creation. It reflects the general tendency of the society's movement from simple structure to difficult one.

Strengthened various demands are considered as complicated forms of labor division. Certain individuals and groups are specialized with a definite form on creation of goods and services. According to others evaluation, these individuals and groups with cooperation of producers create their creation, information, change resources and etc. Thus, people in the process of interaction renovate and develop economic, social, political, cultural and other relations as a result of growth of different types of demand. Multiplication of labor division forms expands different kinds of social ties:

- Social groups;
- Life rules;
- Individuality.

In addition, there are further requirements of individuality and differentiation.

Increasing complication of social system has a deliberate character. It is related to the strength of the society, to the adaptation with changing of conditions of external world. Strengthened social needs of various individuals represent natural-historical mechanism of the society's development, though as a result of individuals' interaction a human, living conditions are not only formed, but also are renewed. Individuals' creation has the system of culture and the relevant world picture, that defines the direction of activity (*Baldrige 2000:217-218*).

Cultural value represents motivation of the person's behavior and creation, forms a way of life, defines the approach of real demands and possibilities to the event changes.

Society's possibilities, its inclination to progress is dependent on interrelation of the system of the society's culture and social relations, or living conditions (therefore, what kind of values a person's action and behavior are based on).

Culture may be considered as a simple approach towards the existing relations, in-

dividuals aspiration towards restricting demands, which encourage them with constant improvement and complication of social relations. The values of two systems of the society's two types are different from each other in different parameters, which reflect two stages of development – traditional and modern.

It is more important:

- 1) Mechanisms of social evolution (a person's economic interests or coercion);
- 2) Regulation means of social relations;
- 3) A person's place and role in the society (a person as an independent value or as a part of the class, the mean of implementation of national interests);
- 4) Life style (simple or complex), whose strict distribution is obtained as a result of its differentiation, non-regulated development of social functions, needs and interests (*Parsons 1997:160-187*).

Transition of public life from the traditional type to modern one is the process, rationalization of social relations, differentiation of interests and needs of human creativity, for which rational bureaucracy and the government are responsible. Constantly changing requirements of an individual require improvement of social relations that creates the possibility of their realization.

Transitional or ultra modern face is established between traditional and modern societies. It is a partially modernized society, therefore such a society, where modernization is implemented for particular sectors (for example, technological modernization in the field of production), economic backwardness is overcome, class division, but social relations are mostly developed on the basis of traditional values and religious forms.

Transition from traditional to modern society means renewing of social life, changes. Thus, while transiting from one type to another one, during which the society is establishing renewed existence, social relations are being improved gradually independently from an individual's needs. Such transformation process of the society is called modernization. One of the authors of the theory of modernization – J. Moore defined modernization process as the transformation of modern society, which resulted in such types of community development, such as the relevant forms of technologies and social organizations, which are characterized for developed, economically prosperous and politically stable countries (*Kavtaradze 2005:97-107*).

Modernization as a process of systemic changes of the society's features, means transformation of important areas and establishment of more complex and rapidly changing rules of life in economic field.

Modernization theory was formed in the 60-ies of the 20th century on the basis of generalization of experience of chaotic modernization of the countries of Europe, America and Latin America. According to the authors' intention practical effect of the theory should have been efficiency of social problems and its strengthening in the countries where this experience would be used, though, in spite of the authors' praise of this theory as "an universal recipe" of overcoming poverty and backwardness, its usage in practice has had different results in different countries (positive and negative). For example, an obvio-

us failure took place in Indonesia and some African countries alongside with a rapid development of Taiwan, Singapore, South Korea, Chile and other countries. Failure was caused by the fact that in these countries western institutions were separated from nonwestern cultural values (*Semichin 1997:57-65*).

Euro-American orientation of the research of modernization, nonwestern social-cultural values restrict possibilities of their practical usage for transformation of Georgian society. Therefore, a direct analogy, copying chaotic experience of modernization in Georgia won't give us the desired results. Also, it would be wrong to simply avoiding from it (decline), because this experience enables to reveal logic and sources of transition to modern society.

Explaining of modernization theory includes the following:

- 1) Researching theory is determined within the framework of cultural-historical period;
- 2) It enables to reveal real mechanisms of changes, which provide the system of culture, national self-consciousness, moral ideal and mentality. The current processes in Georgia can be reviewed in the context of modernization theory which will help us to explain logics and mechanisms of transition to modern society, to such a society, which is different with life difficulties, an individual's social role and changeable demands.

References:

- **Baldrige 2000:** Baldrige L., *Passion and Power*, translation from English by Vitaliev I., Moscow, 2000 (*in Russian language*).
- **Semichin 1997:** Semichin G., *Anthology of World Political Conception*. Moscow, 1997 (*in Russian language*).
- **Parsons 1997:** Parsons, *Political Systems*. N.Y., 1997.
- **Kavtaradze 2005:** Kavtaradze E., *Political Sciences*. Tbilisi, 2005.

FATE OF NATIONAL STATE IN THE GLOBALIZATION CONDITIONS

The term – Globalization was first used in 1983 by T. Levit in the article published in the magazine “Harvard Business Review” with the aim of markets amalgamation of the products manufactured by different corporations. Until 1987 in the base of Congress Libraries of the USA there was not a book where the term – “Globalization” was mentioned. In 90-ies of the 20th century number of the articles and books dedicated to the globalization increased and this term was obviously broadly spread and its importance rose too.

So nowadays content, genesis and especially further ways to the globalization process development represent a subject of grave political discussion. The subject of debates is: what is globalization, when it launched, how it is connected with other social processes, what its latest and long-term results are alike.

At present they mean trans-bordering economic, political, social and cultural links into the globalization.

In respect of national states there exists a widely spread concept that globalization declines political government and national state influence in the international relations process, as well as inner political relations. According to the D. Belly’s formula, a Professor of computer sciences, globalization is too small for settlement of great life challenges, while it is too big for small states. (*Waters 1995:96*). Radical globalists characterize national states as “a nostalgic fiction” and confirm that “national states’ epoch itself is closing to its end... it is quite possible that generated post-national order will be found of not system homogeny units (such as national states’ modern system), but such system which is based on among heterogenic units (such as some social movements, some groups with financial interests, some professional communities, also some non-governmental organizations and legal structures and etc) (*Appadurai 1996:19, 23*).

In the globalists’ opinion, the world order should be wider than modern international order, since “it includes not only the order between states, but also the wider political system, the part of which is the system of states (*Bull 2003: 33*). The Australian scientist Hedley Bull thinks, that the world order is more fundamental than the international order because the final units of the great society of the whole mankind are not the states (nations, tribes, empires, classes, parties) but the individuals, who are permanent. (*Bull 2003: 33*), i.e. under the globalization conditions the “order” as the notion of the definite relations between states is changed conceptually and it becomes the factor of defining relations between people (the citizens of the world).

Hence “citizenship” with its traditional understanding (such as citizenship in the

frameworks of national state) becomes destabilized by global processes. Scientists prove that “economic citizenship” is characterized to the modern society that represents concentration of economic rights and grants certain power to its owner (influence levers – O. A.) and an opportunity to require report on state’s activity. At the same time subjects with this new citizenship are not citizens, but companies and markets, particularly global financial markets and hence, this citizenship is localized not in the individuals and citizens, but global economic subjects (*Sassen 1995:31-59*).

Capabilities of national states are undermined by the manifestations of trans-nationalism and globalization such as formation of international financial markets, business and capital trans-nationalism, open global informational network, formation of new national states, mobility increasing of population and other global problems of contemporaneity. Trans-nationalism and virtualization of financial markets enables big companies to cover a great part of revenue beyond the state’s control that multiply increases their revenues in accordance with the specification of the territories (offshore zones, liberal banking legislation of several states and etc). Rise of the financial capital mobility itself multiply increases secret or obvious influence of these capital owners on the national state’s government. All these develop attitude of national politics on the international financial markets. According to the experts, economic strength of several states (Economic so called “Tigers” states of East Asia) and their economic effectiveness mean participation of these countries’ governments in the worldwide monetary markets speculation.

Paradoxical situation is revealed: on the one hand, globalization upgrades requirements towards politics of national states and simultaneously oppresses their possibilities. It is caused by the fact that the states having developed economy attempt to provide “their” trans-national corporations competition, to maintain a capital in the country, work places. With the aim of attracting new investments small national states’ governments decline social responsibility to the trans-national corporations, by which they support the decrease of real revenues of population, cut off social programs and by it undermine famous European thesis on “Social state”.

Hence the key issue of the challenge becomes weakening governing capabilities of the state; the main determining point must be its structures ability for elaboration of common rules and introducing it in the politics, government and economics.

For post-communist countries international bank adds non-having guarantees to the private property, political regimes instability, and state legislation unpredictability, independence of court system, executive government, and high level of corruption. At the same time capital has never been released from the social responsibility before society and state.

Capital aspiration towards financial profit undermines basics of national states, that is forced to be permanently dependent on “economic policy”, then when the national state is a ground of liberal democracy. Experience shows us that the negative correlation influences, on the one hand, on the capacity of the state’s management and economic effectiveness and on the other hand, between decline of the capacity of state’s management and democracy. Hence maintaining democracy becomes a problematic “imagination that the

national society administrating its fate democratically is gradually becoming non-real. The different fields of humans activity coincides the national state's borders less. Both regional and local, as well as trans-national interests obtain more importance (*Kaufman 2002:111*). In such situation challenges concerning globalization are multiplying and ability of national institutes to solve them is decreasing.

Change of the state's role in economy and its functioning essence in the society life has become dominant neoliberal and neoconservative of revolutions during two decades of the 20th century. Economic field privatization has become the universal facility by which the state is exiled from the important field of society. The liberal traditions of the 20th century were stopped that considered guarantee of liberal order support to the society life in the engagement in the state. As it is known the goal of privatization is commercialism of the fields "releasing" the state from extra burden. According to the experts of World Monetary Fund and World Trade Organization all these promote to the integration process of the country on the global financial and economic markets. According to Dz. Bauman, "weak states that have capacity to provide the minimal order for commercial activity will do their best to provide free action of global cooperations" (*Bauman 2004:99*).

Hence it follows that combination of privatization and commercialization creating acting mechanism of economic globalization leads the national state to not only weakening, but destruction of its established institutes. Privatization importantly decreases society activity filed and finally leads from the citizens' interests' domination to the common interests of society. In all countries of West Europe civil position is becoming relic, civil institutes system connected with collective social and political activity is breaking, civil position crisis gains forces, infantilism is becoming a comprehensive global phenomena, while the issue of private responsibility before society is delegated with the acting government, political parties' leaders and etc.

The well-known apologist so called of free society – George Soros is excited by decline of democratic values too. In his book "Freedom and Its Borders" he makes attentive conclusion regarding the processes. He writes: "I created my property by world financial market, but I am excited with non-controlled capitalism and non-controlled spread of marketing values in all fields of life, that threatens our open and democratic society. The main enemy to this open society is not communism, but capitalist danger" (*Neklessa 2009:9*).

Globalization, as its supporters show as liberal values revival on over the planet, in reality leads us to the necessity how we are to revive freedom. So between the thresholds of decades the conflict essence becomes, on the one hand, disintegration and decline of effectiveness in the democratic national states and on the other hand, developing economic, cultural and political globalization.

So under the globalization conditions changing of human and national states' functioning set the issue on their identification in the agenda. Global commercialization of the society pushes its nationality, cultural values and political traditions to the back. Unification of legal, economic and political institutes actually remains national states undefended before the threats that are brought by total global processes in the world.

National borders disappear as a result of pressure of trans-national corporations and financial markets. The countries that are not highly developed states experience permanent pressure of their financial and economic institutes and are forced to make concession the part of their sovereignty step by step. Local cultures become the object of world information flow under unification and innovation, the key source of which is the west and first of all the USA. American scientist – M. Waters so characterizes these tendencies: “This is a process where geographical restrictions maintaining traditions of cultural and social relations withdraws and humans understand much more that these restrictions gradually disappear” (*Waters 1995:96*). Introduction of new technologies in humans’ businesses, cyber-world domination and virtualization of different fields of life, according to Japan scientist – F. Fukuiama, means “The End of History”, as well as of “Geography”, capital internationalism and its globalization and virtualization takes a place of partners’ location from time issue in the geographic space. I.e. the fate of small states under the globalization conditions is directly dependent on the policy effected by big countries. Thus, small countries have no right to do a strategic mistake because such mistake will be mostly fatal for them (*Rondeli 2006: 290*), accordingly, under the globalization conditions, the idea of keeping the national state is directly connected with the idea of the international society and the right understanding of liberal values. For Georgia denying the liberal values under the pre-text of maintaining the national state is unacceptable and strategically unjustified, especially in such situation, when under the globalization conditions, “the door of European Union probably will be gradually “closed” (*Asmus 2009: 255*).

According to the American scientist Kenneth Waltz’s opinion, the idea of nationalism doesn’t mean that people belong only to the nation, recently appeared that loyalty and devotion towards the state is characterized for the majority of people, that exceeds devotion towards all other groups (*Waltz 2003: 198*). In such situation, supposedly at the moment of crisis an united front will be created on the basis of individuals’ feelings and their faith, that personal security is dependent on the state’s security (*Waltz 2003:198*). This fact and the future policy of European Union may change importantly the globalization process in the whole world. Furthermore, under democracy and liberalism conditions the way of defense from the negative results of globalization will be found from large national states.

References:

- *Asmus 2010*: Asmus Roland D., A Little War That Shook the World. Tbilisi, 2010 (*in Georgian language*).
- *Bull 2003*: Hedley Bull, The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. Tbilisi, 2003.
- *Waltz 2003*: *Waltz*, Man, the State and War. By Kenneth N. Waltz. Tbilisi, 2003.
- *Rondeli 2006*: International Relations (the third, revised edition). Tbilisi, 2006 (*in*

Georgian language).

- **Appadurai 1996:** Appadurai A., *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, 1996.
- **Waters M. 1995:** Waters M., *Globalization*. London, 1995.
- **Sassen 1995:** Sassen S., *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. N.Y., 1995.
- **Bauman 2004:** Bauman Z., *Globalization. Consequences for the Human and Society*. M., 2004 (*in Russian language*).
- **Neklessa 2009:** Neklessa , *Global community. Mapping of Post-modern World*. A. I. Neklessa and the others. Moscow, 2002 (*in Russian language*).
- **Kaufman 2002:** Kaufman F. K., *Globalization and Society*. Collection of articles. Part 1. Moscow, 2002 (*in Russian language*).

GEORGIAN VALIDE SULTANS OF OTTOMAN EMPIRE

After the Ottoman Sultan's accession to the throne, his mother took the title of Valide Sultan (Sultan's Mother) and had entered triumphantly into the Sultan residence, in the women's quarter of Topkapi Palace (Harem). Valide Sultan had a great influence in the Ottoman Empire (*Halil Inalcik, Donald Quataer, 1994:570*).

Mihrişah Valide Sultan

Among Ottoman Sultan's Georgian wives, the first famous Valide Sultan is Mihrişah sultan, a wife of Sultan Mustafa III and mother of Sultan Selim III. Mihrişah Sultan's date of birth is considered 1745 year. In the year of 1761 her son was born, the future Sultan Selim III (*Danişmend 1995:68; Karal 1995:13; Barış 2002:191*). After the death of Sultan Mustafa III in 1774 his brother Abdul Hamid I had accessed to the throne. It should be noted, that like his brother he had a Georgian wife as well. Mihrişah moved from the Topkapi Palace to the old residence. She had come back to the harem of Topkapi Palace 15 years later, when his son became a Sultan. Contemporaries delightedly recount about the magnificent ceremony which was made for her return. From the old palace, honorific convoy took Mihrişah Valide Sultan with palanquin. On the main road the Janissary units were welcoming her. In the square of Topkapi Palace, Sultan Selim welcomed her in three-times, kissed on the hand and escorted her to the harem doors (*Sakaoğlu 1996:458*).

Mihrişah Valide Sultan had impressed the contemporaries with her beauty, virtue and charity. According them despite of that mother had a huge impact on her son and was whole supporting the young reformer Sultan, she was not interfering in politics and devoted her life in charitable activities. To the name of Mahrişah Sultan are connected charity buildings, dining houses for poor people, fountains, mosque, madrasahs and library in Istanbul (*Elgin 1959:9*). Valide Sultan and her son were belonged to the Sunit Mevlevi Order (*Koçu 1981:324*).

Mihrişah Valide Sultan died on 16 October 1805 in the Topkapi Palace. A funeral was held in with great ceremony. Mihrişah was taken into the Eyüp district and buried in the türbe (mausoleum) named after her, beside the home for poor people, which she built before (*Parmaksizoğlu 1976:154*).

Nakşidil Valide Sultan

Nakşidil Valide Sultan, who was a wife of Sultan Abdulhamid I and a mother for Mahmud II, was born in Georgia in 1776. In 1785 was born her son, the future Sultan Mahmud II. In 1789, after her husband Sultan Abdulhamid's death, she conceded the Topkapi

palace to her compatriot Mihrişah Valide Sultan, mother of Selim III. Nakşidil moved to the Sultan's old palace, where she spent 19 years. When her son Mahmud had throned in 1808, Nakşidil returned to the Topkapi palace with the title of Valide Sultan. On 6 July 1808, her entrance ceremony to the Topkapi palace remained in the history of Ottoman Empire as last public ceremony of Sultan's mother in the Topkapi palace (*Pazan 2007:123-124*).

Contemporaries said that Naksidil Valide Sultan had a great influence on his son the Ottoman Sultan Mahmud II. After mother's advice Sultan decided to change his residence from Topkapi palace to the Beşiktaş palace. She supported her son's predispositions in issuing European-style reforms and number of western reforms from Mahmud II was carried out by the impact of his mother.

Nakşidil Valide Sultan suffered from serious illness, at the end of her life she suffered from asthma attacks and Greek doctors were treating her. She died on August 22, 1817. With a funeral ceremony her body was taken to the yard of the Fatih Mosque and buried in her built türbe (*Sakaoğlu 1994:40*).

Bezmialem Valide Sultan

Bezmialem was a Georgian woman (according to some source the Georgian-Jewish). Bezmialem was born in 1807. From early childhood she was growing in the Sultan's palace, under the care of Nakşidil Valide Sultan. Nakşidil's son Sultan Mahmud married with Bezmialem. On 25 April, 1823 Bezmialem gave birth to Abdülmecid. In 1839 Sultan Mahmud II died and to the throne Abdülmecid went up, Bezmialem took the title of Valide Sultan.

Abdülmecid was only 16 years old when get on throne. Bezmialem Valide Sultan has gained a great influence on the state affairs. As a mother of Sultan, when her son was travelling inside the empire, she took the highest authorities in İstanbul. Her influence on the affairs of the state was continuing during the whole period of his son's ruling. Bezmialem died on May 3, 1853 in the Beşiktaş palace. Sultan, who suffered very severe his mother's death, ordered to hold a great funeral ceremony. Valide sultan was buried in her husband's - Sultan Mahmud II türbe (*Uluçay 1992:121*).

Siegmund Spitzer, personal doctor of Sultan Abdülmecid in his memories talks about the meeting with Bezmialem Valide Sultan: "When I entered into the Çırağan palace harem agha guided me to the depth of the hall, where was sitting a woman with veil. This was the Valide Sultan. Harem Ağa (*Black Eunuch*) told her that doctor had come by the Sultan order. I told timidly to the Valide Sultan that I would like to ask her some questions about her health... She was listening my questions in very calm way and answered very clearly. Under the semi-transparent red veil I could see her rose cheekbones. This 36 years old Georgian woman's white and exquisite beautiful fingers got everyone's attention. She said goodbye with merciful voice and gave Harem ağa the gold for me" (*Han'in Sarayında 1914:617*).

Bezmialem Valide Sultan deserved the love of ordinary people for her charity. The mother of Sultan walked in the districts of Istanbul, and gave allowances and food to the

poor people, she gave dowry to poor's daughters. Often were such situation when she paid poor people's heavy debts, she pardoned prisoners and gave them money. Her name is connected hospitals built by her in the Istanbul and Saudi Arabia, in the Muslim holy city of Mecca; Valide School in Istanbul, where typography had been opened, one of Istanbul's sights, Dolmabahçe mosque, the construction of this mosque was ended by her son Sultan Abdülmecid after his mother's death, and many other colleges and fountain buildings and an endowments (*Şentürk 1998:15*).

In Ottoman history is known about twenty originally Georgian women, who were wives of Sultans, of their sons or of other members of dynasty (*Öztuna 1989:294-307*).

The last Georgian wife in Ottoman dynasty was Şadiye (Tavdgiridze), the daughter of Pasha Bahri Tavdgiridze from Kobuleti. She was born in 1898 in Istanbul in the Kabataş quarter. In 1919 she married to the grandchild of Sultan Abdülmecid, Ibrahim Şehzade Tevfik Efendi. The couple had two sons: Burhaneddin Cem and Osman Beyazit. In 1924 Şadiye with his husband and children moved to Nice France of due to the resettlement of the Ottoman dynasty members abroad. This couple divorced in 1939. Şadiye married the second time, and resettled in the United States. Her son from her first marriage, member of the dynasty, head of the dynasty Burhaneddin Cem was taking part in the World War II in the army of the United States. He traveled to Georgia and visited his heritage, Tavdgiridzes' estates in Kobuleti. In 1951 he married on Irina Starosselskaia. Burhaneddin Cem died in 2008 in New York. He had a son Şehzade Selim and a daughter Nilüfer Sultan.

The title of the head of Ottoman dynasty now holds the youngest son of Şadiye Tavdgiridze, Osman Beyazit Osmanoğlu born in 1924 (*Senyuçel 2009:49,76*).

References:

- **Halil Inalcik, Donald Quataert 1994:** An Economic and Social History of the Ottoman Empire. Vol. 2. 1600-1914. Edited by Halil Inalcik with Donald Quataert. Cambridge University press.1994.
- **Danişmend 1995:** İsmail Hami Danişmend. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. C. 4. İstanbul, 1950.
- **Karal 1995:** Enver Ziya Karal. Osmanlı tarihi. C. V, VII. Türk Tarih Kurumu. Ankara,1995.
- **Barış 2002:** Y. İzzetın Barış. Osmanlı Padişahların yaşamlarından Kesitler. Ankara, 2002.
- **Sakaoğlu 1996:** Necdet Sakaoğlu. Mihrişah Valide Sultan. Yapıtlarıyla ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul, 1996.
- **Elgin 1959:** Necati Elgin. Üçüncü Selim. Konya, 1959.
- **Koçu 1981:** Reşat Ekrem Koçu. Osmanlı Padişahları. İstanbul, 1981.

- ***Parmaksizođlu 1976:*** İsmet Parmaksizođlu. Mihriřah Valide Sultan.Türk Ansiklopedisi.C. XXIV. Ankara, 1976.
- ***Pazan 2007:*** İbrahim Pazan. Padiřah Anneleri. İstanbul, 2007.
- ***Sakaođlu 1994:*** Necdet Sakaođlu. Nakřidil Valide Sultan. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. C. 6. İstanbul, 1994.
- ***Uluçay 1992:*** M. Çaçatay Uluçay. Padiřahların kadınları ve kızları. Ankara, 1992.
- ***Han'ın Sarayında 1914:*** Sultan Abdülmecit Han'ın Sarayında. Doktor Spitzer'in Hatıratı. Çev. Ahmet Refik. Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası. Say 34. İstanbul, 1914.
- ***řentürk 1998:*** M.Hudai řentürk. Bezmi Alem Valide Sultan'ın Hayatı ve Eserleri. İstanbul, 1998.
- ***Öztuna 1989:*** T. Yılmaz Öztuna. Devletler ve Hanedanlar. C. 2. Ankara, 1989.
- ***Senyucel 2009:*** Kemal Senyucel. Hanedan'ın Sürgün Öyküsü. İstanbul, 2009.

**ANMERKUNGEN ZUR NEUSCHAFFUNG VON
PRIVATRECHTSORDNUNGEN
IN GEORGIEN, MOLDAWIEN UND DER UKRAINE***

Die Veranstalter haben mir eine aus mehreren Gründen reizvolle Aufgabe gestellt. Der Reiz liegt zunächst im Objektiven. Es soll die Neuschaffung der Privatrechtsordnungen dreier Länder vorgestellt werden, die bei aller Unterschiedlichkeit der langen historischen Dauer eine ähnliche jedenfalls neuere Rechtsgeschichte haben, als plötzlich unabhängig gewordene Nachfolgestaaten der UdSSR und nach dem Zusammenbruch der dortigen Planwirtschaft und des COMECON neue (Privat-)Rechtsordnungen schaffen mussten, ohne über eine selbständige, nicht von Moskau aus gesteuerte Kodifikationserfahrung zu verfügen.

Es überrascht angesichts dieser Ausgangslage nicht, dass in den Nachfolgestaaten der SU Verfahren initiiert wurden, auch weiterhin möglichst einheitliche (Modell-) Gesetze zu erarbeiten. Dabei war es für die Beteiligten sicherlich gewöhnungsbedürftig und schwierig, dass diese Modelle nicht einfach in die neuen Republiken exportiert, sondern lediglich zur Annahme empfohlen werden konnten, wie es in Art. 4 der Gründungstexte der neu geschaffenen Interparlamentarischen Versammlung der GUS (IPV) in St. Petersburg heißt. Zu den zentralen Vorhaben der Modellgesetzgebung gehörte das Zivilgesetzbuch. Dabei haben sich Georgien, Moldawien und die Ukraine mit unterschiedlichem Enthusiasmus an der Arbeitsgruppe beteiligt, die dieses Vorhaben realisiert hat, das von der IPV im Jahre 1994 angenommen und den Mitgliedsländern zur Annahme empfohlen wurde. Besonders Georgien hat sich rasch praktisch von der Arbeitsgruppe verabschiedet und vorgezogen, gemeinsam mit deutschen Experten ein wirklich modernes ZGB zu erarbeiten, als klar wurde, dass die führenden GUS-Experten Modernisierungen möglichst eindämmen wollten. Moldawien hat später einen ähnlichen Kurs gesteuert. Dennoch ist das GUS-Modell-ZGB als Referenztext weiterhin von Bedeutung.

Wie unterschiedlich auch die Haltung zur Modellgesetzgebung war¹, gilt doch für die drei hier untersuchten Länder, dass sie inzwischen ein umfassendes Zivilgesetzbuch (ZGB) verabschiedet haben, welches gilt und die Praxis bestimmt, und dass auch die anderen zentralen Gesetze des materiellen und prozessualen Privatrechts im wesentlichen entstanden sind, zum Teil auf der Basis der GUS-Modellgesetze, zum Teil ganz unabhängig von ihnen.

Ein Teil dieses Reizes liegt darin, dass trotz dieser Ähnlichkeiten keineswegs Ein-

---

* Veränderter Text eines im Juni 2007 in Krakow/Polen auf einer Konferenz zur Nachbarschaftspolitik der EU gehaltenen Vortrages.

¹ Neben dem ZGB sind von der IPV im Bereich des Privatrechts auch Modellgesetze über die Kapitalgesellschaften, zur Insolvenz und zu anderen Materien erarbeitet worden.

heitsrecht entstanden ist, sondern sich im Gegenteil nationale Besonderheiten entwickelt haben. Gerade die drei vorzustellenden Länder haben das in einer Weise unterschiedlich getan, dass sie geradezu als modellhafte Realisierungen streitiger Ansätze in der Kodifikationspraxis, Theorie und Rechtspolitik genannt werden können. Einer der Gründe für die Divergenzen ist, dass die Modellgesetze sehr stark von einer russischen Zivilrechtsdoktrin beeinflusst waren, die noch aus der sowjetischen Zeit herüberraute. Stolz hat der Vorsitzende des „Wissenschaftlichen Beratungszentrums für Privatrecht der GUS“ berichtet, dass im GUS-Modell-ZGB und im neuen russischen ZGB etwa drei Fünftel der Artikel des ZGB von 1964 erhalten seien¹. Nicht alle Länder teilten diesen Stolz. Zentrale Kritikpunkte am GUS-Modell-ZGB, die seine Annahme in verschiedenen Ländern erschwert, waren:

- die Beibehaltung eines Teils von Eigentumsformen, die über die Person des Eigentümers definiert sind (z.B. Staat, Gemeinden, Private),
- die Beibehaltung besonderer Staatsunternehmen als juristische Personen und deren Verwaltungs- und Haftungssysteme, die im Endeffekt zur Ausplünderung der öffentlichen Haushalte beigetragen haben,
- die Risikoverteilungen und scharfen Haftungsregeln zu Lasten von gewerblichen Unternehmern,
- der Aufbau und Inhalt des Obligationenrechts, insbesondere die Beibehaltung von Vertragstypen, die in Marktwirtschaften wenig Sinn machen und die fehlende Konsistenz bei der Abgrenzung,
- die Beibehaltung einer Gesetzgebungsmethode, allgemeine Grundsätze im ZGB zu verankern und im übrigen auf (zukünftige) Spezialgesetze zu verweisen,
- die Einführung übertriebener Schriftform-, Beurkundungs- und Registrierungsanfordernisse,
- die allgemeine Methodik des Gesetzes, z.B. sein behaupteter Vorrang vor anderen Gesetzen,
- den Ausschluss des Familienrechts und die Einbeziehung des Immaterialgüterrechts,
- die vielen lehrbuchartigen Unterweisungen.

Alle diese Punkte haben auch bei der Redaktion der ZGB in Georgien, Moldawien und der Ukraine eine unterschiedliche Berücksichtigung gefunden und ich komme auf einige zurück. Insgesamt lässt sich wohl sagen, dass Georgien sich am weitesten vom GUS-Modell entfernt hat und die Ukraine die größte Nähe aufweist. Dabei sind die Abweichungen nicht leichtfertig beschlossen worden, da der Fortbestand eines einheitlichen Rechtsraumes oder wenigstens weitgehende Kompatibilität als hohes Gut geschätzt wurden. Es gibt nun allerdings Anzeichen dafür, dass in Ländern, die sich zu Beginn am wenigsten vom alten Recht lösen wollten, ein Prozess des Umdenkens einsetzt und die weitergehende Modernisierung, die in kleineren Ländern wie Georgien und Moldawien viel-

---

¹ A.L. Makowsky, Einige Einschätzungen der Hilfe bei der Ausarbeitung der Gesetzgebung und des Standes der internationalen Zusammenarbeit, in: M.M. Boguslawskij/R. Knieper, Wege zu neuem Recht – Materialien internationaler Konferenzen in St. Petersburg und Bremen, Berlin, 1998, S. 340.

leicht leichter durchzusetzen war, nachgeholt wird. So sind etwa in Russland Arbeitsgruppen eingesetzt, um Vorschläge zur Novellierung des Immobilienrechts und des Schuldrechts vorzulegen.

Für mich liegt der Reiz des Themas auch im Subjektiven: In allen drei Ländern war ich über mehrere Jahre an der Redaktion der ZGB und anderer Gesetze beteiligt, in Georgien und Moldawien als Mitglied der Arbeitsgruppen, in der Ukraine als deren Berater. Ich habe also das Ringen um die besten Lösungen, die Auseinandersetzungen innerhalb der beteiligten nationalen Denkschulen und dann die mit den Parlamenten teilnehmend beobachten können und kann deshalb insgesamt bestätigen, dass sie mit Ernst und Leidenschaft geführt worden sind. In unterschiedlicher Intensität sind neben deutschen auch weitere ausländische Experten befragt worden: Georgien hat das ZGB auf einer internationalen Konferenz in den Niederlanden vorgestellt; in der Ukraine bestanden durchweg enge Arbeitskontakte mit Experten aus anderen GUS Mitgliedern, aus Europa und in eingeschränktem Umfang (beim Gesellschaftsrecht) aus den USA; in Moldawien wurden darüber hinaus auch rumänische Kollegen befragt und eine Endberatung durch den Europarat organisiert. Um auf die Fragestellung dieser Tagung einzugehen: Nur in der Ukraine stand die internationale Kodifikationsberatung jedenfalls teilweise unter dem Zeichen der EU-Nachbarschaftspolitik, während im übrigen bilaterale Projekte der juristischen Zusammenarbeit verantwortlich zeichneten, wobei deutsche Organisationen besonders intensiv engagiert waren¹.

Wer von internationaler Beratung spricht, muss ein Wort über das Verhältnis der Berater zu den beratenen Ländern einerseits und über das Verhältnis zwischen den ausländischen Organisationen andererseits sprechen. Ich habe beide Probleme ausführlich an anderen Stellen behandelt² und will das nicht wiederholen, sondern nur einige für die Länder spezifische Aussagen im Zusammenhang der Privatrechtsreform machen: In Georgien hat sich über einen längeren Zeitraum gezeigt, dass Geberkoordinierung gelingt, wenn ein starker nationaler Partner dies nachdrücklich fordert und Konkurrenz-Spielchen nicht zulässt. In der Ukraine haben deutsche, niederländische und europäische Organisationen sich eng und reibungslos abgestimmt, wobei m. E. der koordinierende Einfluss der EU einen Teil beigetragen hat. In Moldawien hingegen hat die Verabschiedung des ZGB unter einer besonders grotesken Form der Geberkonkurrenz gelitten, welche sie nicht selten in schlechtes Licht rückt. Ich will diesen Vorgang schildern: Das moldawische Parlament hatte eine Arbeitsgruppe von überwiegend moldawischen Rechtswissenschaftlern und Richtern eingerichtet, in der auch Experten eines GTZ-Projektes der juristischen Zusammenarbeit vertreten waren, das neben ständiger eigener Begleitung temporäre Beratungsleistungen aus den Niederlanden, Rumänien, Russland und der Ukraine abrief. Das Ergebnis der mehrjährigen Arbeit wurde dem Parlament im Jahre 2001 vorgelegt, das sich in erster Lesung zu seinen Gunsten entschied und andere Entwürfe zurückwies. Nach

---

¹ Vgl. dazu ausführlich R. Knieper, *Juristische Zusammenarbeit – Universalität und Kontext*, Wiesbaden, 2004.

² Zur Qualität der Berater: R. Knieper, *Rechtsreformen entlang der Seidenstraße*, Berlin 2006, bes. S. 17 ff; zum Verhältnis der Institutionen: R. Knieper (FN 3), bes. S. 104 ff.

dem Wahlsieg der kommunistischen Partei konnte die sonst Kommunisten eher ablehnend gegenüberstehenden USAID auf nicht näher bekannte Weise einen Einfluss aufbauen, der dazu führte, dass gegen die Geschäftsordnung des Parlaments ein neuer Entwurf eingebracht wurde, in den ein US-amerikanischer Professor Teile des armenischen ZGB und das heißt russische Tradition eingeschnitten hatte. In diesem chaotischen Prozess ist einiges an Konsistenz verloren gegangen, hat der Europarat Bedenken geäußert und wurde das Gesetz lange nicht ausgefertigt. Obwohl immerhin etwa 70 % des ersten, moldauischen Entwurfs den parlamentarischen Prozess überstanden haben und das Gesetz erst im Juni 2003 endgültig verabschiedet worden ist, fand ein moldauischer Wissenschaftler im Oktober 2002 auf der Website der Universität von Illinois eine Eigenwerbung mit Foto und Text: „Professor Peter Maggs was the principal drafter of the new civil code enacted in Moldova in June, 2002“. Nach förmlichem Protest und der Drohung mit gerichtlichen Schritten wurde die Anzeige zurückgezogen.

Ich will mich im Folgenden auf das materielle Recht und dabei insbesondere auf die ZGB konzentrieren. Dabei ist zunächst hervorzuheben, dass in keinem der Länder (wie im übrigen auch nicht der anderen GUS Mitglieder) trotz massiver Versuche der Beeinflussung die Idee ernsthaft erwogen worden ist, den Kreis der kontinental-europäischen Rechtstradition zu verlassen und auf eine systematische Kodifizierung und insbesondere auf ein ZGB zu verzichten.

Streitig war allerdings, welchen Umfang die ZGB haben und welche Materien in ihnen aufgenommen oder in Sonderprivatrechten geregelt werden sollten. Nur für das Arbeitsrecht bestand Einigkeit darüber, dass es als Sondermaterie zu behandeln sei. Um den richtigen Platz für das Immaterialgüterrecht, das Handelsrecht und Familienrecht, das IPR und das Verbraucherrecht wurde teilweise erbittert gestritten. In dem Streit mischte sich Pragmatisches und Ideologisches, Technisches und Grundsätzliches. Als etwa einem der Redakteure des ukrainischen ZGB die georgische Absicht vorgestellt wurde, das Familienrecht wieder ins ZGB zu integrieren, rief er aus: „Keineswegs darf der ‚Humus‘ des eigenen Rechtssystems vernichtet werden. Gestern wurden hier dazu einige Zweifel in bezug auf Georgien geäußert, das jetzt die deutschen Erfahrungen in der zivilrechtlichen Regelung einführt. Das kann gut sein, dabei kann aber auch der Rechtshumus vernichtet werden, und dann kann dieser ‚Rechtsboden‘ außer Unkraut nichts hervorbringen“¹. Auch in Georgien selbst war die Aufnahme des Familienrechts ins ZGB wegen der institutionellen Bedeutung der Familie stark umstritten². Am Ende hat sich Georgien dennoch – und m.E. zu Recht – entschlossen, das Familienrecht ins ZGB aufzunehmen, um einerseits die Nähe zum Erbrecht auch räumlich zu betonen und um andererseits den Vertragscharakter der Ehe hervorzuheben. Es ist ja erstaunlich, mit welchem Nachdruck in vielen post-kommunistischen Ländern christliche, islamische und andere fundamentalistische Organisationen versuchen, Ehe und Familie wieder ideologisch und rechtlich zu besetzen.

---

¹ A. Dovgert, Rede in: M. Boguslawskij/R.Knieper, a.a.O., S. 331 f.

² vgl. S. Tchikvashvili, Vorzüge und Nachteile des Entwurfs des neuen Gesetzbuchs Georgiens, in: Boguslawskij/Knieper, a.a.O. S. 48.

Ohne von diesem Virus befallen zu sein, haben sowohl Moldawien als auch die Ukraine besondere Familiengesetzbücher beibehalten.

Für den Bereich der Immaterialgüterrechte hatte Georgien zunächst für eine Integration entschieden, um nach längeren Beratungen mit der WIPO für eine Sondergesetzgebung zu optieren mit der Folge, dass das Vierte Buch des ZGB insgesamt aufgehoben wurde. Die Idee einer Integration des gesamten Immaterialgüterrechts in das ZGB kann sich einerseits auf die sowjetische Tradition berufen, aber auch auf den ursprünglichen Plan des niederländischen Gesetzgebers, der dies ebenfalls vorsah. Während die Niederlande aus guten Gründen, etwa den notwendigerweise hohen Anteilen verwaltungsrechtlicher Vorschriften, vom ursprünglichen Plan abgerückt ist¹, hat sich die Idee in Teilen der GUS erhalten, darunter auch in der Ukraine, wo das IV. Buch des ZGB dem intellektuellen Eigentum gewidmet ist, Moldawien hingegen hat sich zu einer besonderen Gesetzgebung entschlossen.

In allen drei Ländern ist das IPR nach langen Diskussionen und einem modernen Kodifikationstrend folgend, aber im Gegensatz zu anderen GUS Mitgliedern besonderen Gesetzen vorbehalten und nicht im ZGB erwähnt, während privatrechtliche Teile des Verbraucherschutzes – etwa die Produkthaftung oder der Schutz vor unangemessenen AGB – in die ZGB integriert sind. Man könnte sagen, dass die deutsche Schuldrechtsreform dem weitgehend gefolgt ist.

Ein Problem von besonderem Interesse stellt die Behandlung des Handelsrechts dar. Moderne Kodifikationen wie in den Niederlanden und Quebec belegen, dass ein derartiges Sonderprivatrecht nicht strukturnotwendig ist und dass die These gut vertretbar ist, die Handelsgesetzbücher Frankreichs und Deutschlands seien historischen Gründen und der Verteilung von Gesetzgebungs-Kompetenz geschuldet und nicht einer überlegenen Kodifikationsidee². In dieser Perspektive haben alle drei Länder im Einklang mit dem GUS-Modell Vertragstypen und teilweise andere Regeln, wie z.B. solche über öffentliche Register, die sich etwa in Deutschland im HGB finden, in die ZGB integriert und auf ein besonderes Handelsrecht verzichtet. Das gilt z.B. für das Transportvertragsrecht, das Bankvertragsrecht, das Versicherungsvertragsrecht, Sondernormen für den Handelskauf ebenso wie für eine Reihe moderner Vertragstypen: In den ZGB der drei Länder finden sich die Vorschriften zum Finanzierungs-Leasing und zum Franchise-Vertrag und in Moldawien und der Ukraine zusätzlich auch zum Factoring-Vertrag.

In der Ukraine hat es mit dieser Modernität nicht sein Bewenden gehabt. Vielmehr hat dort die Verchovna Rada (das ukrainische Parlament) am 16. Januar 2003 nicht nur ein ZGB, sondern auch einen Wirtschaftskodex angenommen. Zunächst scheint es mir notwendig, einige terminologische und substantielle Klärungen herbeizuführen. Ich habe nämlich den Eindruck, dass über die Konzeption eines „Wirtschafts“-Kodex in der post-

---

¹ vgl. A.S. Hartkamp, Civil Code Revision in the Netherlands 1947-1992, in: Haanappel u.a. (Hrsg.) New Netherlands Civil Code, Patrimonial Law, Deventer, S. XIII ff / XIX.

² diese Meinung habe ich ausführlich begründet in R. Knieper, Sonderprivatrechts für Diese und Jenen? In: Festschrift für E. Rehbinder, 2007, S. 45 ff.

kommunistischen Welt eine ähnliche Verwirrung herrscht wie auf prozessuellem Sektor über die Konzeption der „Arbitrage“. Die Gesetzeslage in der Ukraine, die bisher zum Glück in keinem anderen Staat kopiert worden ist, scheint mir auf diese Verwirrung zurückzuführen zu sein. Das Nebeneinander von Zivilgesetzbuch und Wirtschaftskodex haben eine unübersichtliche, der Rechtssicherheit und damit einer positiven wirtschaftlichen Entwicklung abträgliche Situation geschaffen. Beide Gesetze beschäftigen sich nämlich in nicht geringen Teilen mit ähnlichen Rechtsmaterien, insbesondere dem Obligationen-, dem Eigentums- und Unternehmensrecht. Deren Inhalte weichen allerdings teilweise voneinander ab und überschneiden sich teilweise. Dabei wird einem Kenner des Zivilrechts unschwer auffallen, dass die Regelungen des ukrainischen Zivilgesetzbuchs in der Regel präziser sind und angemessenere Risikoverteilungen vornehmen als der Wirtschaftskodex.

Das Ziel des ukrainischen Wirtschaftskodex geht über die Regelung zivilrechtlicher Beziehungen hinaus. Es lässt sich zurückführen auf eine in der späten Periode der Sowjetunion gegründete Schule des Wirtschaftsrechts, die insbesondere durch die Professoren Laptev und Mamutov begründet worden ist¹. Diese Schule geht von der nicht unrichtigen empirischen Beobachtung aus, dass die modernen Volkswirtschaften nicht eine strikte Trennung des privaten vom öffentlichen Wirtschaftssektor kennen, sondern eine zunehmende Verantwortlichkeit des Staates für die gesamtwirtschaftliche Entwicklung und im Gegenzug eine gesellschaftliche Verantwortung der privaten Unternehmen. Daraus ziehen sie allerdings einen juristischen Schluss, der an einen Theoriestrang des Marxismus erinnert, gemäß dem alle gesellschaftlichen „Überbauphänomene“ die materielle Basis widerzuspiegeln hätten. Diese Theorie ist seit langem als unterkomplex und empirisch haltlos verworfen. Sie hält sich ideologisch aber hartnäckig in der These, dass einem komplexen, die Sphären von öffentlichem und privatem nicht mehr rein beachtendem Wirtschaftssystem ein komplexes, öffentliches und privates Recht mischendes Rechtssystem entsprechen müsse. Die „*mixed economy*“ soll durch ein „*mixed law*“ ergänzt werden. Dass dies bisher in keinem Land mit einer traditionellen Marktwirtschaft realisiert worden ist und auch jeweils von den besten Zivilisten der Länder in Übergangsgesellschaften strikt abgelehnt worden ist, ficht die beiden Propagandisten der Schule nicht an. Tatsächlich hat Prof. Mamutov mir während eines Gesprächs in Donezk (Ukraine) im Jahre 1998 erklärt, dass es in Deutschland und in Frankreich einen Wirtschaftskodex gäbe und hat sich von mir, der ich immerhin länger als 30 Jahren Professor für Wirtschaftsrecht war, nicht überzeugen lassen, dass dies nicht der Fall sei. So dokumentiert sich die Verwirrung. Prof. Mamutov hatte das deutsche Handelsgesetzbuch und den französischen *Code de Commerce* mit dem Wirtschaftskodex des (post)-sowjetischen Typs terminologisch verwechselt, um seine Schule verteidigen zu können. Bei den westeuropäischen Gesetzen handelt es sich um reines Unternehmensprivatrecht, während der Wirtschaftskodex bewusst Privatrecht und Wirtschaftsverwaltungsrecht mischt.

---

¹ W. K. Mamutov (Hrsg.), *Chozyaistvennoe Pravo*, Kiew 2002; siehe auch Mamutov, Die Konzeption eines Wirtschaftsgesetzbuches der Ukraine in: WGO-MFOR 1994, S. 373 ff.

Pikanterweise geht die Schule der komplexen Wirtschaftsgesetzgebung auf Meinungen in der deutschen und französischen Literatur zurück, die zunächst in den 20er Jahren entwickelt wurden und dann während des Faschismus in Deutschland eine gewisse Prominenz erlangt hatten. Gesetzgeberische Versuche aber zu jener Zeit, entsprechende Gesetze in Deutschland zu schaffen, sind insgesamt gescheitert und am Ende des Faschismus zu Recht endgültig verworfen worden. Es ist in westeuropäischen Ländern allgemein anerkannt, dass trotz der wirtschaftspolitischen Verantwortlichkeit des Staates und trotz des Entstehens von Großunternehmen mit volkswirtschaftlichem Einfluss von einem „organischen Zusammenwachsen“ des Staates und der Wirtschaft keine Rede sein kann. Gerade die Entwicklung der letzten Jahrzehnte hat gezeigt, dass der Staat an der Aufgabe scheitert, die Märkte nach seinen Vorstellungen zu strukturieren und zu formen und politischen Vorgaben unterzuordnen. Gleichzeitig können die Wirtschaftsakteure und auf legitime und legale Rentabilität orientierten Marktteilnehmer nicht im unmittelbaren öffentlichen oder gesellschaftlichen Interesse handeln. Vielmehr verfolgen die in einem stabilen rechtlichen Rahmen agierenden Unternehmen ihre partikularen Gewinn- und Wachstumsinteressen, die dann in der Summe (hoffentlich) zum nationalen und globalen Wohlstand beitragen. Mir scheint, dass die ukrainischen Rechts-Reformer sorgfältig überlegen sollten, das Unikat des Wirtschaftskodex abzuschaffen, unter Umständen unter Einbeziehung einzelner Nomen in das ZGB.

Eng mit der Frage nach der Integration von Materien ins ZGB oder ihrer Sonderkodifikation verbunden sind zwei weitere, die sich um das Verhältnis der Gesetze des Privatrechts zueinander bemühen.

Das erste, in allen Ländern der GUS sehr heftig diskutierte Problem betrifft die Möglichkeit eines Vorranges des ZGB vor anderen privatrechtlichen Gesetzen. Das GUS-Modell hat in diesem Sinne ebenso entschieden wie z.B. die Ukraine¹ und Russland und eine Bestimmung ins ZGB aufgenommen, gemäß der ein anderes, auch späteres oder spezielleres Gesetz, dem ZGB nicht widersprechen dürfe. In Ländern wie den hier untersuchten, aber auch in Russland, die außerhalb der Verfassung keine weitere Hierarchisierung von Gesetzen kennen, muss eine solche Norm auf verfassungsrechtliche Bedenken stoßen, da sie eine Bindung zukünftiger Parlamente impliziert. Tatsächlich hat das russische Verfassungsgericht die Norm aufgehoben². In der Ukraine ist meines Wissens noch keine Klärung der Verfassungslage erfolgt, ich meine aber, dass dort nichts anderes gilt als in Russland. Georgien und Moldawien haben in Anbetracht dieser Situation völlig auf eine Herausstellung des ZGB verzichtet und die bekannten Geltungsgrundsätze der Spezialität und der zeitlichen Folge kodifiziert.

Das zweite Problem betrifft die Technik der Kodifikation. Aus der sowjetischen Zeit hat sich die Gewohnheit erhalten, in einem ‚Kodex‘ allgemeine Grundsätze zu einer zu regelnden Materie aufzustellen und diese dann in Sondergesetzen zu spezifizieren

---

¹ Vgl. Art. 4 II des ukrainischen ZGB.

² Urteil des Verfassungsgerichts der russischen Föderation vom 05.11.1999, in: SZ 1999, Nr. 52, Pos. 6460.

(oder das zu vergessen). In diesem Sinne finden sich im ukrainischen und moldawischen ZGB eine Reihe von Vorschriften über juristische Personen, über die verschiedenen Gesellschaftsformen, über die Umwandlung, über ihren Zusammenschluss, die Liquidation etc., die nicht eine modernen Anforderungen entsprechende Regelungstiefe haben und die dementsprechend durch besondere Aktiengesetze etc ergänzt werden. Es lässt sich leicht denken, dass diese Technik zu Dopplungen, Widersprüchen und Abstimmungsproblemen führt, die nicht leicht zu durchschauen sind. Dementsprechend hat der georgische Gesetzgeber konsequent eine Gesetzgebungsmethode verfolgt, Materien entweder vollständig im ZGB zu regeln oder vollständig in Sondergesetzen. Was dabei das besonders komplexe Gesellschaftsrecht angeht, so haben die mit der Rechtsreform Betrauten seinerzeit diese Materie getrennt und vor dem aufwendigen ZGB erarbeitet, weil zu Recht die Regierung der Auffassung war, dass dies rasch in Kraft treten müsse, um ein organisatorisches Vakuum zu füllen. Eine Strukturnotwendigkeit treibt dazu nicht, wie man am niederländischen, aber auch am aserbaidischen ZGB sieht, wo das Gesellschaftsrecht vollständig integriert ist mit der Folge, dass es keine Sondergesetze zu der Materie gibt.

Mit dieser Problematik verwandt aber doch auf einer anderen Ebene liegt eine Gefahr, die eher aus der Sphäre internationaler Geber-Organisationen erwächst als aus nationalen Verhältnissen. Es ist bekannt, dass z.B. die EBRD ein Modellgesetz über ‚*secured transactions*‘, über registrierte Pfandrechte erarbeitet hat, die IFC eines über Leasing, USAID über Nichtregierungsorganisationen und es ist verständlich, dass die Organisationen ihre Modelle gern in so vielen Ländern wie möglich in Geltung bringen möchten. Das geschieht bisweilen mit relativ rüden Methoden und insbesondere ohne Rücksicht darauf, dass die Materien im ZGB bereits geregelt sind. So gibt es inzwischen in Georgien ein Leasing-Gesetz, das dem ZGB offen widerspricht. Der Wertungswiderspruch liegt insbesondere darin, dass die ZGB-Gesetzgeber – ähnlich wie die Rechtsprechung des deutschen BGH¹ – dem Schutz des Leasingnehmers im Falle des Ausfalls des Lieferanten Vorrang einräumen, weil sie davon ausgehen, dass für lange Zeit Georgier sich eher in der Rolle der Leasingnehmer befinden werden. Demgegenüber vertritt das IFC-inspirierte Modell die Interessen der Leasinggeber und überwälzt die Risiken weitgehend auf den Leasingnehmer.

Das Beispiel belegt, dass nicht nur rechtspolitische Wertungen auf dem Spiel stehen, sondern eine reale Gefahr der Auszehrung des ZGB besteht, die gerade in den jungen unabhängigen Staaten zu Rechtsunsicherheit, Instabilität, Intransparenz und einer unzureichenden Rechtsanwendung beitragen.

Nach diesen Bemerkungen zur Entstehungsgeschichte, Methode und Technik der Privatrechtsgesetzgebung möchte ich auf einige markante Punkte und Unterschiede zwischen den Gesetzen Georgiens, Moldawiens und der Ukraine eingehen, die einerseits eine klare Verankerung in der kontinental-europäischen Kodifikations-Tradition dokumentie-

---

¹ Vgl. dazu Palandt-Weidenkaff, BGB, 66. Aufl. 2007, Rdnr. 55 ff; W. Däubler, BGB kompakt, 2. Aufl. 2003, S. 778 ff.

ren und andererseits spezifische Probleme des Übergangs erkennen lassen.

Zum Gemeinsamen und meines Erachtens Dauerhaften – jeweils mit Einschränkungen und in kaum zu verantwortender Knappheit und Unvollständigkeit: Die Gesetzgeber aller drei Länder haben sich entschlossen, dem ZGB einen Allgemeinen Teil voranzustellen und von dem alten ideologischen und sterilen Streit um dessen ‚antivitalistischen‘ Charakter¹ nicht beeindruckt lassen.

Das Recht der juristischen Personen ist teilweise im Allgemeinen Teil der ZGB, teilweise in besonderen Gesetzen geregelt. Es kennt die auch in Deutschland bekannten Typen der Personal- und der Kapitalgesellschaften, wobei nur die Ukraine – wie andere GUS-Mitglieder und offensichtlich verschiedenen ausländischen Beratern folgend – neben der GmbH auch die geschlossene Aktiengesellschaft zulässt, wohl eher aus Unkenntnis der Tatsache, dass diese beiden Gesellschaftsformen gleiche Regelungszwecke verfolgen. Georgien hatte darüber hinaus detaillierte Vorschriften zum Vereins- und zum Stiftungsrecht ins ZGB eingestellt, die inzwischen unter dem Einfluss von US-Beratern zu einem modernistischen Brei von NGO-Recht verwässert worden sind. In Moldawien hat sich die Konzeption des Vereins- und Stiftungsrechts hingegen erhalten können. Die ZGB der drei Länder sind aus guten Gründen nicht dem Beispiel des Modell-ZGB und des russischen ZGB gefolgt und haben die merkwürdige Rechtsfigur des juristischen Person des Staatsunternehmens oder ‚unitarischen‘ Unternehmens ohne Eigentum und Vermögen und geleitet in ‚operativer Verwaltung‘ von Managern ohne zivilrechtliche Verantwortlichkeit nicht aufgenommen. Allerdings finden sich diese konstruktiven und ökonomischen Missgeburten, die die Ausplünderung der sowjetischen Staatsbetriebe jedenfalls erleichtert haben, im ukrainischen Wirtschaftskodex.

Die allgemeinen Bestimmungen zum Rechtsgeschäft runden den Allgemeinen Teil der drei ZGB ab. Dabei hat nur Georgien die alten und schwerfälligen Formvorschriften des sowjetischen Zivilrechts abgestreift und lässt wesentlich Mündlichkeit und im übrigen Parteiautonomie zu. Moldawien und die Ukraine verlangen, im Einklang mit dem GUS-Modell-ZGB aber gegen die Modernität auch internationaler Konventionen², Schriftform bei allen Verträgen juristischer Personen und bei Verträgen mit einigem wirtschaftlichen Gewicht, knüpfen aber an ihr Fehlen – in französischer Tradition – Beweisfolgen und nicht die materielle Folge der Unwirksamkeit³.

Das aus vertretbaren Gründen dem Allgemeinen Teil folgende Sachenrecht Georgiens und Moldawiens hat im Gegensatz zur sowjetischen Tradition und zum GUS-Modell-ZGB und auch im Gegensatz zur Ukraine den Besitz ebenso geregelt wie das Nachbarschaftsrecht und einen einheitlichen Eigentumsbegriff eingeführt. Das ukrainische ZGB kennt noch verschiedene, nach Subjekten unterschiedene Eigentumsformen, u.a. das Eigentum ‚des ukrainischen Volkes‘, das staatliche und das kommunale Eigen-

---

¹ Dazu bes. F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, 2. Aufl. 1967, S. 486 ff.

² Vgl. nur Art. 11 des UN-Übereinkommens über Verträge über den internationalen Handelskauf vom 11.04.1980.

³ Vgl. Art. 208 ukrZGB; Art.413 moldZGB.

tum (Art. 324 ff UkrZGB), ohne allerdings daran irgendwelche diskriminierende oder privilegierende Rechtsfolgen zu knüpfen. Im übrigen folgt der Eigentumsschutz, seine Übertragung, die Regeln zu beschränkten dinglichen Rechten bekannten Traditionen.

Das Schuldrecht gliedert sich den drei Ländern in klassischer Manier und wesentlich mit klassischen Inhalten in einen Allgemeinen und einen Besonderen Teil. Die Besonderen Teile enthalten verschiedene Vertragstypen inklusive - wie bereits ausgeführt - Verträge, die typischerweise in der gewerblichen Sphäre entstehen, die gesetzlichen Schuldverhältnisse wie Geschäftsführung ohne Auftrag, Deliktsrecht unter Einbeziehung der Produkthaftung und Bereicherungsrecht. Dabei machen alle ZGB klar, dass das Zivilrecht auch für den Staat und die anderen öffentlich-rechtlichen Personen gilt, wenn sie sich am Markt betätigen.

Vieles könnte zum Schuldrecht gesagt werden, was den Umfang eines Referates bei weitem sprengen müsste. Ich will mich auf drei, mir auch aus symbolischen Gründen wichtig scheinende Anmerkungen beschränken.

Zum ersten: Alle ZGB bekennen sich zum Grundsatz der Freiheit zum Abschluss und zur Inhaltsgestaltung von Verträgen, schränken allerdings beide aus guten, meist sozial- und Verbraucherschutzpolitischen Gründen ein. Das gilt z.B. bei der Nutzung Allgemeiner Geschäftsbedingungen. Während aber das georgische und das moldawische ZGB einen Kontrahierungszwang für einerseits marktbeherrschende Unternehmen und andererseits in Situationen existentieller Abhängigkeit eingeführt haben, folgt das ukrainische ZGB dem Modell-ZGB und erstreckt den Kontrahierungszwang nach meiner Überzeugung völlig unangemessen auf alle gewerblichen Vertragspartner, also auch auf den Zeitungskiosk. Art. 633 ukrZGB verpflichtet die Partner der zu Unrecht „öffentlich“ genannten Verträge gewerblich Tätiger nicht nur zum Vertragsschluss, sondern auch zu inhaltlich gleicher Gestaltung der Verträge.

Zum zweiten: Schadensersatzansprüche auch bei im Zusammenhang vertraglicher Leistungsstörungen setzen in guter kontinentaler Tradition ein Verschulden voraus, wobei der Maßstab des Vertretenmüssens objektiv definiert wird. Das unterscheidet sich nicht vom etwa deutschen Recht. In der Ukraine wird aber – wiederum in der Nachfolge des Modell-ZGB – differenziert: die Verschuldenshaftung gilt nur für die nicht-gewerblich Tätigen, während gewerblich Tätige für eigenes Handeln und für das ihrer Handlungsgelhilfen verschuldensunabhängig haften. Ich sehe für diese Differenzierung keinen sachlichen Grund und erkenne so etwas wie einen anti-kapitalistischen Grundreflex.

Zum dritten: Das sowjetische Zivilrecht kannte eine Reihe von besonderen Wirtschaftsverträgen, die unter das übliche Abstraktionsniveau des besonderen Vertragsrechts gingen und im damaligen Wirtschaftssystem ihre Berechtigung gehabt haben mögen. Das galt etwa für das Kaufrecht, wo neben den allgemeinen Bestimmungen für den Kaufvertrag Sondervorschriften mit häufig geringem kodifikatorischen Gehalt galten: für den sogenannten Liefervertrag, für landwirtschaftliche Produkte, für Energie etc. Ähnlich wurde mit anderen Vertragstypen verfahren, also etwa dem Werkvertrag oder dem Mietvertrag wobei im Gesetz bis hin zur Miete von Fahrzeugen mit und ohne Fahrer un-

terschieden wurde. Man erinnert sich, dass auch in Deutschland vor einigen Jahrzehnten eine rechtspolitische Debatte über die Senkung des Abstraktionsniveaus geführt worden ist. Georgien hat mit dieser Tradition am weitesten gebrochen und beschränkt die Regelungen des ZGB auf die klassischen Vertragstypen, Moldawien hat einen Mittelweg beschlossen und kennt z.B. ein Sonderkaufrecht für Unternehmen (ohne dass nach asset- und share-Kauf unterschieden würde), während die Ukraine sich von der sowjetischen, im Modell-ZGB fortgeführten Tradition nicht lösen können. Nach wie vor und ohne guten Grund sieht das ukrainische ZGB besondere Bestimmungen für den sogenannten Lieferungsvertrag (Art. 712 ff), den „Kontraktvertrag“ für landwirtschaftliche Produkte (Art. 633 ff) und den Kauf von Energie (Art. 714 ff).

Zum Schluss und ebenfalls in der Absicht der Exemplarität stelle ich noch zwei Regelungen vor, die im Zusammenhang bekannter Rechtsinstitute, nämlich dem Hypothekentrecht und dem Wohnungseigentumsrecht, die sozialen Schwierigkeiten und Besonderheiten des Übergangs zu einer Markt- und Geldwirtschaft aufnehmen sollten.

In seiner ersten Fassung sah Art. 303 Abs. 2 des georgischen ZGB vor, dass bei einer Hypothekenverwertung der Schuldner und bisherige Grundstückseigentümer das Recht hatte, seine alte Wohnung als Mieter weiter zu bewohnen, natürlich unter Erfüllung seiner neuen Pflichten aus einem Mietvertrag. Die mögliche Folge einer erschwerten Verwertung wurde gesehen und aus sozialpolitischen Gründen ausdrücklich in Kauf genommen. Diese Vorschrift ist inzwischen - insbesondere auf Drängen der Weltbank - aufgehoben worden. Darüber hinaus gibt es in Georgien rechtspolitische Überlegungen, das Grundstücksrecht weiter zu liberalisieren und die zwingende notarielle Beurkundung von Grundstücksgeschäften abzuschaffen. Wiederum ginge dies auf Kosten des sozialen Schutzes, da die strengen Formvorschriften im wesentlichen eine Warnfunktion erfüllten.

Eine andere Vorschrift des georgischen ZGB räumt einem Wohnungseigentümer die Möglichkeit ein, seine Beiträge in die Gemeinschaft ganz oder teilweise durch Arbeitsleistung zu erbringen, die nach objektiven Kriterien monetär bewertet werden muss (Art. 230 geoZGB). Der Zweck liegt auf der Hand. Viele der im Zuge der Massenprivatisierung von Wohnungen entstandenen neuen Wohnungseigentümer konnten die erforderlichen Geldleistungen nicht erbringen und waren vom Verlust ihrer Wohnungen bedroht. Die Vorschrift sollte hier einen Ausweg weisen. Über ihre praktische Bedeutung ist mir allerdings nichts bekannt.

In der Zusammenfassung lässt sich sagen, dass die Privatrechtsordnungen der drei Länder Georgien, Moldawien und Ukraine - nicht anders als andere Länder - deutliche Spuren des Übergangs erkennen lassen, überwiegend aber auf gesetzliche Stabilität zielen, wie sie der Kodifikationsidee des europäischen Kontinents entspricht. Sicherlich ist noch manches weiterzuentwickeln. Dabei ist vor vielen raschen und häufig kurzatmigen Reformen und Reförmchen zu warnen, da Stabilität und Rechtssicherheit gerade in Gesellschaften des Übergangs hohe Güter sind.

**ACTUAL CONDITION OF GEORGIAN ECONOMICS
AT THE BEGINNING OF 2010**

In the last period in press and television there is announced the information by Ministry of Economic Development and Investment Agency about the economic development of Georgian economy¹ and that at the beginning of 2010 its rating in economic freedom of doing business is assessed as 11th place among 183 countries in the globe. It means that Georgia is not ahead of only 10 countries such as including with consequence: Singapore, New Zealand, Honk Kong, USA, Great Britain, Denmark, Ireland, Canada, Australia and Norway. What can we say about this? If this condition is true, we have a reason for national proud as the USA economy for example is comprising 23,0-23,5% of the global economy; Singapore and Honk Kong far ago are regarded as Far East “tigers” making the economic miracle and giving the best example of the economic model based on the labor productivity; we can say more on the Irish economy which is considered as the most competitive economy by innovative, human capital oriented economy alongside with Israel and Finland and which alongside with Denmark and Norway consistently occupies the first place in the world by per capita value during the last decade thus composing the best living places in the globe by the living conditions.

From its side Great Britain and Canada are members of G8; Canada is the closest partner of USA in terms of foreign trade, monetary and customs affairs, and Great Britain is the world financial and banking centre. Australia and New Zealand compose 5,38% of the world territory.

11,2173% of the world gross domestic product comes on these 10 countries (60,689,812² – 60,115,459³ – 62,250,000⁴ USD); (despite of USA economy); (Great Britain – 2,674,085 – 2,645,593 – 2,787,000 USD, Canada – 1,510,957 – 1,400,091 – 1,564,000 USD, Australia – 1,010,699 – 1,015,217 – 1,069,000 USD, Norway – 456,226 – 449,996 – 481,100 million USD, Denmark 342,925 – 342,672 – 369,600 million USD, Ireland – 273,328 – 281,776 – 285,000 million USD, Honk Kong – 215,559 – 215,355 – 223,800 million USD, Singapore – 181,939 – 181,948 – 154,500 million USD, New Zealand – 128,492 – 130,693, - 135,700 million USD), when according to the best

---

¹ In Georgia in 2008 the real GDP growth in compare to the last year consisted only 6,7% and Georgia thus occupies the last place in the group of the South Caucasus – Central Asia (Azerbaijan, Armenia, Uzbekistan, Turkmenistan, Georgia). For the group the maximal meaning is 15,6% (by this parameter Azerbaijan is leading, also its GDP is twice as high as GDP of both countries – Georgia and Armenia - in total).

² IMF data.

³ World Bank data.

⁴ CIA's economic department data.

estimates the per capita value with ppp correction in 2008 in Georgia was 4700 USD and did not exceed 4863-4897 USD¹.

In the present article we will discuss the methodological aspects of the referred research thus critically assessing its scientific reliability and fidelity. The head of the research team “Doing Business Series” is Mr. Simeon Jankow, a chief economist of the World Bank, who made the research. He also actively collaborates with the Free University of Georgia. The research is done in studying 10 components, such as 1) abilities to start the new business in the country; 2) easiness to get the state license on construction; 3) easiness of the procedures of hiring the employees; 4) registration of the property; 5) getting the credits; 6) security of investments and investors in the country; 7) culture of paying the taxes; 8) openness of the trade out of borders; 9) contracts enforcement; 10) easiness of business liquidation. These 10 criteria give the weighted average parameter which gives the value based on the approximation places the country in the rating list with the relevant place number. This final parameter is called easiness of doing the business in the country.

First of all let us study the place which Georgia possessed according to each of these components: *Abilities to start the new business in the country – the fifth place; Easiness to get the state license on construction – the seventh place; Easiness of the procedures of hiring the employees – the ninth place; Registration of the property – the second place; Getting the credits – the 30th place; Security of investments and investors in the country – the 41st place; Culture of paying the taxes – the 64th place; Openness of the trade out of borders – the 30th place; Contracts enforcement – the 41st place; Easiness of business liquidation – 95th place.*

Simple analysis of this situation gives the ground not to be skeptical about the actual condition of Georgian business environment. First of all it is notable that the situation is rather weak in such positions as getting credits, investors and investments protection, culture of paying the taxes, openness of trading out of borders, and contracts enforcement.

If getting the credits and openness of trading out of borders are depending not only on local factors but also on other systematic risks, being of the world countries from 22,4 % to 35 % in terms of such parameters as investors and investments protection in the country, culture of paying taxes, and contracts enforcement is not desirable from doing business perspective. It must be separately mentioned the difficulties related with the business liquidation (currently the 95th place for Georgia), by which we have worse position than such corruptive states as Russia – the 92nd place and Nigeria – the 94th place. Although it is noteworthy to mention that the given mathematical apparatus² cannot be perfect as the minimal and maximal scores variation is too high. Particularly, “the statistical error” probability³ is 489,1552% ($2^2/\Delta Z_n - 95^2/\Delta Z_n$), which indicates the fact that the more reliable methodology usage is recommended which would give better estimation of the results by

---

¹ IMF, WB and CIA data for year 2008.

² We would like to note that it is without doubt that the distinguished authors collected the trustworthy, reliable and objective sources for the information.

³ Here often its used “double checking approach”.

scaling in case of higher fluctuation spread of the scores (namely such condition is characterized for Georgian economy).

The initial status of the countries indexes is following according to the original research (*Singapore, New Zealand, Hong Kong, China, the USA, Great Britain, Denmark, Ireland, Canada, Australia, Norway, Georgia, etc., e.i. the 12th place from 183*). As it is seen from the graph the lesser number of the score means the easiness of doing the business in the country (less licensing, certification and regulation; lesser state or shadow “bribing”; higher social loyalty etc.) and thus is a sign of economic freedom and success. However after deeper look into the data we found that it is obvious that the final place given to all the countries does not fairly represent the scores accumulated, which could be explained by the artificial end results oriented manipulation of the figures.

Respectively the given countries would be more eligible to place in the following list, which at the same time represents our recommendation (the list is composed by us: *Singapore, New Zealand, Hong Kong, China, the USA, Great Britain, Denmark, Ireland, Canada, Australia, Norway, Georgia, Iceland, Thailand, Finland, Japan, etc.*). This list is more fair proceeding from our research purposes. However our observation had shown that the research has one more weakness in terms of granting the respective place to each country according to the 10 parameters. We believe that for the better calibration of the end results each country shall be given with the unique listing number which corresponds to the given parameter without uniting the countries in the groups by the principle in which they appeared in the original data list¹.

Proceeding from it, based on the 10 parameters the actual position of the countries is as follows. Respectively by the synthesis of the given parameters based on the proper calibration we receive new systematized list which not only significantly differs from the original list composed by the WB group headed by Mr. Jankow, but also from the second rating list modified by us (*Singapore, New Zealand, Hong Kong, China, the USA, Great Britain, Denmark, Ireland, Canada, Australia, Norway, Georgia, Iceland, Thailand, Finland, etc. e.i. Georgia occupies the 12th place from 183 countries.*)

We believe that our work will awaken in general higher scientific skepticism in manipulating by rough figures with eclectically modeling the end results, and in particular in reviewing of Georgian economy’s real condition, including from the point of easing of doing the business, which our country needs for business protection and development.

---

¹ Comment is that the alphabetical numeration of the countries is neglected.

TO DETECT “AV/-AM” VERBAL SUFFIXES IN IMERKHEVI DIALECT

In the article there is studied verbal suffixes of an ancient dialect of the Georgian Language – Imerkheuli (Imerkhevi speech). Imerkhevi dialect, which has been survived on the Turkish territory, in particular in Imerkhevi, in the ancient Georgian province, keeps significant verbal suffixes, that was typical for the old Georgian language. Ancient forms of verbal suffixes which were not kept in modern literary Georgian language have been preserved in colloquial language of the Georgians living in Imerkhevi. In this respect Imerkhevi dialect of the Georgian language is really one of the richest researching material from the standpoint of searching old verbal forms and their restoration. It is noteworthy that in Imerkhevi speech are found verbal forms typical for the old Georgian language and dialectal forms as well, which makes this dialect more valuable and inescapable in studying and restoration process of the Georgian language.

In the given article there are represented -AV/-AM verbal suffixes in Imerkhevi speech and their function in literacy Georgian and other dialects. Detection of –AM mark in Imerkhevi speech, like literacy language and other dialects, is relatively limited, instead of it, verbs with -AV suffixes are often met. Our research is based on living materials, which is found in Imerkhevi during the summer expeditions in 2006, 2007, 2009.

1. -AV/-AM suffixes as a rule are unchanged in three persons of singular of Present-Future and I-II persons of plural.

In Imerkhevi speech there are frequent cases of interchange of –AV and –AM suffixes with other signs of verbal roots. –AV and –AM suffixes are changed with other affixes relatively rarely. Such interchange in scientific literature are called morphological alternation (*Jorbenadze 1998:641*). The confirmation of this view are numerous examples, which were recorded earlier by Shushana Putkaradze and later we recorded them during the above mentioned expeditions. These are the best examples for enriching Georgian dialectology.

According to the recorded materials it turned out that in Imerkhevi speech –AM rarely replaces another suffix, and –AM suffix is represented with such a verb, which has –EV affix in Georgian literary language and dialects.

-AV/-AM verbal suffixes in the Georgian literary language and dialects are widely spread. Their main function is production of stem of Present (Future); they are also met in derived series from Present-Future, in I “turmeobiti”. -AV/-AM signs are added to different types of verbs.

Verbs with –AV and –AM affixes mainly have the same changes and -AV/-AM suffixes are presented in different phonetic versions in Imerkhevi dialect;

2. There are frequent cases of interchange of –AV and –AM suffixes with other

signs of grammar roots: -AV<-AM: davpatizhav, vkidavt; -AV<-I: tsvelavs, gaqidavt; -AV<OB: vpikravdi; -AV<EV: iknavs ... -AV/-AM are rarely changed with other signs: -AV>-EB: ikitkheben, daabureb ...

3. -AV/-AM are attached to the verbs without signs: tseravs, mokmetams ... Can be found with verbs with elastic root: pkhekavs, gavpenavt, gavkhrítavt, movkripavt...

It seems that Imerkhevi dialect in terms of detection of suffixes shows a diverse picture. On the one hand, archaic situation is kept, on the other hand, dialectal facts can be found, which often have analogous in other Georgian mood. In general, trends of changes of -AV/-AM suffixes are common Georgian and are characterized for Georgian literary language and dialects.

References:

- *Gigineishvili 1961*: Gigineishvili I., Topuria V., Kavtaradze I., Georgian Dialectology, I, Tbilisi, 1961.
- *Kiknadze 1947*: Kiknadze L., Issues related to formation of the verbs of the first series, Tush, 30b-31b, 1947.
- *Putkaradze 1993*: Putkaradze Sh., Our Georgians (Chveneburebi), Batumi, 1993.
- *Chikobava 1948*: Chikobava Arn., The problem of ergatic construction in Iberian-Caucasus languages, I. Tbilisi, 1948.
- *Jorbenadze 1989*: Jorbenadze B., Georgian dialectology, vol. I. Tb., 1989.
- *Jorbenadze 1998*: Jorbenadze B., Georgian dialectology, vol. II. Tb., 1998.

TO SOME ARCHAIC LEXICAL UNITS IN IMERKHEVI SPEECH

Archaic words or expressions are often found in Imerkhevi speech which has been separated from literary Georgian for several centuries. A part of these words and forms are no longer actively used in modern Georgian literary language, and the part can be found with different meanings. Such words-forms are confirmed in speech of Imerkhevi Georgians, which are often found in another Georgian dialects.

In this article some important archaic words-forms of Imerkhevi are discussed, for example: tskhro – “fever”, khoromi – “one way hay”, ushtruji – “feeble, plain”, metset-skeba – “hate”.

The paper highlights that indicated words-forms have been still found in archaic meaning in Imerkhevi dialect; there are also shown Georgian origin of these forms. In the research we will use as the texts of N. Marr and Sh. Putkaradze, as own materials obtained during the expeditions organized in Imerkhevi in 2006-2009 by Scientific-Research Institute of Georgian Dialectology of Akaki Tsereteli State University.

The studied issue clearly indicates that Imerkhevi dialect of the Georgian language and the people speaking it, who have been isolated from the Georgian literary language and other Georgian dialects for centuries, despite of active influence of the Turkish language (the process of receiving Islam, the Ottoman state language policy, etc.) kept ancient archaic forms of the Georgian language. This fact gives a special value to importance and role of Imerkhevi dialect in issues of searching and studying of archaic forms of the Georgian language.

References

- *Abuladze 1973*: Abuladze I., Old Georgian Language Dictionary, Tb., 1973.
- *Marr 1911*: Marr N., Diary of a trip to Shavsheti and Klarjeti: “George Merchule. Life of St. Gregory Gandzeli”, St. – Petersburg, 1911 (*in Russian language*).
- *Sarjveladze 1995*: Sarjveladze Z., Old Georgian Language Dictionary, Tb., 1995.
- *Sulkhan Saba 1991*: Sulkhan Saba Orbeliani, Georgian Dictionary, I, Prepared according to autography lists, research and index of explanation vocabulary were added by Ilia Abuladze, Tbilisi. 1991.
- *Sulkhan Saba 1993*: Sulkhan Saba Orbeliani, Georgian Dictionary, II, Prepared according to autography lists, research and index of explanation vocabulary were added by Ilia Abuladze, Tbilisi. 1993.
- *Fenrikh, Sarjveladze 1990*: Fenrich H., Sarjveladze Z., Etymological Dictio-

nary of Georgian Languages, Tbilisi. 1990.

- ***Putkaradze 1989:*** Putkaradze T., to the history of - ken suffix, ike, XXVIII, Tbilisi. 1989.
- ***Putkaradze 1993:*** Putkaradze Sh., Our Georgians (chveneburebi), Batumi. 1993.
- ***Chikobava 1950:*** Explanatory Dictionary of the Georgian language, with common edition of Prof. Arn. Chikobava, vol. I, Tbilisi. 1950.
- ***Chikobava 1964:*** Explanatory Dictionary of the Georgian language, with common edition of Prof. Arn. Chikobava, vol. VIII, Tbilisi. 1964.
- ***Kajaia 2001:*** Kajaia O., Megrelian-Georgian Dictionary, Vol. I, Tbilisi. 2001.
- ***Kajaia 2002:*** Kajaia O., Megrelian-Georgian Dictionary, Vol. III, Tbilisi. 2002.
- ***Ghlonti 1984:*** Ghlonti Al., Words of Georgian Dialects, Tbilisi. 1984.
- ***Chukhua 2000-2003:*** Chukhua M., Comparative Dictionary of Georgian Dialects, Tbilisi. 2000-2003.
- Materials obtained in 2006-2009 are stored in Scientific-Research Institute of Georgian Dialectology of Akaki Tsereteli State University.

LEVAN GOTUA'S NOVEL "MITHRIDATES" FACING EPOCHAL REALITY

In his novel "Mithridates" a well-known writer Levan Gotua represented historical events in a literary way. He traditionally opposed the existing reality, the Soviet Regime, and tried to show the examples of the alternative thinking on the basis of background of events of I-II centuries B.C.

Levan Gotua recalled a powerful monarch – Mithridates VI Eupatorium, who strengthened the Ponto Kingdom and united the Georgians. He was one of the first Georgian governors, who fought against the most powerful Roman Empire for almost forty years.

In the novel the beginning of Mithridates's life is represented, when after his escape from Ponto he found his shelter in Iberia and actually fulfilled his father's – Mithridates V Everget's (who was killed as a result of treason) aim - he united all the Georgian tribes against the severe and the most powerful enemy.

Mithridates realized from the very beginning, that he would not be able to resist the enemy only by means of the tribes, like the Greeks. Great wish, wisdom, love, careful investigation of the "Georgian Soul" and, what is the most important, great truth, were necessary for the defence of the country. He had to overcome Georgians' individualism of character and tribness, because only that tribe could win in that battle, which would be able to unite and strengthen in one.

Mithridates did his best for the conscious unity of the Georgian tribes. In that hard process the old seniors and Kolkheti-Iberian kings made him support. The most important thing was that he understood, "saw", that every Georgian is freeloving from the birth, and that he cannot live without this sense of freedom. He knew, that only by means of love for freedom and courage could he win in that terrible battle. So he resisted the slavery, force, dictature; his aim was unity and freedom.

According to the novel, Mithridates is the first fair and progressively thinking governor, who preferred free soldiers to slaves and ruined the chains of slavery with his own hands.

References:

- *Bakradze 1969*: A. Bakradze, Mithridates, – "Tsiskari", №5, Tbilisi. 1969 (*in Georgian language*).
- *Gaprindashvili, Miresashvili 2008*: Gaprindashvili N., Miresashvili M., Basics of

Literary Studies, Tbilisi. 2008 (*in Georgian language*).

- **Gozalishvili 1965:** Gozalishvili G., Mithridates Pontoeli (from Pontus), Tbilisi. 1965. (*in Georgian language*)
- **Gotua 1982:** Gotua L., Mithridates, Vol. IV, Tbilisi. 1982 (*in Georgian language*).
- **Mirianashvili 1984:** Mirianashvili A., Levan Gotua (Life and Creativity), Tbilisi. 1984 (*in Georgian language*).
- **Nikoleishvili 2003:** Nikoleishvili A., Levan Gotua in the book: Essays of History of Georgian Literature of the twentieth century, Vol. IV, Kutaisi. 2003 (*in Georgian language*).
- **Chkeidze 1995:** Chkheidze R., Image of Belief and Mithridates, - “*Literaturuli Sakartvelo*”, 1995, March 10-17 (*in Georgian language*).

THE GEORGIAN JOURNAL “CHVENI ERI” (“OUR NATION”)

At the beginning of the XX century important events happened in Georgia. Defeating of 1905-1907 year revolution was followed by reaction period. Repressions started. Jails were full of prisoners, imprisoned people were sent from Georgia without hearing of the case in the court. In exile Chola Lomtadze, Irodion Evdoshvili died. Niko Khizanishvili, Gola Chitadze, Saba Kldiashvili and etc. were killed by terrorists. Ilia Chavachavadze was murdered for defending interests of Georgia and Georgian people.

The part of Georgian nation strictly came forward against unfairness and in 1909 founded “The secrete group of restoring of Georgian independence” in Tbilisi, which consisted of: Petre Surguladze, Giorgi Gvazava, Mikhako Tsereteli, Giorgi Machabeli, Givi Dekanozishvili, Leo Kereselidze and etc.

On September 13, 1909 this group published the journal “Eri”. Its editor and publisher was Petre Surguladze. The magazine did not exist for a long time. Only two numbers of it were published. On October 20, 1909 after publishing the second number the journal was closed.

After closing the magazine “Eri” on 27 September of 1909 weekly anthology “Chveni Eri” was published, the editor and publisher of which was Niko Lortkipanidze, Kita Abashidze, Al. Proneli (Al. Kipshidze), Pilipe Gogichaishvili, Akaki Tsereteli, Vazha-Pshavela, Z. Edili (Edilashvili), Sandro Shanshiashvili and etc. collaborated in it.

The journal “Chveni Eri” was continuation of “Eri”. Its program and employee composition was as same as in case of journal “Eri”. “Chveni eri” had ten departments: 1) Review about the national, economic and political lives; 2) Articles of the necessary questions; 3) Chronicle about the special methods, facts and phenomena; 4) Poems, stories, stages and plays; 5) Reminiscences and memories; 6) Critics and the bibliographies; 7) Arts – theatre and music; 8) Letters and correspondences; 9) Education and science; 10) Advertisements; The goal of the journal was fighting against Russification regime and for independence of homeland. Each article or letter paid great attention to education and the existing situation in Georgia.

The editorial of the journal speaks about saving Georgian language in the first number. It could not get on with that learning-education was not proceeding in their mother tongue and announced with indignation that: “...we receive knowledge in foreign language, what causes impoverishment of national language, stopping of its growing and disfigurement of the development of whole nation intellect” (“*Chveni Eri*” 1909:3). The editorial of the magazine tried to find such ways and means that would facilitate the im-

provement of education, growing the pupils with sense of national self-consciousness, rising and strengthening the interest and love of a native language. He called up readers to take care of native language. It is gentle creature which needs special attention and help.

The journal considered school as one of the Georgian language disturbing means, from which everything Georgian, everything national was banished. School was one of the basic ways of bringing up the young generation and developing education. It was impossible to exist without education and school.

In one publication we read that the lessons of Georgian language must become obligatory, Georgian language is not learnt anywhere as nation requests it. One of the publicists is indignant for that society and teachers are not worried about it at all. The government does not execute anything for improvement of Georgian language, because it is suitable for many people, which helps the politics of Russification of Georgian people.

As we have already mentioned, the main goal of the journal was to fight against Russification regime and awakening freedom ideas in Georgian nation. In this purpose editorial gave great importance to the national theatre. He thought that the theatre does not represent only the mean of aesthetic feelings but also it is public educator. The theatre helps civil development and thus national concern. It is preacher of public ideas. "When the way of free thinking, joining, arranging of public affairs is closed for people, in that case such art branch as theatre is given special meaning" (*"Chveni Eri" 1909:9*)

In the journal was published Mikheil Tsereteli's (pseudonym B) review "Georgian theatre", where the plays "Native town" and "Medea" were discussed. The destination of journal was improvement condition of Georgian people and that is why it is not surprising that the journal gave great place to the representatives of different nations inhabiting in Georgia, who tried to squeeze Georgians. For this reason we must mention the article by G. Gvazava "Eroba" 3, where is spoken about those Armenians, who came forward against Georgians".

Even throne city of Georgia was subsequently transferred to Armenians. Unfair court law of Russia gave the Armenians municipal authority too. The publicist considered keeping Tbilisi as an only way for saving Georgia. He knew very well that losing Tbilisi would cut the head of Georgia and bury political faith for ages.

The journal considered awakening of Georgian people, increasing national self-consciousness and fighting for better future as its destination. "...Each conscious Georgian is obligated to gather his whole power and strongly fight against our destroying powers – Georgian nation is oppressed, its personality is trembled down and you know how far this trembling down went". "Chveni Eri" warned us in this manner at the beginning of the past century and wished to see soon Georgian people free and independent. In the journal "Chveni Eri", except political materials, literature compositions were printed, which served for awakening of Georgian patriotic feelings. In this way we must mention the story "Bear" by Vazha-Pshavela, where the author tells us about a violator bear, which invaded into another's garden, broke there corn-cobs, beat angry owner of the garden and his family and satisfied went to the forest. When the animals learnt about this, they bent

heads and obeyed the bear. The story “Bear” by Vazha-Pshavela is allegoric. Honest working person is represented as Ninia in the story whose rights always are disturbed by some stranger. And when he resists, it becomes upset and does everything, so everybody is afraid and obeys him. “Powerless obey the powerful, because your life is in his hands or ours-they say. It is needed that everybody’s mind works only in this way and not in another”, – ironically says Vazha.

He shows as a bear violent, good for nothing person, who reached something once in his life in wrong way and he became so proud of it that he did not even look at anyone. He even ate the donkey who visited him as a guest and did not feel himself guilty. Vazha fairly says with words of strong and brave lion “How! I, lion, the king of animals, must visit a dirty, horrible bear, which violated unarmed people and tore everything. I defeated thousand and five hundred armed people and nobody congratulated me, I must go and congratulate him defeating the poor, starving people. I must congratulate that devourer of dead bodies!” It is interesting, what does Vazha want to say, may be that in that society impertinent behavior is more respected than courageous. A liar is respected more than an honest person. How can anybody obey or respect a bear when there exists a strong and honest lion.

For Vazha hospitality is one of the most important law. He knows well that the guest must be respected and must not be insulted and its violation is breaking of this law and an insolent bear broke it and even was not sorry for that “because the bear is strong and the donkey is weak, the former is the master and the last - serf... serfdom, if we say, must be exactly this”.

Vazha-Pshavela, who knew very well the power of serfdom, saw that strong person always oppressed the weak one, autocracy oppressed Georgian people and that is why he fought from the pages of the journal “Chveni Eri” for awakening of Georgian people and independence of Georgia. In the journal “Chveni Eri” except “Bear” was published poems and stories, about Georgia problems, but we can say that they are not so good as “Bear”.

As we can see, the journal “Chveni Eri” had national direction and, that is why, after publishing the second number it was closed. “For what the censorship held Niko Lortkipanidze’s journal so strictly or for which letters the journal was closed then, sure I knew it but I do not remember today”, – I. Vartagava was writing later (*Vartagava 1975*).

References

- “*Chveni Eri*” 1909: Magazine “Chveni Eri”, №1, 1909.
- “*Chveni Eri*” 1909: Magazine “Chveni Eri”, №2, 1909.
- *Vartagava 1975*: I. Vartagava. Niko Lortkipanidze. Tbilisi. 1975.

ქვირფასო ავტორებო,

ჟურნალი „განათლება“ არის რეცენზირებადი და რეფერირებადი სამეცნიერო პერიოდული გამოცემა, რომელიც წარმოადგენს სამეცნიერო აზროვნების ფორუმს მეცნიერების სხვადასხვა დარგში: განათლების რეფორმის, პედაგოგიკის, მეთოდური კვლევებისა და ფსიქოლოგიის, სამართლის, ეკონომიკისა და სოციოლოგიის, ისტორიის, პოლიტიკური მეცნიერებებისა და საერთაშორისო ურთიერთობების, ასევე ფილოლოგიურ დისციპლინებში. განსაკუთრებული ადგილი დაეთმობა საგანმანათლებლო რეფორმებს, როგორც ჩვენს ქვეყანაში, ასევე ქვეყნის ფარგლებს გარეთ, მნიშვნელოვანია ევროპისა და ბოლონიის პროცესში ჩართული ქვეყნების გამოცდილება ზემოთაღნიშნული დარგების სწავლებისა და მეცნიერული კვლევების განვითარების პროცესში.

რეცენზირება

ყველა სტატია განიხილება რეცენზენტის მიერ, რომელიც წარმოადგენს ექსპერტს აღნიშნულ დარგში. სარეცენზიო საბჭოში შედის, როგორც ქართველი, ასევე უცხოელი ექსპერტები. რეცენზირება ანონიმურია, მაგრამ რეცენზენტის სურვილის შემთხვევაში შეუძლია გამოამჟღავნოს ვინაობა. რედაქტორებს უფლება აქვთ უარი თქვან სტატიის დაბეჭდვაზე თუ მეორე რეცენზირებაც არადაამაკმაყოფილებლად შეფასდა. სტატიების შერჩევა ჟურნალ „განათლებაში“ მხოლოდ რეცენზირებას ეფუძნება.

ტექნიკური მხარე სტატიის ავტორებისთვის

სტილი

სტატია (ნაშრომი) დანერილი უნდა იყოს საერთაშორისო მკითხველისათვის გასაგები, მოკლე სტილით. ნაცნობი ტექნიკური ტერმინოლოგიის გამოყენება შესაძლებელია ახსნა-განმარტების გარეშე. აკრონიმებისა და აბრევიატურების განმარტება აუცილებელია.

შინაარსი

მიიღება სამეცნიერო კვლევა ან პროექტის შედეგები, ანგარიში, თემატური კვლევა ან კვლევითი საქმიანობის შესახებ მოხსენებები შემდეგ მიმართულებებში: საგანმანათლებლო რეფორმები: მიმდინარეობა, პერსპექტივები, გამოწვევები; განათლების ფილოსოფია, პედაგოგიკა, კერძო მეთოდები და ფსიქოლოგია; კვლევები სამართლის, ეკონომიკისა და სოციოლოგიის, ისტორიის, პოლიტოლოგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების, ასევე ფილოლოგიური დისციპლინების მიმართულებებით. ყველა მასალას თან უნდა ახლდეს წყარო.

ნაშრომის სპეციფიკა

სტატია ჟურნალ „განათლებისთვის“ წარმოდგენილი უნდა იყოს ქართულ და ინგლისურ ენებზე. ავტორებმა უნდა დაიცვან ნაშრომის მომზადების ეთიკა (თავიდან აიცილონ პუბლიკაციის დუბლირება, ციტატებში უზუსტობა, პლაგიატიზმი და თვითპლაგიატიზმი). ავტორები პასუხისმგებლები არიან თავიანთი სტატიის ფაქტიურ სიზუსტეზე. სათაური ზუსტად, მაგრამ მოკლედ უნდა ასახავდეს სტატიის შინაარსს. სტატიის სიგრძე არ უნდა აღემატებოდეს 1500 სიტყვას. ცხრილები, ნახაზები, დიაგრამები და გრაფიკები გასაგები სათაურით უნდა იყოს წარმოდგენილი A4 ფორმატის ცალკე ფურცელზე და დანომრილი იყოს არაბული ციფრებით. სქოლიო (footnote) მითითებულ-

ლი უნდა იყოს ტექსტში კვადრატულ ფრჩხილებში, რომელიც სრული სახით წარმოდგენილი იქნება ნაშრომის ტექსტის ბოლოს. ანუ სქოლიოს მითითება მოხდება ე. წ. ტურაბიანის მეთოდით. გამოყენებული ლიტერატურა ანბანური თანმიმდევრობით უნდა დალაგდეს სტატიის ბოლოს.

სტატიის (ნაშრომის) წარმოდგენა

ავტორებს შეუძლიათ სტატიები (ნაშრომები) წარმოადგინონ ელექტრონული სახით Word-ის ტიპის სტანდარტული დოკუმენტის სახით: ქართული ვერსია Acadnux შრიფტის, ხოლო ინგლისურ ენაზე Times New Roman შრიფტით. შრიფტის ზომა 12, ინტერვალი – 1. ნაშრომს ცალკე ფურცელზე უნდა დაერთოს ავტორის საკონტაქტო რეკვიზიტები: მისამართი, სახლის ან სამსახურის, სამეცნიერო ხარისხი, წოდება, ტელეფონის ნომერი, ფაქსი, ელ-ფოსტა; ელექტრონული წერილი უნდა მოიცავდეს სრულ საკონტაქტო ინფორმაციას (ელ. ფოსტის ჩათვლით), ჟურნალის სახელს, ვისაც უგზავნით სტატიას და სტატიის სათაურს. თითოეულ ნაშრომს თან უნდა ახლდეს განცხადება, რომ ეს ნაშრომი არსად არ გამოქვეყნებულა და ამავე დროს არ არის წარდგენილი სხვა ჟურნალში დასაბეჭდად. ავტორები მიიღებენ გამოცემული ჟურნალის იმ ეგზემპლარს, რომელშიც მათი სტატია (ნაშრომი) არის დაბეჭდილი. ყველა სტატია და კორესპონდენცია შემდეგ მისამართზე უნდა გაიგზავნოს:

ჟურნალ „განათლების“ მთავარი რედაქტორი: ლია ახალაძე

რედაქტორები: თამარ ზარანდია, თამარ შინჯიაშვილი, რუსუდან ფიფია, კახა კვაშილავა

*სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
თბილისი, 0186, ა. პოლიტკოვსკაიას ქ., 9*

ტელეფონი: 32 54 14 23; 893-36-11-86;

ელ. ფოსტა: liaahaladze@yahoo.com ; tamuna205@gmail.com

DEAR AUTHORS,

Journal “Education” is a peer-reviewed and referred scientific periodical edition, which represents a scientific thinking forum in different branches of science: in education reform, pedagogics, methodical researches and psychology, law, economics and sociology, history, political sciences and international relations, philological disciplines. Special attention will be paid to the education reforms both in Georgia and abroad. In the process of teaching of the above-mentioned branches and the development of scientific researches, the experience of the European countries and the countries participating in Bologna process, is quite important.

Refereeing

All articles are reviewed by the referee who is an expert in the indicated field. The referee board consists of Georgian and foreign experts. Refereeing is anonymous unless a referee chooses otherwise. The editors have the right to reject the manuscript if after the first review it is submitted repeatedly with unsatisfactory corrections. The selection of the articles for inclusion in the journal “Education” is based only on these reviews.

SPECIFICATIONS FOR AUTHORS

Style

Papers should be written in a clear, concise style appropriate to an international readership. Familiar technical terms may be used without explanation. Acronyms and abbreviations are likely to need full presentation.

Content

Research or project results, reports, case studies or action research reports will be accepted. Scientific research works should include a description of theoretical and practical applications of ideas tested in the following directions: educational reforms: tendency, perspectives, challenges; pedagogics, private methodologies and psychology; researches in law, economics and sociology, history, political sciences and international relations, philological disciplines. All material should be clearly referenced to its sources.

Manuscript specification

Articles for the journal "Education" must be submitted in Georgian and English languages. Authors should observe the ethics of manuscript preparation (avoiding duplicate publication, inaccuracy of citations, plagiarism and self-plagiarism). Authors are responsible for the factual accuracy of their papers. The title should indicate exactly but briefly the subject of the article. Manuscript may be up to 3500 words in length. An abstract is to be provided on a separate sheet, no longer than 150 words. At the end of the abstract a minimum of five key words for referencing of papers should be supplied. Tables, drawings, diagrams and charts with a clear title should be presented on separate sheets of A4 paper and numbered by Arabic numerals. Scholium (footnote) should be indicated in the text in squares, which will be presented in complete version at the end of the text. Indication of the scholium should be done according to the Turabian method. The references in alphabetical order should be listed at the end of the paper.

Submission of manuscripts

The authors are encouraged to submit papers electronically in a standard document format type Word: Georgian version in the **Acadnux** font, and in English in the font of the **Times New Roman**. Font size – 12, interval – 1 (single). On a separate sheet, the paper should include the author's contact details: home or work address, scientific degree, position, telephone, fax, e-mail; the e-mail letter must include full contact details (including e-mail), the title of the journal to which you are submitting, and the title of the article. Each manuscript must be accompanied by a statement that it has not been published elsewhere and is not submitted simultaneously for publication in another journal. Authors will receive a copy of the journal issue in which their paper is published. All papers and correspondence should be addressed to:

Editor-in-chief of the journal "Education": **Lia Akhaladze**

Editors: **Tamar Zarandia, Tamar Shinjiashvili, Rusudan Pipia, Kakha Kvashilava**

Sokhumi State University, 9, A. Politkovskaya Str., 0186, Tbilisi, Georgia

Telephone: (+995-32)-54-14-23; (+995)-93-36-11-86;

E-mail: liaahaladze@yahoo.com ; tamuna205@gmail.com

დიზაინერი: **ზურაბ ჭედია**
Designer: **ZURAB CHEDIA**

გამომცემლობა „მერიდიანი“
ქ. თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ., №47

Publishing House “**Meridiani**”
47, Al. Kazbegi Ave., Tbilisi

E-mail: info@meridianpub.com
(+995-32)-39-15-22

